

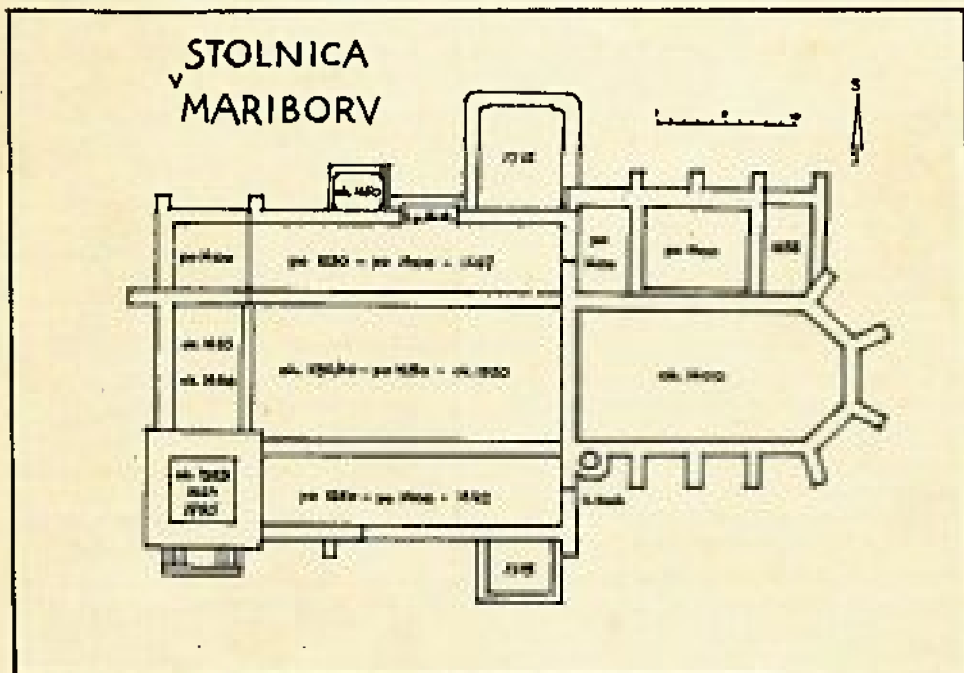
450.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor, Glavni in odgovorni urednik (Chief and Responsible Redactor): prof. dr. Jože Koropec, 62001 Maribor, Koroška 160, Jugoslavija, Telefon 22-171

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5, Tiskarna (Printing House): ČGP Večer, 62001 Maribor Svetozarevska 14, Jugoslavija

Vsebina		Contents
Gestrin Ferdo: In memoriam — Dr. Pavle Blaznik	177	Gestrin Ferdo: In memoriam — Dr. Pavle Blaznik
Čačinovič Rudi: In memoriam — Franc Šebjanič	179	Čačinovič Rudi: In memoriam — Franc Šebjanič
Curk-Mikl Iva: K podobi zahodnih grobišč rimskega Ptuja	181	Curk-Mikl Iva: About the Image of Western Necropolises of Poetovlo
Šimundič Mate: Nepoznata osobna imena na starohrvatskim arheološkimi spomenicima u Kninskoj okolici	186	Šimundič Mate: Unknown Personal Names on Old-Croatian Archaeological Monuments in the Surroundings of Knin
Koropec Jože: Zemljiško gospostvo Novi Klošter do konca 17. stoletja	191	Koropec Jože: The manorial Estate of Novi Klošter till the End of the 17th Century
Curk Jože: Gradbeni oris Novega kloštra in njegovega gospostva	217	Curk Jože: Architectural Delineation of Novi klošter and Its Dominion
Šebjanič Franc: Idejna vplivnost nemških univerz na dejavnost prekmurskih luteranskih izobražencev v 18. stoletju	226	Šebjanič Franc: The Ideal Influence of the German Universities on the Activity of the Lutheran Educated People of Prekmurje (Transmurlund) in the 18th Century
Kuzmič Mihael: Mali katekizem Števana Kuzmiča	233	Kuzmič Mihael: The Small Catechism of Števan Kuzmič
Hartman Bruno: Zgodovina knjižnice mariborske (klasične) gimnazije (1758—1941)	248	Hartman Bruno: History of the Libraries of the Grammar-School of Maribor (1758—1941)
Pertl Eman: Oris razvoja zdravstva in socialnega skrbstva na območju občinskih skupščin (OS) Šentjur/Celje in Šmarje/Jelše od prvih začetkov do danes	276	Pertl Eman: Description of the Development of the Health Service and of the Social Welfare in the Region of the Communal Assemblies of Šentjur/Celje and of Šmarje/Jelše from the First Beginnings till Today
Rajh Bernard: Vzhodnoštajerske slovnice iz prve polovice 19. stoletja	299	Rajh Bernard: East Styrian Grammars from the First Part of 19th Century
Grašič Miroslava: Oris vprašanja jugoslovanskih vojni dobrovoljcev v času prve svetovne vojne v Rusiji in pojav disidentskega gibanja	310	Grašič Miroslava: Yugoslav Volunteers During the World-War I in Russia and the Phenomenon of Dissenter Movement
Petek Tone: Etnološka podoba poljedelstva v Podvolovljeku	334	Petek Tone: Ethnological Image of the Agriculture in Podvolovljek

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je fotografija skice mariborske stolnice (Curk Jože: Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, str. 352).

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.

IN MEMORIAM

Dr. Pavle Blaznik

Le malo pred svojim 81. letom starosti nas je 13. junija letos po večdnevni agoniji nenadoma zapustil sredi dela in prezgodaj glede na življenjsko energijo in delovne načrte dr. Pavle Blaznik, znanstveni svetnik pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Z njim je zgodovinska znanost izgubila pomembnega proučevalca slovenske preteklosti in utemeljitelja raziskav krajevine zgodovine ter njene metodologije pri nas. Sredina, v kateri je živel in delal, pa je hkrati zgubila človeka, ki so ga vsi spoštovali in cenili, ki je izžareval življenjsko vedrino, delovno vnemo, za vse razumevaljočo človečnost in prijateljstvo.

Pokojnik se je rodil 28. junija 1903 v Škofji Loki, tam končal osnovno šolo, leta 1921 maturiral v Št. Vidu in po diplomi na zgodovinskem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani že leta 1928 promoviral. Poslej je večji del svojega plodnega življenja posvetil zgodovinski znanosti in je bil vse do smrti polno aktiven član zgodovinske družčine.

Vso to dolgo dobo je dr. Pavle Blaznik kot zgodovinar nadvse uspešno deloval zlasti na treh področjih: kot šolnik in pedagog, kot delavec na mnogih strokovnih področjih in kot raziskovalec, znanstvenik. Dolga leta je poučeval in po osvoboditvi direktoroval v Celju, šolnik je bil tudi kot partizan v osvobojenem Šibeniku. Še pozneje, ko se je posvetil zgolj znanstvenemu delu, se ni povsem odrekel pedagoški dejavnosti. Kot najboljši poznavalec zgodovine škofjeloškega ozemlja je cel semester predaval na filozofski fakulteti v Münchnu o kolonizaciji freisinškega zemljiškega gospodarstva Škofja Loka v srednjem veku. Sodeloval je večkrat s svojim širokim poznavanjem agrarne problematike fevdalizma tudi pri izvajanju programa na tretji stopnji študija PZE za zgodovino.

Del svojega življenja in bogatega znanja je posvetil rojstnemu kraju. Tod je bil pobudnik in ustanovitelj, a tudi eden izmed najpožrtvovalnejših delavcev Muzejskega društva in muzeja v Škofji Loki. Obe ustanovi gresta že svoji petdesetletnici naproti. Bil je njun dolgoletni predsednik, član njunih svetov in končno častni član. Veliko vlogo je imel pri nastanku in zasnovi Loških razgledov, najboljši slovenski reviji lokalnega značaja. Od leta 1957 dalje je bil član uredniškega odbora in hkrati pisec številnih prispevkov iz loške zgodovine. Vidno je bilo njegovo sodelovanje v Zgodovinskem društvu za Slovenijo, bil je dolgoletni član uredništva — v letih 1966/71 kot glavni urednik — Kronike, osrednje slovenske revije za krajevno zgodovino. Zavoljo izrednega poznavanja arhivov za posamezna obdobja slovenske zgodovine je uspešno sodeloval celo vrsto let pri delu za restitucijo arhivskega gradiva iz Avstrije. Posebej je bedel nad delom škofjeloške arhivske ustanove in jo napolnil z gradivom iz

Münchna oziroma arhiva freisinškega loškega gospostva. Številna so bila njegova predavanja na zborovanjih in kongresih zgodovinarjev in arhivarjev doma in v tujini.

Če je dr. Blaznik vse do začetka leta 1950 vidno posegal na znanstveno področje ob drugem poklicnem delu, se je nato njegovo raziskovalno delo razmahnilo v širino in globino. V letih 1950/54 je bil znanstveni sodelavec Inštituta za politično ekonomijo na ekonomski fakulteti, nato je tri leta znanstveno delal v tedaj Državnem arhivu Slovenije, a že v začetku decembra 1957 je prišel na sedanji Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU, ki ga je kot znanstveni svetnik formalno zapustil šele ob koncu preteklega leta. Tu je bil zelo pomemben njegov delež pri nastajanju obeh knjig Agrarnih panog, ki jih je izdala SAZU, in pri redakciji tega obsežnega dela. Razprave in članke iz svoje bogate bibliografije je objavljial kar v poldrugem ducatu revij in časopisov. V vrh njegovega znanstvenega dela štejemo dela Srednjeveški urbarji freisinške škofije (SAZU, 1963), Škofja Loka in loško gospostvo 973—1803 (Ljubljana 1973) in prispevke, ki jih je napisal za Agrarne panoge I—II (Ljubljana 1970 in 1980). Vse do zadnjih dni delovne sposobnosti je pripravljial svoje zadnje veliko delo o topografiji Štajerske v srednjem veku, ki bi bila pripravljena za tisk v nekaj mesecih.

Z dr. Blaznikom smo izgubili enega izmed vodilnih strokovnjakov za gospodarsko in družbeno zgodovino slovenskega agrara v obdobju fevdalizma, specialista za krajevno zgodovino v praksi in teoriji in dobrega poznavalca arhivske problematike: njegova dela bodo trajno ostala v slovenski historiografiji. Veliko vrzel je kot človek zapustil med svojimi znanci in prijatelji, ki ga bodo ohranili v lepem pomenu.

Ferdo Gestrin*

* Akademik prof. dr. Ferdo Gestrin, Ljubljana.

IN MEMORIAM

Franc Šebjanič

Umril je Franc Šebjanič, družbenopolitični delavec, publicist in raziskovalec prekmurskega protestantizma.

Slovensko zgodovino pisje je nenadoma in nepričakovano izgubilo neumornega raziskovalca preteklosti ene izmed najmanj raziskanih slovenskih pokrajin, Prekmurja. V 64. letu je umrl Franc Šebjanič, sodelavec Zgodovinskega časopisa, Časopisa za zgodovino in narodopisje, član Društva zgodovinarjev Slovenije. Franc Šebjanič je posebno zadnje desetletje svojega življenja posvetil raziskavam prekmurske preteklosti. Njegova dejavnost je bila usmerjena predvsem v raziskovanje protestantizma v Prekmurju, ugotavljal in utemeljeval je njegovo duhovno in književno povezavo s tradicijo slovenskega protestantskega gibanja. Njemu gre priznanje in zahvala, da je med drugim z verodostojnimi dokumenti dokazal neposredne vplive Dalmatinove biblije na delo Štefana Küzmiča. Že pred vojno je v svoji raziskavi slavist Anton Vratuša domneval, da je Küzmič moral poznati Dalmatinova dela. To je Vratuša sklepal ob primerjavi besedil obeh prevodov. Šebjaničeve raziskave z zbranimi dokumenti so to lingvistično domnevo dokazale. Šebjanič je v arhivih Bratislave, Budimpešte in Szombathelya našel izredno bogate vire za svoje trditve in odkritja. Uspelo mu je odkriti marsikatero pomembno dejavnost in dogodke iz življenja vodilnih prekmurskih protestantskih piscev. Pri tem ni zanemaril prikazati in osvetliti tudi socialne in gospodarske razmere, v katerih so živeli in delovali. Tu naj omenimo njegovo objavljeno delo »Protestantsko gibanje panonskih Slovencev«.

Zategadelj je tudi razumljivo, da je kot raziskovalec prekmurske preteklosti sodeloval dejavno tudi v različnih srečanjih slovenskih zgodovinarjev doma in tudi v naši soseščini. Pomembno je njegovo sodelovanje na sedaj že tradicionalnem srečanju treh sosednjih dežel »Modinci« (Mogersdorf).

Franc Šebjanič je bil vse življenje povezan s svojo domačo pokrajino. Kot mlad srednješolski pesnik je postal urednik srednješolskega glasila »Mladi Prekmurec«, ki je ob njegovem uredništvu in ob mentorstvu pokojnega profesorja Janka Liške prerastlo v osrednje književno in tudi ideološko-politično glasilo mlade napredne prekmurske inteligenčne generacije. Iz mladega pesnika Freda Kališa je po delovanju v Klubu prekmurskih akademikov in drugih organizacijah slovenskih vseučilišnikov postal Šebjanič napreden prekmurski kulturni in prosvetni delavec. Osvobojenje in potrebe po pomoči so ga pripeljale na delo v Organizacijo Južnih Slovanov na Madžarskem. Posledica nekdanjega stoletnega kulturnega in političnega zatiranja je bilo pomanjkanje domače inteligence v njihovih vrstah. Šebjanič je pomagal pri organizaciji in pri pisanju v njihovem glasilu. Pri tem je vključeval tudi delo med Porabci.

Doživel je tudi grobo nasilje in preganjanje Informbiroja ter se s svojo ženo, Hrvatico in aktivistko v isti organizaciji, rešil v domovino. Bil je v zveznem organu za informacije v Beogradu, ko se je ob povabilu, da konec petdesetih let pomaga dvigu domače pokrajine, takoj odločil in prišel v Prekmurje. Tu je bil podpredsednik okrajnega ljudskega odbora in republiški poslanec. V področje njegove dejavnosti so spadale najrazličnejše negospodarske dejavnosti. Tako je med odgovornimi dejavniki za dvojezično šolstvo, za začetke radijske dvojezične oddaje, za izgradnjo šol in za različno kulturno dejavnost. Svoje delo v Prekmurju je pozneje prekinil z namestitvijo v Zvezni konferenci Socialistične zveze in potem štiri leta kot konzul v Mannheimu, kjer je srečal tudi marsikaterega svojega ožjega rojaka. Šebjanič je tudi avtor prvega slovensko-madžarskega slovarja.

Omahnil je sredi raziskovalnega dela in mnogih načrtov, ki jih več ni mogel uresničiti. Ob njegovem pisalnem stroju so ostali številni pomembni dokumenti in kopije originalov iz tujih arhivov. Ne le priznanje in spoštovanje njegovega vloženega dela, temveč vrednot tega zbranega gradiva, njegova pomembnost za zgodovino Prekmurja in slovenstva na severni meji, vse to zahteva skrbno ravnanje z njegovo zapuščino. Potrebna je skrb naših raziskovalnih institucij, potrebno je nadaljevati Šebjaničevo raziskovalno delo.

Rudi Čačinovič*

* Rudi Čačinovič, Skupščina SRS, Ljubljana.

K PODOBI ZAHODNIH GROBIŠČ RIMSKEGA PTUJA

Iva Mikl-Curk*

UDK 904:726.82(398.6)(497.12 Ptuj)»00/02«

MIKL-CURK Iva: K podobi zahodnih grobišč rimskega Ptuja. (Zum Gesamtbild der westlichen Nekropolen Poetovios.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 181—185. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 karta.

Nekaj podrobnosti o obsegu, kronologiji in grobnih podatkih, o tlorisih zgradb zahodnih grobišč Poetovione, zbranih iz neobjavljenih zapiskov z izkopavanj v letih 1890—1900.

UDC 904:726.82(398.6)(497.12 Ptuj)»00/02«

MIKL-CURK Iva: About the Image of Western Necropolises of Poetovio. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 55=20(1984)2, p. 181—185.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 chart.

Some details about the dimensions, the chronology, about the grave-inventories and about the ground-plan of the constructions in the western necropolises of Poetovio on the base of the not yet published notices from excavations in the years 1890—1900.

Sleherni rezultat iz arheološkega raziskovanja je zgolj mozaični kamenček, del celote, zgodovine in narodopisja starega veka, in ta mozaični kamenček je moč vstaviti na pravo mesto šele po preudarnem tehtanju vseh stičišč, ki so terenska spoznanja. A danes nam je vse bolj jasno, kakšna zakladnica arheoloških podatkov so tudi stari terenski zapiski.

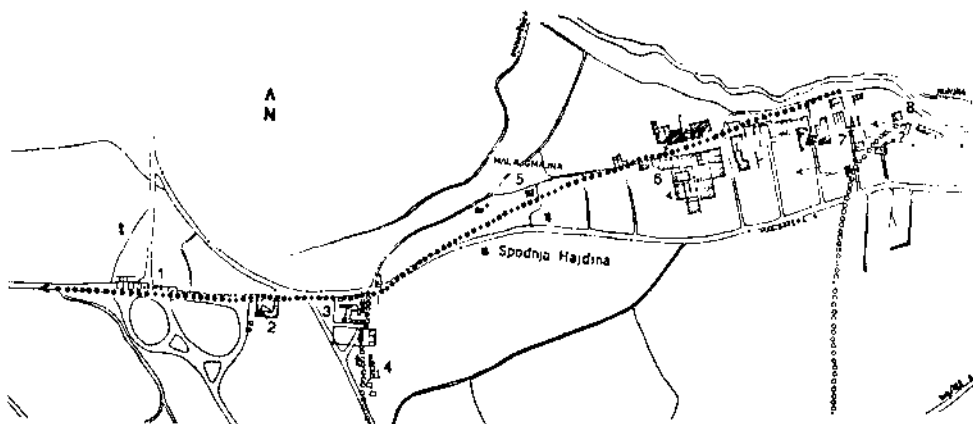
Taki zapiski, ki so v zvezi z rimskimi najdbami po Ptuj, so najprej terenski zapiski raziskovalca, zbiralca in muzejskega mecena Franca Ferka in zapiski njegovega hajdinskega kopača Martina Vnuka, vse s serijo skic. To gradivo, nastalo v 80tih in 90tih letih prejšnjega stoletja hrani deželni muzej Ioanneum v Gradcu. Prav tako dragocena je inventarna knjiga istega muzeja, pomembno, kvalitetno delo kustosa Ota Fischbacha, ki je nastajala v približno istem času in dokumentirala najdbe s Ferkovih in Vnukovih izkopavanj. Tretji pomembni vir pa je arhiv Zgodovinskega (Muzejskega) društva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj in iz katerega so fascikli terenskih zapiskov žal zaradi selitev in reorganizacij v muzeju veljali dolga leta za izgubljene.¹ Tudi v teh zapiskih je večje število terenskih skic.

* Dr. Iva Mikl-Curk, arheologinja, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine Ljubljana.

¹ Prim. I. Mikl-Curk, Poetovio I, Katal. monogr. 13, 1978, str. 6.

To gradivo nam pa skupno s terenskimi deli in zapažanji zadnjih desetletij² razkriva pomembno zahodno nekropolo z glavnino na Zgornji Hajdini še vse drugače, kot je nekropolo poznalo arheološko raziskovanje izpred druge svetovne vojne³, čeprav grobovi še niso do kraja analizirani. Gradivo namreč dosedaj še ni bilo v celoti uporabljeno. Saria pri pripravi svoje arheološke karte dnevnikov v Gradcu po vsem sodeč ni poznal.

Obravnavamo zahodno grobišče rimske Poetovlone. V literaturi minulih 80 let je bilo prikazano tako predvsem grobišče ob glavni cesti, ki je iz mesta vodila na zahod in katere trasa je bolj ali manj identična s traso sedanje ceste iz Ptuja skozi Sp. in Zg. Hajdino v Šikole in na Pragersko. (Vnuk govori o tej cesti v svojih očarljivih, v narečju pisanih zapiskih kar kot o »šikolski stezi«.) Grobišče se je širilo obakraj te ceste malone od sedanjega razcepa ceste na robu srednje dravske terase na Spodnji Hajdini v različni širini, pa (verjetno s prekinitvami) vsaj 2 km daleč. Toda zraven moramo šteti tudi grobišče ob cesti, ki je vodila nekje od 3. mitreja na Zg. Bregu proti sedanji cerkvi sv. Roka. Obravnavamo le prostor, kjer stavb ni bilo ali so bile le izjema. Točnih mer ne poznamo, vendar so morale te nekropole pokrivati površino, ki je večja od 250.000 m². Ohranjenih je pridakov iz nekako 1000 grobov, zapiski govore o vsaj 3000 grobovih, v resnici pa je moralo biti grobov seve mnogo več, le da nam je čas zapustil zgolj sledove.

Skica območja z začetki zahodnih grobišč

Legenda: polni krožci — glavna cesta na zahod
 1 — središče velikega obcestnega grobišča, parcele z grobno arhitekturo
 4 — 1. mitrej
 7 — 3. mitrej
 t — ježa dravskih teras

Vse jasneje je videti, da je podoba teh nekropol narekovalo dvoje: najprej rimska navada pokopavati ob cestah, mestnih vpadnicah, in enako razporeditev stavb in vmesnih poti po ježah teras in drugem za obdelovanje manj primernem zemljišču. Ta razporeditev je bila že v rimskem času stara (to do-

² A. Jalen, *Arheol. vestnik* 1, 1950, 177 s; R. Bratanič, *Arheol. vestnik* IV/1, 1953, 105 ss; Z. Subic, *Inventaria archaeol., Jugoslavija* 14(1973) Y 129-133; ista, *Varstvo spomenikov* 15, 1970, 160 in VS 17-19/1, 1974, 162, 216; I. Tušek, VS 26, 1984, 251 o delih ki se leta 1984 še nadaljujejo.

³ B. Saria v Klemenc-Saria, *Archäol. Karte v. Jugosl., Blatt Rogatec* 1939, str. 24 ss s starejšo cit. literaturo.

kazujejo prazgodovinske najdbe⁴), prostor pa je dopuščal tudi pravokotno organizacijo rimske parcelacije z modulom 75—80 m⁵.

Za kronološko in kulturno analizo strukture in rasti zahodnih nekropol v celoti imamo seve v objavah in arhivih na voljo premalo. Dokončne odgovore bomo dobili šele tedaj, ko bodo obdelani tudi pridatki, ki jih hranijo muzejske zbirke poetovijskega arheološkega gradiva. Vendar smemo sklepati že sedaj, da so malone v vseh krakih zahodnih nekropol (dasi seve še zdaleč ne povsod v vseh dobah enako intenzivno) pokopavali skozi vse dobe življenja rimskega mesta. To moremo dokazovati že z najdbami, ki so iz bližine cerkve sv. Roka v Pokrajinskem muzeju na Ptuj⁶ in so jasno oblikovane po pravilih flavijskega časa iz 1. stoletja⁷, antoninskega časa iz 2. stoletja⁸ ali poznoantoninskega časa iz 3. stoletja⁹. Toda zdi se tudi, da je izrazito sožitje zgodnejših in zelo poznih najdb vendarle omejeno na zemljišče na srednji dravski terasi na Sp. Hajdini¹⁰. Tam bi se moglo grobišče časovno in prostorsko začetni in tam moremo iskati središče in stržen grobišča.

Nadalje je moč že zdaj uporabiti število in glavne funkcije pridatkov v grobovih za nekaj kulturnozgodovinskih sklepov. Na osnovi popisov najdb smo prišli¹¹ do zanimive ugotovitve, da je po več pridatkov v nekako 25 % grobov, izrazito »bogatih« (po številu in po izjemnosti pridatkov) pa je nekako 3 % grobov. Mnenja smo, da to »bogastvo« ne pomeni vedno ali mnogokrat tudi v resnici bogastva pokojnika, marveč je odraz mnogoplastnih narodopisnih posebnosti. Ugotovili pa smo tudi, ko smo primerjali tudi podatke o drugih grobiščih (zlasti grobišče v Forminu¹²), da je bila življenjska raven meščana v predmarkomskem času višja od ravni podeželana in da je meščan mogel rabiti bolj raznolične izdelke pa tudi več takega, kar je treba pripeljati od daleč.

Po količinah pivskega posodja v pogrinjkih, ki so pridatki v grobovih in kjer ima enoročajni vrč še prav posebno stalno mesto¹³, pa moremo sklepati, da si je vino v Poetovionii kaj kmalu pridobilo čvrstvo domovinsko pravico v življenju malone slehernega meščana in da mu te pravice ni mogla ogroziti niti Domicianova reforma (ki je prepovedovala gojiti žlahtne vrste trte v provincah), saj se število enoročajnih vrčev v 2. stoletju v grobovih, v nasprotju z drugimi predeli v Sloveniji, na Hajdini prav nič ne zmanjša.

Vemo, da so bile na območju poetovijskih zahodnih nekropol tudi posamezne gomile. V letih 1889 in 1891 je M. Vnuk v njih (ne vemo ali v dveh ali v več gomilah) prekopal več grobov in jih s tem uvrstil med rimskodobne noriško-panonske gomile¹⁴. Iz enega od teh grobov je ohranjen le železen žebelj¹⁵, iz drugega rumen lonec s pokrovom in prav tako železen žebelj¹⁶, še od drugod je stopljeno steklo. L. 1889 je Vnuk v gomili raziskal zidano grobnico, v njej pa 4 vrčke, 4 žlebake, steklo in 2 novca. Zdi se, da so bile vse te

⁴ B. Sarla prav tam in Blait Ptuj 1836, str. 60 s; M. Tomanič-Jevremov, VS 17—19/1, 109; na naši skici je lokacija prazgodovinskih najdb pri 3, na sever od 2 in južno od 4.

⁵ Poskus zasledovati tak sistem, I. Miki-Curk, AV 34 1984, 353 ss.

⁶ Najdbe s Haškove-Gajškove, Lačenove, Mulecove, Ribičeve, Welsschenhofove in Vindiševe njive s seznamoma najdišč Katal. monogr. 13, str. 58. Tedaj sem jih, ker nisem poznala trenskega zapiskov, napačno locirala: prav tam, str. 7.

⁷ Katal. monogr. 13 inv. št. PMP, št. 205, 306, 315, 2846, 2132.

⁸ Prav tam, št. 349, 1488, 2927.

⁹ Prav tam, št. 1442, 1449, 1574, 2149, 2266, 2863.

¹⁰ F. Ferik, Ferientagebuch 1889, v arhivu LMIG — opis grobov z Graharjeve njive.

¹¹ I. Miki-Curk, referat na arheološkem kongresu Mostar 1979. Material v tisku; Ista, referat na posvetovanju Antika in njeno izročilo v Jugoslaviji, Zalec 1983. Zbornik v tisku. Obdelave so nastale v okviru raziskovalnih nalog Osnove za spomeniško valorizacijo, Topografska Poetovione in Sinteza rimske materialne kulture pri Raziskovalni skupnosti Slovenije, PORS 10.

¹² Ista, AV 27, 1977, 135 ss.

¹³ Ista, referat na 12. mednarodnem kongresu klas. arheol., Atene 1983; Ista, AV 35 v tisku.

¹⁴ S. Pahič, Nov seznam noriško-panonskih gomil, Dissertationes SAZU VII/2, 1972; lega hajdinskih gomil je zunaj obsega naše skice in sicer so bile na zahodu od 1 in na jugu od 4.

¹⁵ LMIG, inv. št. 7375.

¹⁶ LMIG, inv. št. 5481, 5482, 7363.

gomile na robu zgornje terase in severno do rimske ceste, ki je vodila na zahod¹⁷. Vsekakor vidimo, da so pridatki v gomilnih grobovih predmarkomanski. (Markomanske vojne 70tih let 2. stoletja so v arheološki podobi naših krajev zapustile opazno cezuro, jasno ločnico za datiranje.) Pa tudi to vidimo, da se grobovi v gomilah na Hajdini od okolnih planih grobov tudi po bogastvu niso kaj prida razlikovali. Vemo pa, da so bili grobovi v gomilah v Loki in Miklavžu izrazito bogati. Nastanek gomil torej ne more biti pojav časa, ko se je romanizacija v Poetovionu šele uveljavljala. Mogli bi pa meniti, da so gomile še posebej mikale divje kopače in so inventarji iz njih še posebej pomanjkljivi. Toda če primerjamo sestav pridatkov v hajdinskih planih nekropolah in pridatkov v vseh raziskanih noriško-panonskih gomilah¹⁸, ugotovimo, da se način polaganja pridatkov v grob med gomilami in planimi grobišči komaj razlikuje in da moramo tudi na osnovi ptujskega gradiva pritegniti S. Pahiču, ki ugotavlja, da je morala biti »različnost« pokojnikov, ki so pokopani pod gomilo v neki dimenziji, ki je grobni pridatki pač ne odsevajo.

Nazadnje pa ne moremo opustiti poskusa že danes povzeti prvih analiz prostorske strukture nekropole. Na Hajdini, na severno stran pragerske ceste, so nam namreč zabeležili in delno raziskali¹⁹ tudi sled stavbnega tkiva, ki v naših krajih ni posebno pogosto, strukturo obzidanih grobnih parcel. V Ferkových dnevnikih zabeležena situacija sicer ni rezultat točnih merjenj s sodobnih izkopavanj, vendarle pa jo lahko nekoliko preverimo s strukturo mest posameznih napisnih nagrobnikov in podstavkov nagrobnikov. Ohranili so se nam podatki nekako o 18 ali 22 parcelah. Od teh jih je kar 10 merilo manj kot 6 metrov, pet jih je bilo velikih med 10 in 20 metri, tri pa so bile velike več kot 20 metrov, tudi po 40 in več. Slično strukturo manjših parcel okrog ene velike je ugotovila tudi I. 1971. Z. Šubic pri raziskovanju, ko so gradili cesto Hajdina—Macelj. Kopanja dalj na zahod, nad rob zgornje terase so pa sicer odkrila še zelo mnogo grobov, sledov arhitekture pa ne. Podobno je bilo na južno stran ceste, pa tudi, kolikor sežejo moje izkušnje, po drugih grobišnih Poetovione. Taka struktura jasno kaže, kako mnogoplastno je bilo prebivalstvo. Z dokaj verjetnosti dopušča struktura, taka kot je, domnevati, da so obzidane grobne parcele rezultat enotnega ureditvenega koncepta kmalu po prihodu Rimljanov na Ptuj, pa tudi (zaradi lokacije²⁰) v zvezi z legijskim taborom. Vsekakor je pred nami še mnogo dela, preden bomo smeli, kot smo to nedavno poskusili storiti za severno emonsko grobišče²¹, zelo previdno ugibati o tem, kakšne so bile familiae, ki so pokopavale v malih parcelah in ali jih je bilo v določenem mestnem sloju in v določenem času res le 15, pa tudi o tem, ali so bila collegia tista, ki so si lastila velike parcele. Ta misel mora biti izziv za nadaljno raziskovanje.

ZUM GESAMTBILD DER WESTLICHEN NEKROPOLEN POETOVIOS

Zusammenfassung

Vorgelegt werden einige Beobachtungen der neuen Forschung über die Aufzeichnungen, die aus der ersten Zeit der modernen Altertumforschung in Ptuj stammen und die zum Teil im Landesmuseum Joanneum in Graz und zum Teil in Zgodovinski arhiv Ptuj aufbewahrt sind. Man bearbeitet die Nekropolen, die sich

¹⁷ B. Saria, Blatt Rogatec 27, Blatt Ptuj 29.

¹⁸ Leta 1982 interna obdelava v Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine v okviru sodelovanja z LR Madžarsko.

¹⁹ Z. Šubic, VS 15, 160 in VS 17—19/1, 162, 216.

²⁰ B. Saria, Blatt Ptuj 20 in citirana literatura.

²¹ I. Mikl-Curk, referat na posvetovanju o zgodovini Ljubljane 1983 — zbornik v tisku.

entlang der Hauptstrasse gegen Westen durch Zg. und Sp. Hajdina und entlang einiger dazu parallel oder rechtwinklig verlaufender Strassenzüge ausgebreitet haben. Die Nekropolen mussten sich auf Grund der alten Traditionen und vielleicht auch der römischen *centuriatio* in den Raum ausgedehnt haben. Trotz der mangelnden Bearbeitung (es fehlt noch sehr an einer Detailbearbeitung der Grabbeigaben) kann man vermuten, dass das Gelände zwischen den beiden Drauterrassen und Zg. und Sp. Hajdina am längsten dem Begraben gewidmet worden ist. Weiter kann man auf Grund der notierten Beigabenzahl annehmen, dass das in 3°/₈ der Gräbern notierte »Reichtum« ein Sediment von anderen kulturellen Gegebenheiten sei als des materiellen Reichtums. Die Häufigkeit des Einhenkelkruges bestätigt uns weiter den festen Platz des Weines in den Lebensgewohnheiten Poetovios und dass da die Reform des Domitian nur eine begrenzte Rolle gespielt hat. Die Grabbeigaben in den Tumulengräbern unterscheiden sich im Gebiet kaum von denen in den Flachgräbern. Zuletzt ist über die beobachteten und ausgegrabenen Grabparzellen die Rede. Man wird vielleicht später doch etwas über die *familiae* die die kleineren Parzellen vielleicht inne gehabt haben sagen können, weiter ob es sich in einer gewissen Zeit und in einer Bevölkerungsschicht um bloss 15 gleichartige Familien handeln könnte, und wie und ob die *collegia* über die grossen Parzellen verfügt hätten.

NEPOZNATA OSOBNA IMENA NA STAROHRVATSKIM ARHEOLOŠKIM SPOMENICIMA U KNINSKOJ OKOLICI

Mate Šimundić*

UDK 801.313(=862)(497.14 Knin)»08/12«

ŠIMUNDIĆ Mate: Nepoznata osobna imena na starohrvatskim arheološkim spomenicima u Kninskoj okolici. (Neznana osobna imena na starohrvatskih arheoloških spomenikih v kninski okolici.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 186—190.

Izvirnik v hrv., povzetek v sloven., izvleček v sloven. in angl.

Razloženih je sedem starih hrvatskih osebnih imen, najdenih na arheoloških spomenikih v kninski okolici. V glavnem jih je odkril Lujo Marun konec prejšnjega stoletja. Tri imena so doslej drugače tolmačili, oziroma prebrali. Za vse velja, da niso zajeta v velikem Akademijinem slovarju, kar pomeni, da so to tujak njihove najstarejše potrditve. Pri vsakem imenu je naveden njegov pomen.

UDC 801.313(=862)(497.14 Knin)»08/12«

ŠIMUNDIĆ Mate: Unknown Personal Names on Old-Croatian Archaeological Monuments in the Surroundings of Knin. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 186—190.

Orig. in Croat., summary in Slovene, synopsis in Slovene and Engl.

Seven old Croatian personal names are explained. They have been found on archaeological monuments in the surroundings of Knin. They were discovered mainly by Lujo Marun at the end of the preceding century. Up to now three names have been differently interpreted, respectively read. For all of them it holds true that they did not enter into the great dictionary of the Academy, which means that these are their oldest attestations. Each name is accompanied by its meaning.

U Splitu je 1979. objavljena knjiga dra Karla Jurišića: Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije. Skoro na 150 stranica pisac predstavlja fra Luju Maruna i njegovo životno djelo. Pisana je tečno i čita se s velikim zanimanjem. Govoreći o iskopinama starohrvatskih crkava o Kninskoj okolici što ih je izvršio fra Lujo Marun i dajući o njima osnovne podatke, pisac je priložio i odlomke škrtih natpisa što su nađeni na njima. Uglavnom su to tzv. kartuše, tj. podaci o vladarima i ostalima koji sudjelovahu u izgradnji tih crkava. Na prvome su mjestu njihova osobna imena u polatinjenu obliku. Dotična imena, naravski, nijesu ušla u Akademijin rječnik (ARj), niti u bilo koje antropimijsko djelo. Za ovu su znanost posve nepoznata. Kako su veoma stara, to je veća njihova važnost za staro hrvatsko imenarstvo. Također i za slavensko. Izložih ih abecednim redom uz dobne podatke i na usporednoj slavenskoj ravni. To su:

* Dr. Mate Šimundić, profesor, Pedagoška akademija Maribor.

BRANIMER. — U ruševinama stare crkve u Ždrapnju kod Skradina sačuvan je ostatak natpisa koji glasi: O DUCE CLAVITNORU EGO PRISTINA ZUPANUS Construxi... ANIMER (str. 35.) Zadnjemu imenu nedostaje početak. K. Jurišić drži kako to bi starohrvatska crkva sv. Bartula koja je sagrađena u vrijeme vladanja kneza Branimira. Knez je Branimir vladao u drugoj polovici IX. stoljeća.

Okrnjku ANIMER nema početnih slova. Sudeći prema ostatku, mogao bi biti BRANIMERE i STANIMERE. Budući da Stanimerъ nije poznat u povijesti ni kao knez ni kao ban (prvi je potvrđen tek 1300 u sjevernoj Hrvatskoj u svojstvu roba koprivničkoga župana), najvjerojatnije je da se nositelj ovoga imena zvaо BRANIMERE.

Predočujem natuknicu iz ARj: »BRANIMIR, m. ime muško, koje dolazi u spomenicima latinski pisanim IX. vijeka: Branimir. F. Rački, doc. 8. 9. Branimer. Rad 42, 207. inače XVIII. vijeka: Branimir. A. Kačić, kor. 416.«

Nije dvojbe da su među potvrđama Branimir i Branimer. Sastavljači Akademijina rječnika i drugi hrvatski jezikoslovci, ne znajući pravo stanje, u onomastici, su član -mer redovito čitali -mir. Činjaše im se kako su davnašnji pisari i klesari pukom omaškom pisali »e« namjesto »i«. Postupahu tako iako je više noma svjedočilo kako -mer i -mir nijesu istovjetni. Primjerice uzeto, rubom grada Zagreba teče potok Čnomerec, po kojemu je tako prozvana i gradska četvrt. Nedaleko od Zagreba diže se brdo Vukomeračke gorice, u samu je gradu Vukomeračka ulica. Moguće je podastrijeti još desetak naziva i više prezimena u kojih je drugim članom -mer. Ipak sve ovo kao da i ne opstojase, jer su hrvatski jezikoslovci uporno svaki imenski član -mer okrećali u -mir.

Podaci svjedoče kako su na hrvatskome tlu u isto doba bila osobna imena Branimirъ i Branimerъ. Branimirъ je složen od imper. brani, Braniti i germ. m ē r — znamenit, slavan.

Stara su još osobna imena Brane, Braneta, Branilo, Branislavъ, Branivojъ, Branko, Branoje, Branoš, potom slov. Branimir, Branka, češ. Branislav, Sbranimir, bug. Branimir, Branislav, polj. Bronisąd, Bronisław te Bron, Bronacz, Bronek, Broniek, Bronik, Bronisz, Bronuta i dr. Ojkonimi: Brančići i Branetići u okolini Rudnika, Branegovići — ruševine staroga grada u valjevskom okrugu, Branešci kod Užica i kod Banje Luke, Branežac blizu Pakraca, Braničevo — kraj u Srbiji, Branilivići u Hercegovini, Branišin — selo kod Brùbira u XIV. st., Brankovac blizu Travnika i u Hercegovini, Brankovica u Crnoj Gori, Brankovina u okolici Valjeva, Branovac u Zagrebačkome kraju, Branovići u zborničkome. I prezimena: Braničević, Branilović, Branislaljić, Branivojević, Branković, Branojević, Branović.

Također su stara hrvatska osobna imena Čedomerъ, Didomerъ, Gladimerъ, Hvalimerъ, Olomerъ, Radomerъ, Tožimerъ, Tugomerъ. Slovensko je Stamerъ, bug. Stanimer, Stojmer, Vladimer, polj. Kazimierz, rus. Volodiměrъ te panonsko-slavensko Go(ji)měrъ.

BUDIMER. — U selu Alagića kuli 1899. otkriveni su ostaci starohrvatske crkve. Na dijelu njezina terugija, stvarno na kamenim ulomoima, nalazi se krnje osobno ime VDIMER (str. 38.). Arheolog F. Radić je zaključio da se u njemu vjerojatno krije ime hrvatskoga kneza Budimira. Osobno ovo potvrđujem. Dato je ime nepotpuno, nedostaje mu početo slovo »B«. Prema tome glasiše BUDIMERE. Bit će da je uklesano u X. stoljeću. Naravski, nije isto što i Budimirъ.

Radi prvog člana BUDI- navodim stara osobna imena Budimir, Budisav, Budivoj, Budimil (svi iz XIV. st.) te Budislav (XIII. st.), potom slijedi Budak, Budan, Bude, Budela, Budica, Budilo, Budim, Budimka, f., Budin,

Budina, Budiša, Budlja, Budoje, Budulo. Stara su prezimena Budačić, Budanović, Budić, Budilović, Budimilović, Budimković, Budimović, Budinčić, Budinić, Budisaljčić, Budisavljević, Budislaljić, Budislavić, Budišić, Budman, Budnić, Budojević, Budor, Budović, Budulić.

Jednako su važni i ojkoiimi: Budaci i Budožalj u okolici grada Sarajeva. Budak blizu Gospića, Budakovac i Budanica kod Virovitica, Budančevica pokraj Bjelovara, Budanj u zapadnoj Crnoj Gori, Budaševo pored Siska, Budelj u okolici Bihaća, Budenci u kraju oko Zagreba, Budičina blizu Petrinje, Budilovina u kruševačkome okrugu, Budim u kraju oko Varaždina, zatim kod Jaske, Budimci na osječkom području, Budin blizu Bakra, drugi leži u Požarevačkoj kotlini, Budinjak u Lici kraj Ogulina, Budislavac u varaždinskome kotaru, Budišna Ravan i Budoši u Hercegovini, Budoželja oko Užica, Budožig — bivše selo blizu Skadarskog jezera u XIII. stoljeću. Izdvajam selo zvano Budomerići koje se steraše blizu Topuskoga u XVI. stoljeću. Budomerići su množ. od Budomerić, prez. izvedena od osobnog imena Budomer, koji je samo inačicom imena Budemer. Budemer je složen od imper. b u d i, buditi i ger. m ē r — znamenit, slavan.

Nije suvišno dodati i ova stara slavenska imena. Tako je slov. Budigoj, Budihost, Budimir, Budivoj, polj. Budziślaw, Budziwoj, ukr. Budiboj, Budimir, Budislav, Budenet, Budin, Budinja, Budist, slovač. Budigoj, Budislava, češ. Budislav, Budjak, Budlko, bug. Budimir, Budislav. — V. Branimer.

GASTIKA. — I danas su vidljivi ostaci crkve sv. Spasa na izvoru rijeke Cetine. Drži se da je sagrađena u IX. ili X. stoljeću. Istraživanja je nastavio Stjepan Gunjača (1947—1948.) i otkrio ostatke kamene grede na kojoj piše: AD ONOREM DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI EGO GASTICA HUPPANUS Donavi... Dio natpisa EGO GASTIKA razumljivim kao: ja GASTIKA župan. Ime je izvedeno od im. g a s t ь (uspor. seš. g o s t ь — gost) i suf. morfema -ika. Glas a namjesto o potječe od praslavenskoga a k a n j a.

Pripomenuti je kako je u X. st. potvrđeno ime Gastan u Sumpetru blizu Omiša. Još su stara hrv. imena Gostičaja, Gostidrag, Gostimil, Gostimir, te Radigost i Rudigost, zatim Gostan, Gostilo. Slovenska su Gosta, Gostem, Gostinja, Gostiša i Gostibil, Gostidrag, Radigost, bug. Gosta, Gostaja, Gostil, Gostin, Gostjo, Gostjan, češ. Hostibor, Hostimil, Hostirad, polj. Gošćimir, Gošćirad, Gošćilaw, Gošćiwid i Gost, Gostach, Gostał, Gostan, Gostasz, Gostawa, Gostek, Gostka, Gostoj, Gostuj i dr., ukr. Gostirad, rus. Gostila, Gostilec, Gostjata, Gostomyl.

U sarajevskome je okrugu selo Gostičaj i Gostilja, u Crnoj Gori su Gostijevići, Gostilje kraj Užica, Gostiradići kod Čačka, Gostuša u okolici Pirota. Stara prezimena jesu Gostarić, Gostiljac, Gostinac i Gostović.

NEMIRA. — Muško je osobno ime Nemir i žen. Nemira posvjedočeno u darovnici hrvatskog kralja Petra Kresimira IV. što je izdana 1060. godine. Međutim stariji je podatak nađen u orkvi sv. Spasa na izvoru rijeke Cetine (v. Gastika). Napisan je u IX. ili X. stoljeću. Čita se: I ET ANIMAE MEE ET MATRIS MEE NOMINE NEMIRA ET FILIIS MEIS NOMINE... Na žalost, produžetak nije sačuvan.

Osobno je ime Nemira stvoreno prema muš. Nemir koje je složeno od niječ. n e i im. m i r ь — mir.

Niječnica ne- biva prvim članom još u Nebojša, Nebor, Nedjeljka, Nemanja, Nemysl, Nenad, Nespina, Neven, Nezdavak, u slov. Nepokor, Nežir, bug. Nedan, Nemil, Nerad, rus. Nedan, Nekras, Nekuriša, Nelad, Nemyj, Neradec, Nesda, Nesul, Neznar, Nežata i dr., polj. Neibor, Neidan, Niegrod, Niemoj i dr., češ. Nedrah, Nemil, Nemoj, Nerad i dr., brus. Negost, Neljub i dr.

Imenica je -mir toliko česta u slavenskom imenarstvu da za nju i nije potrebno navoditi primjere.

PRIBIN. — U Kapitulju, jugoistočno od Knina, otkopani su temelji benediktinske crkve i samostana sv. Bartula. Dokazano je da su na tome prostoru bile tri crkve. Manja je podignuta u IX. ili X. st., veća u XI. ili XII., treća je sagrađena 1203. Nju je dignuo Dobroslav, predstojnik kninskoga kaptola. Na jednome je ulomku osobno ime PRIBIN. U svoje vrijeme bijaša PRIBINŦ. Dotično je ime postalo kraćenjem od PribidrugŦ, PribihvalŦ, PribimirŦ i PribisavŦ. Prvi je njihov član 3. jed. aorista *pribi*, *pribiti* — dobiti. Osnovni je Prib- dodat suf. morfem -inŦ.

Oblik je Pribina potvrđen u X. i XI. st. Također su stara imena: Priba, ž., Pribac, Pribač, Pribak, Pribе, Priban, Pribat, Priben, Pribetko, Pribica, Pribič, Pribok, Pribil, Pribiš, Pribiša, Pribitko, Pribošina, Pribša. Slovenska su imena Pribibor, Pribigoj, Pribila, Pribina, Pribislav, Pribislava, češ. Příbyčest, Příbydruh, Příbyslav, polj. Przybyczęść, Przybygniew, Przybymir, rus. Izbygnev, ukr. Pribiš.

Domaća su stara prezimena Pribaković, Pribanić, Pribanović, Pribavić, Pribenić, Pribetić, Pribičić, Pribić, Pribičević, Pribiković, Pribilić, Pribilović, Pribinić, Pribinović, Pribisaljčić, i dr. Ojkonimi: Pribačevo — znano tek po nazivu, Pribanj i Pribičevac kod Sarajeva, Pribanjci u Gorskom kotaru, Pribić u okolici grada Zagreba, Pribilci — selo poznato u XVII. st., Pribilović u Boki Kotorskoj, Pribilovo u Hrvatskoj u XIV. st., Pribinovci u Bosni u XV. st. i dr.

PRISTINA. — U selu Ždrapnju (u okolici Skradina) koje spada u župu sela Primatovaca otkopani su temelji stare hrvatske crkve. Tu je pronađen ovaj dio natpisa: ... O DUCE CLAVITNORU EGO PRISTINA ZUPANUS Construxi ... ANIMER. Iza ovoga K. Jurišić primećuje: »Smatra se da se taj natpis odnosi na starohrvatsku crkvu sv. Bartula, koju je podigao župan Pristina u doba kneza Branimira, tj. u drugoj polovici IX. st.« (str. 35.).

Oblik Pristina čita se PRISTINA. U ARJ nalazi se:

»PRISTINA, f. topogr. ime, koje stoji u svezi s kakvim izvorom, isp. glagole, koji znače izvirati: češ. prýskati, prýštiti, polj. pryskać, a u češ. jeziku ima upravo i im. prýština, koja znači izvor.

a) varoš u oblasti kosovskoj [. . .] s potvrđama iz XIV. v.

b) Pristina, mahala u Bosni u okružju banjalučkom.«

Ovom se mogu pridodati današnja prezimena u Hrvatskoj: Prišč, Priščan, Prišč, Priščan i Prištarić, Prištić.

Znano je da opća im. prišt, u šćak. govorima prišč, znači isto što i čir, ognjok (»pustula). U Bosni je prišt vrsta trave. P. Skok donosi i travu prišnjak — biljka euphorbia (Etimol. rječnik, III., 45.).

Spomenuti grad Pristina leži na rijeci Priševki po kojoj je valjda i dobio naziv.

Naslovljeno osobno ime Pristina svakako je najstarijom potvrdom dotičnoga noma. Izvedeno je od im. *p r y š t Ŧ* i suf. morfema -ina (uspor. slov. prišč, rus. pryšč, polj. przyszcz). Im. *pryštŦ* pretpodstavlja se psl. prysk-. onomatopejska riječ (uspor. secl. prysnŦti, rus. prykatŦ, češ. pryskati, naše prskati i brizgati).

RASTIMIR. — U ARJ biva podatak:

»RASTMIRIĆ, m. prezime izvedeno od imena Rastimir, kojemu u sabranoj građi za ovaj rječnik nema potvrde. Si su HlŦmljane, koje se kleše: Hreljko Rastimirić. (Andrija, knez humski, piše Dubrovčanima, 1294.) Cod. dipl. 4, 415. Prvoslav Rastimirić (u ispravi s otoka Brača iz 1250; u njoj ima i ime Restimir). Starine 13. 208.«

Evo i potvrde. U selu Pađenima, smještenu 12 km sjeverozapadno od Knina, našlo se više ostataka starohrvatske arhitekture. Od njih je složen sadržaj: RASTIMIR. PERSEC; I. REGIS. SALVA; AE. VIRGINIQUE SACR. Ispod ovoga je rečeno:

»Te je fragmente objelodanio Gunjača i zaključio, da je u X. stoljeću neki Rastimir dao sagraditi crkvu, posvećenu vjerojatno sv. Mariji. Tlocrt crkve nije poznat« (str. 39.).

Dakle, osobno je ime RASTIMIRЪ zabilježeno već u X. stoljeću! Složeno je od imper. *rasti*, *rasti* i *mirъ* — mir.

Ovdje spadaju stara osobna imena: Rastanič (XVII. st.), Rastena, Rastica i Rastina (XIII. st.), Rastinja (XIV. st.), Rastislav (IX. st.), Rastislava (XIII. st.), Rastiš (XII. st.) i Rastiša (XIII. st.). Kao što je vidjeti, najranije su potvrđeni Rastislav i Rastimir. Slovenska su imena Rastigoj i Rastislav, polj. Rościgniew, Rościslawa, češ. Rostislav, rus. Rostih i Rostislav, ukr. Rostislav.

Stara su prezimena Rast, Rasta, Rastić, Rastija, Rastinić. I ojkonimi: Rastičvo — jedno selo u okolici Bugojna, drugo blizu Kupresa, Rastić — selo blizu Bos. Gradiške u XIV. st., drugo ležalo također u Slavoniji južno od Kopanice, raseljeno oko 1700. Rastičvo je u Lici u okolici Gračaca, Rastinjani kraj Bos. Kostajnice.

Radi potpunosti donosim i druga osobna imena koja su inače poznata iz drugih izvora. Ova pak do sada nijesu našla mjesto izvan djela »Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije«. To su: Branimir (IX., st. 41.), Držislav (IX—XI., str. 33.), Mutimir (od 892—910., str. 34. i 35.), Trpimir (IX—X., str. 33.) i Zvonimir (XIII—XIV., str. 38.).

NEZNANA HRVATSKA OSEBNA IMENA NA STAROHRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKIH V KNINSKI OKOLICI

Povzetek

Prestolnica stare hrvatske države je bila v mestecu Kninu v severni Dalmaciji ali v njegovi bližnji okolici. V njegovi okolici, na Kninskem polju, so namreč izkopali temelje več cerkva in našli relativno mnogo napisov v latinskem jeziku. Poleg drugega vsebujejo ti napisi nekaj hrvatskih osebnih imen v polatinjeni obliki, ki ali v tem obdobju niso znana ali pa še sploh niso znana. Takšna imena so: Branimir, Budimir, Gastika, Nemira, Pribin, Priština, Rastimir. Posebno zanimiva je pripomba v imenih Branimir in Budimer, ki izvira iz germ. pridevnika mēr. Zanimivo je tudi ime Gastika, ki ima v osnovi glas *a* namesto *o* kot posledico praslovanskega *a k a n j a*. Doslej so v onomastiki mislili, da gre za pisno napako, ne pa za tizvirne oblike. Pri vsakem imenu je pojasnjen njegov pomen, in sicer na širši ravni.

Vsi navedeni podatki se nahajajo v knjigi dra Karla Jurišića. Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije, Split 1979.

ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO NOVI KLOŠTER DO KONCA 17. STOLETJA

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12 Novi Klošter)»14/16«

KOROPEC Jože: *Zemljiško gospostvo Novi Klošter do konca 17. stoletja. (Die Grundherrschaft Novi Klošter bis zum Ende des 17. Jahrhunderts.)* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 191—216.

Izvirnik v sloven., povzelenk v nem., izvleček v sloven. in angl., 10 preglednic.

Po prizadevanju kneza Friderika II. Celjskega je nastal dominikanski Novi Klošter sredi 15. stoletja. V 16. stoletju je samostansko vodstvo obvladovalo težke gospodarske čase najbolj tako, da je za trajno ali vsaj začasno odpuščalo precej posesti, v 17. stoletju pa tudi s povečanjem podložniških obveznosti. Leta 1635 so se samostanski podložniki pridružili Drugemu slovenskemu kmečkemu uporu. Za tem so bili med priorji in podložniki trajno napeti odnosi, najbolj zaradi višine tiako. S 7. septembrom 1648 je ugasnilo po 4 stoletjih življenje tudi tega srednje velikega dokaj razpršenega zemljiškega gospostva.

UDC 332(091)(497.12 Novi Klošter)»14/16«

KOROPEC Jože: *The Manorial Estate of Novi Klošter till the End of the 17th Century.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 191—216.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 10 tables.

Through the endeavours of Prince Frederic II of Celje the Dominican Novi Klošter was established in the middle of the 15th century. In the 16th century the monastic conduct mastered the difficult economic times mostly by alienating pretty large properties permanently or at least temporarily, in the 17th century also by increasing the obligations of the serfs. In the year 1635 the monastic serfs joined the Second Slovene Peasant Uprising. After in the relations between the priors and the serfs were permanently strained, mostly because of the height of the soccage-service. After four centuries the life of this middle-sized, rather dispersed manorial estate was extinguished too on September 7th 1648.

Severovzhodno od Polzele naletimo v Založah na ostanek dominikanskega samostana, na njegov obrambni stolp s strelskimi linami.

Ostareli celjski knez Friderik II. je dosegel pri papežu Nikolaju V., da mu je s sporočilom zagrebškemu škofu Benediktu 26. junija 1451 odobril ustanoviti dominikanski samostan blizu Polzele. Dne 13. januarja 1452 je škof s pismom izročil novi samostan menihom.¹

Knez Friderik II. Celjski je izdal v prid samostanu 17. januarja 1453 ustanovno pismo.² V samostanu bi naj živelo vsaj 14 menihov. Po Friderikovi volji so prešli v samostansko last

* Dr. Jože Koropec, redni profesor, Pedagoška akademija Maribor.

¹ Novokloštrska kronika, Posebni arhiv Novi Klošter, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda)

² Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant III, 1889 (Orožen III), 504—505

³ Listina 6390a, Sda
Orožen III, 505—511

1. urad (Amt) Kostrivnica:

		kmetije (Hube)	domci	
vas Predence	Pragoniz	7,5		
Vodruž pri Jakobu	Bodross	6		
Spodnji Gabernik	Niedergaburg	2	1	3 travniki
Podturn	unter dem Thurm	2		
Gabrovec	Gabraboz	4	1	
	Hadozka		9,5	
	unter der Strasse	1		
Vodule — Čača vas	Wadolle	1		
Zgornja Kostrivnica	Oberkastreiniz	1,5		
Spodnja Kostrivnica	Niederkastreiniz	4,5		
Brezje	Purk	5,5		
	Koplanez		1	njive
Ravne v Dreveniku	Reunam	6		travniki
	Polsine	4		travniki
Črtvez pri Čači vasi	Zretbes	5		travniki
Hrastovec — Čača vas	Krastabiz	6		
				60 srebrnikov od 3 vino-gradov, pol funta (= 120 srebrnikov) od 2 travnikov
Dor pri Imenšku pri Dreveniku	Dornn			3 merniki (Mass) ovsa od travnika in 8 mernikov ovsa gozdnine (Forstrecht)

in dalje

II. fevdi Jošta Auerja, Andreja Gallenberga in Petrice Obračana:

		k	d	ml	nj	tr
Jakob	St. Jakob pri Reichenegg	5				
Dvor v Podlogu	pri Hofe pri Auen	5	5	1	1	1
Karošmale pri Lazah	Korasmüll	1				
Gotovlje	Guettendorf	1,5				
Podlog	Podlag	1				
Spodnje Grušovlje	Niederbierbaum					
Roje	Rayach					
Ločica	Lotschiz					
Petrovče	Petrowiz				2	
	Lendorf					zemljišča
Založe	Pruck pri Hallenstein					
Podvin	pod Weinberg		11	1		1
Gonjakovo pri Kapli	Gariah	kmetije				
Dobrič	Dobritsch	kmetije				
Male Braslovče	Klein-Prasslau	2				
Podvin	pod Weinberg		140			malih veder gorščine
Jelšovec	Gelsowiz					
	Auen					
	Pongnaza pri Prekopi (Prekhof)	2				
Preserje	Pressenach	6				

		k	tr
Parižlje	Parissschlag	4	
Poljče	Pollitschach	16	
Gomilsko	Gomilsko		njlve
Topovlje	Toppolach	5	
Topolovec pri Ponikvi	Topalwiz pri Kloster pri Kloster pri potoku na Busch	2 1	dvor 3 pušče
Polzela			1
Šempeter	St. Peter		gorščina in vinska desetina
župnija Braslovče			potrjeno darilo 4 vlnogradov, 7 veder gorščine
Šempeter-vasi pri njem			dvotretjinska žitna desetina
Zabukovica pri Grižah	Hindersbuch		žitna desetina
Lovrenc	St. Lorenzen pod Sachsenberdt		žitna desetina
Ojstrica-zemljiško gospstvo			sičničarji 500 sirov
ledina pri samostanu in Sevčnik pri Andražu	pri Aue in Auers Hof Zelsnik		vse gozdnina
nad potjo med Trnavo in Ložnico	Ternau-Losnitz		gozdnina
Tajna pri Andražu	Thein		gozdnina
gora Oljka, Dobrič	Dobritsch		gozdnina
Gornji Grad- zemljiško gospstvo urad Šoštanj			200 veder gorščine 5 kmetij v zameno za Auershof
na področju onstran Ložnice v mejah »Prandhof«—potok (Coluna)—potok Laznica (Lassniz)—Loke pri Spodnji Ponikvi (Lakha)—Vranja Peč (Rabenstein)—Kote pri Sl- lovi (Winkel)—pot do »Brunn«—Trnavca (Thernau)—Ložnica—pot do samostana			ribolov
in za vse tođ	svobodon promet, varstvo, nižje sodstvo, vendar ne pravice nuditi azil.		

Dne 13. junija 1453 je knez Friderik II. Celjski obdaril samostan še s pravico do večine cerkvene desetine pri Lovrencu (1247 s. Laurencii) vzhodno od Prebolda.³

Friderikovo ustanovo in januarsko darovnico v njen prid so potrdili knez Ulrik II. Celjski 20. januarja 1453 na Dunaju, 24. junija 1454 pa 13 dni po smrti nad 90 let starega Friderika II. Celjskega škof Martin v Ljubljani v imenu oglejskega patriarha, 26. januarja 1459 pa še v Gradcu cesar Friderik III. Habsburžan kot dedič 1456. leta izumrlih Celjskih. Novokloštrsko zemljiško gospstvo je tako zaživel dokaj pozno in bilo že ob rojstvu zlasti v jedru v braslovški savinjski pokrajini izvotljeno in stisnjeno z več zemljiškimi gospodi.⁴

Turki so se polastili samostana v letu 1479, ga opustošili, 1 meniha ubili, 2 patra in priorja Pavla Novomeškega pa odvedli.⁵

³ Listina 6421b, Sda

⁴ Listine 6391, 6486b, 6722, Sda

⁵ Orožen III, 511—512

Leta 1489 je oglejski patriarh posredoval, da je samostanski podložnik dobil povrnjenih 20 odvzetih zlatnikov, da je rogaški grajski upravnik samostanu odvzeto premoženje vrnil.⁶

Leta 1492 je bil samostan znova posvečen, oskrbel si je tudi nove primerke dotakratnih darovnic.⁷

Ko so leta 1527 oblasti zahtevale podatke v zvezi s posebnim davkom glavvarino, je novokloštrski prior Kilian javil v Gradec, da žive z njim v samostanu 7 menihov, 9 hlapcev, 4 dečki in 3 služkinje, v okviru samostanskega zemljiškega gospostva 58 podložniških družin, med njimi Šmidova, pri vinogradih 5 osebenjkov. Podložnike je prior popisal praviloma le z imeni. V tej prijavi je prior prezrl samostansko posest pri Kostrivnici.⁸

Dne 24. aprila 1527 je prior Kilian prodal Juriju Tribniškemu v Gradiču pri Lazah (jugovzhodno od Titovega Velenja) 3 dvojne kmetije, 3 kmetije, 2 domca, puščo in pravico do gorščine za en vinograd. Vinograd je bil v

Lusstnperg, 1 kmetija (Štefanova) v Gotovljah, 1 kmetija (Vajda) v Ločici, vse druge podložniške posesti (Hribernik, Kolenko, Letonja, Mačolnik, Šuster in Vulkošnik) na Skornem (Schkorl). Od kmetije je samostan dobival pred tem letno po 78—340 srebrnikov, 7—10 škafov (škaf = blizu 20 litrov) pšenice, do 4,5 škafa rži, 1—8 škafov ovsa, do pol škafa boba, do 4 kure, do 40 jajc, do 1 povesma prediva, od domcev 160 in 419 srebrnikov, gornine pa 6 veder (vedro po 18 litrov) mošta, 6 srebrnikov in 2 kuri. Nasploh so tudi druge samostanske podložnike bremenile podobne obveznosti.⁹

V gospodarsko težkih časih je moralo samostansko vodstvo leta 1529 postaviti za posojilo gospodarju zemljiškega gospostva Rifnik 14,5 kmetije.¹⁰

Iz prve polovice 16. stoletja sta se ohranila urbarja iz leta 1535 in iz leta 1540 (strani 196—199).

Podložniška posest novokloštrskega samostana je bila proti sredini 16. stoletja upoštevana že prve odprodaje na moč podobna oni iz časov Friderikove darovnice. Podložniki pri rifniškem Jakobu so bili v urbarju že vključeni v spodnji (untrn) ali kostrivniški urad. Med samostanskimi posestmi srečamo pri samostanu v zgornjem uradu prvič le podložniške družine v krajih

goritza, Šešče (Scheschitz), Zakel in Urbje, v spodnjem ali kostrivniškem uradu pa v krajih Podplat in Seljsko. Urbarja sta poznala večino podložnikov že po priimkih. Ker je beseda župan že postala priimek Supan, so župane zapisovali z nemško besedo amtman (uradnik). Med obveznostmi so bili novi le davki. V urbarju 1540 je pisar seštel vse podložniške obveznosti in zapisal, da mora samostan dobiti letno: 87 goldinarjev, 4 šilinge in 28 srebrnikov (goldinar = 8 šilingov = 240 srebrnikov) činža, 60 veder (po 16,5 litra) činžnega vina, 149,5 celjskega mernika (celjski mernik = blizu 80 litrov) pšenice, 26,5 celjskega mernika rži, 136 celjskih mernikov ovsa, 4 celjske mernike prosa, 2 celjska mernika boba, 1 ovco, 28 kozličev, 61 sirov, 37 povesev prediva, 22 kopunov, 231 kur in 1931 jajc.

V zgornjem uradu se je razprostiralo tudi 15 travnikov v Trnavi, pri Podvrhu pri Vrtoglavu (Wartoglaw) in blizu samostana, tudi pri samostanski žagi in skednju. Priorji so jih oddajali v najem za 2 kopuna do 720 srebrnikov. Med najemniki je bil leta 1535 tudi šempetrski duhovnik Lovrenc.

Urbarja iz let 1535 in 1540 vsebujeta tudi popis (urbar 1540 poimenski) sogornikov za samostanske gorninske vinograde (strani 200—201).

⁶ Lislisl 8426, 8427, Šda

⁷ Orožen III, 512—513

⁸ Seznam glavarine leta 1527, 134, Šda

⁹ Akil Meiller, XVI o, Šda

¹⁰ Hans Pirchegger: Die Untersielesermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte, 1962, 231

Urbarja 1535 in 1540

		družine	posesti	činž	davek v srebrnikih	pšenica	v škafih		proso	vino v vedrih	ko	s	pr	ku	j	t	posebnosti
Karošmale	pri Lazah	1	k dvor+ml,	40 640,			6	6					1	5	10		
Dvor		3	k, polk	400, 100													Kolar, Šnajder
	goritza	4	4 d	40—240													1540 amtman
		2	2 d	—40	72—	85	4	4	4				1	15			
Založe	Unterm Pruch im Salos	3	3 d		—104		4	4	4				1	15			ld do prekl. 120 sr. za žitarice, Šnajder, 1540 gospod Klavž iz Radeč
Podvin		10	2 dvojna d, 8 d	20	70—228		4	4	4	0,5—1			1	3	10		4 d do prekl. 120—320 sr., nekoč žaga 360 sr., Krajnc, + Šmid, Mežnar (Miklavževa cerkev)
Dobrič		1	k	20	112		4	4	4				6	1	3	10	
Gorjakovo		5	dvojna k, 4 k	—200		dva : 2 —116	4	4	30	1			3	15	2		Loče pri Andražu (Nal-lotschin, Sand Andre) tifer, 1540 am Werde, pušče imajo 4 kmetije iz Šentilja (Sand gilgen): Asvolt, Kute, Delinger, Tibolt
Sevčnik	pri Andražu	6	posest, 2 k, 3 p	100—280	—236		4	2		0,5			3	10	da		

Šešče	1 k	151		4 3 slov. graš. ali vel. mera	1 + ovco za 16 sr.	3 1 3 10	
Zakel	Sakle	3 3 k	93	104—135	10 6		Kavc, Švajger, dve samo v denarju: 240 sr., ogr- ski goldinar
Topovlje		6 2 posesti, 3 k, d	60	—168	11 6	3 20	Kranjc, ena družina 520 sr. do preklica
Parižlje		5 posest, 3 k, d	36—158		6 2—3		Korošec, Šuster, 1 družina 160 srebr. + 2 kopu- na
Preserje		7 5 k, d, tr	52—176				1540: gospod Klavž iz Polzele
Male Braslovče		2 2 k	40		3 1,5	2 3 20	
Poljče		5 5 k	113		10 5		2 družini do preklica: 200 sr., 240 srebrnikov
Kamenče		1 dvojna k	2 × 46		8 4	20 7	2 ko- puna Kranjc
Vrbje	Verbnach	1 ml			12		do preklica za vse 320 srebrnikov

Urad Kostriivnica

	družine	posesti	činž	davek v srebrnikih	pšenica v škafih	oves	bob
Jakob	11	dvor + d + ml, dvojna k, 5 k, dvojni d, posest, 2 d	60—340 triije: 32— 66	60—120	1,5 6—9	3 6—9	1
Obr Wodrus	2	poldruga k,	27,5	30	3	3	1
Vodruž pri Jakobu		k					
Unnt Wodrus	1	k	280				
Predence	9	5 k, polk, d, 2 ml	mlin: 12 37,5—56	30— 50	3—7	2,5—5	
Podplat							
Unntrm Plath	1	k	40	80	6	6	0,5
Brezje							
Pirkh odr wresie	5	4 k, d	22—204	20—160	3—6	3—6	
Spodnji Gabernik	2	k + d, d dvojna k,	40— 90	40— 80	6	6	
Podturn	4	k + tr, 2 tr	120—240	80—120	6	6	
Gabrovec	5	4 k, d	20—160	30—120	3—6	3—6	
Seljsko — Čača vas Na Selech	1	d 2 trojna d, dvojni d + ml,	50	40			
Zg. Kostriivnica	7	d, dvojni tr, 2 ml	40— 83	— 70			
Unntr der strasse	2	2 k	29	100	6	6	
Vodule — Čača vas	1	dvojna polk	44	60	6	6	
Sp. Kostriivnica	8	5 k, 3 polk	20—120	40—160	3—6	3—6	0,25 —0,5
Ravne v Dreveniku	3	3 dvojne k	148	120—210		6	
Poltschine	2	2 dvojni k	78— 81	120—160	9	6	
Črtvež pri Čači vasi	3	2 dvojni k, k	25—110	60—120	4,5—9	4—8	
Hrastovec	5	5 k	65	50		4	

d = domci, j = jajca, k = kmetije, ko = kozličiči, ku = kure, ml = mlini, p = pušče,
polk = polkmetije, pr = predivo v povesmih, s = siri, t = tiaka v dnevih, tr = travniki

kozličti siri	predivo v povesnih	kure	jajca	tlaka v srebrnikih	posebnosti	
0,5—1	1	3 2—3	10 10—20	60 ali 4 pogače 60	Ambtman, Supan (2), Šmid, Suster, v Pach, ti trije 1540: v Dorn	
0,5	1	1	1,5	5	30	
	1—2	1—2	1—2	5—10	40	Vagrín, wretzl, Ponkviča (ponikhautze)
		3	10	60	Vezjak za vse 480 sr.	
0,5—1		1,5—3	10	60	Amtman, Supan Šmid, cerkviča Sand maria madalena	
	2	3	10	60—100		
	2	3	10	60—80	Kozirep	
		1,5—3	5—10	30—60	Vezjak (2), 1540 Supan	
					Smid	
0,5		3	10	60	Kozerep	
1		4	20	60		
0,25—0,5		1,5—3	5—10	30—60	Ambtman, Kozerep	
1	4	6	20	60—120		
1	4	6	20	120		
0,5—1	2—4	3—6	10—20	60—120	gradisch	
0,5	2	3	10	60		

		sogorniki	srebrniki	mošt vedra		gorninska	kopuni	kure	oves	posebnosti
				velika	mala					
	Jeschowetz	8			10			1		
	Kharhiten									
	pri opekarni	14		21,5			3	2		
	am Britsch	6		5						
	Sabina loka	2	pušči				4			
Orova vas	in Martino patoko	23		19,5						
Vrtoglav										
pri Zg. Gorčah	Wertoglav ob Savinji	10	6		14,5					
Dobrič	Dobritsch	15			31			1	2 škafa	
Kopank										
pri Podvinu	kopankh	28	57	57						
	In schlatnakh	4		4,5				2		
Vlnski Vrh										
pri Polzei	Weinberg bei sand Nicola schallos	44			61					
Založe	Scharnakh (1540 Sermackh)	10			20			1		
	wensseck	1			2,5					
	toponikh	27		38,5				4		
	Pleschwetz	16		21				4		
	Wlatnikh	3		6,5						
Trnava	ternaw	5		14						
	leschkowetz	8		12				4		
	Ponikhautze	11		16				5		Kale (Khalech)
		12				18	2	2		Zg. Podlog, Roje
Klokočevce	klowatschowetz	12				12	2	3		
pri Jeronimu	glawoklm	12				30	11	2		
(zahodno od Vranskega)	klain glavoklm	3				4		1		
	Ardorzlm	6			15			4		
Zalog	Schalog ob dem munichhof	15		25	18		4	10		
Gradič v Lazah		5				9,5		3		
Brezovo pri Ponikvi	mollnak od Wresowim (1540 Meklinackh)	15				27,5	3	13		iz Gotovelj, župnik
	lustnberg	16				34,5		9		Wermlich, Neponiquo
	schlatgo	7				12,5	2	3		Nagroyom

		sogorniki	srebrniki	mošt vedra		gornjska	kopuni	kure	oves	posebnosti
				velika	mala					
Visoko pri klain wissoko		5				15	2	4		Helfenberg (grad v Studen- cih)
Gotovijah	Tousti werch	8				13,5	2	8		
31	1540 Hardinackh	1								
			63	240,5	172	176,5	47	74	2	
Kostrivnica pri Lemberku		5	70			2,5				
Dor v k. o. Dorn	Dreveniku	12				19				Sadorsay, Šmarje
	nad dorndorf	1				1,5				
4	Raspere	4				5		2		

Iz vseh 35 gorici bi naj samostan dobival od vseh 374 sogornikov letno po izračunu pisca urbarja 478,5 velikega vedra (po dobrih 18 litrov) vinskega mošta, 175,5 malega vedra (po 16,5 litra) vinskega mošta, 1 goldinar, 6 šilinjov in 4 srebrnike, 2 škafa ovs, 49 kopunov in 56 kur.

V samostan je po poimenskih urbarialnih zapisih pritekala tudi cerkvena desetina in od prosa, ajde, prediva, kur koplenik (koplenikh-kupplenik) iz krajev:

		obvezniki		posebnosti
		1535	1540	
Spodnji Podlog	Nidr Podlog	4		
Zgornji Podlog	Ober podlog	14	10	
	Gabrie		2	
Roje	nider Roya	6	4	
	Gros Roia	8	4	
	ober Roia	4	2	
Sempeter	Sant Peter	11	8	
Dobertaša vas	Dobrotoshofes	9	6	
Grušovlje	nider pirpaum	8	6	
	ober Pirpaum	10	8	
Ločica	Lotschitz	8	5	
Podvin	underm weinberg	8	13	Kranjc, supan, šmid, šuster
Marija Reka	Sant Pauls klein und Gros Reka	15	18	
Lovrenc	Sant Lorenzen pri Saxenbart	8	7	
Sešče	Schoschytz	3	2	
Sachsenwart	pod geschlos	2	6	šuster
Matke pri Magdaleni	Motko	1	5	supan
	am Chriber	2		
Kamnik pri Magdaleni	Natkomno	5		
	under Kamnigkh	5	8	supan, šuster
	Hinderm Kamnaigk	3		
Britno selo pri Pankracu	Britto zolach	5	4	supan
	under Puech	12	7	
Liboje	pri Sant Agnesen	10	13	suppan, šmid
24				
		167	138	

Cerkvene žitne desetine bi se naj letno nabralo 39 celjskih mernikov pšenice, 21,5 celjskega mernika rži, 23 celjskih mernikov ovsa, cerkvene vinske desetine pa 3 sode, 8 računskih veder in 1 navadno vedro (1 sod = 14 računskih veder = 56 veder). Za koplenik so morali obvezniki oddati do 2 škafa prosa, do 2 škafa ajde, nekaj prediva, kuro, nekateri tudi kozliče. Koplenik bi naj letno navrgel 39 celjskih mernikov prosa, 25 celjskih mernikov ajde, 18 kozličev, 106 povesev prediva in 107 kur.

Končno je pritekala v samostan po zapisih obeh obravnavanih urbarjev tudi gozdnina (Vorstrecht) iz krajev:

	obvezniki			obvezniki	
	1535	1540		1535	1540
Podlog	17	17	Naderse-		
Šempeter	14	20	schim	2	3
Dobertaša vas	9	15	(1540		
Ločica	11	13	Nader-		
Spodnje Grušovlje	14	16	schinn)		
Zgornje Grušovlje	10	10	Na Poglann	1	—
Breg Ran	5	5	Sanaba	2	2
Trnava Pfaffendorf	6	8	(1540		
Polzela	24	23	Sanebor)		
Podvin	10	17	Goriagkh	3	
Vinki Vrh Ober			Dobrič	2	2
weinperg	6	—	Laze wlasach	2	—
Preserje	8	8	Loke pri Ponkvi	4	4
Male Braslovče	9	11	Kale		
Zgornje Gorče Ober			Kalich		
Gorlschach	9	9	(1540		
Velike Braslovče	15	15	Kahlech)	6	8
ob Savinji	6	8	Sentilj	10	—
Parižlje	6	7	Zellach	2	4
Topovlje	10	11	Kote pri		
Orla vas Arlobas	11	11	Kath		
Rakovlje Ober			Silovi		
Rakule	12	6	(1540 Kotta)		
Sp. Gorče Unter Go-			Jedert pri		
rensach	10	—	Na Bres-		
ob Paki	20	20	otomljah		
Pod katzsch-			Sant		
nigkh	1	—	Gethrut	2	5
Bukov-			Nawerde	2	—
nigkh	1	—	Roje	4	4
Sayschang-			Andraž	1	—
schegk	1	—	Lustenperg	—	4
namalim			Dornn	—	9 Supan
ferche	1	—	Vresach	—	6 Supan
nasferzu	1	—	Terstenlze	—	4 Schuster
			Nabretzl-		v Raselach
			nouem	—	9
			Šmarje	1	3 župnik
			Grobije pri		
			Latkovl vasi		
			Groblach	—	Gorica pri Kap-
			Rittosnoy	—	lji vasi (Na-
			Wresy	—	gonitzl), pri
			Napotsche	—	4 Jeschonnabezi
			Napredele	—	5 Schlatina,
					pri gorne-
					wes
				303	342

Leta 1540 se je nabralo gozdnine 88 celjskih mernikov (1 celjski mernik = 4 škafi) in 3 škafi ovsa, 150,5 kure, 2 kopuna in 37,5 srebrnika.

Imenijska centev 1542

	družine kočarji	kmetje sr. vel. mlitn	njive orni dnevi	travniki dnevi košnje	konji			govedo	e poprečje 20-15	ovce	svinje	e poprečje 20-	davek v krajcarjih	e poprečje 20-	razno
					1	2	3								
Karošnala	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	5	1	1	1	57
Dvor	4	2	2	4	4	1	3	3	1	5	14	1	2	1	39
Goritz	4	2	2	4	4	1	1	2	2	5	10	4	6	2	30
Založe	2	2	2	2	1	1	2	2	4	10	2	4	1	1	20
Polzela	2	2	2	2	1	1	1	2	3	3	2	3	1	1	20
Podvin	9	1	8	9	1	8	3	1	1	4	16	1	8	3	30
Gorjaskovo	1	1	1	1	1	1	1	1	6	2	1	1	5	5	1
Dobrič	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	1	2	2	1	45
Andraž	4	4	4	3	1	4	1	1	5	8	10	3	1	5	45
Sevcnik	1	1	1	1	1	1	1	1	9	19	10	1	8	1	44
Werde	1	1	1	1	1	1	1	1	6	1	1	1	4	1	23
Šešče	1	1	1	1	1	1	1	1	6	1	1	1	5	1	23
Zakel	3	3	3	3	3	2	2	1	4	3	2	2	1	1	34
Topovlje	3	2	2	3	3	1	1	1	4	1	2	2	1	1	36
Partišlje	5	1	4	5	1	4	2	3	5	6	5	3	4	1	38
Preserlje	6	2	2	6	5	1	2	1	4	6	2	2	2	2	24
Pojšče	4	1	3	4	4	1	2	4	3	3	1	3	1	3	32
Kamenče	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	2	1	1	1	40

»am Leutz«

Svaiger
Svaiger

	Dru- žine	Ko- čarji	Kmetje		Mli- ni	Njive - orni dnevi			Travniki - dnevi košnje			Konji			Govedo					
			sred- nji	ve- liki		0	-5	-10	0	-5	-10	1	2	3	0	-5	-10	-15	-20	poprečje
Dor	4		2	2			3	1		3	1	4				2	2			6
Vodruž	3		2	1			2	1	1	2		2				2	1			5
Podplat	1			1				1		1								1		14
Brezje	4		2	2			3	1		3	1	2					2	1	1	9
Sp. Gabernik	1		1				1									1				4
Podturn	3		3				3			2	1	1				1	2			7
Gabrovec	4	1	1	2			3	1		4						2	2			6
Zg. Kostrivnica	1		1				1			1						1				5
Pod cesto	2			2			1	1		1	1	1						2		15
Vodule	1			1			1			1						1				4
Sp. Kostrivnica	8	2	5	1	1	1	4	3	1	6	1	3			1	3	2	2		7
Ravne	7	2	4	1	2		6	1		6	1	1			2	2	2	1		5
Peltschina	1		1				1			1								1		6
Črtvez	3		1	2			2	1		3		2				1	2			7
Hrastovec	5	2	3				1	4		1	4	1				3	2			4
	101	11	60	30	5	Poprečje njiv: 4 orni dnevi, le pri 15 po 6 ali 7 dni			Travniki: brez njih 12, med njimi 5 iz Presejja, poprečje 2,7 dneva košnje			39	17	1	4	56	33	7	1	6
		1/10	3/5	3/10								- 76								

	Kozice	Ovce	Svinje					Davek v krajcarjih									Razno	
			0	-5	-10	-15	-20	po- prečje	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80		po- prečje
Dor	8		1	3							1		2		1		45	Supan
Vodruž	7			2	1						1	1	1				33	
Podplat	3		nekaj												1		65	
Brezje				3		1					1		2		1		46	
Sp. Gabernik	3			1									1				35	
Podturn	26			1		2						1	1	1			44	
Gabrovec	9	6		1	1	1				1	1		1	1			38	
Zg. Kostrivnica	5	3			1							1					39	
Pod cesto	3				2								1			1	52	
Vodule		7		1							1						22	
Sp. Kostrivnica	20	3	1	2	4	1				1	1	1	2	2		1	43	župnikov miin
Ravne	28	22	2	4			1		1	1		2	1				40	Prumen
Peltschina	7	3		1								1					37	
Črtvez	20	28	1	2									1	1	1		54	
Hrastovec		5	1	3	1								1	3	1		55	
	205 koz pri 35 last- nikih; posameznik do 16 koz	ovce: 77 pri 13 last- nikih; posameznik do 16 ovc	8	68	17	7	1	5	1	12	21	22	23	12	8	2	40	

Gorščina 1542

sogorniki	imenjski goldinarji					poprečje	posebnosti in sogorniki — tudi iz krajev:
	do 5	do 10	do 15	do 20			
Vrtoglav pri Zg. Gorčah	6		5	1		8	
Dobrič	15	3	8	2	2	9	Gorče, Kremžar
Kopank pri	28	2	16	6	5	11	Pach, Topovlje, Preserje, Šuster (2)
Podvinu							
Slatinach	3		2	1		8	Preserje, Hafner
Hardinach	1			1		12	
Založe	8	1	3	2	2	12	Orova vas
Vinski Vrh pri Polzell	33	3	12	12	3	15	Orla vas, Parižlje, Polzeła, Topovlje, komenda, trije: 22, 30, 120
Jeleschowetzberg	4	2			1	14	Gorica, eden: 30
Kergitten	10		1	5	1	20	trije: 26, 26, 50, gospod Lorenc
Khriech	3		2			16	Nesretscha, Trnava, eden: 21
Orova vas	20		6	9	4	13	Poberikunst, Orova vas, polzełska sv. Marjeta, eden: 30
Deppenikh	12	3	4	5		10	
Maurinakh	2	2				2	
Pleschewetz	2		1		1	14	Verje
Blathnikh	3		1	2		12	
Kutlandt	1		1			10	
Trnava	4		1		2	16	eden: 25
Ternauperg							
Leskhouetz	6	2	1	2	1	11	Kale
Pomkhowitz	10		9	1		9	
Klokočovec	11	1	5	5		11	
Globochim	12		5	5	1	13	eden: 25

	Klain Globockin	3	2		1		10	
	Andeschinperg	4	1	2	1		15	
	Sorbigeperg ober unserhoff	10	2	2	3	2	13	Gotovlje, eden: 30
	Gradisch	5		3	1		14	eden: 30
	Melunakh oder Pressnn	12	2	4	2	4	11	župnik Gregor (Lah) v Gotovljah, Roje
	Lustenberg	11	1	6	1	3	11	Werunach, pod wald, Ponikva
	Gladtgo	7		4	3		10	Orla vas
	Klain Wisakhen	2				1	23	Helfenberg, eden: 30
	Dulstiuerchin	6	2	4			6	Ločica
	Serdinach	2		1		1	12	Roje
Urad Šmarje		9	4	3		1	11	Gornja vas pri Vodružu (Oberndorf), Šmarje, Ritoznoj, Sadarsey, Appeltschen, eden: 32
Rakovec	Rakhowetz	12	2	3	5	1	13	Slatina, Vodruž, Dor, Črtvez, Latsch, župnik Gregor, eden: 35
33		277	35	114	76	36		nad 20 imenjskih goldinarjev: 16

Dne 15. julija 1542 je samostanski prior podpisal zajetno poročilo o samostanskem imenju. Zahtevala ga je notranjeavstrijska oblast v Gradcu v zvezi s predvidenim novim pravičnejšim obdavčevanjem. Osnovne podatke tega poročila naj prikaže pregled (strani 203—207).

Neposredno samostansko dominikalno imenje je bilo ovrednoteno z dobrimi 7 imenjskimi funti. Pri tem so bili ocenjeni mlin, samostanske zgradbe, njive, travniki, gozdovi pri samostanu, na Sevčniku, v Veliki in Mali Tajni pri Andražu (Gros-, Khlain Thaina), vinograd na »Stamsenperg«, potoka Ložnica in Trnavca ter sadovnjak. Temu so pripisali še staro davčno osnovo slabih 49 imenjskih funtov. Podložniško imenje zgornjega urada pri samostanu so ovrednotili z 29 imenjskimi funti davčne osnove, šmarski urad s 37 imenjskimi funti. Gorščina je predstavljala blizu 58 imenjskih funtov davčne osnove. Za celotno novo davčno osnovo so v samostanu naračunali 173,5 imenjskega funta.¹¹

Do 4. marca 1544 so v samostanu izračunali še eno novo davčno osnovo po najnovejših oblastnih navodilih. Znesla je le 154 imenjskih funtov. V njej so poročali oblastem v Gradcu, da se v samostanu nabere letno po 88 goldinarjev, 149,5 celjskega mernika pšenice, 26,5 rži, 248 ovs, 4 prosa in 2 celjska mernika boba, ovca, 28 kozličev, 44 funtov sira, 1931 jajc, 24 kopunov, 3 dreilinge (dreiling = okoli 1008 litrov) vina; cerkvene desetine: 39 celjskih mernikov pšenice, 21,5 rži; gozdnine: 1 šiling; koplenika: 2 šilinga, 39 celjskih mernikov prosa, 25 ajde, 18 kozličev, 143 povesev prediva, 488,5 kure; gorščine: 141,5 graškega vedra (graško vedro = blizu 16 litrov). Je pa takrat bilo zastavljeno Martinu Dulaherju, župniku v Krškem in Celju imenje blizu 10 imenjskih funtov, rifniškem zemljiškem gospodu Gašparju Saurauu imenje blizu 7 imenjskih funtov = 17 podložniških družin pri rifniškem Jakobu in pri Predencih in Fabjanu Roterju, limbarskemu (Limbar pri Pesjem) županu imenje blizu 6 imenjskih funtov.¹²

Samostan je moral zastavljati dele svoje posesti, ker sicer ni zmožgel z rednimi dohodki poravnati tudi vedno zahtevnejših davkov. Že leta 1536 je deželna oblast samostan celo kaznovala z odvzemom dela posesti zaradi davčne utaje. Cesar pa je takoj zaščitil samostan in imenoval posebno komisijo z nalogo, da se samostanu odvzeto vrne. Leta 1539 je moral samostan izplačati 100 goldinarjev protiturskega davka, leta 1543 kar 250 goldinarjev in še denar za vzdrževanje 2 konjenikov. Samostanu je priskočil na pomoč Erazem Kupič, župnik pri rogaškem Križu, s posojilom 200 goldinarjev. Njegovi dediči so zato pozneje uživali samostansko cerkveno desetino v Libojah.

Leta 1542 je posedoval samostan v Zgornji Kostivnici le 1 podložniško družino, 2 leti prej 7. Je pa zato leta 1542 imel tu in v bližnji Čači vasi ter Rakovcu Lorenc Falbenhaupt 8 podložniških družin (kmetijo z dvojnimi domcem, kmetijo z domcem in vinogradom, kmetijo, domec z vinogradom, 4 domce, njivo, vinograd).

Nepremičnine v imenjskih goldinarjih				konji		govedo			koze		svinje			
—15	—20	—35	38	1	2	—5	—10	11	4	5	0	—5	—10	—15
1	4	2	1	2	1	3	4	1	1	1	1	1	3	3
poprečje: 23				popr.: 7						poprečje: 9				

¹¹ Urbar leta 1535, Posebni arhiv Novi Klostër, Sda

Urbar leta 1540, Imenjska cenitev leta 1542, XXVI/365, Sda

¹² Imenjska cenitev leti 1542 in 1544, XXVI/365, XXXIII/488, Sda

Ena družina je bila kočarska, 4 srednjekmečke, 3 velikokmečke.

Isto 1542. leto je posedoval kostrivniški župnik Gregor Klink 4 domce pri cerkvi in v Čači vasi ter 7 gorninskih vinogradov (poprečne 9 imenjskih goldinarjev).¹³

Odtujevanje samostanske posesti se je nadaljevalo še v drugi polovici 16. stoletja. Leta 1551 je prior prodal 9 podložniških družin žovneškemu zemljiškemu gospodu Ahacu Šrotu in 17 podložniških družin plemiču Tribniškemu v Gradiču. Leta 1558 si je samostan sposodil pri Janezu Tattenbachu v Olimju 400 goldinarjev in pri rifniškem Gašparju Saurauu 100 goldinarjev, da jih je lahko posodil dalje vladarju. Že leta 1562 je prior posodil vladarju novih 300 goldinarjev.¹⁴

Leta 1572 je samostan zastavil del svoje posesti za sposojenih 337 goldinarjev Celjanoma Maksu in Jakobu Freibergertjema. Ta zastavljena posest je prinašala letno 4 goldinarje, 16 krajcarjev (krajcar = 4 srebrniki), 3 srebrnike, 27 škafov pšenice, 27 škafov ovsu, 2 škafa prosa, 25,5 vedra gorščine, 3 kozličje, 9 povesev prediva, 12 kur, 45 jaje in gozdino.¹⁵

Zaradi mnogih pritožb o slabih gospodarskih in nravnih razmerah v samostanu je savinjski arhidiakon leta 1575 uvedel preiskavo in poslal v zvezi z njo enaka vprašanja na več strani. Dne 29. avgusta so naslovili na arhidiakona eno poročilo gotoveljski župnik Martin Miller, drugo poročilo celjski župnik Miha Kupač, križki (pri Rogatcu) župnik Lazar Bregar, ponkovski župnik Gabriel Lasič in žalski župnik Jakob Mindorfer, tretje poročilo pa šempetrski vikar Peter Starčič.

Gotoveljski župnik Martin Miller je bil svoje čase kaplan v Žalcu in Šempetru. V Šempetru je krstil sina priorja Vincenca Kavalirja (okoli 1558). Naslednji prior Dalmatinec Anton Rohin je bil edini, ki je znal malo slovenski izmed 5 priorjev, kolikor jih je poročevalec poznal. Odšel je v Italijo. Prior Pavel Vigius (1571—1573) je imel pri sebi v samostanu kuharico Ptujčanko, ki je v Ljubljani zapustila svojega moža. Leta 1574 je bil prior neki Hrvat, ki so ga zaradi nenravnosti odstavili. Sedanji (1575) prior Peter zna le italijanski, v samostanu žive sami italijanski menihi. Subprior Klavž Urbino ima otroka, ki je pravkar krščen pri Šempetru.

Iz skupnega poročila 4 župnikov izvemo med drugim, da je bil Rohinov naslednik slovensko govoreči Angel, doma iz obmorskega Tržiča, le 2 meseca prior. Domačini bi si želeli kakšnega domačega priorja za daljši čas.

Šempetrski vikar je poročal, kako je krščeval otroke samostanskih ljudi. Za Antona Rohina je izjavil, da je bil strašen prior.

Prav zgovorno z lastnim pečatom opremljeno poročilo je poslal 30. avgusta nadduhovniku tržan Volf Pfeiffer iz Žalca. Pri priorjih Rohinu, Angelu Zameku in Pavlu Vigiusu je bil poltretje leto pisar. Poleg priorja so živeli v samostanu le 4 menihi in 9 služabnikov. Za časa hrvatskoslovenskega kmečkega upora so morali nekega večera menihi in pisar pred samostan z razvitimi zastavami in bobnom, Pavel Vigius pa je streljal iz samostana. Pfeiffer je zlasti nadrobno opisal nenravno življenje v samostanu za časa priorja Angela. Pri tem se je opiral na ljudsko govorico. Prior Angel Zameko bi naj eno svojih priležnic pripeljal v samostan s sanmi, drugi kupil bele škorenjčke, eno celo zazidal v samostanu. Sina priorja Pavla je krstil polzelski kaplan

¹³ Listini 13. V. 1536, Wien in 6. VII. 1536, Sda
Akti Meiller, XVIq, Sda
Imenjska cenitev leta 1542, VII/63 in XIX/253, Sda
Orožen III, 512—513
¹⁴ Akti Meiller, XVIq, Sda
Orožen III, 513
¹⁵ Akti Meiller XVIq, Sda

Andrej Codelli. Pavel je ob slovesu odnesel iz samostana tudi veliki srebrni samostanski pečat. Pisar je ocenil Antona Rohina za pobožnega, tihega in gospodarnega priorja. Prior Anton in Pavel sta prodala nekaj podložniških družin štajerskemu deželnemu zdravniku doktorju Jakobu Straussu, sicer tudi zemljiškemu gospodu (1578—1590) po njem imenovanega gradiča Štrovseneka severozahodno od Gomilskega, nekaj gorščine in gozdnine Celjanu Maksu Freiburgerju, (Baltažarju) Vagnu nekaj cerkvene desetine in koplenika, polzelskemu komendatorju Krištofu Lechnerju pa zastavila nekaj posesti. Ko sta odšla iz samostana, sta vzela s seboj denar in konje.

Savinjski arhidiakon Polidor Montagnana je poročal 10. septembra 1575 iz Laškega nadvojvodi v Gradec o svojih ugotovitvah glede samostana, kjer se je mudil konec avgusta. Samostansko gospodarsko stanje je bilo obupno. Polovico urbarialnih dohodkov je dobival Janez Tattenbach za sposojenih 1500 goldinarjev. Gašpar Saurau je posodil skupno 360 goldinarjev, brata Freiburgerja 337 goldinarjev, laški špital 70 goldinarjev, Krištof Lechner 240,5 goldinarja. Doktor Jakob Strauss je kupil za 63 goldinarjev samostansko kupno pravo za tri samostanske podložniške kmetije, prav tako za 1350 goldinarjev pravico do 17-letnega uživanja gorščine 300 veder in nekaj cerkvene desetine. Skupno je veljala odtujena samostanska posest 3920,5 goldinarja. Pri samostanu si je ogledal tudi dobro pristavo, opekarno in ribnike.¹⁶

Samostansko zadolževanje se je še nadaljevalo. Že novembra 1575 je prior zastavil nekaj podložniških družin, leta 1578 kar celi kostrivniški urad, 1584 dva vinograda na Vinskem Vrhju, 1598 dvakrat različne posesti.¹⁷

Leta 1589, verjetno že leta 1578, sta dobila zdravnik doktor Strauss in njegova žena Konstanca, rojena Pilpach, za jamstvo za posojilo v zastavo od samostana imenje 28 imenjskih funtov in 8 imenjskih srebrnikov, torej približno petino vsega samostanskega imenja.¹⁸

Iz časa pred letom 1590 je ohranjeno priorjevo nedatirano poročilo o odtujeni samostanski posesti. Kupič je še vedno razpolagal z eno cerkveno desetino za sposojenih 200 goldinarjev, Ahac Šnot z 9 podložniškimi družinami, Tribniški s 15 podložniškimi družinami, podložnik Tribniškega z 2 travnikoma, doktor Strauss za 2100 sposojenih goldinarjev s polovico gorščine, s 23 podložniškimi družinami, pri Rifniku z 10 podložniškimi družinami, s 3 kupnimi kmetijami, z 1 cerkveno desetino na Vinjem Vrhju, laški špital za sposojenih 30 goldinarjev z 1 podložniško družino, Baltažar Vagen z 2 podložniškima družinama, Polidor Montagnana za sposojenih 2500 goldinarjev s kostrivniškim uradom, različni upniki s 24 podložniškimi družinami. Prior Peter Otton (1575—1578) je zastavil nekaj podložniških družin Janezu Saurau. Samo za dolžne obresti je treba letno izplačati po 200 goldinarjev. Je pa samostanu dolžan vladar 800 goldinarjev. Ljubljanski škof noče dajati v samostan letno obveznost 200 veder vina in ojstriški zemljiški gospod letno po 500 sirov.¹⁹

Leta 1593 je vizitiral samostan oglejski patriarh Francesco Barbaro in nato poročal papežu, kako hudo svobodno žive v njem menihi. Samostan je imel pravico do visokega sodstva. Sodbe je izrekala porota menihov in podložnikov. Težje obsojence je samostan izročal deželni vladi.²⁰

¹⁶ Akti Meiller, XVIq, Sda

¹⁷ Listine II, XI, 1575, 26. VI, 1578 Neukloster, 10. I, 1584, 19. II, 1584, 2. V, 1598 Neukloster in 12. VII, 1598 Neukloster, Sda

¹⁸ Gerhard Pferschy: Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi Kloster, ČZN XL, 1869 (Pferschy), 301

¹⁹ Akti Meiller, XVIq, Sda

²⁰ Orožen III, 513—514

Po smrti doktorja Straussa (pred 1598) sta prepustila njegova sina Janez Baltažar in Jurij leta 1598 vse očetovo imenje svojemu svaku Andreju Tavčarju, upravniku vladarjevega slovenjgraškega zemljiškega gospostva.²¹

Leta 1603 je samostansko vodstvo lahko prijavilo za hišni davek le še 45 podložniških družin.²²

Protireformacijski časi so bili samostanu bolj naklonjeni. Leta 1621 je sprejel od dežele denar za obnovo. Še vedno pa je kaj odprodal, tako leta 1623 travnik. Že leta 1624 je po 35 letih samostan lahko odplačal večino posojila Straussovemu zetu Andreju Tavčarju, ki mu je zato vrnil imenje 25 funtov, 1 šilinga in 4 srebrnikov. Seznam za osebni davek v letu 1632 pove, da je samostansko imenje bilo znova vredno 133 funtov, 5 šilingov in 9,5 srebrnika, da je bilo samostanu podrejenih 41 kmetij, 35 polovičnih kmetij, 2 domca in 59 osebenjkov — hlapcev in dekel pri podložnikih.²³

Straussu in njegovim naslednikom zastavljeni podložniki so ob vrnitvi k samostanu bili na slabšem. V vmesni 35-letni dobi je samostan povečal mero za žito in uvedel namesto 12-dnevne letne tlake neomejeno rabo brez hrane. Vse to je samostanski prior Italijan Angel Borella (1626—1634) hotel uveljaviti tudi pri vrnjenih podložniških družinah. Že leta 1626 se je novi prior pritožil pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu, češ da samostan zaradi podložniške neposlušnosti ne more obdelati svojih vinogradov. Vlada je naročila Janezu Pelzhofferju, zemljiškemu gospodu v Grmovju v Pernovu (severovzhodno od Žalca), naj zadevo razište. Na osnovi njegovega poročila je 8. decembra 1626 vlada odločila glede tlake v prid samostana. Podložniki so z nevoljo klonili.²⁴

Ko se je konec aprila in začetek maja leta 1635 razplamtel Drugi slovenski kmečki upor, so se spuntali tudi samostanski podložniki. Naj o tem poroča samostanska kronika sama.

»Četrtega maja istega leta so se uprli tudi domači podložniki zoper samostan in menihe. Ko so bili ti pri popoldanski molitvi, je prišlo poslanstvo 15 kmetov v samostan. Izjavili so, da so voljni biti podložni priorju in samostanu ob pogojih, da se olajšajo činž, tlaka in obveznosti pri lovu, da dobe na tlaki za kosilo skuho in vino. Po odgovor bodo prišli 6. maja. Šestega maja sta privedla samostanska sogornika Anton Repič, podložnik Jurija Šratenbaha in Štefan Dvornik (iz Zgornjega Grušovlja), podložnik celjskega župnika, okoli 200 podložnikov Jurija Šratenbaha v samostan. Zahtevali so, da si ogledajo samostanske puške. Ko so ugotovili, da jih ne morejo uporabiti, so zahtevali kruha in vina zagotavlja je prizanesljivost samostanu in menihom. Dobili so razen nekaj kruha za samostansko večerjo beli in črni kruh. Prišli so šestkrat z dvema škafoma po vino. Dvanajst jih je prišlo v samostansko jedilnico, njihova že imenovana voditelja sta ostalim metala beli in črni kruh skozi okna. Med njimi sta bila tudi 2 samostanska podložnika. Vinjeni in oboroženi s cepci so odšli h gradu Jurija Šratenbaha...

Popoldne 8. maja so prišli samostanski in drugi podložniki, bilo jih je okoli 150. Pozvali so vikarja patra Salvatorja Mošenija, Benečana, in mu izjavili pred drugimi menihi in tolmačem ter samostanskim oskrbnikom patrom Petrom Martirom, Gornjegrajčanom, da hočejo jesti in piti od tega, kar

²¹ Listini 2. V. 1598 Neukloster in 12. VIII. 1598 Neukloster, Sda Pferschy, 301

²² Popis hišnega davka (Hausgulden) leta 1603, 156 V + S, Sda Pferschy, 301

²³ Listina 24. II. 1623 Neukloster, Sda Seznam glavarine 1632, C r4, Sda Orožen III, 514

²⁴ Pferschy, 301

²⁵ Pferschy, 302

so z mnogim znojem in tako veliko muko oddali v samostan. Hoteli so videti samostanski top, ki so ga nato vzeli s seboj prav tako kot orožje, shranjeno v priorjevi celici. Kruh in vino so zahtevali grozeč s silo in pustošenjem. Zahtevano so dobili, da ne bi nastala še večja škoda. Potem so kmete odslovili in zaklenili glavna vrata. Ključ je vzel Štefan Pernat z obljubo, da ne bo spustil nikogar skozi vrata. Zatem so znova zahtevali kruha in vina, kar so dobili. Ves popoldan in vso noč so streljali. Samostanski oskrbnik jim je dal smodnik. Pogosto so jih prosili, naj odidejo in pustijo samostan na miru. Tega niso storili. Ponovno so zahtevali kruh, vino, meso in skuho. To so dobili, vso noč so jedli in pili, veseljačili in kričali. Zjutraj so prišli vsi s puškami in orožjem v jedilnico in zahtevali 4. maja napovedano pismeno izjavo. Odložili so orožje, le Matija Matevžič je usmeril puško proti vikarju in Štefan Pernat je obdržal sulico v roki, dokler niso dobili s pečatom opremljene izjave. Končno so zahtevali kruh in vino in odšli. Izjavo so zahtevali grozeč z odvzemom žita in z razlitjem vina. Najbolj surovi so bili 3 sinovi Andreja Pernata in Martin Novak.

Ponedeljek 14. maja so prišli samostanski osebenjki pod vodstvom Andreja Pernata in so prav tako zahtevali odpravo prejne tlake, omejitve tlake na 3 dni v letu, dalje skuho, kruh in vino, kar so dobili, da bi se jih otresli. Pa se je pojavil neki Adam Beler z zahtevo, da se mu vrne krava, ki jo je oddal pred leti kot umrščino za očetom, češ da kot osebenjek ni dolžan umrščine. Kravo je dobil, čeprav ni bil osebenjek. Posestvo in mlin je imel po kupnem pravu, za kar je plačal 2 goldinarja, česar osebenjki ne store. Takoj je zahteval kravo še drugi kmet. Odvzel mu jo je Jakob Kolosiček na priorjevo zahtevo. Bila je na samostanski paši, zaradi nje je tekel spor že z zelo spoštljivim gospodom deželnim glavarjem. Zaradi osebenjskih groženj je bila tudi ta krava vrnjena. Osebenjka Matija Kopavnik in Janez Vrag sta zahtevala znižanje vinskega činža, zapisanega v vinogradniškem urbarju, od 30 na 15 veder. Zahtevala sta o tem lističa, kar sta dobila. Pojavili so se tudi predstavniki osebenjkov Andrej Kos in sina Gregorja Sprachmana z zahtevo, da se jim povrne denar, ki so ga dali pri sprejemu pisem za vinograde. Uspeli so. Andrej Pernat, Miha Krajnčič in predstavniki osebenjkov so šli v kuhinjo in tam izsilili kruh, meso, vino . . .

Osemnajstega maja, petek popoldne, so prišli Hrvati in se utaborili okoli samostana. Takoj so prišli v samostan po kruh, živež, vino, seno in oves. Šest jih je v samostanu prenočilo. Nad 40 vojakov je zajtrkovalo in večerjalo v samostanu. Njihov vojvoda (Vai voda) se je nastanil v gradu Grmovju (v Pernovi), kapitan v polzelski komendi. Od samostana sta zahtevala kruh, vino, oves, sol in začimbe.«

Vmes so 16. maja zahtevali sogorniki odpravo cerkvene vinske desetine in 18. maja koristniki samostanskih gozdov znižanje gozdnine.²⁵

Samostansko vodstvo je poročalo že 15. maja v Celje vladarjevima komisarjema Antonu Manicorju in doktorju Cahariji Winterju o punktu v svojem zemljiškem gospodstvu. Komisarja sta pozvala na razgovor predstavnike samostanskih podložnikov pri Šmarju, Jakobu in v Savinjski dolini. Le slednji so se pritoževali, najbolj zaradi tlake. Podložniki so morali vrniti izsiljene pismene izjave, ki sta jih komisarja demonstrativno raztrgala. Od podložnikov sta zahtevala pokornost in opravljanje tlake do nadaljnjega.²⁶

²⁵ Orožen III, 514–520

Pferschy, 297

²⁶ Pferschy, 297

Petnajstega junija so odšli pri samostanu utaborjeni krajišniki. Samostan in podložniki so si oddahnili. Med drugim so jim krajišniki odvzeli 370 glav govedi.²⁷

Pred 25. junijem 1635 je prišlo do pogajanj pred komisarjema v Celju. Prostosajni podložniki so bili voljni pristati na 18-dnevno letno tlako, samostan v to ni privolil. Pritožbo podložnikov sta 25. junija prepustila graški vladi. Zaključila sta svoje celjsko poslanstvo.

Drugega julija je prispela k notranjeavstrijski vladi vloga novokloštrskih podložnikov z listino njihovih pritožb in zahtev. Želeli so vladni ukaz samostanu, da se zadovolji z 18-dnevno tlako, da spoštuje »staro pravdo«. V listini so izpovedali, da je prior pred 9 leti zamenjal 12-dnevno tlako z vsakodnevno, prenehal nuditi hrano na tlaki in povečal žitni mernik. Samostan pobira previsoke davke, osebenjki morajo opravljati dvojno tlako, pozimi morajo 3 dni tedensko za gonjače na lov, opravljati morajo prejno tlako, zanje so uvedli umrščino. Italijansko vodilno samostansko osebje nima zaradi neznanja ljudskega jezika pravnega čuta, razpasla se je samopašnost. Podložniki so bili pripravljani podkrepiti svoje listinske pritožbe z osebnimi izpovedmi. Vlada je seznanila samostan z vsebino podložniških pritožb in mu ukazala, naj se s podložniki poravnava, sicer bo moral njegov zaupnik priti 6. avgusta na poskus ustne poravnave.²⁸

Seznam priorjev potrjuje premoč italijanskega vodstva v samostanu skozi stoletja.²⁹

1479	Pavel iz Novega Mesta; 3 menihi (2 Dunajčana)
1501	Janez Hiersperger
1525	Bernard Neuberger
1527—1534	Kilian
1539—1542	Martin Hertlde Samido
1543	Tomaž Kvamtusch
1546	pred leti Matej de Santo
1548	Andrej Verotica
1551	Janez iz Zadra
1553	Blaž iz »Weromtiza«
1555	Jurij iz Dalmacije
1558	Vincenc Kavalir
1562—1571	Anton Rohin
1571	Angel Zameko iz Tržiča
1571—1573	Pavel Vigius
1574	neki Hrvat
1575—1578	Peter Otton iz »Aqua nigra«
1579	Krizostom Draconita
1582	Andrej Kyez
1591	Frosinelli
1591—1592	Tomaž iz Splita; vikar Ciprian Quidi
1593	Simon iz »Jadra«
1596—1598	Gregor Romanus de Tibure
1600—1602	Viljem iz »Casabis«

²⁷ Orožen III, 521

²⁸ Pferschy, 298

²⁹ Listine 7. II. 1501 Neukloster, 11. XI. 1575a, 26. IV. 1578, Sda
Imenjska cenitev 1542, XXVI/365, Sda
Akti Meller, XVIg, Sda
Orožen III, 528—529

- 1620 Dumanus iz Splita
Benedikt
Kornelij iz »Soncino«
- 1626—1634 Angel Borella de Brixia; 6 menihov (3 iz Gradca, 2 iz Italije,
1 Slovenec)
- 1635 Salvator Moscheni iz Benetk
- 1636—1637 Silvij Martius

Poskus pomiritve z novokloštrskimi podložniki 6. avgusta 1635 ni uspel. Vlada je sestavila novo zadevno komisijo, ki so jo sestavljali njen podpredsednik in 3 vladni svetniki. V dvodnevni pogajanjih 17. in 18. avgusta ji je uspelo, da sta se nasprotni strani sporazumeli v vseh spornih zadevah razen glede velikosti kaščnega mernika. To bi naj uredila v Celju podkomisarja Adam Wolff in Miha Jakopovič. Že 25. avgusta je sprejela vlada samostansko vlogo, ki ji je sporočala, da sta uporniška kolovodji Andrej Pernat in Jakob Priglav prišla že četrtič v samostan, kjer sta enemu samostanskih bratov grozila z ubojem. Nista priznavala sklenjenega sporazuma. Naj se ju strogo kaznuje in se ju izpusti šele po izjavi, da sporazum priznavata. Vlada ni nasedla samostanski pritožbi. Že 12. septembra je vladar odločil, da sporazum velja. Pogajanja o velikosti kaščnega mernika pod vodstvom komisarjev Wolffa in Weinzierla pa niso uspela. Samostanski kaščni mernik je bil za 6 vrčev (vrč = 1,3 litra) prevelik. Za podložnike sta nastopala njihov zagovornik Špindler in stari podložnik Lenart Godena, za samostan Danijel Früdrih. Prior je zatajil obstoj urbarja, iz katerega je bilo možno ugotoviti velikost spornega mernika. Na začetku oktobra je vlada pozvala novokloštrskega priorja, naj bo v sporu s svojimi podložniki strpljiv.

Že 6. novembra je vlada pozvala za 24. november v Gradec predstavnike novokloštrskih podložnikov, bivšega najemnika dela samostanskega zemljiškega gospostva Andreja Tavčarja in predstavnika samostana, da bi se pred komisijo sporazumeli o spornem kaščnem merniku. Podložniki in predstavnik samostana bi morali umeti s seboj novi in stari mernik, slednjega bi podložnikom mora dati na razpolago Tavčar. V vladnem osnutku vabila je bilo tudi zapisano, da mora samostansko vodstvo poslati v Gradec tudi urbar, v samem vabilu te zahteve ne srečamo. Podložni kmetje so v Gradcu pristali na 24-dnevno letno tlako, poleg tega še na tlako pri zidanju in skladiščenju cerkvene desetine, osebjenki na 6-dnevno letno tlako, v sezoni na tedensko enodnevno tlako na lovu, sleherni osebjenek bo napredel po 3 funte prediva. Samostan bo nudil na tlaki prehrano. Podložniki so pristali na večji samostanski kaščni mernik, ki ga pa bodo zvrhano napolnjevali le pri ovsu. Za vodstvo samostana bodo postavljeni vedno menihi, ki bodo obvladali tudi nemščino in slovenščino. Samostanske interese je zastopal v Gradcu dominikanski generalni vikar Janez Montecatuti.³⁰

Prior Silvij Martius se je 20. julija 1636 odločil, da za 50 goldinarjev kupi stari glavni oltar ptujskogorske romarske cerkve.³¹

Dne 19. decembra 1636 je vladar obvestil samostanskega priorja, da so se njegovi podložniki znova pritožili zaradi kravic pri tlaki in določil 4. januar 1637 za pogovor med svojo komisijo in kmeti. Pravda se je vlekla še junija. Kmečke interese je v njej zastopal pravni izvedenec Andrej Špindler.³²

³⁰ Pferschy, 297—300, 309—311

Jože Koropec, Mi smo tu, 1985

³¹ Orožen III, 522

³² Akti notranjeavstrijske vlade, 1636 Cop IX-19, XII-63, 1637 Cop I-64, II-39, III-54—55, VI-59, Sda

Leta 1640 je dosegel prior (1638—1641) Tržačan Andrej Picardi, da je cesar potrdil njegovemu samostanu vse dotakratne privilegije.³³

Leta 1652 je prior (1652—1653) Marko Emersperger zahteval od podložnikov vsakodnevno tlako. Podložniki so se tako pritoževali zoper grobo kršitev pogodbe iz leta 1635. Prior si je prizadeval razveljaviti omenjeno pogodbo. Med drugim je navedel, da zaradi omejene tlake lahko samostan pridela na svojih dominikalnih njivah le 600 celjskih škafov žita, da podložniki na tlaki použijejo hrane kar za 500 škafov žita. Na tlako prihaja najslabša delovna sila in še to šele med deseto in enajsto uro. V imenu podložnikov je naslovil na vlado pisanje doktor Ferdinand Fleischakher. Izpodbijal je priorjeve navedbe v celoti. Podložniki dobe na tlaki le toliko živeža, da zanj zadostuje 10 škafov žita najslabše vrste.

Emerspergerjev naslednik (drugič prior 1653—1656) Andrej Picardi je še bolj zaostрил odnos do podložnikov. Iz gospostva je poizkušal izgnati vodilna uporneža Martina Pernata in Martina Novaka. Pernat se je temu uprl z orožjem. Dne 15. julija 1654 so Pernata vendarle prijeli in ga zaprli v Žovnek. Novak se je skrival. Šele naslednje leto so ga lahko ujeli in pri tem ranili njegovo mater, hčer in sosedo. Pernata so hoteli po enoletni ječi obsoditi na špansko ali beneško galejo, a vlada v to ni privolila.

Tudi Picardijev naslednik prior (1656—1659) Dominik Moškon je preganjaval Pernata in Novaka. Podložnikov ni smel siliti na vsakodnevno tlako, ker je vlada 1658 znova potrdila veljavnost sporazuma iz leta 1635. Pred vladnima komisarjema so 13. novembra 1659 podložniki okrivili pri zasliševanju na gradu Ojstrici samostanske ljudi za marsikatero »nekrščansko, neusmiljeno in turško« zlo. Podložnikoma Pauku in Luki Voroku so odvzeli kravi, ker se nista pojavila na tlaki. Marko Roh je moral zaradi neopravljene tlake teden dni v kruto ječo. Tudi tokrat priorju ni uspelo vsiliti podložnikom zahtevnejšo tlako. Je pa verjetno že konec 17. stoletja samostan uspel s 104-dnevno letno tlako, so pa nanjo prihajali šele opoldan.³⁴

Za priorja Domenika Moškona je zrastle leta 1659 severovzhodno od samostana ob vinogradu Dominikova cerkev. Takrat je podelil gotoveljski župnik Simon de Zota samostanu svoj vinograd na hribu Malina. Moškonov naslednik Jeremija Stierzer (1661—1667) je zastavil leta 1662 samostanske podložnike pri Jakobu in Šmarju Viljemu Sattelbergu. Ko je bil Moškon leta 1668 znova prior, si je sposodil pri dobrnski zemljiški gospe kar 1500 goldinarjev, da jih je vrnil Sattelbergu in tako vključil zastavljene podložnike znova v samostansko zemljiško gospostvo.³⁵ Leta 1675 je naklonil samostanu glavnico 1000 goldinarjev z letnimi 12% obrestmi Gašpar Mofrin.³⁶ Leta 1684 si je samostan sposodil 1300 goldinarjev pri grofu Janezu Krištofu Rotallu. Isto leto so menihi nasedli nekemu lažnemu vizitatorju. Za časa priorja Tomaža Bucellenija (1687—1691) so leta 1690 razširjali samostansko poslopje na prednji strani. Prior Dominik Ranftlhovem (1691—1695) je leta 1694 kupil za 1750 goldinarjev za samostan od ljubljanskih jezuitov 2 celjska beneficija z osnovno glavnico 2000 goldinarjev.³⁷

V noči med 31. majem in 1. junijem 1745 je ogenj, ki ga je zanetil blisk, povzročil na samostanskih poslopih veliko škodo. Dvorni ukaz 19. junija 1787 je pomenil tudi za samostan Novi Klostër razpust. Osem menihov se je izselilo. Leta 1820 je država prodala nekdanje samostansko zemljiško gospostvo

³³ Listina 3. VII. 1640a Regensburg, Sda

³⁴ Pferschy, 302—308

³⁵ Orožen III, 522, 527

³⁶ Listina leta 1675, Posebni arhiv Novi Klostër, Sda

³⁷ Orožen III, 528

³⁸ Orožen III, 522—523

zasebniku. Tako so zadnji zemljiški gospodje bili Jakob Brezic od 1820, za njim od okoli 1826 Jožef Osterlein in od 1843 grof Ferdinand Anton Aichelburg. S 7. septembrom 1848 je ugasnilo po 4 stoletja dolgem življenju tudi to srednje veliko dokaj razpršeno zemljiško gospostvo. Odškodnino zanj so ovrednotili s 44.021 goldinarji.³⁸

DIE GRUNDHERRSCHAFT NOVI KLOSTER BIS ZUM ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Grundherrschaft Novi Kloster entstand sehr spät, erst Mitte des 15. Jahrhunderts, und zwar durch die Bemühungen des Fürsten Friedrich II. von Celje (Cilli).

Im 16. Jahrhundert bewältigte der Vorstand des Dominikanerklosters die schweren ökonomischen Verhältnisse auf diese Weise, daß er ziemlich viel Besitz auf die Dauer oder wenigstens zeitweise abstieß. Die Wirtschaftslage sollte durch ein Sägewerk, eine Ziegelbrennerei und neue Weingärten verbessert werden. In der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts lebte man im Kloster nicht immer im Einklang mit den kirchlichen Vorschriften.

Am Anfang des 17. Jahrhunderts vermehrten sich auf den Bauernhöfen der Grundholden die Knechte und Mägde. Der Kloostervorstand führte statt der 12 tägigen jährlichen Fronarbeit einen zeitlich unbegrenzten Frondienst ein und bot dabei keine Nahrung mehr an. Die Untertanen verweigerten ihnen den Gehorsam und schlossen sich im Jahre 1635 dem Zweiten slowenischen Bauernaufstand an. Bei seinem Zusammenbruch lagerten einen Monat lang zirka 40 Soldaten aus dem Militärgrenzgebiet von Kroatien um das Kloster. Bei ihrem Aufbruch trieben sie 370 Stück Rinder weg.

Durch die Vermittlung der Behörden kam es noch im Jahre 1635 zu einem schriftlichen Übereinkommen zwischen den Untertanen und dem Kloster. Die Untertanen und das Kloster mußten auf einen 24 tägigen jährlichen Frondienst einwilligen, die Untertanen auf ein erhöhtes Getreidemaß, das Kloster auf eine Bestimmung, daß sein Vorstand, der häufig italienischer Herkunft war, auch die deutsche und slowenische Sprache beherrschen wird. Mitte des 17. Jahrhunderts versuchte das Kloster erneut die Untertanen zu einem zeitlich unbegrenzten Frondienst zu zwingen. Die Bauern widersetzten sich dagegen. Wahrscheinlich wurde aber schon am Ende des 17. Jahrhunderts ein 102 tägiger jährlicher Frondienst eingeführt.

Mit dem 7. September 1848 erlosch nach 4 Jahrhunderten auch das Leben dieser mittelgroßen, ziemlich verstreuten Grundherrschaft.

GRADBENI ORIS NOVEGA KLOŠTRA IN NJEGOVEGA GOSPOSTVA

Jože Curk*

UDC 726.7:271.2(091)(497.12 Novi Klošter)»14/18«

CURK Jože: Gradbeni oris Novega Kloštra in njegovega gospostva. (Über die Baugeschichte des Novi Klošter und seiner Herrschaft.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 217—225.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 tloris.

Dominikanski samostan Novi Klošter v Založah pri Polzezi iz sredine 15. stoletja je danes v svojem gradbenem sestavu mlažši. Severni trakt in severna polovica vzhodnega trakta sta iz 1. polovice 15. stoletja, jugozahodni trakt je iz leta 1690, zahodni iz okoli 1746, južna polovica vzhodnega trakta in sedanja cerkev sv. Dominika pa iz let 1827—1831. V teh letih so samostan prezidali v graščino, ki so jo okoli leta 1860 neogotsko fasadirali. Do zadnje vojne redno vzdrževana zgradba služi sedaj stanovanjskim namenom, vendar je napol opuščena, saj sta njen vzhodni in južni trakt s cerkvijo vred prepuščena propadu.

UDK 726.7:271.2(091)(497.12 Novi Klošter)»14/18«

CURK Jože: Architectural Deincation of Novi Klošter and Its Dominion. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20 (1984)2, p. 217—225.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 groundplan.

Today the Dominican monastery of Novi Klošter at Založe near Polzeza, dating from the middle of the 15th century is younger in its building structure. The northern tract and the northern half of the eastern tract date from the first half of the 15th century, the south-western tract is from the year 1690, the western one from about 1746, the southern half of the eastern tract and the present church of St. Dominic from the years 1827—1831. During these years the monastery had been rebuilt into a manor-house, whose front was neogothicized about the year 1860. The building, upkept regularly till the last war, is now serving housing purposes, but it is half abandoned, since its eastern and southern tract together with the church are resigned to ruin.

Severovzhodno od Polzele leži nad dolino Ložnice na obronku Zaloškega gričevja obsežen kompleks nekdanjega dominikanskega samostana, ki ga je junija 1451 ustanovil grof Friderik II. Celjski, januarja 1452 naselil z menihi, januarja 1453 pa določil njegovo zemljiško gospostvo. To je razpadalo v dve posestni skupini, prvo bolj strnjeno s Spodnjim uradom v Kostrivnici (pozneje v Šmarju pri Jelšah) in drugo bolj razpršeno z Zgornjim uradom v Založah pri samostanu. Posest je obsegala dominikalno, rustikalno (urbarialno), gorninsko in gozdno zemljo, pa tudi precej cerkvene desetine. Posest Spodnjega urada je obsegala južna predgorja Boča med Mestinjskim in Ratanskim potokom z

* Jože Curk, dipl. umetnostni zgodovinar, Pokrajinski arhiv Maribor.

osredjem med Drevenikom, Čačo vasjo in Kostriwnico ter vodruško ozemlje med Rifnikom in Kalobjem, posest Zgornjega urada pa je bila razpršena znotraj krožne črte Liboje—Marija Reka—Ojstrica—Braslovče—Dobrič (Gora Oljka)—Andraž—Ponikva—Pirešnica—Petrovče, torej praktično po vsej Spodnji Savinjski dolini z nekoliko gostejšima jedroma v širši okolici Prebolda in Braslovč. Ob nastanku Novega kloštra sredi 15. stoletja je bilo vse to ozemlje seveda že davno razdeljeno med večja ali manjša celjska in deželno knežja ter cerkvena gospostva, tako da je celjska ustanova (od novembra 1456 deželno knežja) lahko dobila le geografsko in posestno različne, med ostalimi raztresene posestne pravice, ki so naslednjih 400 let (do leta 1848) sestavljale to zemljiško gospostvo. To je gotovo oteževalo njegovo uspešnejše gospodarsko upravljanje, kar je posebno v 2. polovici 16. in 1. polovici 17. stoletja pospešilo njegov moralni razkroj in proizvodno dezorganizacijo ter sililo pretežno italijanske menihe k vedno hujšemu izrabljanju kmetov, podložnikov in osebenjkov. Zaradi tega samostan tudi ni razvil kake večje gradbene aktivnosti, čeprav srečamo na opisanem ozemlju precej gradbenih objektov, zlasti cerkva, ki so se jih posluževali tudi samostanski ljudje, ki pa niso imele s samostanom samim nobene neposredne obstojne povezave.

Osrednji objekt gospostva je predstavljal samostanski kompleks, ki je še deloma ohranjen. Zgrajen je bil med leti 1449—1452 na tlorisni osnovi trapezaste proti jugovzhodu razprte oblike, ki jo je s te strani zapirala cerkev Naše ljube gospe. Komaj zgrajeni samostan so leta 1479 napadli Turki, v cerkvi uničili Marijin kip in podobe svetnikov ter oplenili ostala samostanska poslopja tako temeljito, da so jih obnovili šele okoli leta 1492, ko je bil po prizadevanju cesarja Friderika III. znova posvečen njegov glavni oltar. Nato so samostan tudi utrdili, saj ga kot takega opisuje cerkveni vizitator patriarh Francesco Barbaro leta 1593/1594 in kaže na svojih dveh skoraj identičnih upodobitvah G. M. Vischer leta 1681. Čeprav upodobitvi nista preveč zanesljivi, vendar kažeta samostansko peterokotno zasnovo, obdano z jarkom in obzidjem, s petimi ogalnimi, za etažo višjimi, deloma oglatimi (3) deloma okroglimi (2) stolpi ter cerkvijo in dvonadstropnim samostanskim osredjem. Izza enoladijske cerkve s poligonalnim zaključkom se dviga oktogonalen zvonik z visoko piramidasto streho, v ozadju na griču pa stoji cerkvice sv. Dominika s čebulasto pokritim strešnim stolpičem. Ob severno in vzhodno stranico obzidja sta z notranje strani prislonjeni nadstropni stanovanjsko-gospodarski poslopji. V samostan vodi zidan triločen most, ob vhodnem dvonadstropnem oglatem stolpu z rustičnim, polkrožno zaključenim portalom stoji pritlična čuvajnica. Samostan, ki so ga maja in junija 1635 gospodarsko prizadeli uporni kmetje in še bolj hrvaški najemniški vojaki, je leta 1621 in 1660 dobil deželno podporo za svojo stavbno obnovo. Leta 1636 so sklenili kupiti za 50 fl stari glavni oltar iz romarske cerkve na Ptujski gori, leta 1659 so postavili na griču severovzhodno od samostana cerkvico sv. Dominika, leta 1685 so usposobili staro samostansko kapelo, ki je že dolgo časa služila kot živilska klet in je stala južno od samostana, za bogoslužne namene. Večje prizidave pa je samostanski kompleks doživel šele za vlade priorja Tomaža Bucellenija (1687—1691), ki je podrł zahodno obzidje južno od vhodnega stolpa in mesto njega zgradil 4×5 ošen dvonastropen trakt, ki je segal od roba obrambnega jarka do cerkvene ladje. Šlezijski anonimus nam leta 1713 kaže tako povečan samostan, ki ga krona čebulasto ostrešeni cerkveni zvonik, v katerem so leta 1735 obesili tri nove zvonove. V noči na 1. junij 1745 je ob hudem neurju strela poškodovala samostansko cerkev, ki je zgubila ostrešje in zvonik, pogorela pa so tudi samostanska poslopja ob njej. V naslednjih dveh letih so nastalo škodo popravili s tem, da so mesto zahodnega obzidja z vhodnim stolpom postavili 7-osen dvonadstropen trakt in v obnovljeni zvonik zopet obesili tri zvonove. Leta 1754 je

cerkev dobila nov glavni oltar. Decembra 1761 je samostanske prebivalce vznemiril nov požar, le da je topot pogorel le stekleni rastlinjak na samostanskem vrtu.

Ko je bil samostan dne 19. 6. 1787 razpuščen, ni bil niti gospodarsko niti gradbeno v najboljšem stanju. Upravo je prevzela deželna komora, ki za njegove stavbe v naslednjih 33 letih ni posebno skrbela, čeprav je v njej sprva delovala tudi trivialna šola, ki se je leta 1796 preselila v Polzelo. Samostanska cerkev je bila po opisu iz leta 1796 sodeč, velika in trdno zgrajena, vendar zaradi nizke lege vlažna. Držala se je samostana ter je zapirala netlakano samostansko dvorišče z jugovzhodne strani, kamor je bila tudi obrnjena. Dežela je leta 1820 prodala nekdanje samostansko zemljiško gospostvo Jakobu Brezicu (1820—1826), ta Jožefu Oesterleinu (1826—1843) in ta končno grofu Ferdinandu Antonu Aichelburgu (od 1843 dalje), ki je bil njen zadnji fevdalni posestnik (do 7. 9. 1848). Tega dne je namreč ugasnilo tudi to močno razpršeno zemljiško gospostvo proti odškodnini 44.021 gld. Aichelburgu je leta 1858 sledil Ignacij Kurz, leta 1870 grof Herman Wurmbrand, leta 1890 Johann Plater pl. Broel, leta 1893 Samuel Samuelli, leta 1895 Klara Schicho in leta 1904 Gvido Riedl. Med vojnoma ga je posedoval Oton Pollak in za njim Oskar Parin. Sedaj je od KK Hmezd. Do zadnje vojne dobro vzdrževano poslopje, je sedaj zasedeno s strankami in temu primerno zanemarjeno. Ribnik in vrtnarija sta opuščena, smrekov drevored, ki je vodil od Zgornjih Grušovelj do graščine, je bil v zadnji vojni posekan, kapela pa po vojni izropana in prepuščena propadu.

Veduta iz J. F. Kaiserjeve suite iz leta 1832 nam kaže spremembo, ki jih je samostanski kompleks doživljal po svoji profanaciji. Obrambnega obzidja s stolpi in jarkom ni več, enako ne cerkve NLG, ki so jo podrli leta 1826/1827. Nadomestila jo je cerkvice sv. Dominika, postavljena v letih 1830/1831 na mestu starejše kapele južno od samostanskega stavbnega jedra. Veduta iz Reichertove suite iz leta 1863/1864 nam že kaže podobo graščine po njeni gotizaciji leta 1860, ki se do danes ni več bistveno spremenila. S temi prezidavami se je samostanski kompleks prelevil v graščino, ki komaj še spominja na svoje samostansko poreklo.

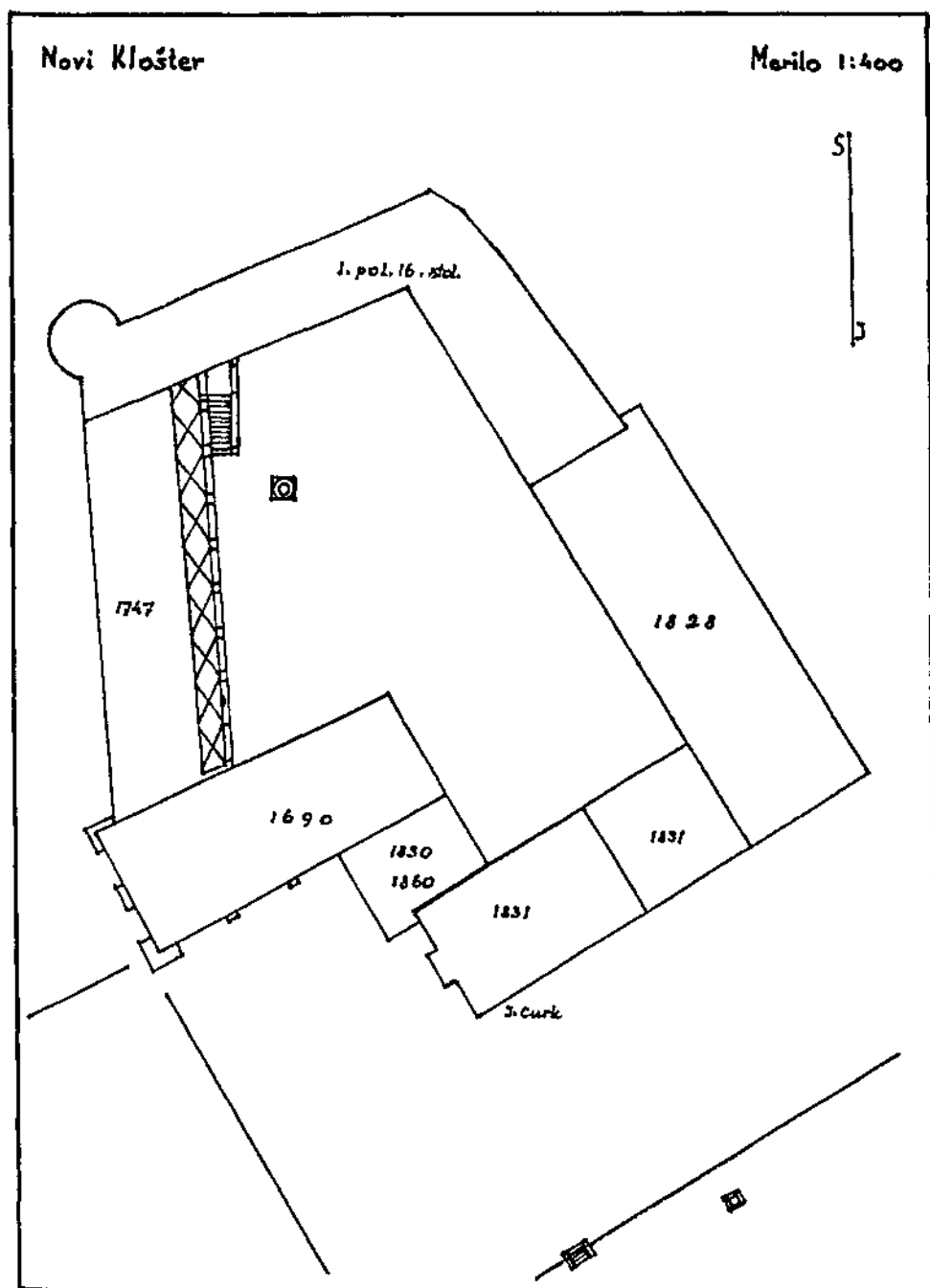
Opis: Notranjščina: Zahodni in severni trakt sta dvonadstropna in stanovanjsko predelana. Zahodni trakt ima v pritličju križno obokane kletne prostore ter enako obokan hodnik z masivnimi slopastimi arkadami. V južni osi trakta je uvozna veža, pokrita s križnim obokom, v sredini glavno, dvoravno stopnišče z originalnim baročnim črno-rdečim satastim tlakom na podestih, v severni osi pa stransko stopnišče, na katerega vodijo z dvorišča ravne kamnite stopnice s podestom, pokritim s streho, ki počiva na toskanskem stebru. Vhod na glavno stopnišče je ovalno sklenjen, kamnit. Hodnika v obeh nadstropjih sta ravno stropana, enako stanovanjski prostori. Tlak v hodnikih obeh nadstropij je deloma še baročen, satast, opečen. Na koncu jugozahodnega trakta, ki v obliki kljuke povezuje zahodni trakt s sedanjo cerkvijo, je v obeh nadstropjih po ena večja sobana, katerih spodnja še hrani okrasen parket, pokriva pa jo lesen tramast baročen strop.

Vzhodni trakt je nadstropen, vendar opuščen in večinoma brez strehe, južni s cerkvijo pa je pritličjen ter razen cerkve tudi opuščen in brez strehe. Vzhodni trakt je služil v severni polovici stanovanjskim, v južni polovici pa gospodarskim namenom. V severni polovici so opečno predelana pravokotna okna in vrata, v južni polovici pa le podolžne pravokotne line v nadstropju. Gradnja je v glavnem kamnita, vendar ob odprtinah opečno dodelana. Pritlični prostori v severni polovici trakta so banjasto in kapasto obokani. Preprosto ravno stopnišče jih deli v dva dela. Južni del je obsegal prvotno en sam prostor, ki sta ga pokrivala 2 banjasta oboka, počivajoča na 2 osemstranih opečnih slopih. Sedaj ga naknadni opečni steni delita na 4 manjše prostore.

V njegovi južni steni sta ohranjeni 2 napol zazidani podolžni pravokotni kletni lini, katerih ena še hrani kamnit okvir s posnetimi robovi. Lini dokazujeta, da je vzhodni trakt prvotno segal samo do sem ter da je bila njegova južna polovica naknadno prizidana. Pritlični prostor severno od stopnišča delita dve prečni steni v tri sobe, ki jih pokrivajo 3 kapasti oboki. V južni polovici vzhodnega trakta so v pritličju vidna 3 zazidana, ovalno sklenjena uvozna vrata, nad njimi pa v razmakih po 2,5 m v podolžne line prezidane velike odprtine, ki so služile za spravilo poljščin v prvo nadstropje. Pritličje predstavlja en sam velik prostor, pokrit s 5 kapastimi oboki, počivajočimi na obstenskih opornikih z oprogami. Južni trakt sestavljata cerkev in pritlično poslopje. Cerkev pokrivajo 3 kapasti oboki, ki jih nosijo pilslopi in oproge. Na vzhodu jo zaključuje oltarna niša, na zahodu pa zidana pevska empora z dohodnim stopniščem. Gradnja cerkve je mešana, vendar prevladuje opeka. Pritlično stavbo vzhodno od cerkve pokrivajo 3 kapasti oboki z oprogami na obstenskih pilslopih, vendar je brez strehe in zato obsojena na propad.

Zunanjščina: Zunanje (proti severu in vzhodu zaradi višjega terena za etažo nižje) in notranje (dvoriščne) fasade so z izjemo neogotskih na zunanjščini jugozahodnega trakta utilitarno predelane in zato malo zanimive. Ker velja isto za uvozno vežo, katere portal je še leta 1832 kazal razgibano poznobaročno čelo, govori o starosti stavbe le še okrogel stolp na severozahodnem ogalu zasnove, ki pa je tudi že brez stožčaste strehe, strelnic in smolnega venca, vidnih na Vischerjevi veduti. Sedemosni zahodni trakt je nezanimiv, šestosen severni ima v pritličju 4 velika zazidana pravokotna okna in 2 zmanjšani. Originalno, pretežno kamnito gradnjo z močnim opečnim venčnim zidcem kaže le še v zahodnem delu, medtem ko je v vzhodnem, večinoma opečnem, že nanovo zgrajen. Vzhodni trakt je brez strehe, vendar njegova severna polovica še stoji, medtem ko je južna že razvaljena (vidni so veliki klesanci). Slonel je na severnem traktu, na katerega vezni steni je vidna sled njegove strme strehe. Bil je sestavljen iz dveh gradbenih etap, od katerih je južna očitno mlajša. Jugozahodni dvonadstropni trakt je 4×5 osen. Obstopajo ga neogotski oporniki, poudarja ogalni oktogonalni stolpič z zobčasto krono na vrhu, členijo neogotski zidci in zaključuje iz šilastih lokov sestavljen bogat venčni zidec. Južna fasada hrani v 4. osi nekdanji glavni vhod v samostan v obliki baročnega, ovalno sklenjenega, členjenega portala in nadstropen balkon na 2 slopih. Trakt, ki povezuje opisanega s cerkvijo, je za etažo nižji, 2-osen in preprostega videza. Klasicistična cerkvena fasada ima rahlo izstopajoč zvonik, pokrit z neogotsko osemstrano piramidasto pločevinasto streho. Medtem ko je gradnja jugozahodnega trakta pretežno kamnita, je cerkve pretežno opečna. Cerkev ima dva vhoda, zahodnega in južnega, in v vsaki podolžnici po 2 okni, opremljeni s klasicističnimi mrežami. Sledita triosen pritličjen, pretežno iz kamna zgrajen prizidek in čelna dvoosna stena vzhodnega trakta, ki sta oba brez strehe in zato hitro propadata. Na vzpetini zahodno od samostana leži razvalina velikega gospodarskega poslopja z manjšim južnim in večjim, večkrat predeljenim severnim traktom. Na griču severovzhodno od samostana se skrivajo nad skupino vikendov v gozdliču borni ostanki cerkvice sv. Dominika iz leta 1659, ki je propadla po razpustu samostana. Pod samostanom na odcepu poti k njemu, stoji razpelo z železno ploščo in napisom: O crux ave spes unica. Fer. Anton CoMes abet De aICheLbVrg eXtrVXIIt. Renoviert durch den Gutsbesitzer Herrn Ignaz Kurz im Jahr 1866. Po kronogramu sodeč, je znamenje postavil grof Ferdinand Aichelburg leta 1843, obnovil pa njegov posestni naslednik Ignacij Kurz leta 1866.

Izledek: Iz ohranjenih arhivskih podatkov, slikovnega gradiva in gradbenih elementov se da rekonstruirati splošno gradbeno zgodovino obravnavanega

samostanskega objekta, splošno zaradi tega, ker hrani le malo takih stilno-razvojnih značilnosti, po katerih bi se jo dalo podrobneje opredeliti. Kot prvo moramo predvsem ugotoviti, da v sedanjem gradbenem sestavu ne hrani elementov iz časa svojega nastanka sredi 15. stoletja, kot drugo pa, da je bila

njegova prvotna gradbena zasnova precej manjša od sedanje. Obsegala je le proti jugovzhodu obrnjeno cerkev NLG in ob njej prislonjen preprost samostanski trakt. Turški napad leta 1479 in sledeča obnova po letu 1490 sta samostan spremenila v utrdbo. Dobil je približno peterokotno obliko z zalomljeno zahodno stranico, obzidje s 5 stolpi in jarkom ter dvizni most.

O gradbeni usodi samostana v 16. stoletju ne vemo mnogo, a gotovo sta takrat nastala severni in severna polovica vzhodnega trakta. Več vemo o 17. stoletju. Takrat so cerkev nanovo opremili, saj vemo za priorjev sklep z dne 20. 7. 1636 o nabavi glavnega oltarja s ptujskogorske cerkve in o postavitvi orgelj leta 1692. Prior Dominik Moscon je dal leta 1659 zgraditi na griču za samostanom cerkvico sv. Dominika z ladjo in presbiterijem ter čebulasto pokritim strešnim stolpičem. Leta 1685 so obnovili staro samostansko kapelo, ki je dotlej služila kot klet, in leta 1690 je prior Tomaž Bucelleni zgradil sedanji jugozahodni trakt in ga povezal s cerkveno ladjo. Cerkvini zvonik, ki ima pri Vischerju še gotško piramidasto streho, jo je verjetno takrat a zagotovo pred letom 1713 zamenjal z baročno čebulasto. Vanj je 31. 5. 1745 udarila strela, ki je povzročila v samostanu večji požar. Nastalo škodo so do leta 1747 popravili s tem, da so mesto starega samostanskega jedra ob cerkvi zgradili zahodni trakt z uvozno vežo, pribavili tri nove zvonove in leta 1754 v cerkvi postavili nov glavni oltar. Med leti 1747—1749 so popravili tudi ob isti nevihti pogorelo cerkvico sv. Dominika nad samostanom, jo leta 1750 posvetili in leta 1754 opremil z novimi orglami.

Po razpustu samostana leta 1787 je njegovo premoženje postalo državna (komorna) last, kl pa je že leta 1820 prešla v privatne roke. Njen drugi lastnik Jožef Oesterlein je dal leta 1826/1827 porušiti samostansko cerkev NLG, glavni oltar prenesti v bližnjo šempetersko, orgle pa v straniško župno cerkev. Iz pridobljenega materiala je dal zgraditi jugovzhodni ogal graščine s tem, da je postavil izven samostanskega kompleksa, na mestu leta 1685 omenjene kapele sedanjo cerkev sv. Dominika s čebulasto ostrešenim fasadnim zvonikom (posvečeno leta 1831), njen pritličien (zakristijski) podaljšek in južno polovico vzhodnega trakta. S temi rušitvami in zidavami je Oesterlein spremenil samostanski kompleks v graščinskega, saj ga je stavbno prikrojil za potrebe svojega veleposestnega obrata. V ta namen je predvsem ustvaril sicer ploskovno nepravilno vendar dovolj veliko obratovalno dvorišče, v katerega severozahodnem kotu je še ostal star samostanski vodnjak. Danes so Oesterleinove zgradbe brez streh in opuščene, zanemarjena pa je tudi cerkvica, v kateri sta še pred leti viseli sliki titularnega svetnika z Marijo in podpisom Joh. Hof... iz okoli leta 1830 in na pevski empori zanemarjena slika Marijinega oznanjenja. Po razpustu samostana je začela propadati tudi stara cerkev sv. Dominika na griču nad samostanom, ki je bila leta 1843 že brez strehe, v 2. polovici 19. stoletja pa se je spremenila v razvalino, ki je danes še komaj opazna. Njeno sliko titularnega svetnika hranijo v župni cerkvi v Šempetru. V času lastništva Ignacija Kurza (1858—1870) je v veleposestno graščino spremenjeni samostanski kompleks doživel svojo zadnjo večjo obnovo. Ta se je osredotočila zlasti na njegov jugozahodni trakt, ki je dobil nadstropno povezavo s cerkvijo ter neogotski ogalni stolp in fasadno preobleko z očitno romantično željo po gradbenem poudarku njegovega historičnega obeležja. To obeležje je graščina ohranila do prvih povojnih let, ko se je spremenila v neprimerno uporabljeno utilitarno stavbo z vsemi negativnimi posledicami: zanemarjenostjo in propadom.

Na posesti, ki jo je samostan dobil januarja 1453 od grofa Friderika II. Celjskega in se je delila na Spodnji in Zgornji urad, je obstajalo več manjših fevdalnih objektov: v Spodnjem uradu Kostrivnica, Gabernik in Drevenik

(Dor), v Zgornjem uradu pa bivališča celjskih fevdnikov Jošta Auerja, Andreja Gallenbergerja in Petra Obračana.

Ozemlje Spodnjega urada je bilo krški fevd, ki so ga do leta 1322 uživali Podsreški gospodje, nato Žovneški-Celjani in od leta 1453 dalje Novi kloster, ki pa ga je imel od leta 1578 dalje večinoma v zastavi, dokler ga ni po letu 1662 sploh zgubil in zato prenesel sedež posestne uprave v Vodruž pod Rifnikom, kjer je posedoval še leta 1754 43 podložniških hiš.

Grad v Kostrivnici se pojavi v zgodovini že leta 1275, ko se omenja Fritzmann Kostrivniški. Grad je leta 1322 označen kot haus Kostreuncz, leta 1329 kot haus in veste Kostreuncz ter leta 1379 kot vest Chastrencz. Propasti je moral najkasneje v celjsko-habsburški vojni (1439—1443), saj se leta 1453 omenja le še urad Kostrivnica, torej upravni dvor, in njegov urbar s 70 kmetijami, vinogradi in drugim.

Gabernik je bil dvor pri Zgornjem Gaberniku, katerega žovneški fevdnik Fritz se omenja leta 1310. Omemba Turma Gaberga leta 1404 in 1446 na območju pilštanskega deželjskega sodišča se ne nanaša na naš dvor ampak na onega blizu Zagorja pri Pilštanju. Pač pa se naš dvor zopet pojavi leta 1479, ko ga je dobil od cesarja Friderika III. poleg ostale očetove dediščine v fevd Andrej Strmolski. Dvor s pripadajočim zaselkom ni nikoli spadal med samostansko posest.

Drevenik. Na hribu Malem Dreveniku, mimo katerega je vodila stara pot iz Kostrivnice preko Boča v Studenice in dalje proti Štatenbergu (pod njo se leta 1453 omenja kmetija Unter der Strassen) je stal stolp, ki je moral propasti sočasno z bližnjim kostrivniškim gradom, saj ga P. Santonino, ko je potoval leta 1487 po tej poti v Studenice, več ne omenja. Na ledini Dor se še opazi njegova lokacija, obdana na severni strani s precej širokom jarkom. Moral je biti stolpastega tipa, saj se leta 1453 dve in leta 1542 tri kmetije omenjajo pod njim (Unter dem Thurm).

V Zgornjem uradu je mimo pristave, opekarne, žage in drugih pomožnih gospodarskih poslopij v okolici Založ omeniti še nekaj manjših fevdalnih objektov.

Auerjev dvor je stal v Podlogu med Grušovljem in Gotovljami. Bil je žovneški fevd, na katerem so živel auerški gospodje, omenjeni med leti 1278 in 1445. Ker so se v celjsko-habsburški vojni postavili na cesarsko stran, so Celjani gradič leta 1439 porušili in jim leta 1445 odvzeli fevde. Nekaj teh fevdov je nato dobil Peter Obračan (v vaseh Gotovlje, Podlog, Roje in Dobriša vas), nekaj pa samostan. Po omembi v Kroniki celjskih grofov sodeč, je bil gradič stolpastega tipa.

Gorjakovo. Blizu Kaple stoji ob Bolski nekdanja Košeninova kmečka domačija, ki se je razvila iz pristave bližnjega gradu Štravseneka. Med leti 1563 in 1627 je bila v posesti ljubljanskih škofov, pozneje pa posestnikov Koncev, zaradi česar se jo je oprijelo ime Konec-dvor ali Koncev dvor. Nekateri iščejo ostanke te pristave v kleteh Drčeve hiše v Selah pri Grajski vasi.

V širši okolici samostana je bilo seveda še več fevdalnih objektov: Breg pri Ločici (1457), Polzela (1170, komenda od 1323), Štravsenek (pred 1456), Rakole pri in Legant v Braslovčah, Šenek pri Polzeli (1288), Gotovlje (1263), Hotunje (1229), dvora v Gornji vasi (Lovrencu pri Preboldu 1437) in bližnjih Šeščah (pred 1619) itd. Ker so ležali med samostansko posestjo, njihov opis tematsko ne sodi v članek kot tudi ne opis cerkva, ki jih je med Andražem in Marijo Reko ter Gomilskim in Žalcem prek 15, med njimi kar tri prazupniške: v Braslovčah, Sempetru in Žalcu. Sorazmerno gosta naseljenost samostanske okolice je preprečila, da bi se moglo njegovo zemljiško gospostvo kompleksneje razviti. To je zaviralo njegov poznejši razvoj, čeprav je Zgornji urad

leta 1754 obsegal kar 102 podložniške hiše v 28 krajih ter 35 gornikov in viničarjev v 14 krajih. Novi kloster je bil in je ostal med manj pomembnimi samostanskimi ustanovami pri nas.

VIRI IN LITERATURA:

- Ignacij Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant III. Das Dekanat Cilli, Celje 1880. p. 504—537.
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte. München 1962.
- Gerhard Pferschy: Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi kloster. ČZN NV 5/1969. p. 296—312.
- Emilijan Cevc: Vedute slovenskih krajev iz začetka 18. stoletja. Kronika 7/2/1959. p. 77—89.
- Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1982. p. 301—304.
- Krajevni leksikon Slovenije III. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. Ljubljana 1976. p. 540.
- Jože Curk: Topografsko gradivo II. Sukralni spomeniki na območju občine Zalec. Celje 1967. p. 50—51.
- Jože Curk: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. Savinjski zbornik. Zalec—Celje 1959. p. 140—160.
- Vedute: G. M. Vischer iz 1681, šlezjski anonim iz 1713, J. F. Kaiser iz 1832 in K. Reichert iz 1864.

GRADBENI ORIS NOVEGA KLOŠTRA IN NJEGOVEGA GOSPOSTVA

Povzetek

Dominikanski samostan v Novem klostru pri Polzeli je leta 1451 ustanovil grof Friderik II. Celjski, ki ga je januarja 1453 obdaril z dovolj velikim gospostvom za primerno preživljanje. To gospostvo je razpadalo v dve posestni enoti: eno s središčem v Kostivnici pod Bočem, drugo s središčem v Založah pri samostanu v Spodnji Savinjski dolini. Geografsko sta bili enoti precej vsaksebi, poleg tega pa je obstajala še ena manjša v Vodružu pri Rifniku, predvsem pa je bila posest v Savinjski dolini razpršena. Zato ni samostan gospodarsko nikoli posebno uspeval, v letih moralne in duhovne krize v 2. polovici 16. in 1. polovici 17. stoletja pa celo nazadoval. Temu primerna je bila tudi njegova gradbena aktivnost, ki se je predvsem osredotočala na samo samostansko zgradbo. Ta je v svoji 500-letni zgodovini prežive-la marsikatero zlo usodo, zato danes ne hrani ničesar več iz časa svojega nastanka.

Prvotno je obsegala le cerkev Naše ljube gospe in z njo spojen samostanski trakt. Po turški oplenitvi leta 1479 so samostan popravili šele do leta 1492, nakar so ga obdali s peterokotnim obzidjem, pet stolpi in dvignim mostom. Najstarejši del sedanjega samostanskega poslopja sta njegov severni in severna polovica vzhodnega trakta, ki ju lahko datiramo v 1. polovico 16. stoletja. Leta 1659 je bila zgrajena podružna cerkev sv. Dominika na griču za samostanom, leta 1685 je bila obnovljena kapela južno od samostana in leta 1690 je nastal jugozahodni trakt v samostanu. Šele po požaru leta 1745, ko sta pogorela cerkev in trakt ob njej, je nastal zahodni trakt kot nadomestilo za onega ob cerkvi. Po razpustu samostana leta 1787 se je ta po 33 letih državne uprave preselil v roke privatnih podjetnikov, katerih drugi je med leti 1826 in 1831 porušil staro cerkev NLG in zgradil južno polovico vzhodnega ter južni trakt z novo cerkvico sv. Dominika. Naslednji lastnik je dal okoli leta 1860 vse stavbo obnoviti in jo na jugozahodnem ogalu neogotsko fasadirati, s čemer ji je dal romantično poudarjen graščinski značaj. Do zadnje vojne dobro vzdrževana stavba služi sedaj s severnim in zahodnim traktom stanovanjskim namenom, medtem ko sta njena vzhodni in južni trakt prepuščena propadanju. Stara cerkev sv. Dominika na griču za samostanom je propadla že v 2. polovici prejšnjega stoletja, veliko gospodarsko poslopje severozahodno od samostana pa se je šele po vojni razvalilo.

Na samostanskem ozemlju je stalo le nekaj manjših fevdalnih objektov. Pri samostanu že omenjena pristava, opekarna, mlin in žaga, v Spodnjem uradu upravni dvor v Kostivnici, dvor v Gabrniku in stolp nad Drevenikom, v Vodružu zblir-

ni dvor, v Zgornjem uradu pa Auerjev dvor v Podlogu, Gorjakovo pri Kapli ter več pristav in zbirnih dvorov. Bilo pa je in deloma še je na ozemlju, po katerem je bila raztresena samostanska posest, preko 10 fevdalnih in 15 cerkvenih objektov, med njimi Ivanovska komenda v Polzeli ter tri pražupnijske cerkve: v Braslovčah, Šempetru in Zalcu.

ÜBER DIE BAUGESCHICHTE DES NOVI KLOŠTER UND SEINER HERRSCHAFT

Zusammenfassug

Das Dominikanerkloster Novi Klošter bei Polzela hat der Graf Friedrich II. von Celje im Jahr 1451 gegründet und es im Jänner 1453 mit einer so grossen Herrschaft ausgestattet, dass es gedeihen konnte. Der Herrschaftsbesitz zerfiel in zwei Einheiten: die eine lag um Kostriwnica südlich von Boč, die andere meistens im Unteren Sanntal. Geographisch lagen beide Besitzteile ziemlich weit auseinander entfernt, zudem existierte noch eine kleinere Besitzeinheit in Vodruž bei Rifnik, vor allem aber war der Besitz im Sanntal sehr zerstreut. Das hatte zur Folge, dass das Kloster wirtschaftlich nie besonders gedeihen konnte, in der Zeit der moralischen und geistlichen Krise in der 2. Hälfte des 16. und in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts war es sogar ausgesprochen rückgängig. Solchem Zustande entsprach auch die Bautätigkeit des Klosters, die nie grössere Ausmasse annahm, und sich meistens auf die Bauten des Klosters begrenzte. Diese Bauten haben eine 500-jährige, nicht immer günstige Baugeschichte hinter sich, so dass sie keine Bauelemente mehr aus der Gründungszeit enthalten.

Der ursprüngliche Klosterkomplex umfasse die Kirche ULF und den an sie angelehnten Klostertrakt. Nach der Türkenplünderung im Jahr 1479 war das Kloster erst nach 13 Jahren erneuert und dann mit der pentagonalen Wehrmauer, 5 Türmen und der Aufziehbrücke befestigt worden. Den ältesten Teil des jetzigen Klosterkomplexes bilden der nördliche und die nördliche Hälfte des östlichen Traktes, die aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts datieren. Im Jahr 1659 ist die Füllalkirche des h. Dominicus auf dem Hügel ober dem Kloster entstanden, im Jahr 1685 war die schon aufgegebene Kapelle südlich des Klosters hergestellt und im Jahr 1690 ist der südwestliche Bauflügel des Klosters entstanden. Erst nach dem Brand des Jahres 1745, als die Kirche mit dem Kern des Klosters beschädigt war, ist der westliche Klosterflügel als Ersatz für den verbrannten entstanden. Nach der Auflösung des Klosters im Jahr 1787 ist sein Komplex nach 33 Jahren der Staatsverwaltung in die Hände der privaten Besitzer gekommen, dessen zweiter ihn zwischen den Jahren 1826—1831 umbaute. Er liess die alte ULF Kirche abreissen und die südliche Hälfte des östlichen und den südlichen Trakt sammt der neuen Kirche des h. Dominicus errichten. Der folgende Besitzer hat um das Jahr 1860 den ganzen Komplex erneuert und den südwestlichen Trakt neogotisch fassadiert. Damit bekam der ehemalige Klosterkomplex endgültig den Charakter eines Schlosses. Der vor dem letzten Kriege im guten Zustand gehaltene Baukomplex dient jetzt im nördlichen und westlichen Flügel Wohnungszwecken, der östliche und südliche sind aber dem Verfall überlassen. Die alte Kirche des h. Dominicus auf dem Hügel ober dem Kloster ist schon in der 2. Hälfte des vorigen Jahrhunderts verfallen, das grosse Wirtschaftsgebäude in der Nähe des Kloster aber nach dem Krieg. Auf dem Gebiet der Klosterherrschaft waren nur einige kleinere Feudalobjekte vorhanden. Beim Kloster die Meierei, der Ziegelofen, die Mühle und die Säge, im Unteren Amt das Amtshaus in Kostriwnica, der Hof im Gabernik und der Turm beim Drevenik, im Vodruž der Sammelhof, im Oberen Amt der Auerhof in Podlog, Gorjakovo bei Kapla, einige Meierien und mehrere Sammelhöfe. Auf dem Gebiet, wo die Klostersitzungen zerstreut lagen, befinden sich aber nach wie vor über 10 feudale und über 15 kirchliche Objekte, unter denen die Joanniterkomende in Polzela und die drei Ur- bzw. Haupt-Pfarrkirchen: in Braslovče, Šempeter und Zalec zu erwähnen wären.

IDEJNA VPLIVNOST NEMŠKIH UNIVERZ NA DEJAVNOST PREKMURSKIH LUTERANSKIH IZOBRAŽENCEV V 18. STOLETJU

Franc Šebjanič*

UDK 930.85:284.971:378(430:497.12 Prekmurje)»17«

ŠEBJANIČ Franc: Idejna vplivnost nemških univerz na dejavnost prekmurskih luteranskih izobražencev v 18. stoletju. (Der ideale Einfluss der deutschen Universitäten auf die Tätigkeit der lutherischen Gebildeten aus Prekmurje im 18. Jahrhundert.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 226—232.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 2 faksimila.

Avtor obravnava v svoji razpravi neposredna in posredna idejna vpliva nemških univerz na razvoj luteranstva med Muro in Rabo v 18. stoletju. Po njegovih ugotovitvah se je prevladujoča idejna usmeritev manifestirala na pietističnih temeljih, posebej poudarjajoč skrb za opismenjevanje, naraščaj in laizacijo. Pietistična idejnost in zgodnjeprosvetljenska naravnost ni značilna samo za prekmurske slušatelje na wittenberški, halški in jenski univerzi, marveč tudi za vodilni osebnosti panonsko-slovenskega luteranstva — za Stefana Küzmiča in Mihaela Bakoša. Oba sta bila deležna tovrstne vzgoje že na šopronskem oziroma bratislavskem liceju; nasploh pa je pietistično opredeljena dejavnost vzhodnoslovenskih luteranskih izobražencev v nacionalno-razvojnem procesu zapustila neizbrisne sledi.

UDC 930.85:284.971:378(430:497.12 Prekmurje)»17«

ŠEBJANIČ Franc: The Ideal Influence of the German Universities on the Activity of the Lutheran Educated People of Prekmurje (Transmuraland) in the 18th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 226—232.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 2 facsimiles.

In his treatise the author deals with the direct and indirect ideal influences of the German universities on the development of the Lutheranism between the Mura and the Raba in the 18th century. According to his findings the prevailing ideal orientation has manifested itself on pietistic bases, stressing especially the care for literacy, for the rising generation and for the laicization. The pietistic ideology and the adjustment to early enlightenment is not characteristic only for the university students from Prekmurje at the universities of Wittenberg, Halle and Jena, but also for the leading personalities of the Pannonian Slovene Lutheranism — for Stefan Küzmič and Mihael Bakoš. Both of them partook already in such an education at the lyceum of Sopronj, respectively of Bratislava; in general the pietistically sided activity of the East-Slovenian Lutheran educated people has left indelible traces in the national process of development.

Če izhajamo iz zgodovinskega dejstva, da je reformacijsko gibanje v jugo-zahodni Ogrski — vključujoč vzhodnoslovensko etnično področje med Muro in Rabo —, na svoji začetni poti združevalo kalvinsko in luthrovske usmerjene

* † Franc Šebjanič, publicist, Murska Sobota.

11.
 d. 25. April. Christophorus Joachimus Georgius, Wit.
 Nock. Marc. ex Acad. Lectoribus.
 d. 29. — Stearici Georg. Cedeles, Bicefilia Welfia.
 Joh. Paradus Epus Hannoveranus.
 Fridencus Georgius Wilhelmus Alan. Arca.
 Joh. Jacob Stear. Kobelt, Altiagrasia.
 Michael Kobingerus, Altiagrasia.
 Joh. Jacobus Wilhelmus, Altiagrasia.
 Hajo Ulrich, Altiagrasia.
 Joh. Fridencus Wiber, Altiagrasia.
 Joh. Jacobus, Altiagrasia.
 Acad. Gief.
 Christophorus, Altiagrasia.
 Altiagrasia.

Vpis M. Kotsmara
 (Kotsmajerusa) v matično
 knjigo jenske univerze

pridigarje, potem se mi zdi uvodoma umestno opozoriti vsaj na nekaj dejavnikov, ki so pripeljali do absolutne uveljavitve Luthrovega nauka med panonskimi Slovenci. Znani protestantski kolokvij v Čepregu leta 1591 je sicer povzročil razkol v cerkvenem vrhu, do diferenciacije v bazi pa še ni prišlo.¹ To se je zgodilo na vzhodnoslovenskih tleh šele sredi 17. stoletja, dokončno prevlado luteranstva pa označuje uporni nastop krajanov v Martjancih leta 1655.²

K porazu kalvinizma so gotovo prispevali svoj delež že utrti stiki z meščanskimi zahodnoogrskimi središči, kjer je bilo luteranstvo močno zakoreninjeno, potem vplivnost luteransko usmerjene vlastelinke Eve Poppel³ ter prav tako prisotnost ter uporaba Mandelčevega slovenskega obrednika iz leta 1587 kakor tudi drugih slovenskih knjig Trubarjevega kroga.⁴ Odločilnega pomena pri tem pa je bila vsekakor dejavnost domačih, slovenskih predikantov, ki so za razliko od večine kalvinskih madžarskih oznanjevalcev evangelija, umeli svetopisemsko besedo posredovati ljudem v njihovem »zastopnem« jeziku. Nuja organizacijske utrditve in idejne okrepitve luthrovskega krila reformacijskega gibanja je relativno zgodaj rezultirala šolanje bodočih predikantov ter učiteljev v takratnih zahodno- in severnoogrskih licejih, posamič pa tudi že na nemških univerzah.

¹ Thuri Etele, Dunántúl református egyházkerület története, Pápa 1908, 75–93; Páyr Sándor, A dunántúli evangélikus egyházkerület története, Sopron 1924, 729–735.

² Martjanski krajanj so odbili uresničenje sklepa »mešane komisije« z dne 1. maja 1655, da bi luteranski pridigar zapustil kraj. Odbili so tudi podoben poziv svojega takratnega superintendenta in ob podpori zemljiškega gospodarja izdejtvovali legalizacijo luteranskega bogoslužja. (Glej: F. Sebjanič, Protestantško gibanje panonskih Slovencev, MS 1977, 22–23.)

³ Eva Poppel, razgledana soproga vplivnega zahodnoogrškega zemljiškega gospodarja in glavnega kapetana protiturških oboroženih sil v Prekdonavju, Ferenea Batthyányja, je bila v prvi polovici 17. stoletja znana zaščitnica luteranskih predikantov in učiteljev na Gradiščanskem in v Prekmurju.

⁴ Rabo Trubarjeve Hišne postile (1595) kakor tudi Dalmatinove Biblije (1584) na tleh Prekmurja izpričujeta vizitacijska zapiski iz leta 1627 in 1726. (Glej: I. Zelko, Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju, CZN 1974, in F. Sebjanič, Protestantško gibanje panonskih Slovencev, Murska Sobota 1977, 20, 34.) O razvejani knjigotirski dejavnosti Janža Mandelea v zahodni Ogrski pa pričajo najnovejša protestantološka raziskovanja (glej: G. Borsala-L. Hadrovics, Protestantische Werke in kajkavisch-kroatischer Sprache aus der Druckerei des Joannes Manlius, Studia slavica Hung. 1982, 67–90).

V 17. stoletju, pred in po obračunu s kalvinizmom, sta zanesljivo ugotovljena dva univerzitetna slušatelja na witenberški univerzi — Jakob Kottaj, prvi znani verzifikator iz Sobote in Nikolaj Flisar iz Pužavec. Oba sta se temeljito izobrazila kot prva znana intelektualna zdomca uveljavila na Slovaškem, prvi kot rektor šole v Serežu, drugi pa kot učitelj na Tökölyjevem liceju v Prešovu.⁵

V 18. stoletju, obdobju tragičnih protireformacijskih akcij v prvih desetletjih in dejanskega razcveta luteranstva po tolerančnem patentu, zasledimo na nemških luteranskih univerzah okrog 15 prekmurskih Slovencev. Njihova razporeditev po univerzitetnih središčih je naslednja:

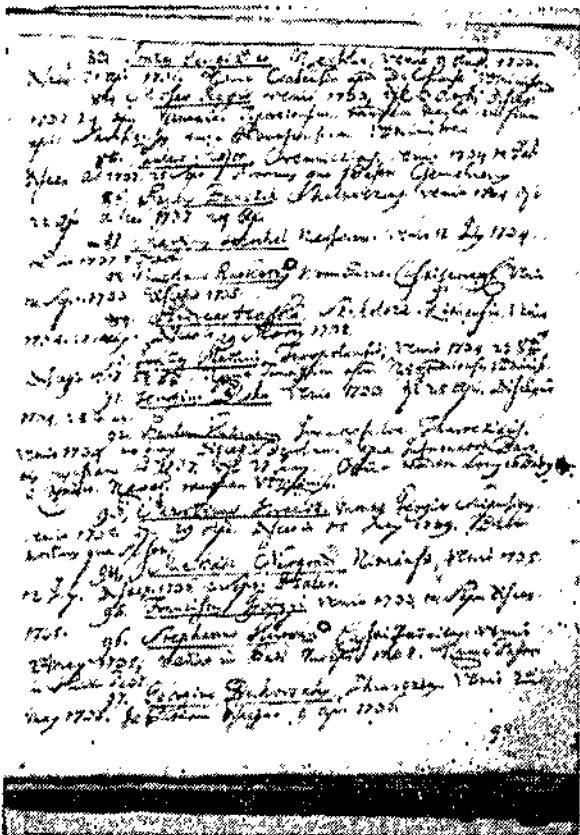
Ime in priimek slušatelja	Rojstni kraj	Univ. mesto	Študijska doba
Franc Temlin, jur.	Krajna (Polanci)	Wittenberg	okrog 1715
Mihael Kotsmar (Kerčmar), teo.	Hodoš	Jena	po 1720
Štefan Sedonja, teo.	Vaneča	Tübingen	po 1720
Jurij Lepoša(i), teo.	Hodoš	Wittenberg	1724—1726
Av gust Peter Lutarič, teo.	Ivanovci	Wittenberg- Frankfurt	1729—1732
Matjaž Temlin, med.		Halle- Wittenberg	1729—1735
Nikolaj Temlin, teo. (Ratkovski)	Kermendin	Wittenberg	1733—1735
Janez Gergar, teo.	Križevci	Wittenberg	1732—1736
Štefan Kučan, teo.	Mihalovci	Wittenberg	1735—1738
Adam Farkaš, ped.	Suhi vrej	Jena	1751—1754
Janez Sabo, phil.		Halle	po 1770
Blaž Berke, teo.	Kančovci	Wittenberg	1780—1783
Franc Xaver Berke, teo.	Sebeborci	Jena	1787—1790
Jožef Berke, teo.		Jena	okrog 1799
Janez Luthar, teo.	Gornji Petrovci	Jena	okrog 1800

Študijska udeležba prekmurskih slušateljev na nemških univerzah ni velika, glede na gnotne in druge okoliščine (socialne in narodnostne razmere) pa vendar dokaj zaznavna in pomembna.

Kakorkoli se zdi malo verjetno ali pa celo hipotetično — vsa resna proučevanja notranjih vzvodov in razvojnih silnic luteranstva na slovenskem vzhodu v odločilnem obdobju, v 18. stoletju, odkrivajo — podobno kot je to drugod v zahodni Ogrski, na Slovaškem in še kje —, neposredne in posredne idejne vplive treh nemških univerz (Wittenberg, Halle, Jena) na versko in kulturno-prosvetno življenje Slovencev na Ogrskem.

Z izjemo dveh, treh posameznikov se ti vplivi zrcalijo v celotni dejavnosti prekmurskih slušateljev oziroma absolventov šolanja na nemških luteranskih univerzah, posredno pa so idejni tokovi iz teh učilišč usmerjajoče vplivali tudi na druge vodilne osebnosti protestantskega gibanja v vrstah panonskega slovenskega življa.

⁵ Latinski epigramski verzli Jakoba Kottaja, ki je končal življenjsko pot kot predikator v Košicah, so bili objavljeni v meditativnem prevodnem delu Zólyomi P. Boldizsára, ki je bilo natisnjeno leta 1616 v Bardójuvu (glej: Régi magyarországi nyomtatványok 1601—1635, Bpest 1983, 213).

Rokopisni seznam slušateljev wittenberške univerze (z vpisom Nikolaja Ratkovskega /Temlina/ in Stefana Kučana)

Poleg humanističnih stalnic je bil daleč najbolj prevladujoč idejni mobilizator, ki se je ob začetku 18. stoletja pojavil na luteranskem teološkem področju, prežetem z dotlejšnjo ortodoksno — pietizem. Njegova začetnika sta bila elzaški teolog Filip Jakob Spencer (1635—1705)⁶ in univerzitetni predavatelj grščine ter hebrejščine na halški univerzi, sicer teolog in pedagoški mislec Avgust Hermann Francke (1663—1727).⁷

In kaj je pravzaprav pietizem?

Na to vprašanje je moč odgovoriti dokaj obširno in iz različnih zornih kotov. Jedrnato in preprosto povedano: v luteranskem občestvenem razvoju je to neke vrste prenovitvena usmeritev, obrnjena bolj k praktičnemu krščanstvu, poudarjajoč, da je vera stvar srca in da je eno najpoglavitejših stvari preučevanje biblije, utrjevanje plemenitosti in premoščanje vsakršne grešnosti z asketskim življenjem. Ta usmeritev je, kajpak, imela svoje krize, izkrivljanja in tudi svojske prilagoditve. Poleg misticizma je pri kalvincih vzniknila podobna betanijska usmeritev.⁸ V zahodni Ogrski pa poznamo nekoliko svojsko, dejanskim potrebam prilagojeno različico pietizma, ki je v glavnem značilna tudi za slovenski vzhod,

⁶ Njegovo delo »Pla desideria«, ki je izšlo leta 1675, je neke vrste programski spis luteranskega pietizma.

⁷ Francke, sicer ustanovitelj izredno znane dobrodelne ustanove (Frankeschen Stiftungen), velja za vodilno osebnost pietizma v Nemčiji.

⁸ Ta strogo asketska in na izvirnih Kalvinovih načelih sloneča naravnost je dobila ime po svetopisemski Betaniji (bivališču Marije in Marte). V svoji najbolj skrajni različici se lahko sprevrže v reakcionarno opredeljenost.

s poudarkom na skrbi za opismenjevanje, naraščaj ter laizacijo.⁹ V drugem desetletju 18. stoletja se je na univerzi v Halleu s pietizmom prvi seznanil Franc Temlin, ki izhaja iz znanega prekmurskega protestantskega rodu Temlinov¹⁰ in ki je za sovornike v svoji ožji domovini pripravil za natis slovenski prevod Luthrovega Malega katekizma. Kljub madžarski predlogi je po več kot sto letih ohranjeni prvi vzhodnoslovenski tisk izšel ob prirediteljevi vni, ki jo je le-ta kljub naraščajočemu protireformacijskemu pritisku črpal iz pridobljenega znanja ter izkušenj v času svojega študija in bivanja na Saškem.¹¹ Prepričljiv dokaz za to je tudi njegovo nedatirano pismo, v katerem Francka in njegov krog prosi za pomoč pri uresničitvi svojega knjižnega načrta. Nekaj desetletij pozneje je Matjaž Temlin, po poreklu bržkone iz istega družinskega debla, ki se je po končanem študiju medicine udomil v Wittenbergu, z oporočno zasnovo univerzitetne študentske ustanove za študente iz Ogrske izpričal svojo človekoljubnost ter dejansko podporo izobraževalnim prizadevanjem protestantov v večnacionalnih zahodnoogrskih županijah.¹²

Ko je v začetku 18. stoletja Johann Franz Budde na jenski univerzi v svojem materinskem jeziku začel s teološko-filozofskimi predavanji, ki jih je poleg pietistične naravnosti prevela tudi meščanska antifevalna samozavest (v skladu s parolo: *praxis fidei et vitae*), se je po letu 1720 znašel v krogu njegovih številnih slušateljev tudi Mihael Kotsmayer ali bržkone Kerčmar iz Hodoša. Ker so v zahodni Ogrski zavoljo protireformacijske vihre bile onemogočene predikantske ordinacije, se je po končanem študiju in jenski vpeljavi v duhovniški stan, oborožen s pietistično idejnostjo, pogumno vrnil v Prekmurje. V eni od preostalih, kljubujočih cerkvenih občinah, pri Sv. Trojici ali Gornjih Petrovcih, je prevzel pridigarstvo službo in ob vojaški intervenciji leta 1732 bil zavoljo svojega uporniškega delovanja na širšem območju pahnenj v bratislavsko ječo.¹³ Kot kandidat za pedagoški poklic je sredi 18. stoletja dospel na jensko univerzo iz šopronskega liceja Adam Farkaš, ki je že v tem znanem protestantskem učilišču bil v dokajšnji meri vzgojen v pietističnem duhu.¹⁴ O tem zanesljivo govori njegova latinska verzifikacija o poteptani kreposti, ki je ena sama zanesenjaška obramba poglobljene pobožnosti.¹⁵ V Jeni je Farkaš ob predavanjih pobudnika popularistične filozofije Johanna G. Darjesa (le-ta je bil v letih 1744—1763 vodja katedre za moralo in politične vede) še bolj utrdil svoje pojmovanje moralnosti ter — ob vzgledu slovaških študentov, predvsem svojega prijatelja Jožefa Benczurja — tudi zavezanost rodni pokrajini. V kulturnem vzdušju Jene in bližnjega Weimara se je navzel še klic prosvetljenstva. Zato nič čudnega, če so se mu po povratku iz Jene odprla vrata šopronskega liceja, kjer je dosegel rektorsko čast, sestavil prosvetljsko naravnani učni načrt (Symbola), skrbel za prekmurske dijake in v svoji oporoki namenil prihranjena sredstva tudi »slovenskim mladincem« in »ubogim slovenskim ljudem, ki pripadajo evangeličanski cerkvi«. ¹⁶ Proti koncu 18. stoletja je na jenski univerzi izpopolnjeval svoja teološka znanja tudi Franc Xaver Berke iz Sebeborec, poznejši sosenior v Pucon-

⁹ V protireformacijskem obdobju, ko so bili prekmurskim luteranom odvzeti bogoslužni in šolski objekti in so se z branjem ter biblijsko razlago ukvarjali posamezni izobraženci po kmečkih domovih, je bilo to še posebej pomembno.

¹⁰ F. Sebjanič, Tri študentske ustanove prekmurskih luteranov, Kronika 1983, 23.

¹¹ Pietistično naravnost Franca Temlina je dokaj plastično moč razbrati iz njegovega predgovora v Malem katehismusu iz leta 1715.

¹² Temlinova študentska ustanova je začela leta 1745 (J. L. Bartholomaeides, *Memoriae Hungarorum* ... Pest 1817, 232).

¹³ Triletna ječa je doletela Mihaela Kotsmayera bržkone zato, ker so ga oblasti — glede na njegovo izobrazbenost in dejavnost — smatrale za duhovnega vodjo odpora v severovzhodnem Prekmurju in sosednem Čračgu.

¹⁴ Večina profesorskega zbora šopronskega evang. liceja je sklenila svoje študije na nemških luteranskih univerzah, vplivnost le-teh pa se je odražala tudi v učnem programu.

¹⁵ Latinski naslov Farkaševe verzifikacije glasi: *Carmen de virtute praesae*.

¹⁶ F. Sebjanič, Solnik in domoljub Adam Farkaš, posebni odtis ZC, Ljubljana 1981, 16—21.

cih, ki je v duhu pietistične skrbi za obelodanjenje biblijske besede sodeloval pri drugi, bratislavski izdaji Küzmičevega Nouvoga zakona.¹⁷

V zvezi z nemajhnim posrednim idejnim vplivom nemških univerzitetnih središč, ki ga je v 18. stoletju zaznati pri prekmurskih izobražencih — mislim tu predvsem na pietistično in zgodnjeprosvetljsko usmerjenost — velja navesti nekaj ugotovitev tudi k dejavnostim in opredelitvam dveh vodilnih osebnosti panonsko-slovenskega luteranskega življa — Štefana Küzmiča in Mihaela Bakoša, mimogrede pa tudi Štefana Sijarta.¹⁸

Glede na to, da je mesto Győr veljalo za pietistično postojanko severozahodne Ogrske in glede na to, da je tam deloval kot predikant in konrektor sin Andrasa Torkoša, Jožef Torkoš, se je Küzmič prav gotovo seznanil z novoverškimi nazori že v času svojega šolanja v tem mestu. V podobnem duhu je deloval tudi bratislavski licej, v katerem zasledimo dijaka Küzmiča v letih 1746—1747. Ko je kot mlad učitelj potem prispel v artikularni Nemes Csó, je takoj vzpostavil plodno sodelovanje z lokalnim pridigarjem, pietistom in prevajalcem Jánosom Szabóm Sartoriusom, kar je hkrati z bratislavskimi spodbudami (Serpiliusovo pismo, gmotne pomoči)¹⁹ Küzmiča navedlo k prevajanju in pisateljevanju v materinski besedi. Razumljivo, da je potem v uvodu njegovega življenjskega dela, Nouvoga zakona, ki ga je podpisal njegov avtoritativni učitelj iz Győra, šopronski pridigar Jožef Torkoš, v pietističnem smislu poudarjen pomen »prave, čiste krstsanszke vöre« in biblije, ter — poleg zablode o poreklu prekmurskih Slovencev — prosvetljsko, samozavestno izpovedana misel o neustavljivem poslanstvu prevajanja »sv. boži knjig na svoj jezik«, t. j. v slovenščino.²⁰

Njegovo delo je z veliko uspešnostjo in organizacijsko sposobnostjo v obdobju obnove luteranskega verskega in prosvetnega življenja v Prekmurju dopolnil in zaokrožil prosvetljsko vzgojeni in življenjsko naravnani Mihael Bakoš, ki mu je poleg bratislavskega protestantskega kroga stal ob strani šopronski rektor, rojak Adam Farkaš.

Za opisnjevanje in vzgojo slovenskega življa med Muro in Rabo je veliko prispeval s svojimi tiskanimi in rokopisnimi deli ter živo besedo tudi manj znani Štefan Sijarto, učenec Farkaša in prvi Bakošev pedagoški pomočnik ob začetku luteranske obnove v Prekmurju (1784—1787). Nova raziskovanja zdaj kažejo, da so se v njegovem družinskem krogu ohranila celo skripta wolfianistično opredeljenega profesorja iz Jene, Johanna Petra Reuscha.²¹

Po vsem tem lahko v časovno sklenjenem a še vedno jubilejno odzivnem obdobju Martina Luthra ugotovimo, da je iz njegove reformatorske dejavnosti sklicano idejno seme novodobnih spoznanj tudi na panonskih slovenskih tleh obrodilo pozitivne sadove, ki so prispevali trajni delež v nacionalni razvoj tega dela slovenskega občestva.

¹⁷ Ta izdaja je izšla v nakladi 1500 izvodov leta 1817.

¹⁸ Štefan Sijarto (1765—1833) je učiteljeval v Križevcih, Puconcih in Domanjševcih. Za tisk je pripravil Mrtve pesmi (1796) in Molitvi (1797), s svojim samozavestnim slovstvenim delom pa je zbudil negotovanje prekdonavske luteranske superintendenture (G. Hrabowszky, Gymnasialogija).

¹⁹ Bratislavski pastor Samuel Wilhelm Serpilius (1707—1762) mu je svetoval pripravo slovenskega Abecednika, Luthrovega Malega katekizma in »točen« prevod novega zakona (pismo je datirano 29. oktobra 1751).

²⁰ Štefan Küzmič, Nouvl zakon all testamentom . . . (predgovor), Halle 1771; F. Sebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo, Murska Sobota 1976, 9—10.

²¹ Le-ta je bil privrženec filozofskega nauka Christiana von Wolfa (1679—1754), ki je elemente sholastične strogosti in kartezianizma povezal z nemškimi prosvetljenstvom G. W. Leibniza in bil eden najvplivnejših znanstvenikov svojega časa. Bržkone je posredoval ali poklonil Reuscheva skripta S. Sijartu bivši jenski študent F. X. Berke.

Splošna literatura:

Ritschl Albrecht, Geschichte des Pietismus, Bonn 1884.

Páyr Sándor, Magyar pietisták a XVIII. században, Budapest 1898.

Páyr Sándor, A pietizmus paedagógikája, Pozsony (Bratislava) 1908.

Feyl Othmar, Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena.

DER IDEELLE EINFLUß DER DEUTSCHEN UNIVERSITÄTEN AUF DIE TÄTIGKEIT DER LUTHERISCHEN GEBILDETEN AUS PREKMURJE IM 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im 18. Jahrhundert, in der Zeit gegenreformatorischer Aktionen in den ersten Jahrzehnten und eines tatsächlichen Aufschwungs des Luthertums nach dem Toleranzpatent, studierten ungefähr 15 junge Slowenen aus Prekmurje an den deutschen Universitäten. Diese Anzahl der Hörer ist zwar nicht groß, aber im Hinblick auf die materiellen und anderen Umstände doch ziemlich wahrnehmbar und bedeutend.

Die Erforschungen der Kraftlinien für die Entwicklung des Luthertums im slowenischen Osten im 18. Jahrhundert enthüllen — ähnlich wie das in den anderen Regionen Ungarns der Fall war — unmittelbare und mittelbare ideelle Einflüsse der deutschen Universitäten von Wittenberg, Halle und Jena auf das religiöse und kulturelle Leben der pannonischen Slowenen.

Neben den humanistischen Konstanten war der Pietismus, der am Anfang des 18. Jahrhunderts im lutherischen theologischen Gebiet auftrat, weitaus der vorherrschendste ideelle Mobilisator. Das war eine Art von Erneuerungsorientierung, die auf das praktische Christentum ausgerichtet war, und die bekante, daß der Glaube eine Sache des Herzens wäre und daß es eine der hauptsächlichsten Dinge wäre, die Bibel durchzustudieren, den Edelmut zu festigen und jegliche Sündhaftigkeit mit einem asketischen Leben zu überbrücken. In Westungarn kennen wir eine etwas eigenartige, den gegebenen Bedürfnissen angepaßt, Abart des Pietismus, die meist auch für den slowenischen Osten charakteristisch ist. Da kann man aber vor allem einen Nachdruck auf der Sorge um das Erlernen vom Lesen und Schreiben, um den Nachwuchs und um die Laisterung feststellen.

Im zweiten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts machte als erster Franc Temlin an der Universität von Halle Bekanntschaft mit dem Pietismus und unter diesem Einfluß bereitete er die slowenische Übersetzung von Luthers Kleinem Katechismus für den Druck vor. Einige Jahrzehnte später plante Matjaž Temlin, wahrscheinlich aus demselben Familienstamm, an der Universität von Wittenberg testamentarisch eine Stipendiumsstiftung. Nach dem Jahr 1720 befand er sich im Hörerkreis des pietistisch eingestellten Professors Michael Kotsmar (Kerömar) aus Hodoš. Mittels der Militärintervention wurde er im Jahre 1732 als geistiger Führer des protestantischen Widerstands auf einem breiterem Gebiet in der Pfarre von Gornji Petrovci gefangen genommen und in Bratislava eingekerkert.

Im kulturellen Milieu von Jena und dem naheliegenden Weimar nahm auch der spätere Rektor des Lyceums von Sopronj, Adam Farkaš, gebürtig in Suhl vrej in Prekmurje, die Ideen des Pietismus und der Aufklärung an. Er bemühte sich besonders um die slowenischen Studenten und dachte ihnen auch eine finanzielle Unterstützung zu, und zwar im Rahmen eines Stipendiums, das er mit seinem Testament ins Leben rief. Ein Hörer der Jenaer Universität war auch gegen Ende des 18. Jahrhunderts Franz Xaver Berke, Mitarbeiter bei der zweiten, Bratislaver Auflage von Küzmičs Neuem Testament (Novi zakon).

Die pietistischen und Frühaufklärungsideen der deutschen Universitäten haben, mit Vermittlung der einzelnen lycealen Bildungszentren, (Sopron, Győr, Bratislava) — auch die Tätigkeit der führenden Persönlichkeiten des pannonisch-slowenischen Luthertums durchdrungen und zwar die Aktivität von Štefan Küzmič, Michael Bakoš, in gewissem Maße aber auch von dem Schulmeister Štefan Sijarto.

MALI KATEKIZEM ŠTEVANA KUZMIČA

Mihael Kuzmič*

UDK 886.3.09(497.12 Prekmurje):238.1:929 Kuzmič Š.

KUZMIČ Mihael: Mali katekizem Števana Kuzmiča. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 233—247.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl., 5 faksimilov.

Najznamenitejši prekmurski protestantski pisec v 18. stoletju, Števan Kuzmič, je pripravil in izdal več tiskanih del v prekmurski narečni slovenščini, od katerih sta bila vse do naših dni neznana Mali katekizem (1752) in Abecednik (1753). V budimpeštanski knjižnici »Országos Széchenyi Könyvtár« je bil najden 8 strani osegajoč prekmurski tisk, brez platnic, za katerega smo na osnovi Kuzmičevega sodelovanja z bratislavskim evangeličanskim pietističnim krogom, razvijajočega se Kuzmičevega literarnega dela, primerjave tiska, črk in jezika z ostalimi prekmurskimi tiskii 18. stoletja ter primerjavo citatov z Novim zakonom (1771) ugotovili, da predstavlja do zdaj pogrešano in le posredno znano Kuzmičevo delo, v katerem sta skupaj zajeta Mali katekizem in Abecednik.

UDC 886.3.09(497.12 Prekmurje):238.1:929 Kuzmič Š.

Kuzmič Mihael: The Small Catechism of Števan Kuzmič. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 233—247.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl., 5 facsimiles.

The most prominent Protestant author of the 18th century in Prekmurje, Števan Kuzmič, prepared and published several religious books in the dialect of Prekmurje. Two of them were unknown till our days, namely the »Small Catechism« (1752) and the »Primer« (1753). In the »Országos Széchenyi Könyvtár« in Budapest, Hungary, an eight pages long booklet without covers was found. We have come to the conclusion that the booklet is Kuzmič's small catechism and primer in one book. It represents Kuzmič's work that has been missed up to now and been only indirectly known. The base for such a conclusion was a research of Kuzmič's collaboration with the pietistically oriented Protestant group of Bratislava, the progress in his literary work; the comparison of the printing, letters and language with other 18th century printed materials from Prekmurje and the comparison of the quoted biblical verses with the translation of the New Testament (1771).

Kakor v ostalih krajinah današnje Slovenije, tako so tudi v Prekmurju bili začetki literarnega delovanja povezani z versko-vzgojnim in šolsko-prosvetnim delom posameznih agilnih in marljivih duhovnikov.

Po priključitvi Prekmurja po končani prvi svetovni vojni Jugoslaviji je bila sprejeta knjižna slovenščina v šole in v večino tiskov. Obenem pa se je začelo raziskovanje in preučevanje domače zgodovine in njenih posebnosti. Tako se je v minulih šestdesetih letih pojavila vrsta raziskovalcev, ki so največkrat iz ljubiteljsko domačijskih nagibov preučevali raznovrstna področja preteklosti tega zemljepisno res obrobne slovenskega predela, a po svoji bogati kulturni in literarni preteklosti nikakor zanemarljivega. Tako smo v

* Mihael Kuzmič, pastor, Ljubljana.

zadnjih dvajsetih letih dobili precej zaokroženo sliko obdobja prekmurske književnosti, na kateri pa so žal še nekatere redke bele lise, praznine, ki jih bo treba s skrbnim raziskovalnim delom še dopolniti.

Če samo bežno omenimo odprto začetno vprašanje začetka tega obdobja (tu mislim na *Agendo Vandalico* iz leta 1582) in na zadnjo, sklepno fazo knjižnega ustvarjanja v prekmurščini (mislim na literarno delo naših prekmurskih izseljencev v Ameriki), ostaja za obravnavo nekaj nepojasnjenih in neraziskanih stvari v 18. stoletju, na primer, kdo je avtor *Abecedariumu Szlowenzsko* ipd.

Pričujoča razprava želi pokazati, da sta dva prekmurska tiska Števana Küzmiča, ki sta bila do zdaj evidentirana kot neohranjena, Mali slovenski katekizem, 1752 in *Abecednik*, 1753, v bistvu en sam tisk, ki ga je avtor pripravil in izdal, ko je bil v času od 1751 do 1755 učitelj v Nemes Csóu.

Najprej objavljamo faksimile 8 strani obsegajočega tiska, ki ga hrani »Országos Széchényi Könyvtár« v Budimpešti, fotokopijo pa Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti in preslikavo nekateri domači raziskovalci. Dalje sledi katekizemski tekst in molitve v današnji knjižni slovenščini in razprava o zdaj prvič objavljenem identificiranem Küzmičevem prekmurskem tisku.

Ab	eb	ih	ob	ub	öh	üb
Ba	be	bi	bo	bu	bö	bü
Ca	ce	ci	co	cu	cö	cü
Da	de	di	do	du	dö	dü
Ea	ee	ei	eo	eu	eö	eu
Fa	fe	fi	fo	fu	fö	fü
Ga	ge	gi	go	gu	gö	gü
Hab	heb	hib	hob	hub	höb	hüb
Jaz	jez	jiz	joz	juz	jöz	jüz
Kad	ked	kid	kod	kud	köd	küd
Lac	lec	lie	loc	luc	löc	lüc
Maf	mef	mif	mof	muf	möf	müf
Nar	ner	nir	nor	nur	nör	nür
Oab	oeb	oib	oob	oub	öob	üb
Pars	pers	pirs	poers	pirs	pörs	pürs
Quak	qnek	quik	quok	qunk	quök	quük
Rabs	rebs	ribs	robs	rubs	röbs	rüb
Sántz	šéntz	šimz	šöntz	šüntz	šömz	šüntz
Tyánk	tyenk	tyink	tyonk	tynak	työnk	tyük
Všzak	všzék	všzik	všzök	všzük	všzök	všzük
Xarg	xerg	xirg	xorg	xurg	xörg	xürg
Zámp	zemp	zimp	zomp	zamp	zömp	zümp
'Zab	'zeb	'zib	'zob	'zub	'zöb	'züb

201.871 DROU-

DROU-VNE DE-CZÉ MO-LÍ-

TEV.

RÁ-NA.

JE-zus! vu tvo-jem i-mé-ni Ovo
go-ri sčá-ncin vmé-ri: Za ste-ro
ti livá-lo dá-jem Moj-ga šze-czá drá-
gi ná-jem. Pro šzim te, na-da-le es-
ese Boj-di zme nov, Bong mi lo-
ese. Dáj mi; naj é-te den czej-li
Sze csuo šzpu nini vdú si, vtej-li.

A-li pa e-tak.

OH moj O-tsa vsa-mo-gou esi!
Mo-lim-sze ti ze-vše mou-esi:
Va ri me gneš od ne vou-le Pou-
leg tvo je šzvé-te vou-le. JÉ-zus
Kri-štus! boj di zme nov; Ti ši
moj voj, jazš za te bov Te-bé fšcšm
na šzle-dš-va-ti: Do-kecs bom 'ziv
na tom šzvej-ri. Dáj mi zá to, šzvé-ti
Dšjsh Boug! Na vsze do-bro de-lo
šzvoj rouk Po-mous: naj šze-tö

X 2

ne-

ne-be s'zko Mó droufzt većim te-bi
na di-ko.

Ve. cse-rá-suya.

Szlat ki Je zus! e to tvo je Jazf
ne-vol no i dem dej te s'pát na
mo jo po s'zte lo. Ocl pš s'zti mi, čí
szam prou ti kaj gnečz veš-no tvo-
juj vou li. Zmo voj ne o kor no-
sztyov. J, gela s'zi tej lo po-esi va,
Dš si naj vte bi pre bi va s'zvo jim
pre mi slá va nyem. E-tak na ũ trš-
šnye vrej-me Vpre-tr pé-csem
zdráv ji mej me Ze s'zna o búd je-
no-ga. Amen.

Vj-ák-fem vrej-meni re-kou-esa.

Go s'pon. Je zus! li tí me veší:
Naj jazf pau-leg tvo je rej-esi
"Zi vones do-bro dej te bo-dem I
te-bi vu go den vu v'z'em. Čí bi
pa ne-po ko ren bin, Ni po tvo-
joj vou li 'zi veu: Bo le vu mo jem
de tim-s'ztyi Vze mi me vor-s'zaj ne-
be-s'zki.

KRSZTSÁNSZKE DETSÉ V CSENYA SUMMA.

*Kakse vbre s'zi ti? Krsztsánzke vbre
szem jalz.*

*Zakajze zov's K. s'z'sevnk? Zátó, ár v'ir-
jemi vu Jezusi Krsztsáni i vu nyegovom
sz'v'rom iméni szem ob'sztseni i vu sz.
sz'z'ni szem nyega gori ob'lejkao.*

*Ka je naj bole pot'rybno znati Krsztsánki?
Katekizmus je v's'záomi Krsztsánzskomi
dneti v'rejdm i naj bole pot'rejbm znati.*

*Ka je Katekizmus? Krsztsánzskoga ná-
vula r'ivna i v'lečja sz'v'etoga Bo'zega
piš'ma k'riška summa.*

Kikvo talov má Katekizmus? S'z'szt.

*Kacimaj je naprej? Prvi je Deszéta Bo-
'za zapovid. Druži je Vóra k'risztsánzka,
ah jazf v'órcem. Treči je Molitev, štero
mili je szám Goszpon Krsz'tus večni, i Otsa
nis š'z zové. Štiri je š'z'v'etivo Krsz'ta.
Péti je Puzv'anye i Čs'š'ta rejči ino bl'š-
cov k'ralč'z'tva nebc'z'koga. S'z's'zi je Olt-
ára š'v'etí odieseni Sakramentom.*

Šteri je prvi t'lo Katekizmsa?

Deficiera B'z'z zapovid.

Kikvo má náčrt? Drej.

*Kikvo s'zponov'li je na toj prvój t'li? Tri.
Na koj náč'z' v'órcem? V'eshi náč'z' náto; kakda š'z
mojem m'š'v'ni k-Bongzi z'mis'lejnym, z'govor'ci-
nyem i k'lač'ejnym. Š'z'ra*

*Š'z'ra ji za prvi zapovid? Ja szem tvoj Goszpodin
Bong; nečaji d'š'gi t'š'bi Bongov pon'ej méni.*

*Ma je ta d'š'ga zapovid? Trojega Goszpodna
Bo'ga iména z'mani g'v'ni nev'zemi; š'z ga ne néčá
Goh p'nd b'z'zi k'allige, š'v'etí nyegovo imé z'mani
gori v'zeme.*

*Š'z'ra ja tá d'š'ga zapovid? Szponmeniš'e, da szo-
bontni déni pos'v'etiti.*

Kikvo s'zponov'li je na toj d'š'gój t'li? Szeleni.

*Ka bi najz' v'órcem? V'eshi náč'z' náto; kakda š'z
mámo n'olziti knafem bli'znyem; esi s'zi je piš'-
čeo, ali nepiš'čeo.*

*Š'z'ra je ta ja va zapovid na toj d'š'gój t'li? Katra je
tá knafka s'z'ra? Polniš Otsa trojega i mater
tvojo; da ti dobro bude i dugo 'z'ivés na etoj
z'emli.*

Š'z'ra je ta ja va zapovid? Ne v'noiti.

Š'z'ra je ta s'z'z'ka zapovid? Ne p'z'nyušk.

Š'z'ra je ta s'z'z'ka zapovid? Ne k'radni.

*Š'z'ra je ta Oš'nyana zapovid? P'zouiti tvojemi bli-
'znyemi k'ivo ne sz'vidočí.*

*Š'z'ra je ta D'v'z'ka zapovid? Ne po'z'ezej bli'znye-
ga trojega š'z'z'e.*

*Š'z'ra je ta Desz'eta zapovid? Ne po'z'ezej trojega
bli'znyega 'z'ené, ni izliga, ni izlu'zbenice, ni
vola (g'nyusa), ni olzla (sz'andra), ni nikaj, ka
je nyegovo.*

*Š'z'ra je ta Desz'eta Bo'z'z zapovidí s'zponov'li? Ne
mojem je.*

*Zakajze? Zátó; š'z je moj; č'zejja náč'z'ta z'rej-
hami izk'v'z'č'ena po Adama i Eve p'z'atoplenyč'j.*

*Ka bi najz' v'órcem? V'eshi náč'z' náto; kakda š'z
mámo n'olziti knafem i v'ekivecno k'alligo i ogen
pek'č'ánzki. Kak*

*Kak š'z pa z'mis'leči? Li szamo po prvój v'óci
vu Jezusi Krsztsáni.*

*Szám š'z pa ob'š'č'ejš'z'e? Li szamo z'mojim Co-
sz'pon Jezus Krsztsánom.*

*Š'z je š'z'z'ni Krsz'ta? Bo'zi i Diviže Milie
sz'ni, píaví Bong i Čslovik.*

Kikvo je D'v'z'ka? Li szamo silen je Bong.

Kak š'z zové? Otsa, szim i D'š'ni š'v'etí.

Kikvo oš'v'etov'li je na Bo'z's'z'v'etí? Tri.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Bong Otsa.

Kikvo má namí? Li edno.

Š'z'ra? Bo'z's'z'v'etov'li.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Ka je š'z'z'ni v'órcem? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Bong szim.

Kak š'z zové? Jezus Krsz'tus.

Kikvo má namí? Drej.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Čslov'ev's'z'v'etov'li.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Bong i Čslovik je náč'k'p.

Ka je Bong je ta ja va oš'v'etov'li? Oš'k'p'no me je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Bong izv'etí D'š'ni.

Kikvo náč'z' má? Li edno.

Š'z'ra? Bo'z's'z'v'etov'li.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

*Ka je Bong je ta ja va oš'v'etov'li? P'z'at'v'etov'li me
je in píavój v'óci.*

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

Š'z'ra je ta ja va oš'v'etov'li? Li szamo Bong je.

POVZETEK NAUKA ZA KRŠČANSKE OTROKE

Kakšne vere si? Jaz sem krščanske vere.

Zakaj se imenuješ kristjan? Zato, ker verujem v Jezusa Kristusa in sem krščen v njegovem svetem imenu; v sv. krstu sem njega oblekel.

Kaj je potrebno kristjanu najbolj vedeti? Vsakemu krščanskemu otroku je vredno in najbolj potrebno poznati katekizem.

Kaj je katekizem? To je kratek povzetek pravega krščanskega nauka in vsega Svetega božjega pisma.

Koliko delov ima katekizem? Šest.

Naštej jih! Prvi je deset božjih zapovedi. Drugi je krščanska veroizpoved ali Jaz verujem. Tretji je molitev, katero nas je učil sam Gospod Kristus in se imenuje Oče naš. Četrti je zakrament krsta. Peti je poklic in služba besede ter ključev nebeškega kraljestva. Šesti je sveti in poveljani oltarni zakrament.

Kateri je prvi del katekizma? Deset božjih zapovedi.

Koliko tablic ima? Dve.

Koliko zapovedi je na prvi tablici? Tri.

Kaj nas učijo? Učijo nas, kako se vedemo do Boga v mislih, besedah in dejanjih.

Katera je prva zapoved? Jaz sem tvoj Gospod Bog; ne imej drugih, tujih bogov razen mene.

Katera je druga zapoved? Imena svojega Gospoda Boga zaman ne imenuj; Gospod ne bo pustil nekaznovanega tistega, kdor zaman imenuje njegovo ime.

Katera je tretja zapoved? Spominjaj se, da boš praznoval sobotni dan.

Koliko zapovedi je na drugi tablici? Sedem.

Kaj nas učijo? Učijo nas, kakšen odnos naj imamo do svojega bližnjega, ali nam je prijatelj ali sovražnik.

Katera je prva zapoved na drugi tablici ali četrta od začetka? Spoštuj svojega očeta in mater, da ti bo dobro in boš dolgo živel tu na zemlji.

Katera je peta zapoved? Ne ubijaj!

Katera je šesta zapoved? Ne prešuštvuj!

Katera je sedma zapoved? Ne kradi!

Katera je osma zapoved? Zoper svojega bližnjega krivo ne pričaj!

Katera je deveta zapoved? Ne poželi svojega bližnjega hiše!

Katera je deseta zapoved? Ne poželi bližnjega svojega žene, ne služabnika, ne služabnice, ne vola, ne osla, ničesar, kar je njegovo.

Ali lahko izpolniš božje desetere zapovedi? Ne morem jih.

Zakaj ne? Zato, ker je vsa moja narava po prestopku Adama in Eve z grehi pokvarjena.

Kaj si s svojimi grehi pri Bogu zaslužil? Božjo jezo, zemsko in večno kazen ter peklenski ogenj.

Kako se pa zveličaš? Samo po pravi veri v Jezusu Kristusu.

S čim se tolažiš? Samo z Gospodom Jezusom Kristusom.

Kdo je Jezus Kristus? Božji in Device Marije Sin, pravi Bog in Človek.

Koliko bogov je? Samo eden Bog je.

Kako se imenuje? Oče, Sin in Sveti Duh.

Koliko oseb je v božanstvu? Tri.

Katera je prva oseba? Bog Oče.

Koliko narav ima? Samo eno.

Katero? Božansko.

Ali je on Bog ali Človek; ali pa Bog in Človek skupaj? Samo Bog je.

Kaj je s tabo storil Bog Oče? Ustvaril me je.

Katera je druga oseba? Bog Sin.

Kako se imenuje? Jezus Kristus.

Koliko narav ima? Dve.

Kateri? Božjo in človeško.

Ali je on Bog ali Človek? On je skupaj Bog in Človek.

Kaj je s tabo storil Bog Sin? Odkupil me je.

Katera je tretja oseba? Bog Sveti Duh.

Koliko narav ima? Samo eno.

Katero? Božjo.

Ali je on Bog ali človek? Samo Bog je.

Kaj je Bog Sveti Duh s tabo storil? Posvetil me je v pravi veri.

Kateri je drugi del katekizma? Krščanska vera.

Povej mi jo! Jaz verjem v enega Boga, Očeta vsemogočnega, itd.

Kateri je tretji del katekizma? Tista molitev, katero nas je učil sam Gospod Kristus in se imenuje Oče naš.

Povej mi jo. Oče naš, kateri si v nebesih, itd.

Kateri je četrti del katekizma? Sveti krst.

Kje je opisan? Pri evangelistih Mateju in Marku pravi Gospod Kristus v zadnjem poglavju takole: Pojdite po vsem širokem svetu, učite vse narode in krstite jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha. Kdor bo veroval in bo okrščen, se bo zveličal; kdor pa ne bo veroval, se bo pogubil.

Kateri je peti del katekizma? Poklicauje in služba besede ter ključev nebeškega kraljestva.

Kje je opisan? Pri sv. Janezu v 20. poglavju: Dahnil je Jezus na svoje učence in rekel: sprejmite Sv. Duha; katerimkoli grehe odpustite, jim bodo odpuščeni; katerim jih pa zadržite, tistim se zadržijo.

Kateri je šesti del katekizma? Sveti in poveličani zakrament oltarja ali Kristusova večerja.

Kje je opisan? Evangelisti Matej, Marko, Luka in sv. apostol Pavel takole pišejo: Naš Gospod Jezus Kristus je v tisti noči, ko je bil izdan, vzel kruh, ga blagoslovil, prelomil in dal svojim učencem, rekoč: vzemite in jejte, to je moje telo, ki se za vas daje — to delajte v moj spomin. Ko je povečerjal, je na enak način vzel kelih in po zahvali jim ga je dal, rekoč: pijte iz njega vsi; ta kelih je Novi zakon (zaveza) v moji krvi, katera se za vas in za mnoge prelije v odpuščanje grehov — to delajte, kolikor-kolikrat boste pili, v moj spomin.

KONEC.

MALI KATEKIZEM ŠTEVANA KUZMIČA

O literarni dejavnosti prekmurskega evangeličanskega pastorja in učitelja Števana Kuzmiča (1723—1779) imamo že veliko zapisanega.

Popis njegovih ohranjenih in neohranjenih del so zbirali in objavljali že od začetka stoletja naprej,¹ mnogi avtorji pa so ga v okviru svojih razprav ali knjig navajali,² čeprav ne v posebni bibliografski obdelanosti.

¹ János Melich, *MAGYAR KÖNYVSZEMLE*, Budapest 1902, 428—33.

Janko Slebinger, *KUZMIČ ŠTEFAN*, SBL.

Vilko Novak, *SLOVENSKA KRAJINA*, Beltinci 1935.

Niki Brumen, *BIBLIOGRAFIJA ŠTEFANA KUZMIČA*, v: *ZBORNIK ŠTEFANA KUZMIČA* (gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva), Pomurska založba, Murska Sobota 1974, str. 131—150.

Ivan Škafar, *BIBLIOGRAFIJA PREKMURSKIH TISKOV OD 1715 DO 1919*, SAZU, Ljubljana 1978.

Po tem letu je izšlo še več člankov in razprav, vendar z njimi dopolnjena bibliografija še ni izšla nikjer.

² Med važnejšimi naj kronološko navedem samo naslednje:

Franc Kuzmič, *ŠTEFAN KUZMIČ — KRATEK ŽIVLJENJEPIS OB 250-LETNICI ROJSTVA*, v: *Evangeličanski koledar*, 1974, str. 48—58.

Vilko Novak, *IZBOR PREKMURSKEGA SLOVSTVA*, Zadruga katoliških duhovnikov, Ljubljana 1976.

Frane Sebjanič, *ŠTEFAN KUZMIČ IN NJEGOVO DELO*, Pomurska založba, Murska Sobota 1976.

³ Glej tudi pod op. 1.)

Prve tri enote v bibliografskem popisu del Števana Kuzmiča, ki ga je pripravila N. Brumen in dve v Škafarjevi bibliografiji prekmurskih tiskov imajo v oklepaju opombo: neohranjeno. Morda so onienjeni tiski res neohranjeni, morda pa do zdaj še niso najdeni ali identificirani. To so: mali slovenski katekizem, 1752; abecednik, 1753; madžarska Aritmetika in Pogovori (Colloquia) o sedmih veroizpovedih. Od ostalih sta ohranjeni dve njegovi knjigi: Vöre Krsztsánszkek krátki návuk, 1754 in Nouvi Zákon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, 1771 (štirikrat ponatisnjen, 1817, 1848, 1883, 1928) ter prevedena pesem Zdaj pocsivajo lidjé; prevedel in priredil pa je tudi več drugih pesmi, ki jih je Mihael Bakoš vključil leta 1789 v svojo pesmarico »Nouvi Gradual«. Do zdaj edini vir za našete neohranjene Kuzmičeve tiske je rokopis: György Hrabowsky, PRESBYTEROLOGIA, 1816, I. zvezek, str. 355. Naslov pa je tak: Kuzmits Janos (napaka, pravilno mora biti: Stevan, op. p.). Rokopis hrani knjižnica evangeličanske cerkvene občine v Šopronu in je označen z Lc 135, MS. V njem je naveden tudi Kuzmičev nagrobni napis v latinščini in kratka razlaga odn. opomba o tiskih v madžarščini. V prevodu mariborskega škofa dr. Jožeta Smeja citiram samo za to razpravo zanimiv del:

»In tudi prevedel mu Novi je zakon,
Popravlil in zboljšal je Gradual stari,
Dodal mu po božjem navdihu še svete molitve.
Njegov katekizmuš je Mali za ljudstvo preprosto,
Njegova je pesem prelepa o smrti miróvni.
Spev v jeziku latinskem nesmrtno dajál bi mu hvalo,
Samó če končal bi ga, kot je želel.
V madžarščini spisal računico je,
Pogovore, na sedem o Svěstvih sedmerih dni porazdeljene,
Da lahko spoznaš veroizpovedi sedem,
Kakšne resnice in nauke npravne vsáka imá.

.....

Njegova dela, ki so izšla v tisku, so torej naslednja:

1. Mali slovenski katekizem, 1752, na požonskoga pridigarja Vilhelma Serpillusa stroške, h katerim je dodal iz svojega še 39 forintov.
2. Slovenski abecednik, 1753, katerega tretjina je zgorela v njegovi hiši v kraju Patró.
3. Madžarska aritmetika in Pogovori.
4. Gradualu je dodal pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine.
5. Novi zakon je prevedel iz grščine v slovenščino 1771.³

Za nagrobni napis v latinščini večina raziskovalcev sodi, da ga je sam zase napisal Števan Kuzmič, kakor je bila v tistem času navada med izobraženci. Njegov naslednik v Šurdu, evangeličanski pastor Mihael Bakoš (1742? Šalovci — 1803 Šurd), bi ga naj proti koncu občutno skrajšal, za kar bi naj bil razlog v visokih stroških vklesavanja v kamen. Do zdaj še ni nikjer najden Kuzmičev izvorni rokopis nagrobnega napisa, pa tudi Bakoševa skrajšana verzija ni v razvidu. Če upoštevamo izjavo šurdanskega evangeličanskega duhovnika dr. Lászla Pusztaya, ki jo je napisal v madžarščini objavljenem članku, »Kuzmiča so pokopali na starem, na jugu ležečem pokopališču. O njegovem grobu ni danes niti sledu«⁴ pa napis ni bil v nagrobnik vklesan, čeprav je Janoš Flisar že leta 1926 pisal, da »eden kameni steber oznameni

³ Jožef Smej, NAGROBNI NAPIS STEFANA KUZMIČA (ob dvestoletnici smrti), v: STO-PINJE 1980, str. 119—125. Avtor je v scetavku navedel vse dotedanje prevode Kuzmičevega nagrobnega napisa in opozoril na prepisne napake in slabo prbrane latinske besede. Napis je objavil v latinščini z dopolnilom v madžarščini in oboje vzorno prevedel v obliki pesmi. Na koncu je obdelal tudi pesniško obliko (klasičen distih) nagrobnega napisa.

⁴ Evangeličanski koledar 1971, str. 125—127.

Muzički List

Plankensat exone vico xi (1) die fuerat vesp
 Epe et hapsius dulce per equo mambry 5)
 vic quimona vicoa vax ambo giny aschae
 vica d'blond gnyv vicoa labry d'vico
 vicoa confumpis hians ex hydrona recovijpa
 vic aliand sedena, vii regit apud Denji
 vicoa hore p'pogredat ad exantio d'fice vicoa
 he vicoa attingat vicoa asque vicoa.

1) a b'vicoa alius vicoa a vicoa dolijpa h'vicoa
 b'vicoa h'vicoa d'vicoa h'vicoa a vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

2) vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

3) vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa
 h'vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

4) vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

5) vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

6) vicoa h'vicoa a h'vicoa h'vicoa h'vicoa h'vicoa

Kien

grob njegov, šteroga napisek je poleg onoga vrémena návade, v deačkom jeziki, sam že naprè napisao, šteri se na sledüvajoč glási.«⁵ Torej imamo danes na voljo le prepis latinskega teksta z madžarskim dopolnilom v že omenjeni Presbyterologiji.

V nagrobnem tekstu je omenjen samo Mali slovenski katekizem, 1572, »Njegov katekizmuš je Mali za ljudstvo preprosto«, ali kakor pravi prevajalec v prekmurščino, Janoš Flisar, »Pisao je Vend lüstvi katekizmuš on sam.«^{6a}

V madžarskem dopolnilu, ki je pripisano nagrobnemu napisu, je poleg Malega slovenskega katekizma omenjen tudi Küzmičev Slovenski abecednik, 1753. Zakaj ni omenjen že v latinskem tekstu?

Domnevam, da gre za en sam Küzmičev prekmurški tisk, ki pa je vseboval dva dela: abecedni in katekizemski. Ker pa je bil katekizemski sorazmerno večji, obširnejši, ga je avtor nagrobnega napisa omenil samo kot Mali slovenski katekizem. Ko so leta 1816 prepisovali v Presbyterologijo nagrobni napis in dodatne podatke, je bilo mogoče tole:

— po nagrobnem napisu so povzeli Mali slovenski katekizem,

— imeli so en Küzmičev tisk in so po abecednem delu na začetku knjige ali knjižice imeli tisk za Abecednik.⁶

Ob tej trditvi pa povzročata majhen problem različni letnici dveh tiskov, 1752 in 1753, ki ga ne moremo hitro in temeljito odpraviti zato, ker v tej razpravi obravnavani prekmurški tisk nima (ohranjene) naslovne strani ali ovitka, če ga je sploh imel, na katerem bi bili natisnjeni avtor, naslov dela, leto izdaje in še kakšni podatki. Toda tudi letnici ne moremo vzeti za popolnoma zanesljivi.⁷

Kakor je dr. Smej v svoji razpravi Nagrobni spomenik Štefana Kuzmiča pravilno in dokumentirano ugotovil, da so besedilo napisa od njegove prve objave Janosa Melicha⁸ naprej prepisovali z vsemi napakami vred poznejši opisovalci, tako se je dogajalo tudi z objavljanjem dveh do sedaj še neznanih in neohranjenih ali pa neodkritih Küzmičevih tiskov. Ker pač nista bila najdena, so evidenčne podatke o njima samo prepisovali.

Pokojni zgodovinar mons. Ivan Škafar (6. 5. 1912 Beltinci — 15. 2. 1933 Radlje ob Dravi) je pridno raziskoval predvsem domačo prekmurško preteklost in je zbral ogromno gradiva, ki ga je dobršen del obdelal in objavil, precej pa je ostalo še neobdelanega. Ko je leta 1978 izšla njegova Bibliografija prekmurških tiskov od 1715 do 1919, mu je slavist Laszlo Hadrovics iz Budimpešte poslal skromen prekmurški tisk (v kseroks kopiji), katerega fotokopijo ima soboška Pokrajinska in študijska knjižnica, oznaki R 955 in številka 301879 pa kažeta

⁵ Janoš Flisar — Adam Luthar, Prekmurja znameniti evang. móžje, priložba »Düševnog lista, Murska Sobota 1926, str. 15. Ker nagrobnega kamna ni, dr. J. Smej smatra za bolj verjetno Pusztaeyovo trditvev.

^{6a} Düševni list 3, 20. aprila 1925, str. 60. Po Flisarju je povzel tudi Luđvik Jošar v svojem članku »POMEN ŠTEFANA KUZMIČA — REFORMATORJA SLOVENCEV MED RABO IN MURO ZA SLOVENSKE EVANGELIČANE«, v: V EDINOSTI, Ekmunski zbornik 1978, str. 55—58. Članek je bil ponatisnjen v knjigi N. Kuzmiča PREDGOVORI ŠTEVANA KUZMIČA, Ljubljana 1981, str. 117—121.

⁶ Da leta 1816 György Hrabowsky ni dobro poznal prekmurških tiskov, ki so izšli pred več kot šestdesetimi leti, ni nič nenavadnega. Saj tudi sam Števan Küzmič v Predgovoru Vöre Krsztsánszke ... poleg Temlina in Severja ne omenja avtorja ali samo tiska Abecedarium Szlovenszko iz leta 1725, iz česar lahko sklepamo, da ga ni poznal. Glej M. Kuzmič, PREDGOVORI S. KUZMIČA, n. d., str. 13.

Ob tem je seveda tudi možno, da je G. Hrabowsky smatral za Mali katekizem poznejše Vöre krsztsánszke krátki návuk, za kar se še danes ogrevajo nekateri raziskovalci Küzmičevega življenja, npr. F. Šebjaníč, F. Kuzmič, J. Smej. Ne gre pa spregledati še nečesa: pri drugem in tretjem delu Malega katekizma, ki ga tu obravnavamo, je S. Küzmič samo navedel začetek vere in Očenaša — izpisal ga ni. Ali je menil, da ga starši dobro poznajo in bodo naučili otroke, ali pa so bili med ljudmi še izvodil Abecedariuma slovenskega 1725, kjer so bila besedila izpisana? Prim. I. Škafar, Bibliografija prekm. t., str. 15.

⁷ Dr. Páter Kuzmič pravi: »Zal sta neohranjena Mali slovenski katekizem in Abecednik, ki ju je Küzmič menda priredil že leta 1752 in 1753.« v članku KRATEK POGLED NA BIBLICISTIČNO-TEOLOŠKI POMEN KUZMIČEVEGA PREDGOVORA KRATKEMU NAUKU KRŠĆANSKE VERE, objavljenem v PREDGOVORI S. KUZMIČA, str. 123—127.

⁸ János Melich v svoji bibliografiji prekmurških tiskov na Madžarskem, Magyar Könyvszemle, Budapest 1902, III—IV, füzet, str. 432—433.

na hranilišče v Budimpešti. Vse do zdaj pa tisk ni bil identificiran in v celoti objavljen, da bi se z njim seznanila naša kulturna, verska in literarno-zgodovinska javnost.⁹

Francu Šebjaniču je ta tisk poznan že dalj časa, saj je leta 1976 pisal tudi o njem: »V relativno kratkem času šolnikovanja je poleg madžarske aritmetike in kolokvijev izdal slovenski abecednik. Čeprav nam le-ta doslej ni bil znan, bi v budimpeštanski Szécsenyijevi biblioteki odkriti nevezani listi narečnega slovenskega abecednika lahko predstavljali to Küzmičevo delo. Analiza črkopisa in narečnega besedišča v dokajšnji meri potrjuje to domnevo.

Po navedbah Hrabowskega Presbiterologije je Küzmič leta 1752 izdal priročni Lutrov katekizem,¹⁰ ki z navedeno letnico ni ohranjen ali pa ga je — ne glede na biografski zapis — treba istiti z »Vöre krsztszászke krátkim návukom«, ki je izšel leta 1754. V naporih za ohranitev ogroženega protestantizma med ogrskimi Slovenci pomeni natisk tega dela že pravo pisateljsko dejanje, ki mu je — ne glede na željo po zapolnitvi vrzeli ob »pomanjkanju slovenskega duševnega pisma« — bil glavni cilj enostavno posredovanje temeljnega učenja nove vere.¹¹

Tudi dr. Vilko Novak, najpomembnejši raziskovalec prekmurske književnosti, dvomi v pristnost letnice, ko bi naj izšla neohranjena Küzmičeva tiska, saj piše: »1751 je prišel (Števan Küzmič, op. p.) v Nemes Csó in postal kot naslednik Mihala Severja učitelj v latinski šoli. Tu je napisal neohranjeni prekmurski mali katekizem (1752?), abecednik in čitanko (1753?) ter madžarsko aritmetiko in »Colloquia« — razgovore o sedmih veroizpovedih.«¹²

Vilko Novak meni, da je verjetno v Vöre krščanske kratkem nauku »začet njegov prvi katekizem, prevod ali priredba Luthrovega Malega katekizma«, torej bi naj bil njegov sestavni del. Zanimivo je, da abecednik razširi še na

⁹ Franc Kuzmič je objavil v Evangeličanskem koledarju 1984 na str. 50–52 na dveh straneh sestavek KÜZMIČEV ABECEDNIK, toda namesto vseh osmih strani prekmurskega tiska, ki bi naj bil po njegovem mnenju Küzmičev abecednik iz leta 1753, je bila objavljena samo prva stran. Med uporabljeno literaturo navaja samo Šebjaničev del: Štefan Küzmič in njegovo delo ter Protestantsko gibanje panonskih Slovencev.

¹⁰ Z maja 1983 me je mikalo, da bi začel razvozljevati izvir in poreklo tiska, a sem raziskovanje rade volje prepustil Francu Kuzmiču, ki dela v študijski knjižnici v Murski Soboti, saj je bil pripravljen dati tisk v javnost.

¹¹ Iz Novigrada, kjer sem bil z družino na letnem dopustu, sem mu 12. avgusta pisal: »V ponedeljek, ko sem bil psihično že na morju, a fizično še v Ljubljani, sem šel v NUK primerjal pri Skafarju najdeni tisk s Küzmičevim: Vöre krščanske kratkim návukom in Severovim Red zvečanstva. Po črkah, besedah, izrazih in stavčni zvezi soče je to res Küzmičev tisk. Motl me pa navedba v Skafarjevi Bibliografiji, kjer govori o dveh tiskih: abecedniku in katekizmu. Vse bolj se mi zdi, da mora to biti en tisk. Skafar je namreč prepisal od Meleha, ta pa od Hrabowskega z njegovih listov (menda Presbiterologija, če se ne motim). Lepo Te prosim za uslugo: če imate v študijski fotokopije Hrabowskega, mi daj prefotokopirati tisti del ali tiste strani, kjer sta ta dva Küzmičeva tiska omenjena. Preveriti bo namreč treba, če ni slučajno kakšne pomote pri prepisovanju ali prevajanju.«

¹² Odgovoril je že 16. avgusta: »Glede abecednika sem tudi neke prepričan, da je Küzmičev. Delal sem razne analize in tako mi je pokazalo. To sem povedal Novaku (seniorju) in zmenila sva se, da bo ta tisk objavljen v koledarju. Teksti bi naj bil v celoti, zraven morda prevod v slovenščino z ustreznim komentarjem. Zdaj moram samo narediti čistiops. — V prilogi ti ljudi pošiljam fotokopijo iz Presbiterologije, kjer boš videl, da je pri točki 1. katekizem, pri točki 2. pa abecednik. Omenja tudi Graduval, kar pa je že drugo vprašanje. — Ta tisk pozna tudi Šebjanič, celo Nikleja ga je nekeje odkrila pred leti in fotokopijo imamo tudi v knjižnici, a sta oba negotova in v dvomih glede tega, če je to Küzmičev tisk. Biti bi morala naslovna stran, pravi Šebjanič, drugače se ne da.«

¹³ Ko sem julija 1983 pripravil pregled prevodov Lutrovih del v slovenščino, sem Küzmičev Mali katekizem vključil v spis. »Kakor Primož Trubar tako je tudi Štefan Küzmič uporabil pri prejezanju svojega Malega katekizma leta 1752 v skróčni obliki na 8 straneh osmerke Lutrovo predlogo; če ne več, pa vsaj razdelitev na šest glavnih delov.« Mihael Kuzmič, SLOVENSKI PREVODI LUTROVIH DEL, v: ZNAMENJE, leto XIII, 1983, št. 5, str. 374–380. Kakor se pri takšnih pregledih rado zgodi, sem po objavi članka odkril še dva Lutrova tiska v slovenščini, in sicer v študijski knjižnici v Murski Soboti dne 11. novembra 1983, ki ju zdaj tukaj navajam:

a) Luther Martin, DR. M. L. MALI KATEKIZEM ali glavni nauk sv. krščanske vere, 1922. (Namenjen mladini v evangeličanskih šolah. Iz prekmurščine preveden in knjižno slovenščino, izdan v Ljubljani. Preslavitelj po vsej verjetnosti Antonin Chraska. Stevilka tiska v PISK v Murski Soboti: R 64.)

b) LUTROVO OSEBNO PISMO, napisano očetu, prevedeno v prekmurščino in objavljeno v Evangeličanskem koledarju za leto 1930, str. 54–55.

¹⁴ F. Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo, str. 7–8.

¹⁵ V. Novak, Izbor prekmurskega slovstva, str. 47–48.

čitanko in sicer po domnevi, da bi naj bila knjižica izdana nekako v isti obliki kot Abecedarium szlowenszko leta 1725, do zdaj še neznanega avtorja.

Za razliko od V. Novaka meni F. Šebjanič, da bi morali pod Malim slovenskim katekizmom razumeti Vöre krstsanszke krátky návuk iz leta 1754, torej bi za neznaní obravnavani tisk rekli, da je lahko samo Abecednik.¹³ V istem mnenju se mu pridružuje tudi dr. Peter Kuzmič,¹⁴ čeprav za točnost letnic izdaje ne jamči.

Primer ek ohranjenega prekmurskega tiska, ki se hrani v budimpeštanski »Országos Széchenyi Könyvtár« — torej pripisujem avtorstvu Števana Kuzmiča in sem prepričan, da je to en tisk, katerega so doslej označevali kot Mali slovenski katekizem in Abecednik. Zakaj?

1. Števan Kuzmič je upošteval navodila in željo svojih bratislavskih prijateljev in podpornikov. Ko je Kuzmič prišel leta 1751 v artikularni kraj Nemes Csó za učitelja, je prevzel tudi neke vrste moralno odgovornost za vzgojo na verskem in prosvetnem področju za svoje rojake, ki so tja pošiljali šolat svoje otroke. 29. oktobra istega leta mu je ugledni bratislavski evangeličanski pastor Samuel Wilhelm Serpilius poslal pismo, v katerem ga spodbuja ne samo za zavzeto učiteljsko, ampak tudi vneto delovanje na literarnem področju:

»Zapomni pa si dobro... da nikdar ne odnehaš služiti svojemu prekmurškemu slovenskemu narodu z vsemi načini, kar jih je možnih, z namenom, da širiš med njim odrešilno spoznanje krščanskega nauka in prizadevnost za resnično pobožnost. In tako ti hočem biti spodbudnik, da za dosego tega cilja sestaviš najprej v svojem prekmurskem slovenskem jeziku knjigo, ki jo imenujejo Abecednik, da bi lahko starši, ki znajo brati, doma učili svoje otroke branja; dalje, da v ta jezik natančno prevedeš Mali katekizem blaženega Lutra, takšnega, kot je, brez vsakega dostavka. Po preteku časa pa bi lahko z božjo pomočjo in v strahu božjem usmeril svojega duha in svoje delo v to, da bi dobro uredil in zbral v posebno knjižico izreke svetega pisma, ki največ dokazujejo, ali kar bi bilo še najbolj zaželeno, da bi točno prevedel Novi zakon. Ko boš imel kaj takega v tem jeziku pripravljenega, mi pošlji: jaz bom vsa prizadevanja usmeril v to, da bi lahko oskrbel sredstva za natisk teh knjižic, da bi jih mogli zastoj deliti med one uboge ljudi. Nadalje, če bi želel enega ali dva nadarjena in obetavna mladeniča izmed svojih rojakov v Nemes Csóu dobro poučiti v prekmurskem slovenskem jeziku in ju tudi v latinščini tako pripraviti, da bi mogla obiskovati višje šole, potem ti sveto obljudim, da boš za te napore v bodoče vsako leto dobival 30 florenov, tako kot se je zdaj začelo.« Pismo, ki je ohranjeno v prepisu v rokopisni zbirki Hrabowskega, ima tudi nemški pripis, katerega prevod pravi:

»Jaz, ob koncu podpisani, potrjujem, da sem danes, na dan, ki je naveden na koncu, pravilno in v celoti prejel od blagorodne ovdovele gospe Pilgram poslano pomoč s 30 florenov, z besedo trideset zlatnikov Ragg. Zato se kar najkrepkeje obvezujem, da bom ves čas svojega življenja, ob pomoči božje milosti, svoj trud in delo usmerjal v to, da bi mogel biti zveličavni nauk Jezusa Kristusa najbolje oznanjevan med mojimi rojaki tako imenovane prekmurske slovenske narodnosti na Ogrskem. Nemes Csó, dne 3. novembra, leta Kristusovega 1751.« — Nemško potrdilo je po vsej verjetnosti skupaj s pismom poslal v podpis Kuzmiču S. W. Serpilius.¹⁵

¹³ V osebnem pogovoru o tej temi dne 13. januarja 1984 mi je tov. Šebjanič povedal, da je lahko po njegovem mnenju obravnavani prekmurski tisk le del do zdaj še kakšne neodkrite prekmurske knjige.

¹⁴ Gl. op. 7.

¹⁵ Prevod sem v celoti povzel po F. Šebjaniču, S. Kuzmič in njegovo delo, str. 6–7. 13–14. Po njem so ga večkrat citirali tudi drugi raziskovalci Kuzmičevega življenja in dela.

Če je torej Küzmič upošteval nasvete svojega dobrotnika v tako zahtevni nalogi, kot je bilo prevajanje Novega zakona, kako da ga ne bi pri skromnejših in manj zahtevnih delih na začetku, kakor sta bila Mali katekizem in Abecednik, a za ljudstvo zelo potrebna in po obsegu ter formatu praktična? Razumno je domnevati, da je Küzmič postopno kakor po zahtevnosti del, tako tudi po obsegu šel od manjših naprej do večjih.

Prav bo, da se ustavimo ob vprašanju, zakaj se je tako malo izvodov, če jih je sploh več kot eden ohranjenih, ohranilo? Upoštevatil moramo predvsem tri stvari:

a) Čeprav nam naklada Malega katekizma ni znana, ne smemo upati, da je bila visoka. Saj je bila tudi naklada Bakoševega Slovenskega abecedarja, ki je izšel leta 1786 in je bil namenjen že ustanovljenim potolerančnim evangeličanskim cerkvam v Prekmurju, samo 300 izvodov.¹⁶ Realna domneva za naklado tega prvega Küzmičevega prekmurskega tiska bi bila 150 do 200 izvodov.

b) V požaru v kraju Patró je v Küzmičevi hiši zgorela tudi tretjina njegove knjige.

c) Leta 1732 so bile prekmurskim evangeličanom v protireformacijski dejavnosti katoliške cerkve odvzete zadnje tri župnije: Nédela v Gornjih Petrovcih, Sv. Benedikt v Kančovcih in Hodoš. 51 let so hodili k bogoslužjem in verskim obredom v posebej določene, artikularne kraje v Železni županiji in Somogy: Nemes Csó, Nemesdömök in Šurd. Stevilni verniki in družine so se tja tudi naselile, saj so v Nemes Csóu in Šurdu imeli stalne slovenske učitelje in duhovnike Mihaela Severja, Štefana Küzmiča, Janeza Hüllena, Mihaela Bakoša, Adama Berkeja. Kakor so bili odvisni verniki v domačih krajih brez duhovnikov v verskih pogledih od redke literature in domačih pobožnosti v družini, tako je razumljivo, da so se tiski hitro obrabili in uničili. Kakor hitro so pa v madžarskih predelih slovenske učitelje in duhovnike nadomestili madžarski in je prekmurščina pomalem izginjala, so se tudi prekmurski tiski izgubljali. V enih in drugih krajih pa so imeli tudi navado, da so pokojnikom dajali v krsto njihove priljubljene knjige, kar se je ohranilo vse do nedavnih časov.

2. Mali slovenski katekizem je izdal kot predhodnico Vöre krsztszanszke kratkemu navuku, ki je bil z obsegom 22+275 str. osmerke zajetno delo, katerega priprava je zahtevala precej časa in truda. Da bi svoje dobrotnike seznanil z načinom dela in pripravljanja, preprostim ljudem pa dal v roke preprost priročnik, s katerim bi lahko svoje otroke doma sami učili brati in spoznavati osnove krščanskega nauka, je pripravil in izdal obravnavani tisk, Mali katekizem z abecednikom. Na prvi strani so štiri vrste tiskanih črk, dve velikih in dveh malih, spodaj so samoglasniki, najprej brez naglasnih znamenj, potem pa enkrat z ostrivcem in ö ter ü, drugič pa a, e in o s krativcem. Na drugi strani so zlogi s samoglasniki. Molitve na tretji in četrti strani so zlogovane, zaradi lažjega začetnega branja. To bi lahko imeli za prvi del. Drugi del, katekizemski, v najbolj preprostih stavkih v šestih delih razlaga »krščanskoga návuka rávno i vsega svétoga Božega písma krátko šumo«. Opazno pa je pomanjkanje pesmi, katerih petje je imelo pri bogoslužjih v cerkvi in pri domačih pobožnostih velik pomen, v tem tisku pa ni objavljena niti ena. Ljudje so si jih prepisovali, kar nam pričajo najdene številne rokopisne pesmarice.¹⁷

¹⁶ Ivan Škafar, Slovenski abecedar Mihaela Bakoša iz leta 1786 in njegov ponatis (1793), v: *Casopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 14=40(1978)2, str. 222–237.

¹⁷ O rokopisnih pesmaricah v Prekmurju je pisal V. Novak, *Izbor prekm. slovstva*, str. 36–39. Enako se je dogajalo tudi v našem stoletju, ko se je leta 1933 začelo binškošno gibanje v Prekmurju. Verniki so si do lizda prve binškošne pesmarice leta 1944 pesmi prepisovali v zvezke in jih uporabljali pri petju. Več o tem glej: Mihael Kuzmič, *PREKMURSKI TISKI, KI JIH JE IZDALA BINKOŠTNA CERKEV V SLOVENIJI*, v: *SNOPJE z domačih in tujih nřlv krščanske misli*, št. 4, KBC, Ljubljana 1980.

Zanimivo bi bilo raziskati na osnovi abecednikov, ki so v tistih časih izhajali v raznih jezikih, kakšno podlago so imeli, kje so se prirejevalci zgledovali. Ali je bila stalna praksa, da so (strogo) abecednemu delu priključili tudi katekizemski?^{17a} Rezultat raziskave bi tudi odgovoril na vprašanje, ali se je prvi prekmurski katoliški pisatelj Miklós Kúzmíč (15. sept. 1737 Dolnji Sláveči — 11. aprila 1804 Kančovel) pri pisanju svojega SZLOVENSZKEGA SZILABIKÁRJA iz leta 1780, kateremu je na koncu dodal Krátky krsztsánszki Návuk za málo Deczo (mali katekizem), zgledoval pri delu svojega soimenjaka Števana ali sta pa oba imela enako, tujo predlogo tovrstnih priročnikov.

Kakor je Jurij Dalmatin že leta 1578 izdal v Ljubljani v založbi Janža Mandelca BIBLIE, TU IE VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, ki obsega vseh pet Mojzesovih knjig, ko je prevajal Sveto pismo, da bi z njim seznanil deželne stanovce in poznejše kupce, tako je lahko tudi Števan Kúzmíč med pripravo daljšega teksta Vöre kr. krátky návuk izdal krajši Mali katekizem. V. Novak in I. Škafar sta z obširnimi navedbami pokazala, da so prekmurski pisatelji 18. stoletja, Mihael Kerčmar, Mihael Sever, Štefan Kúzmíč in Mihael Bakoš koristno uporabljali pri svojem delu Dalmatinovo Biblijo.¹⁸

3. Tisk, črko in jezik govori v prid Kúzmíčevemu avtorstvu Malega slovenskega katekizma.

8. avgusta 1983 sem v NUK-u v Ljubljani primerjal kronološko najbližja prekmurska tiska Kúzmíčevemu Malemu katekizmu in sicer: RÉD ZVELICSÁNSZTVA Mihaela Severja iz leta 1747 in VÖRE KRSZTSÁNSZKE KRÁTKI NÁVUK Š. Kúzmíča iz leta 1754. Za lažje primerjanje sem tiske označil z velikimi črkami:

A — Kúzmíčev Mali katekizem z abecednikom

B — Vöre kr. krátky návuk

C — Red Zvelicsánsztva

Zanimivo je, da vse molitve iz A (Rána, Ali pa etak, Večerašnja, Vsákom vrejmeni rekouča) niso niti vsebinsko, niti oblikovno zajete v B in C. Naslovi in besedila molitev so zlogovani samo v A, v B in C niso, zato je toliko bolj trdna ugotovitev, da je Malemu katekizmu na začetku pridan kratek abecedni del.

Format tiska A spada v veliko oktavo, B in C v malo oktavo.¹⁹

Beseda v molitvi	A	B	C
Oče	Otsa	Otsa	Otecz
Jezus Kristus	Jezus Krifztus	Jezus Krifztus vfemogouci	Jezus Krifztus
vsemogočen	Vfzamogoucsi	(tudi končnica -csi) — — —	
moje srce	mojga frczà	moje fzcrcé	moje fzerce

^{17a} Ivan Andoljšek v Uvodnih mislih k svoji knjigi NAŠ ZACETNI BRALNI POUK IN UČBENIKI ZANJ (I, 1550—1869, 2. predelana izdaja, Dopsna delavska univerza UNIVERZUM, Maribor 1978) na str. 9—10 pravi: »Nekako do l. 1815 omenjam v razpravi tudi učbenike za verouk, in sicer tradicijni metodikov na ljubo celo pred abecedniki in drugimi pripomočki za pouk branja. Čeprav to ni logična pot. Učbenike za verouk obravnavam zato, ker kaže razvoj, da so se začetnice tako rokoč razvile iz katekizmov. Prvi naši katekizmi so bili namreč tudi abecedniki. Ko pa je začela nastajati v dobi razsvetljenstva moralnovzgojna literatura z realnimi primesmi, je pa je počasi spodrivala iz abecednikov katekizemsko snov ter so se abecedniki vse bolj osamosvajali... Ker so bili vsaj nekako do 1810 slovenski abecedniki (berila) redkejši, so bili tudi učbeniki za verouk pomembni za vajo v branju... Zato pa jih od tedaj dalje ne obravnavam več, razen v Prekmurju, ampak navajam namesto njih mladinsko literaturo, ker je tesno povezana z berilom abecednikov in osnovnošolskih beril.»

¹⁸ Ivan Škafar, Slovenski abecedar M. Bakoša, str. 231.

¹⁹ Pri št. 3 Škafarjeve Bibliografije prekmurskih tiskov na str. 15 je verjetno zaradi prepisne napake format označen napačno z 12^a.

Ker vsi trije primerjani tiski vsebujejo molitve, v molitvah pa se pojavljajo isti izrazi in besede, sem jih nekaj med sabo primerjal.

A in B imata iste besede, enako pisavo, tudi črke so popolnoma enake, se pravi isti tip v isti tiskarni, samo s to razliko, da so pri A malce večje, kar pa je pri večji osmerki razumljivo.

4. Svetopisemski teksti, uporabljeni v malem katekizmu, so direktno prevedeni iz izvirnika, vendar malce ohlapno povedani, ker so se naslanjali na predlogo Malega katekizma, s tem pa ni rečeno, da niso Kuzmičev prevod. Pogledimo jih in takoj vzporedimo s tekstom iz NOUVOGA ZAKONA, 1771.

a) Pri četrtem delu katekizma, Sveti krst, odgovarja na vprašanje, kje je izpisan, takole: »Pri s. Mátaji i s. Markl Evangjellšti etak právi Gospon Kristuš na slejdnjem táli: Idíte po vsem široukòm svejti, véíte vse národe i okrščávajte je vu iméni Očè, i Sinà i Dùha svétoga: šteri bode vörvao ino se okrsti, zveliča se; šteri pa ne bode vörvao, skvarí se.«

Nouvi zakon pravi tako: »Idouči záto, véíte vse narode, krščávajouči j(e) vu iméni Očè i Sinà i Dùhà Svétoga« (Mt 28,19). »Kí bode vörvao ino se okrsti, zveliča se: kí pa ne bode vörvao, skvarí se« (Mr 16,16).

b) Pri petem delu katekizma, poklic in služba besede ter ključev nebeškega kraljestva, odgovarja na vprašanje, kje je to opisano, takole: »Pri s. Ivani na 20. táli: Pihno je Jezuš na svoje vučenike govoreči: vzemite s. Dùhà, šterimkoli grejhe odpistíte, onim bodo odpúščenl; šterim je pa zadržte, tejm se zadržíjo.«

Nouvi zakon pravi tako: »I to erkouči plhno je i vell njim: vzemte Dùhà svétoga. Šterimkoli grejhe odpistíte odpistíjo se njim: šterimkoli je pa zadržíte zadržíjo se« (Jan 20, 22-23).

c) Pri šestem delu katekizma, sveti in poveličani zakrament oltarja ali Kristusova večerja, odgovarja na vprašanje, kje je opisan, takole: »Etak pišejo s. Evangjellštje, Mátaj, Márko, Lükáč i s. Paveo Apoštol: Naš Gospon Jezuš Kristuš vu onoj nouči, v šteroj je predán, vzéu je krúh, blagoslovo ga je, vlomoga je i dáo ga je vučenikom svojim govoreči; vzemte i jejte, eto je moje tejlo, štero se za vas dá; tou činte na moje spomnanje. Prispodobnim tálom, gda je odvečérjau, vzéu je pehár i hvalo zdávšl dáu ga je njim govoreči: píte zetoga vsi; ete pehár je Nouvi Zákon vu mojoj krvi, štera se za vás i za vnoge vó prelijé na odpúščanje grejhov: tou činte, kelikokolikrat bodete pili, na moje spomnanje. KONECZ.

Nouvi zakon tako pravi: »Kaj je Gospon Jezuš vu onoj nouči, vu šteroj je odán bio, vzéu krúh i blagoslovivši vlomogla je (i dáo ga je vučenikom, Mt 26,26) i erče: vzemte, jejte; tou je moje tejlo: kotero se za vás lámle. Tou činte na moje spomnanje. Prispodobno i pehár gda je odvečérjau govoreči: ete pehár je nouvi zákon vu mojoj krvi (štera se za vás i vnoge vó prelijé, Mr 14,24; Lk 22,19); tou činte, kolikokolikrát bodete pill, na moje spomnanje« (1 Kor 11,23-25).²⁰

Mali katekizem je bil torej pripravljen precej let pred prevodom Nouvega zakona. Če bi ta prekmurski tisk pripravil Kuzmič v času, ko je že prevajal Nouvi zakon ali bi pa bil kdo drug avtor, bi prav gotovo uporabil že prevedene

²⁰ Prepisal sem zaradi lažjega branja v našem črkopisu, ne pa v madžarskem, kakor je izvorno. Vsaj pri tem prevajanju se Kuzmič ni naslanjal na Jurija Dalmatina, ki je omenjene tekste prestavil v slovensčino takole.

»Satu pojčite tjakaj. Inu vuzhite vse folke, Inu je krstite v Imeni Ozheta, Inu Synu, Inu Sve-tlga Duha« (Mt 28, 19).

»Kateri bo veraval Inu bo kárszhen, ta bo isvellzhan: kateri pak nebo veroval, ta bo pogublen« (Mr 16, 16).

»... je vnje dáhnli, Inu je rekál k nylm: Vsamite Svetlga Duha, katerim vy grehe odpustíte, tém so odpuszheni, Inu katerim je sadèrshite, tém so sadèrshanl« (Jan 20, 22-23).

»Sakaj Gospud Jesus v tej nozhl, kadar je ferratan bli, je vzél krúh, je sahvalll, Inu ga je reslomil, Inu je rekál: Vsamite, jejte, letu je moje tellu, kateru bo sa vas reslomlenu: Letu sturíte k'mojnu spomnu, Raunu taku tudl kelli, po vezherji, Inu je rekál: Leta kelli je ta Novi testament v'mojl kriji: Letu sturíte, kakòr zhestu krat pyete, K'mojnu spomnu« (1 Kor 11, 23-25).

tekste, ki so ostali normativno besedilo svetega pisma v prekmurščini do današnjih dni. Iz primerjave bibličnih tekstov torej lahko sklepamo, da S. Kuzmič leta 1752, ko je Mali katekizem izšel, še ni pripravljaval prevoda Novega zakona, na tihem pa je prav gotovo želel izpolniti tudi to navodilo in željo bratislavskega podpornika S. W. Sartoriusa.

Skoraj polstoletno tradicijo izdajanja učnih pripomočkov v prekmurščini, ki so bili namenjeni predvsem evangeličanom, a so jih s pridom uporabljali tudi nekateri katoličani (Spomnimo se Dalmatinovega prevoda Svetega pisma in skoraj 200-letne uporabe pri katoliških duhovnikih) in sicer katekizemskega besedila^a iz leta 1715 in abecedniškega iz leta 1725, je posrečeno združil v enem tisku Števan Kuzmič. Ta drobna knjižica, ki je izšla leta 1752 (ali 1753) je na žalost ohranjena brez ovitka ali platnic, zato ne moremo s sto procentno gotovostjo poleg leta izdaje določiti tudi ne njenega natančnega naslova. Ker pa je večji del besedila katekizem, resda pripravljen za otroke, skupaj s skromnejšim abecednim delom, lahko zanesljivo sprejmemo naslov s Kuzmičevega nagrobnega napisu in trdimo, da je to MALI SLOVENSKI KATEKIZEM Števana Kuzmiča, izdan in tiskan leta 1752 v mestu Halle.

THE SMALL CATECHISM OF ŠTEVAN KUZMIČ

Summary

After having finished his studies Števan Kuzmič (1723—1779) went to Nemes Csó and was a teacher there between 1751—1755. The need urged him to start his literary work by preparing and publishing two handbooks in the Hungarian language, and other two, according to indirect data, in the Slovenian dialect of Prekmurje. All of them are described as unknown up to now, not being evidenced. In 1754 he published his famous book »A short Review of the Christian Faith« and in 1771 his translation of the New Testament with very important forewords was printed.

Some years ago an unknown booklet in the Slovenian dialect of Prekmurje was found in the »Országos Széchenyi Könyvtár« in Budapest, Hungary. Photo and xerox copies of it were given to some individuals and to the Provincial and Study Library at Murska Sobota. A facsimile of the booklet is to be found in the first part of this article. The opinions of several researches of the Slovene literary history varied greatly at the question whether the booklet could be recognized as one of Kuzmič's work or not. And if so, to which missing writing could it be related? Careful study of Kuzmič's connection, fellowship and collaboration with the pietistically oriented group of Bratislava's Lutheran leaders strongly confirm his authorship of this small catechism. Under the superintendent's protection Števan Kuzmič prepared the most needed books for the Slovenian Lutheran churches, families and children. His progress in this work is very well seen in the line of his books, where the described work is fitting from the very beginning. When we compare the printing, letters and language of the booklet with the other books, printed in the Slovenian dialect of Prekmurje in the 18th century, an amazing similarity with the other Kuzmič's writings and with other authors is noticed. The fact that Kuzmič had prepared his small catechism and his primer before he began translating the New Testament, is very interesting.

ZGODOVINA KNJIŽNIC MARIBORSKE (KLASIČNE) GIMNAZIJE (1758—1941)

Bruno Hartman*

UDK 027.7(091):373.542(497.12 Maribor)»1758/1941«

HARTMAN Bruno: Zgodovina knjižnic mariborske (klasične) gimnazije (1758—1941). (Geschichte der Bibliotheken des klassischen Gymnasiums von Maribor (1758—1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 248—275.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 3 preglednice.

Prispevek obravnava knjižnici — profesorsko in dijaško — mariborske (klasične) gimnazije od 1758, ko so jo ustanovili jezuiti, njun razvoj do zloma avstro-ogrške monarhije leta 1918 ter položaj v novi državi do nacistične okupacije leta 1941. Zlasti z bogatim skladiščem klasične filologije in književnosti, pa tudi z deli drugih humanističnih ved sta duhovno sooblikovali tako profesorje kot dijake zavoda.

UDC 027.7(091):373.542(497.12 Maribor)»1758/1941«

HARTMAN Bruno: History of the Libraries of the Grammar-School of Maribor (1758—1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 248—275.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 3 tables.

The article treats the libraries — the teachers' library and the students' one — of the grammar-school of Maribor since 1758, when it was established by the Jesuits, their development up to the break-down of the Austro-Hungarian monarchy in the year 1918 and the status in the new State up to the Nazi occupation in the year 1941. Especially with the rich funds of classical philology and literature, but also with the works of other humanistic sciences they took part in forming the teachers as well as the students of the institution mentally.

Med mariborskimi šolskimi zavodi je dvesto let (1758—1959) zavzemala osrednje mesto gimnazija (sprva: latinska šola). Bila je zavod, na katerem so si dijaki pridobivali znanje, s katerim so mogli nadaljevati študij na liceju in kasneje zlasti na univerzi. Na mariborski gimnaziji je poučevala vrsta uglednih gimnazijskih profesorjev, na primer dr. Rudolf Gustav Puff, dr. Adalbert Svoboda, Adolf Lang, Davorin Trstenjak, Božidar Raič, dr. Janko Pajk, Maks Pleteršnik, Julius Glowacki, dr. Karl Verstovšek, Franc Wiesthaller, dr. Janko Bezjak, dr. Leopold Poljanec, dr. Ljudevit Pivko, dr. Anton Dolar, dr. Milan Grošelj, dr. Franc Sušnik, dr. Franc Mišič, Janko Glazer, Anton Ingolič in Jože Košar. V Avstriji je veljala za eno najboljših gimnazij, ugled pa si je zagotavljala tudi kasneje tja do l. 1959, ko je bila odpravljena.

Na mariborski (klasični) gimnaziji so se šolali predvsem dijaki iz severovzhodne Slovenije, med njimi v pretežni večini slovenskega rodu. Ti so se

* Dr. Bruno Hartman, izredni profesor, ravnatelj Univerzitetne knjižnice Maribor.

kasneje uveljavili kot domači umniki, nekateri med njimi pa so zasloveli tudi po svetu. Med mariborskimi gimnazijci so bili Stanko Vraz, dr. Franc Miklošič, dr. Matija Murko, dr. Karl Glaser, dr. Jakob Sket, dr. Pavel Turner, Henrik Schreiner, dr. Avgust Stegenšek, dr. Ivan Žmavc, dr. Karl Oštir, dr. France Kidrič, dr. Janko Šlebinger, dr. Ljudevit Pivko, dr. Joža Glonar, dr. Gregor Čremošnik, dr. Karl Ozvald, dr. Anton Slodnjak, dr. Makso Šnuderl, Janko Glazer, dr. Bratko Kreft, dr. Vladimir Kralj, Branko Rudolf, Ivan Kos, Jaro Dolar, Edvard Kocbek, Ferdo Delak, Bogdan Pogačnik, Pino Mlakar, Jože Košar, dr. Jože Brilej, dr. France Kos, dr. Dragotin Cvetko, Kajetan Kovič in Marijan Kramberger; od nemških dijakov so se kasneje zlasti izkazali admiral Wilhelm von Tegetthof, skladatelj Hugo Wolf in zgodovinar dr. Hans Pirchegger.¹

Mariborsko gimnazijo (latinsko šolo) so po dolgih nevšečnostih ustanovili jezuiti l. 1758. Naselila se je v hiši na današnji Koroški cesti 1. Osnova zanjo je bilo volilo jezuita grofa Adalberta Purgstalla. Toda jezuitska latinska šola, sprva štiri-, nato petrazredna, je z odpravo jezuitskega reda v Avstriji l. 1773 prenehala delovati. Takrat je bila knjižnica mariborskega jezuitskega kolegija (z njo pa so si najbrž pomagali tudi pri pouku na latinski šoli) prenesena v graško univerzitetno knjižnico. L. 1775 je latinska šola — odtlej kot državna ustanova — obnovila svoje delo; na njej so poučevali bivši jezuiti in piaristi. Od 1777—1820 je gimnazija štela le pet razredov (princip, gramatika, sintaksa, retorika in poezija).² Toda pouk že od 18. stoletja ni bil namenjen samo filozofiji, marveč je obsegal tudi zgodovino, zemljepis, aritmetiko, algebro, geometrijo in prirodopis.³

Gimnazija si je lastno knjižnico uredila šele l. 1807. Leto poprej premignili eksjezuit Johann Bapt. Ringauf, ki je bil trideset let prefekt mariborske gimnazije, je le-tej zapustil svojo »obsežno biblioteko«,⁴ njej pa je daroval mnogo knjig tudi Josef Wartinger, kasnejši arhivar in zgodovinar Štajerske.⁵ Ta je bil v letih 1801—1805 profesor na mariborski gimnaziji — poučeval je v gramatikalnih (nižjih) razredih, v višjih razredih pa staro grščino. Kar v svojem prvem mariborskem šolskem letu — 1801. je zasnoval dijaško knjižnico v svojem razredu.⁶ Tovariša med profesorji — simpatizerja slovenskega nacionalnega razvoja Johanna Bapt. Gottweissa^{6a} in prvega gimnazijskega kateheta Ivana Narata, nekdanjega člana »svetourbanskega slovenističnega krožka«,⁷ je nagovoril, da sta z ravnateljevim dovoljenjem spravila večino knjig iz svojih lepih knjižnic v njegov, Wartingerjev razred. Iz tako zasnovane dijaške gimnazijske knjižnice je dijakom — pretežno Slovencem — izposojal ob prostih dnevih. Ta vzgled je spodbudil prefekta Ringaufa, da je mariborski gimnaziji po smrti zapustil svojo knjižnico.⁸ Iz nje je l. 1807 nastala zavodna knjižnica, ki je v gimnazijskem posloju na Koroški cesti 1

¹ Teplý Bogo: Dvestoletnica mariborske klasične gimnazije. — Večer, Maribor 14(1950)301, 29. XII.; 302, 30. XII.; Večer, Maribor 15(1959)5, 9. I., 2; 6, 10. I., 4; 12. I., 4.

² Sedivý Jan: Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije. — ČZN 2=XXXVII(1968), str. 120.

³ Mathiaschitsch Georg: Geschichte des k. k. Marburger-Gymnasiums. — V: Festsprogramm des k. k. Gymnasiums in Marburg zur Erinnerung an die »hundertjährige Jubelfeier« dieser Lehranstalt . . . Marburg 1858, str. 94.

⁴ Hoffer dr. Max: Das k. k. Staatsgymnasium in Marburg vom 1858 bis 1908. — V: Festsprogramm des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg a. D. Marburg 1908, str. 14.

⁵ Janisch Josef Andr.: Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark. II. Band L.-R. Graz 1885, str. 178.

⁶ Schütz dr. Julius Franz: Baumeister steirischer Geschichte und Landeskunde. Josef Warlinger. — V: Steirische Heimat. Jahrbuch für 1944. Graz 1943, str. 101 id.

^{6a} II. Stand der Lehrmittel. Anmerkung. — V: Programm des k. k. vollständigen Staatsgymnasiums in Marburg 1857. Marburg 1857, str. 19.

⁷ SBL I, str. 236.

⁸ SBL II, str. 192.

⁸ Sedivý Jan: Profesorji klasične gimnazije v Mariboru. — ČZN 6=XLI(1970), str. 70—71.

imela svojo sobo. Že kar ob ustanovitvi je morala biti dovolj reprezentativna, saj so jo pokazali cesarju Francu I., ko je tisto leto obiskal Maribor.⁹

Iz knjižnice so si dijaki mogli izposojati knjige v pouka prostih dneh. L. 1847 je štela 1500 zvezkov, od tega 151 o filozofiji, 283 o različnih umetnostih, 340 pa jih je bilo s klasično literaturo.¹⁰

Knjižni skladi so bili na voljo dijakom, ki jih je bilo na mariborski gimnaziji na priliko l. 1818 — 164, l. 1821 — 219, l. 1826 — 264, l. 1837 — 183 in l. 1847 — 219.¹¹ Profesorjev je bilo l. 1846 osem.¹²

V revolucijskem letu 1848 je avstrijski prosvetni minister Sommaruga 11. maja razglasil osemrazredno gimnazijo. Z njo je Maribor pridobil, saj prej ni imel liceja (filozofije), s katerim so se združile dotedanje gimnazije (latinške šole).¹³ Šola se je odtegnila neposrednemu nadzoru Cerkve; podrejena je bila dunajskemu ministrstvu za bogočastje in uk. V šolskem letu 1849/50 ji je bil primaknjen sedmi, v šolskem letu 1850/51 pa osmi razred. Prvo maturo po opravljenih osmih razredih so na mariborski gimnaziji opravljali 9. in 10. septembra 1851.¹⁴

Leta 1849 je dunajsko ministrstvo za bogočastje in uk izdalo organizacijski načrt za gimnazije in realke (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen. Vom Ministerium für Cultus und Unterricht. Wien 1849.) V njem piše, da je zaželeno, naj bo na sleherni gimnaziji knjižnica z oddelkom za profesorje in dijake. Za profesorski oddenek naj se nabavljajo spisi, ki jih učitelji potrebujejo za svoj napredek v znanosti in za poglobljanje pouka, vendar presegajo učiteljeve finančne zmogljivosti. Nabavo del naj predlagajo učitelji, o njej pa naj sklepa učiteljski zbor. Knjižnico naj vodi ravnatelj gimnazije, vodstvo knjižnice pa sme zaupati tudi kateremu od rednih gimnazijskih učiteljev.

Dijaški oddenek gimnazijske knjižnice pa je moral poskrbeti, da so dijaki mogli do klasičnih besedil v materinščini in do besedil, ki so na dijakom dovteten način poglobljala ali poživiljala vsebino posameznih učnih predmetov, posebno zgodovine, zemljepisa in prirodopisa. Upravljanje dijaške knjižnice je ravnatelj dodeljeval učitelju materinščine na višji gimnaziji.¹⁵

Mariborski gimnaziji ni bilo treba knjižnico šele ustanavljati, saj si jo je bila omislila že pred desetletji, pač pa je njen ravnatelj Friedrich Riegler tja do leta 1851, ko je bil premeščen v Gradec za deželnega šolskega inšpektorja, skrbel, da so učitelji na gimnaziji dobili »zahtevam sodobnosti primeren aparat vseh vej znanosti, posebno še filološke in filološko-didaktične pripomočke«.¹⁶

Mariborsko mesto je moralo za to, da je dobilo popolno gimnazijo, nadzidati za svoj denar gimnazijsko poslopje na Koroški cesti 1, za nabavo učnih pripomočkov (predvsem za fizikalni kabinet in kemijski laboratorij) pa je morala mestna blagajna gimnaziji nameniti 3000 goldinarjev.¹⁷ Iz tega zneska je dotekal denar tudi za nakupe knjig za gimnazijsko knjižnico. Množili pa so

⁹ Sedivý Jan: Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije. — ČZN 3=38(1967), str. 92.

¹⁰ Puff dr. Rudolf Gustav: Marburg in Steiermark. I. Band. Gratz 1847, str. 217.

¹¹ Podatki iz letnih poročil mariborske gimnazije (Juventus caesarceregii gymnasi Marburgensis e moribus et progressu in literis censa exequente anno scholastico.) za navedena leta — v Univerzitetni knjižnici Maribor.

¹² Puff dr. Rudolf Gustav, n. d., str. 216.

¹³ Ciperle Jože: Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918. Ljubljana 1979, str. 17.

¹⁴ Malhiasehltz Georg, n. d., str. 100—102.

¹⁵ Chronologische Sammlung von Gesetzen, a. h. Entschliessungen, Verordnungen, Erlässen, Acten und Actenausügen über Bibliotheks-Angelegenheiten. — V: Grassauer dr. Ferdinand: Handbuch für Universitäts- und Studien-Bibliotheken sowie für Volks-, Mittelschul- und Bezirks-Lehrerbibliotheken Oesterreich. Wien 1899, str. 230—231.

¹⁶ Gl. op. 6.

¹⁷ Malhiasehltz Georg, n. d., str. 102.

jo poleg tega mnogi darovalci, med njimi profesorji, dijaki, nekdanji dijaki in mariborski meščani. Kot podporniki mariborske gimnazijske knjižnice so se izkazali tudi različni uradi, državne ustanove, znanstvena združenja, knjigar-narji in založniki iz Avstrije in od drugod. Do l. 1858, ko je gimnazija obhajala svojo stoletnico, so poleg Johanna Ringaufa in Josefa Wartingerja zapustili ali darovali njeni knjižnici knjige še nekdanji mariborski dekan in začasni ravnatelj gimnazije (1786—1794) Andrej Kavčič, slovenjegraški notar Josef Hochrichter, knjigarnarji Groos iz Karlsruhea, Hesse iz Gradca, Teubner in Hahn iz Leipziga, Pflander iz Innsbrucka, iz Maribora okrožni glavar Anton Wutt, knjigarnar Anton Ferlinc star., prof. Lovrenc Hribar, župnik Vincenc Novak s Spodnje Polskave, župnik Franc Dreisiebner iz Šmarjete ob Pesnici. Med darovalci je bila c. kr. akademija znanosti z Dunaja, državni geološki zavod z Dunaja, dunajsko ministrstvo za bogočastje in uk, Zgodovinsko dru-štvo iz Gradca in državno namestništvo iz Gradca.¹⁸

Po marčni revoluciji in reformi gimnazije se je na mariborski gimnaziji uvedel pouk slovenščine kot učnega predmeta. Profesor Jurij Matjašič, ki je že pred marčno revolucijo spodbujal mariborske dijake k slovenskemu slov-stvenemu delovanju, iz česar se je l. 1846 rodila Sprotuletna vijolica, prvi slovenski dijaški list, je slovenščino poučeval na mariborski gimnaziji že kar od marca 1848. leta. Pouk slovenščine je bil uveden v vse razrede, obisko-vala pa je Matjašičeva predavanja slaba tretjina vseh dijakov.¹⁹ Matjašiču se je kot predavatelj slovenščine na mariborski gimnaziji pridružil Davorin Trstenjak.²⁰ Ker sta spoznala, da bi morala imeti mariborska gimnazija v dija-ški knjižnici tudi slovenske knjige, sta v prvi številki ljubljanskih Novic 1851 objavila Očitno prošnjo na vse slovenske domorodce,²¹ naj bi za »ustanovlje-nje slovenske biblioteke pri Marburškim gimnaziu« darovali knjige. Prav da bi prišli: »1. vse slovnice slovenske in ilirske, 2. vsi besedniki slovenski in ilirski, 3. vsi spisi lepoznavski slovenskih in ilirskih pesnikov, 4. vse znanstve-ne bukve slovenskih in ilirskih spisateljev, 5. spisi za mladež, 6. vsi tečaji slovenskih in ilirskih časopisov, kateri so že zšli ali pa še bodo na svetlo dani«. Darovalci naj bi knjige poslali bodisi Juriju Matjašiču bodisi Davorinu Trste-njaku (»učiteljema verozakona in slovenskiga jezika«) ali gimnazijskemu rav-nateljstvu. Uredništvo Novic (se pravi dr. Janez Bleiweis) je Očitni prošnji pod črto pripisal: »Kar bo zamoglo iz svojega obsežka vredništvo Novic v ta namen pripravna skupaj spraviti, bo iz serca rado storilo«.

Do začetka marca 1851 je dijaška »slovenska knjižnica« narasla že na skoraj 70 knjig. Darovali so jih »g. farmešter Hašnik, g. kaplan Simonič Franc in Ciringner in g. J. Š. (= dr. Josip Šubic) v Celji.«²² Kaplana Franca Simoniča, ki je deloval pri mariborski predmestni fari (»slovenski«) Device Marije, je vlada zato kot pospeševalca slovenstva osumila panslavizma.²³ Do konca šolskega leta so knjižnici podarili slovenske ali ilirske knjige še dr. Josip Muršec, Josip Drobnič, dr. Radoslav Razlag, Franc Sorčič in dr. Janez Bleiweis, ki je izpolnil obljubo, ki jo je bil zapisal v Novicah. Denar za na-bavo slovenskih knjig pa so prispevali kanonik lavantinske škofije pri Št. Andražu Jožef Rozman in več abiturientov mariborske gimnazije.²⁴

¹⁸ Mathiaschitsch Georg, n. d., str. 107.

¹⁹ Ciperle Jože, n. d., str. 27 id.

²⁰ SBL 12. zv., str. 196.

²¹ Novice, Ljubljana 9(1851)1, I. I., str. 3—4.

²² D. (= D. Trstenjak?): Od Štaj. Drave. — Novice, Ljubljana 9(1851)12, 18. III., str. 59.

²³ SBL III, str. 313—314.

²⁴ Lehrmittel des Gymnasiums. — V: Erster Jahresbericht des k. k. Gymnasiums am Schlusse des Schuljahres 1851. Marburg 1851, str. 24.

Mariborska slovenska gimnazijska (dijaška) knjižnica je bila s podobno celjsko za vzor ljubljanskim gimnazijcem, ki so hoteli ustanoviti dijaško bralno društvo.²⁵

Knjižnica z učiteljskim in dijaškim oddelkom je z nakupi in darovi zlagoma naraščala. Nakupi so se krili iz letne dotacije 50 goldinarjev iz študijskega sklada, delno iz dotacije mariborske mestne občine, dijaška knjižnica pa se je množila z darovi, prostovoljnimi prispevki dijakov (l. 1852 23 goldinarjev in 13 krajcarjev) ter iz dela vpisnine.

Ustrezno ministrskemu načrtu je knjižnica dobila l. 1852 med drugim najnovejše izdaje vseh del Goetheja, Schillerja in Jeana Paula, l. 1853 Humboldtov Kosmos, do tedaj izdane snopiče Grimmovega slovarja nemškega jezika, zbrana Shakespearova dela, Schlosserjevo Svetovno zgodovino, Bockov Državni proračun, l. 1854 Laplaceovo Nebesno mehaniko, P. F. Nitscheja Mitološki slovar, Raynalovo Zgodovino zveze svobodnih mest v srednjem veku, Heysejev učbenik nemškega jezika, Rupertijev Priročnik rimskih starin.

V poročilu za šolsko leto 1856/57 je ravnatelj Emmanuel Herbek poročal o učnih pripomočkih, med njimi tudi o gimnazijski knjižnici. Ta je takrat štela 1369 del v 3441 zvezkih. Po področjih je bila založena takole:

1. nemška književnost poetične, jezikoslovne in filozofske vsebine	142 del v	539 zvezkih
2. zgodovina	109	445
3. zemljepis	33	167
4. latinski pisci	141	228
5. grški pisci	102	157
6. arheologija	126	224
7. prevodi	162	289
8. matematika	56	81
9. fizika in kemija	37	107
10. naravoslovje	63	166
11. teologija	39	121
12. slovensko leposlovje (večinoma mladinski spisi)	134	207
13. nemški mladinski spisi	168	215
14. enciklopedije	21	410
15. tuje moderno leposlovje	27	55
16. zadnje novosti	9	30
skupaj	1369 del v	3441 zvezkih ²⁶

Žal niso ohranjeni knjižnični katalogi iz obravnavanega časa, tako da ni mogoče ugotoviti, katera dela so bila v knjižnici spravljena. Iz zbirnega popisa pa je razvidno, da je bil največji poudarek na antičnem leposlovju bodisi v latinščini ali grščini bodisi v nemških prevodih. Približno enako močno je bilo zastopano nemško leposlovje, medtem ko je bilo sočasno tuje leposlovje le pičlega števila. Slovenskega leposlovja je bilo za dobro desetino, a še med njim so bila v večini mladinska dela (najbrž predvsem Drobčinice), medtem ko o slovenskih časnikih, za katere sta se potegovala Jurij Matjašič in Davorin Trsterjak, ni sledu. A to je spričo Bachovega absolutizma razumljivo.

V letih 1859 in 1860 se je knjižnica obilno pomnožila z darovi ministrstva za bogočastje in uk, c. kr. akademije znanosti (poročila o sejah njenih

²⁵ Pogačnik Jože: Neznani Jenko. — Jezik in slovstvo 18(1973/74)1-2, str. 23.

²⁶ Programm des k. k. vollständigen Staatsgymnasiums in Marburg 1857, Marburg 1857, str. 18—19.

posameznih razredov), c. kr. centralne komisije za raziskovanje in ohranjanje gradbenih spomenikov, c. kr. državnega geološkega zavoda, odbora Zgodovinskega društva za Štajersko (Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark). Župnik iz Smarjete ob Pesnici Franc Dreisiebner je podaril zbrana Schillerjeva dela v 17 zvezkih, mariborski knjigotržec Friedrich Leyrer Sporschijevo Zgodovino avstrijske monarhije v osmih zvezkih, deželni arhivar dr. Josef Wartinger, nekdanji profesor mariborske gimnazije, sedem izvodov svoje kratke zgodovine Štajerske, Ljubljančan dr. Etbm Costa dve svoji knjižici: Denkbuch der Anwesenheit Allerhöchster Majestäten Franz Josef und Elisabeth im Herzogthum Krain in Die Adelsberger Grotte. Ugledni profesor domačega zavoda dr. Rudolf August Puff je podaril Arhiv za povestnico Jugoslovensku Frana Kukuljevića Sackinskega in Valentinellija Bibliografia della Dalmazia o del Montenegro, mnogo knjig pa se je tudi nakupilo (npr. Michelet: Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland vom Kant bis Hegel, Duhamel (Schlömilch): Lehrbuch der analytischen Mechanik, Lefrange: Mathematische Werke vom Crelle, Behr: Einleitung in die höhere Optik, Aristoteles: Ethik, Colshorn: Deutsche Mythologie für deutsches Volk, Fide: Medizinische Physik). Mnogo dragocenih knjig je gimnazija nakupila l. 1860 iz zapuščine l. 1858 umrlega nekdanjega profesorja na zavodu Georga Mallyja, med njimi Brockhausov leksikon v desetih zvezkih, Conversationslexikon der neuesten Zeit und Literatur v štirih zvezkih, Schmidein: Anleitung zum Botanisieren, Burmeister: Grundriss der Naturgeschichte, Mucharjevo zgodovino Štajerske v štirih delih, Gellertove spise v devetih delih, osemnajst zvezkov Steirische Zeitschrift.

Precej darov so dijaški knjižnici namenili tudi profesorji in dijaki domačega zavoda, mariborski knjigarnar Anton Ferline star. pa ji je daroval štiri knjige ter 38 zvezkov zakonikov in vladnega lista (Vorschriften für Slovenen) v slovenščini.

Izza l. 1860 je gimnazijsko ravnateljstvo v letnih tiskanih poročilih objavljalo tudi spiske na novo pridobljenih knjig in časnikov. Porazdeljeni so bili na darove in nakupe. Pridobitve dijaške knjižnice so bile navedene posebej, vendar v sklopu vseh darov in nakupov.

V šolskem letu 1860/61 se je profesorska knjižnica obogatila z Wolfvim nemško-slovenskim slovarjem v dveh delih ter prvim in tretjim delom Miklošičeve Grammatik der slavischen Sprachen. Posebno zanimiva in eksotična je bila knjižna zapuščina leto poprej preminulega profesorja mariborske gimnazije Franza Podrázka, sicer posvetnega duhovnika brnske škofije. Štela je okrog sto del, med njimi izraelsko biblijo, ki jo je izdal D. L. Philippson, hebrejsko gramatiko, antologijo hebrejske in arabske poezije, arabsko gramatiko, Giamgyjev Nouveau Guide de Conversation française-anglaise-armenienne etc., Winerjevo Chrestomathia Talmudica et Rabbinica, Gutbirijsove Notae criticae in novum Testam. Syriacum, Potočnikovo Grammatik der slovenischen Sprache, več učbenikov grščine, francoščine, angleščine in italijanščine, pa tri zveščice Noskove Komische Schaubühne der Engländer.²⁷

Naslednje leto (1861/62) je profesorska knjižnica med darovi dobila od M. Pikla Drobthinice 1859, 1860 in 1861, Časopis Českého musea (11 zvezkov), od Ilirske matice v Zagrebu 11 njenih izdaj, med nakupi pa tri zvezke Gottschallove Die deutsche Nationalliteratur der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Obsežen je bil delež antične literature ter del o geometriji in algebri. Dijaška knjižnica se je povečala za 122 zvezkov, ki so ji jih podarili profesorji in dijaki.

²⁷ Programm des kaiserl. königl. Gymnasiums in Marburg. Veröffentlicht von der Direction am Schlusse des Studienjahres 1861. Marburg (1861), str. 34.

Kot zanimivost velja omeniti, da se je mariborska gimnazija tisto leto z vrsto eksponatov (med njimi tudi s slovenskimi pesniškimi poskusi svojih dijakov) predstavila na svetovni razstavi v Londonu. V razstavnem albumu je bila tudi podoba gimnazijske knjižnice.²⁸

V letnem poročilu 1863/64 sta med darovalci knjig našeta ugledna slovenska razumnika dr. J. Razlag in Franc Kosar, pa tudi glasbeni učitelj Janez Miklošič, ki je knjižnici podaril svojo slovensko mašo za moški kvartet, orgle in gosli, med nakupi pa so omembe vredni nemški prevodi vseh del Walterja Scotta, Miklošičev Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum I.—IV., Oeuvres complètes de Molière, vrsta Chateaubriandovih del v originalu, Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Pädagogik vom Jahr.

Prvič je v letnem poročilu 1864 zapisan dotok letnih poročil srednjih šol na Pruskem (163), na Bavarskem (30) in v Avstriji (88), vseh za šolsko leto 1862/63.²⁹ Ta letna poročila so v knjižnico mariborske gimnazije dotekala kot zamene z drugimi gimnazijami; njihovo število se je do konca prve svetovne vojske približalo sedemindvajset tisočem.

Leta 1865 si je gimnazijska knjižnica z zapuščino svojega nekdanjega profesorja Franca Sperke pridobila 169 del, med njimi bolgarsko slovnico in berilo ter zgodovino Bolgarov, ravnateljstvo pa je med drugim nakupilo 60 zvezkov Bibliothek deutscher Klassiker, herausgegeben vom bibliograph. Institut zu Hildungshausen, Gustava Schwaba Die schönsten Sagen des klass. Alterthums in Phil. Wackernagla Das deutsche Kirchenlied ter Parnasso italiano v dveh delih.³⁰

Leta 1867 sta se z darovi izkazala lavantinska škofija in ravnateljstvo mariborskega semenišča, med nakupi pa velja omeniti Gutsmanov Deutschwindisches Wörterbuch, Wolfov nemško-slovenski slovar, Janežičev nemško-slovenski žepni slovar, Miklošičevo Radices linguae slovenicae veteris dialecti, pa tudi Literarisches Centralblatt 1867.

V šolskem letu 1867/68 je mariborski župan Andreas Tappeiner podaril knjižnici 20 učbenikov, nakupila pa je Diezov Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, VI., VII. in VIII. zvezek Mucharjeve Geschichte Steiermarks ter Joh. Dassenbacherja Schematismus der österr. Mittelschulen.³¹

Poleti 1869 so na mariborski gimnaziji začeli na novo katalogizirati celotno knjižno zalogo tako profesorske kot dijaške knjižnice in jo tudi preurejati. Dela so se bržčas lotili na zahtevo štajerskega deželnega nadzornika srednjih šol, saj je državno ministrstvo za bogočastje in uk zaukazalo, da se morajo deželni nadzorniki srednjih šol seznaniti z učbeniki in učnimi pripomočki na svojih srednjih šolah.³² Šlo je za splošno zavzetost, da bi knjižničarstvo pritegnili odločneje v učne procese, kar je bilo posebno razvidno iz določil zakona o osnovni šoli iz l. 1869.

Iz profesorske knjižnice so v dijaško knjižnico premestili marsikatero knjigo, se pravi, da so sprostili dijakom dostop do literature, za dijake višjih razredov pa uvedli dvakrat na teden bralne ure na gimnaziji, ko so si mogli izposojati knjige iz dijaške knjižnice. Branje je skrbno nadzoroval prof. Rudolf Reichel. Iz dijaške knjižnice (Jugendbibliothek) je za dijake štirih nižjih razredov izposojal knjige za domače branje, poučno in zabavno, prof. Johann Gutscher, ki je urejal tudi zbirko letnih poročil drugih srednjih šol. Sloven-

²⁸ Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg ... 1862, Marburg (1862), str. 61.

²⁹ Programm des kaiserl. königl. Gymnasiums in Marburg ... 1864, Marburg (1864), str. 74.

³⁰ Programm des kaiserl. königl. Gymnasiums in Marburg ... 1865, Marburg (1865), str. 59—60.

³¹ Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg 1868, Marburg (1868), str. 85—87.

³² Verordnung des Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 11. Juli 1869, Z. 322 Pr. — V: Grassauer dr. Ferdinand: Handbuch für Universitäts- und Studien-Bibliotheken ... Neue Ausgabe. Wien 1899, str. 276.

sko knjižnično gradivo pa je urejal in izposojal prof. Janez Majciger, ki je bil sicer od ustanovitve mariborske Slovenske čitalnice njen dejavni odbornik.³³

V naslednjem letu so delo nadaljevali: dijaško knjižnico (Jugendbibliothek) so na novo katalogizirali v celoti. Dijaki višješolci so pod nadzorstvom v gimnazijskih prostorih lahko brali dela iz dijaške knjižnice po tri ure ob sredah, nedeljah in praznikih, nižješolci so si mogli knjige izposojati na dom, slovensko literaturo pa je urejal in izposojal prof. Janez Majciger. Knjižnici sta tisto leto dobili od deželnega šolskega sveta 70 florintov za vezavo knjig.³⁴

Prof. Johann Gutscher, ki je bil od l. 1870 dalje ravnatelj gimnazije, je v letnih poročilih mariborske gimnazije 1868 in 1869 objavil bibliografijo in dokumentacijo znanstvenih objav v letnih poročilih avstrijskih gimnazij in realnih gimnazij v letih 1850—1867.³⁵ Slo je za izredno zamudno, a koristno delo, ki je zavodu in avtorju prineslo priznanje. Avtorju se je posrečilo, da je ob delu mogel gimnazijski knjižnici pridobiti dopolnjen sklad avstrijskih gimnazijskih letnih poročil.

Leta 1871 se je izdelava matičnega kataloga nadaljevala, prav tako premetstev še drugih knjig iz profesorske v dijaško knjižnico. Deželni šolski svet je tudi tisto leto namenil knjižnici 50 florintov za vezave knjig.

Sistem izposojanja je ostal isti: ob sredah in nedeljah, pa tudi ob praznikih so dijaki mogli pod nadzorstvom profesorja brati v gimnazijskih prostorih knjige iz dijaške knjižnice. Višješolcem je za domače branje izposojal knjige določeni profesor (do l. 1872 je slovensko literaturo izposojal prof. Janez Majciger), nižješolcem pa le ravnatelj (Johann Gutscher). Ta je tudi vodil in urejal knjižnico. L. 1875 se je izposoja sprostila tako, da so si višješolci mogli izposojati primerne knjige tudi že iz profesorske knjižnice. To izposoja je vodil ravnatelj sam.

V šolskem letu 1875/76 je gimnazija dobila za svojo knjižnico dotacijo iz šolskega sklada v višini 100 florintov, izza leta 1878 pa je po ministrski uredbi veljalo, da je treba iz skupne vsote vpisnine, taks in šolnine 45—46 % uporabiti za dijaško in profesorsko knjižnico, zemljepisno-zgodovinsko in glasbeno zbirko. Najmanjša vsota za ta namen naj bi bila 440.— florintov. Če je gimnazija sama ne bi mogla zbrati, naj bi razliko poravnal državni šolski sklad. V šolskem letu 1878/79 so od dijakov za knjižnico zbrali 123 florintov in 50 krajcarjev, iz študijskega sklada pa je dobila 52 florintov in 50 krajcarjev.

Darovalci so gimnazijski knjižnici bogatila z deli z različnih področij. Čeravno je bilo težišče na klasični filologiji in književnosti ter nemškem lepovedstvu, so se nabirala tudi znanstvena dela s področja zgodovine, umetnostne zgodovine, logike in empirične psihologije, matematike, tehnične fizike, botanike in mineralogije. Učbeniku turščine se je l. 1874 pridružila ruska slovnica Matija Majerja-Ziljskega, naslednje leto Bezenškova hrvaška Stenografička čitanka in priročnik bibliotekarstva, J. A. Janischa Topografisch-statistisches Lexicon von Steiermark, dr. Gregorja Kreka Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden. Svoje izdaje je knjižnici podarjala Matica Slovenska, posamezniki pa slovenske periodične publikacije — dunajski Zvon, Zoro z Vestnikom in Besednik. L. 1873 je Božidar Raič podaril knjižnici devet izvodov Remčeve igre Samo, prvi slovenski kralj,

³³ Programm des kais. königl. Gymnasiums in Marburg ... 1869. Marburg (1869), str. 60.

³⁴ Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg ... 1870. Marburg (1870), str. 68.

³⁵ Gutscher Johann: Systematisch geordnetes Verzeichnis des wissenschaftlichen Inhaltes der von den Oesterreichischen Gymnasien und Realgymnasien in den Jahren 1850—1867 veröffentlichten Programme. I. Theil. — V: Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres 1868. Marburg (1868), str. III.—XXII. + 1—71.

... II. Theil. — V: Programm des kais. königl. Gymnasiums in Marburg. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres 1869. Marburg (1869), str. V—XVIII + 1—42.

ki je izšla v njegovi založbi; hkrati je devetdeset izvodov tega dela podaril mariborskim gimnazijcem.

Naslednja leta se dotok literature v knjižnico ni izpremenil (darov je bilo povprečno po 80 na leto, nakupov pa okrog 40). Leta 1878 se je med darovalci pojavila graška univerza, prof. dr. Jožef Pajek, veroučitelj na zavodu in velik podpornik knjižnice, je tisto leto podaril Dalmatinovo Biblijo (l. 1883 pa 45 slovenskih del). Slovenski dijaki so se izkazali s precejšnjimi knjižnimi darovi slovenske literature.

Darovi in nakupi so se vsebinsko precej ujemali z gimnazijskim predmetnikom. Ta je največ ur namenjal latinščini, od tretjega razreda dalje grščini, pol manj pa nemščini in slovenščini (ta je bila obvezna samo za dijake slovenskega rodu); samo pri slovenščini so slovenski dijaki imeli pouk v materinščini, vse druge predmete pa so jim razlagali v nemščini. Poleg tega so se v rednem učnem programu vrstili še verouk, zgodovina in zemljepis, matematika in naravoslovje (to najmanj — povprečno po dve uri tedensko). V sedmem in osmem razredu so imeli še po dve uri tedensko filozofske predavertike.³⁶ Neobvezni pa so bili tile predmeti: slovenščina za dijake nemškega rodu, štajerska zgodovina in domoznanstvo, stenografija, risanje, petje, telovadba, véasih tudi francoščina in italijanščina.

Po l. 1881 so profesorsko in dijaško knjižnico ostro ločili.³⁷ V letnih poročilih so odtlej nakupe in darove navajali ločeno za obe knjižnici.

V začetku šolskega leta 1883/84 je bil z zavoda pramešten v Gradec dolgoletni ravnatelj prof. Johann Gutscher, ki je skoraj četrt stoletja upravljal gimnazijsko knjižnico (oziroma njena oddelka). Novi, sprva začasni, nato pa redno nameščen ravnatelj (1883—1892) zgodovinar dr. Arthur Steinwenter je vodstvo profesorske knjižnice predal germanistu in klasičnemu filologu prof. Josefu Meislju, za dijaško knjižnico pa je skrbel klasični filolog in germanist suplent Josef Mayr.

V letnem poročilu se je tedaj po dolgem času pojavila navedba o knjižnih skladih: profesorska knjižnica je štela konec šolskega leta 1883/84 3544 del v 7116 zvezkih in 10.825 srednješolskih letnih poročilih, dijaška pa 910 del v 1214 zvezkih.³⁸

Leta 1885 se je profesorska knjižnica povečala na 3600 del v 7186 zvezkih in 11.351 srednješolskih letnih poročil, dijaška (tisto leto jo je vodil germanist in klasični filolog Johann Gessler) pa na 951 del v 1264 zvezkih. Dijaška knjižnica si je pridobila precej slovenskih knjig.

Naslednje leto je profesorska knjižnica (vodja prof. Josef Meisl) dobila velik knjižni dar prof. dr. Jožefa Pajka, nakupila pa je enciklopedično delo *Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 1—13, Mohorjevo koledar, Kres in Jezičnik I—XXI. Skupaj je štela 3664 del v 3750 zvezkih in 11.895 programov. Dijaška knjižnica (vodja prof. Johann Gessler) pa je narasla, tudi s slovenskimi knjižnimi darovi prof. dr. Jožefa Pajka, na 978 del v 1314 zvezkih.

V šolskem letu 1886/87 sta bili tako profesorska kot dijaška knjižnica (vodila sta ju profesorja Johann Meisl in Johann Gessler) na moč preurejeni. Ministrstvo za bogočastje in uk je že 1883,³⁹ ponovno pa l. 1885⁴⁰ opozorilo

³⁶ Primerjaj: Lehrplan. — V: Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1880. Marburg (1880), str. 16—20.

³⁷ Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1882. Marburg (1882), str. 36—37.

³⁸ Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg ... 1884. Marburg (1884), str. 56.

³⁹ Erläss vom 3. Jänner 1883, Z. 13456. — V: Ministerial-Verordnungsblatt vom Jahre 1883, Nr. 2, str. 6.

⁴⁰ Erläss des Ministers für Cultus und Unterricht vom 15. Dezember 1885, Z. 23324. — V: Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht, Jahrgang 1886, Wien 1886, str. 5.

ravnateljje osnovnih in srednjih šol, da je treba revidirati njihove šolarske in dijaške knjižnice. Pregledati je bilo treba vse knjige in podobe v njih ter poskrbeti, da se izločijo ali umaknejo vse knjige, ki bi utegnile kakorkoli »zbujati pomisleke v patriotičnem, religioznem ali nravstvenem pogledu«.

V profesorsko knjižnico mariborske gimnazije so takrat prenesli iz dijaške knjižnice neugotovljivo število knjig; narasla je na 3752 del v 7786 zvezkih in 12.448 gimnazijskih letnih poročil, dijaška knjižnica pa se je skorajda prepolovila; v njej je bilo na koncu šolskega leta le 467 del v 809 zvezkih in snopičih. Obe knjižnici sta tisto leto nakupili le malo knjig.⁴¹

Kakšna so bila merila pri čiščenju dijaške knjižnice, žal ni znano. Vsekakor pa je ministrstvo za bogočastje in uk tisto leto izdalo posebno uredbo o dopolnjevanju in urejanju dijaških knjižnic.⁴² Knjižni skladi dijaške knjižnice so morali biti po njej urejeni posebej za vsak razred oziroma skupino vzporednic; zanje so morali skrbeti tako posamezni gimnazijski učitelji kot učiteljski zbor v celoti.⁴³

V obdobju od 1888 do 1898 — tisto leto je gimnazijsko vodstvo začelo v letnih poročilih objavljati katalog profesorske knjižnice, ki omogoča celovit pregled njenih skladov in oceno njihove vrednosti — je v delovanje šole pomembno poseglo več dogodkov. 30. junija 1889 je ministrstvo za bogočastje in uk z uredbo določilo, da se od šolskega leta 1889/90 dalje postopoma uvedejo utrakvistične vzporednice k nižjim razredom mariborske gimnazije.⁴⁴ V utrakvistične razrede so bili sprejeti samo dijaki slovenskega rodu. V njih so poleg slovenskega jezika poučevali v slovenskem učnem jeziku še verouk in latinščino.⁴⁵ Odtlej je število dijakov na mariborski gimnaziji skoraj konstantno naraščalo. Medtem ko jih je bilo konec šolskega leta 1889/90 264, jih je bilo deset let kasneje — konec šolskega leta 1898/99 že 493. Seveda je ta porast, upošteva je razširjeno rabo slovenščine kot učnega jezika, podprl tudi kasnejšo rast slovenskega izobraženstva na Štajerskem.

Večalo pa se je tudi število gimnazijskih učiteljev, potencialnih uporabnikov gimnazijske profesorske knjižnice: l. 1888 jih je bilo 20 (z različnimi stopnjami usposobljenosti), l. 1898 pa 25.

V tem obdobju je mariborska gimnazija, ki se je slabo poldrugo stoletje stiskala v skromnih in premajhnih prostorih v stavbi na Koroški cesti 1, dobila l. 1892 v takratni Meščanski (Bürgergasse), današnji Mladinski ulici 9 (danes je v stavbi Višja pravna šola) mogočno in ugledno novo poslopje, ki so ga bili pozidali v dobrem letu. Slovesno so ga odprli 18. septembra 1892,⁴⁶ šola pa se je v celoti, tudi s knjižnicama — preselila vanj v prvi polovici septembra.

Ob začetku novega šolskega leta — ob preselitvi — je šolo zapustil dotedanji ravnatelj dr. Arthur Steinwenter, zamenjal pa ga je matematik prof. dr. Peter Stornik.

Da si ustvarimo podobo o gibanju knjižničnih skladov, navajamo statistične podatke o njih, kakor so bili objavljeni v vsakoletnih tiskanih poročilih šole. Zajemamo obdobje od l. 1888 do 1898, ko je šola začela objavljati katalog profesorske knjižnice.

⁴¹ Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg ... 1887. Marburg (1887), str. 45—46.

⁴² Erlaß des Ministers für Cultus und Unterricht vom 2. April 1887. Z. 12294. — Glej: Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg ... 1887. Marburg (1887), str. 50.

⁴³ Halma dr. Adalbert in Schilling Gustav: Die Mittelschulen Oesterreichs. I. Band. Wien und Prag 1911, str. 144.

⁴⁴ Erlaß des hoh. k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 30. Juni 1889, Z. 4409. — Glej: Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1890. Marburg (1890), str. 47.

⁴⁵ Höfler dr. Max: Das k. k. Staatsgymnasium in Marburg vom 1858 bis 1908. — V: Festprogramm des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg a. D. ... 1908. Marburg (1908), str. 11.

⁴⁶ Die Eröffnung des neuen Gymnasiums. — Marburger Zeitung 31(1892)76, 22. IX., str. 5.

Gibanje knjižnih skladov

Šolsko leto	Profesorska knjižnica			Dijaška knjižnica	
	Dela	Zvezki in snopiči	Letna poročila	Dela	Zvezki in snopiči
1887/88	3863	7978	12.998	491	938
1888/89	3879	8030	13.556	534	938
1889/90	3893	8101	14.118	533	963
1890/91	3906	8181	14.694	557	1001
1891/92	3005	6173	15.254	574	1026
1892/93	2946	6087	15.883	601	1081
1893/94	2964	6156	16.492	650	1201
1894/95	2993	6268	17.008	690	1356
1895/96	3023	6422	17.577	771	
1896/97		6582	18.083		1393

Profesorsko knjižnico je do premestitve na Dunaj l. 1895 vodil prof. Josef Meisel (od 1883—1895), od tedaj dalje pa klasični filolog prof. dr. Ivan Tertnik, dokler ni bil l. 1898 premeščen v Celje. Prof. Josef Meisel je do l. 1895 vodil tudi oddelek dijaške knjižnice za višješolce, medtem ko je oddelek za nižješolce vodil od l. 1884 do 1891 klasični filolog in slavist prof. Janko Košan. Njega je nasledil do l. 1896 klasični filolog prof. Ignacij Pokorn, medtem ko je oddelek za višješolce vodil od l. 1892/93 dalje prof. Blaž Matek, ki je tiste čase veljal za enega najboljših slovenskih matematikov.⁴⁷

V štiridesetih letih — od jubilejnega leta 1858 do 1898 — si je profesorska knjižnica mariborske gimnazije pridobila več kot 2000 del, število zvezkov in snopičev v njenih skladih pa se je podvojilo.

Med darovalci knjig in periodičnih publikacij so bile ugledne avstrijske institucije. Največ darov je knjižnica dobivala od ministrstva za bogočastje in uk, redno pa ji je objave nekaterih svojih znanstvenih razredov pošiljala c. kr. akademija znanosti (s področja matematike, filozofije in zgodovine). Gimnazijski učitelji, v okviru predpisov pa tudi dijaki — višješolci in izjemoma bralci zunaj gimnazije so mogli tedaj slediti najnovejšim raziskavam najvišje znanstvene institucije v državi. Redno so pritekale publikacije državnega geološkega zavoda, centralne komisije za preučevanje in vzdrževanje stavbnih spomenikov, državnega zavoda za meteorologijo in zemeljski magnetizem, državne direkcije za administrativno statistiko, občasno pa dunajske tehniške visoke šole, štajerskega naravoslovnega društva v Gradcu, dunajskega zoološko-botaničnega društva, dunajskega akademskega društva naravoslovcev. Vsekakor darovi niso sodili zgolj med humanistično literaturo.

Za dotok najnovejših raziskav s področja zgodovine sta skrbeli štajersko zgodovinsko društvo v Gradcu in kuratorij graškega Joanneuma. Različne darove so pošiljali še Slovenska Matica (izza l. 1873), nekaj časa Ilirska Matica iz Zagreba, lavantinski konzistorij (zlasti šematizme lavantinske škofije), dunajska univerzitetna knjižnica, rektorat graške univerze, štajerski deželni šolski svet, štajerski in kranjski deželni svet ter državno notranje ministrstvo. Ko se je l. 1864 razšlo mariborsko (nemško) bralno in družabno društvo

⁴⁷ Sedivý Jan: Profesorji klasične gimnazije v Mariboru. II. — V: ČZN 7=XLII(1971), 1. zv., str. 126.

(Marburger Lese- und Geselligkeitsverein) je po določilih svojega statuta svojo knjižnico prepustilo mariborski gimnaziji.

Druga skupina darovalcev je obsegala založnike in knjigarnarje in to ne zgolj iz Avstrije, marveč tudi iz tedanjega nemškega cesarstva, pa celo iz Francije. Dosti knjižnih darov so gimnaziji namenili mariborski knjigarnarji, tiskarji in založniki (Anton, Eduard in Ferdinand Ferlinz, Eduard Janschitz, Friedrich Leyrer, Janez Leon, Theodor Kaltenbrunner). Iz Ljubljane sta se izkazala Ignaz Kleinmeyer in Fedor Bamberg, iz Gradca Lauschner & Lubensky ter Siegel iz Celovca. Drugi darovalci so bili z Dunaja (Sidl, F. Meyer, Rudolf Lechner, c. kr. založba šolskih knjig, Hilder), iz Prage (Bellmann, Temsky, Urbánek), iz Brna (Max Cohen, Winiker in Herbig), iz Berlina (F. A. Herbig, Wiedmann), iz Leipziga (Seemann, Teubner, Bädeker, Kanitz & Gera), iz Pešte, Hannovera, Breslaua, Münchna, Paderborna, Essna, Gütersloha, Klosterneuburga in Pariza (Gauthiers & Villars).

Med darovalci — zasebniki sta knjižnici največ podarila slovenjegraški notar Josef Karl Hofrichter, ki je poskrbel zlasti za dela o domači zgodovini, in prof. dr. Jožef Pajek, veroučitelj na mariborski gimnaziji;⁴⁸ ta je gimnazijsko knjižnico obogatil predvsem s starejšo slovensko literaturo, začenši od Dalmatinove Biblije. Mnoge starejše slovenske knjige je dobil od dijakov, ki jih je navajal, da so se za njimi ogledovali po podeželskih domovih. Zvesti dopolnjevalci zavodove knjižnice so bili njegovi ravnatelji, tudi ko niso več delovali v Mariboru (Adolf Lang, Johann Gutscher, dr. Arthur Steinwenter, dr. Peter Stornik), pa tudi nekateri profesorji (še posebej Rudolf Reichel, dr. August Hofer, Otto Gehlen, dr. Rudolf Gustav Puff, Josef Schaller, Josef Essl, Josef Meisel, Karl Rieck, dr. Adalbert Svoboda). Od slovenskih so se med darežljive zapisali Jurij Matjašič, Janez Majciger, Josip Šuman, Davorin Trstenjak, Božidar Raič, Janko Pajk, dr. Anton Medved. Njihovi darovi so zlasti povečali delež slovenskega leposlovja in slavistične znanstvene literature. Za večje knjižne sklade so poskrbeli mariborski ugledniki župan Andreas Tappeiner, okrožni glavar Anton Wutt, zdravnik dr. Artur Malý, deželni in državni poslanec Friedrich Brandstätter, škof dr. Jakob Stepišnik, grof Ferdinand Brandis s sinovi, baron Max Rast iz Ruš, duhovniki Karl Hribovšek, Ignacij Orožen, Franc Kosar, dr. Josip Ulaga, stolni prošt Mihael Piki, od posvetnih slovenskih umnikov pa dr. Matija Prelog in dr. Janko Pajk.

Darovalci knjig pa so bili tudi iz drugih krajev: zdravnik dr. Josip Šubic iz Celja, dr. Radoslav Razlag iz Brežic in Ljubljane, od koder še Peter Radics, Fran Levec, naravoslovec Jožef Schmid in iz Trsta dr. Karel Glaser.

Vseh darovalcev seveda ni mogoče navajati. Skušali smo našteti najbolj darežljive ter najbolj znane in ugledne, nakazati pa tudi njihovo nacionalno in socialno provenienco. Pristaviti pa moramo, da so bili številni darovalci slovenski dijaki, tako individualno kot v skupinah. Ti so s svojimi darovi večali predvsem slovenski delež v knjižnih skladih.

Med darovalci so bili posamezniki, ki so knjižnici podarjali svoja dela; bili so iz širokega sveta. Takšen nenavadni darovalec je bil bolgarski književnik Ks. J. Danov, ki je sicer živel na Dunaju, mariborski knjižnici pa je podaril bolgarsko slovnico, berilo in zgodovino bolgarskega naroda.

V letnih poročilih mariborske gimnazije za leta 1898, 1899 in 1900 je bil natisnjen katalog njene profesorske knjižnice.⁴⁹ Izdelal ga je njen bibliotekar

⁴⁸ Sedlvy Jan: Profesorji klasične gimnazije v Mariboru. II. — Dr. Jožef Pajek. — V: ČZN 7=XLII(1971), 1. zv., str. 106—108.

⁴⁹ Katalog der Lehrer-Bibliothek. — V: Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1898. Marburg (1898), str. 7—49.

Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1899. Marburg (1899), str. 51—70.

Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... 1900. Marburg (1900), str. 71—114.

prof. dr. Janez Tertnik — prvi del (1898) sam, naslednja (1899, 1900) pa je dopolnil njegov naslednik prof. Josef Holzer. Iz kataloga moremo razbrati, kakšna je bila sestava knjižnice in kakšna njena vrednost.

Izdelava tiskanega kataloga je bila zaukazana z uredbo ministra za bogočastje in uk l. 1896.⁵⁰ Minister je namreč ugotovil, da so knjižni skladi na avstrijskih srednjih šolah premalo v rabi; zategadelj je ukazal, da morajo šole v naslednjih letih v svojih tiskanih letnih poročilih objaviti kataloge profesorskih knjižnic. Tako bodo uporabniki mogli ugotoviti, katere knjige in periodične publikacije so spravljene v knjižnicah srednjih šol, v ta namen povezanih v skupine (Gruppenverband) na ravni mesta, okrožja ali dežele. Potemtakem je bilo mogoče v tej shemi videti zasnovo centralnega kataloga za širše območje.

V skupine povezani zavodi so morali vsako leto usklajevati nabavo periodičnih publikacij, ki se niso smele brez potrebe podvajati. Publikacije so morale krožiti med zavodi po dogovorjenem redu. Prav tako so se morali v skupine povezani zavodi dogovarjati, kateri izmed njih bo kupil kakšno obsežnejše ali dražje delo.

Ministrova uredba je izhajala iz preudarkov o smotrni porabi denarja za nabavo knjižnega gradiva, vsebovala pa je nastavke modernega usklajenega knjižničarskega poslovanja, zlasti smiselnega teritorialnega povezovanja.

Minister je uredbi dodal navodilo, kako je treba pripraviti knjižne kataloge za objavo v letnih poročilih.

Celotni knjižni skladi v objavljenem katalogu so zbrani v dvajsetih skupinah: I. Enciklopedije, II. Filozofija in estetika, III. Pedagogika, IV. Znanost o religiji in cerkvena zgodovina, V. Klasična filozofija, VI. Moderna filologija, VII. Obče in primerjalno jezikoslovje, VIII. Zemljepis, veda o deželah in veda o ljudstvih, IX. Obča zgodovina, X. Avstrijska zgodovina, XI. Matematika, XII. Fizika in kemija, XIII. Astronomija, XIV. Meteorologija, XV. Naravoslovje, XVI. Risanje z likovno umetnostjo in opisno geometrijo, XVII. Gradbeno in inženirska veda, XVIII. Domače gospodarstvo, poljedelstvo in gozdarstvo, tudi rudarstvo, XIX. Promet, trgovina in industrija, XX. Politika. Razno.

Iz signatur posameznih del je razvidno, da je bila dotedanja sistematična ureditev knjižnega sklada drugačna in da se je njegova lokacija v knjižnih omarah ali na knjižnih stojalih ravnala po sistematični (in vzporedni formatni) ureditvi. Natisnjeni katalog se je držal sistematike po ministrski uredbi, vsakemu popisanemu delu pa je pristavil dotedaj veljavno signaturno oznako.

Knjižnica je imela — tako se bere v strokovni literaturi — abecedni imenski katalog na listkih in po geslih urejeni katalog v knjižni obliki.⁵¹ Domnevati pa smemo, da je vsekakor imela tudi inventarno knjigo in dnevnik izposoje; ravnala se je bržčas napotkov, kako je treba notranje urediti manjše knjižnice za pouk, kakor jih je lahko razbrala iz bibliotekarskega priročnika v svojih skladih.⁵²

Katalog profesorske knjižnice mariborske gimnazije nam daje o njej mešano podobo. Predvsem je iz njega razvidno, da so knjižnico v mnogočem oblikovali naključni darovi, manj pa domišljeno in usmerjeno dopolnjevanje knjižničnega gradiva. Med darovi so bili seveda tudi takšni, ki so sčasoma postajali bibliofilske redkosti in so zategadelj poslali dragocenosti knjižnice; to v nemajhni meri velja za slovenska dela v njej.

⁵⁰ Erlaß des Ministers für Cultus und Unterricht vom 30. Dezember 1896, Z. 26382 ex 1896. — V: Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht. Jahrgang 1897. Wien 1897, str. 29—30.

⁵¹ Bohatta dr. Johann & Holzmann dr. Michael: Adressbuch der Bibliotheken der österreich-ungarischen Monarchie. Wien 1900, str. 436.

⁵² Grassauer dr. Ferdinand: Handbuch für österreichische Universitäts- & Studienbibliotheken. Wien 1883.

Najbolj kontinuirano, brez vrzeli so v knjižnico prihajale in se v njej ohranjale periodične publikacije c. kr. akademije znanosti (najbrž se tudi niso dosti uporabljale), medtem ko so zlasti vrzelasti, če ne zgolj poedini letopisi, literarne revije ali časopisi (med slovenskimi: Letopis Matice Slovenske, Časopis českého musea, Koledar družbe sv. Mohorja, Bosanski Prijatelj, Česko-moravské Pohládnice, Kres, Ljubljanski Zvon, Zora). Med enciklopedičnimi deli sta omembe vredna Meyerjev Konversations-Lexikon v 21 zvezkih (1874—1884), Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie v 17 zvezkih (1864—1868), med bibliografijami Bibliotheca philologica classica v 19 zvezkih (Berlin, 1875—1897), Catalogus dissertationum philologicarum classicarum (1894), od literarnih revij pa Literarisches Centralblatt für Deutschland v 38 letnikih (1858—1897).

Med filozofskimi deli je le nekaj trdnih postavk (Spinoza, Descartes, Kant, John Mill), sicer pa je mnogo filozofskih razpravljanj, ki imajo le historično vrednost.

Med deli, ki so bila uvrščena v oddelek pedagogike, zasluži pozornost K. A. Schmida Encyclopädie des gesamten Erziehungs- u. Unterrichtswesens, Gotha 1859—1878 v 11 zvezkih. Številni so šolski šematizmi, navodila za delo ravnateljev in učiteljev, šolske uredbe, razprave o gimnaziji in njenih reformah, zgodovinski orisi razvoja pedagogike, pedagoški priročniki, metodike za poučevanje slepcev in mutcev, precej časopisov za pedagogiko in metodiko (vendar nepopolnih). V oddelku pedagogike so zajeta tudi dela o šolskih spretnostih — telovadbi in igrah (zanimiva tudi razvojno), lepomisju, stenografiji, petju in glasbi (s temeljnimi priročniki o harmoniji, kompoziciji, kontraptunku).

Oddelek o religiji in cerkveni zgodovini je precej raznoter; značilni so primerki svetega pisma v raznih jezikih (latinskem, nemškem, slovenskem, srbskem, hrvaškem, češkem, hebrejskem in kitajskem) in talmuda, pa precej slovenske nabožne literature, pridig, molitvenikov, življenj svetnikov, nabožnih knjig za mladino (Slomšek, Ulaga, Kosar, Trstenjak, Vončina, J. Zabukošek, Jožef Pajek, Št. Kocijančič, Placid Javornik).

Najdragocenejši in najobsežnejši je oddelek klasične filologije. Latinski klasiki so zastopani v mnogih izdajah in komentarjih od 16. stoletja dalje. Mnogo je tudi nemških prevodov te literature, splošnih in posebnih latinskih slovarjev (frazološki, sinonimni, etimološki), slovnice, učbenikov in vadnic (zlasti za urjenje sloga).

Nekaj manjši, a vseeno bogat je pododdelek grške klasike s prevodi v latinščino in nemščino ter s komentarji, slovnice in vadnicami. Dovolj je navedeno pomožne literature o klasičnem starinoslovju, antični mitologiji in religiji, epigrafiki, del o grški in latinski literarni zgodovini, antičnem stavbarstvu in likovni umetnosti, o antičnem gledališču.

V oddelku moderne filologije je najobsežnejši nemški pododdelek, vendar je precej neenovit. Od velikih ustvarjalcev so opazne zastopani Lessing, Uhland, Wieland, Klopstock, Goethe, Schiller, Chamisso, Grillparzer, Kleist, Th. Körner. Nekaj jih je tudi iz domačega okolja (Joh. Gabriel Seidl, Rudolf Gustav Puff, Ferdinand Rast, Karl Vodovnik-Siegenfeld), drugače pa je zbranih mnogo efemernih pesnikov in pisateljev. Med maloštevilnimi prevodi iz drugih literatur je nekaj Byrona, Shakespeara, Goldsmitha, Scotta, Boileauja, Molièra, Voltaira, Silvia Pellica, Torquata Tassa, Ossiana, Cervantesa, iz slovenske Samhaberjeva Prešerenklänge (1880).

Številne so zgodovine nemške literature, slovarji (med njimi še nedokončani nemški bratov Grimmov), tudi staro in srednje visoke nemščine, vadnic v slogu, antologije, razprave o posameznih nemških besednih ustvarjalcih,

dela o nemškem starinoslovju in mitologiji, knjige o nemški stilistiki, metriki, poetiki in retoriki.

V slovanskem pododdelku (ta je za polovico manjši od nemškega in šteje 99 enot) so zajeta dela v raznih slovanskih jezikih, vendar so slovenska najštevilnejša, dasiravno docela nesistematično zbrana. Med njimi je nekaj vrednih del iz starejše slovenske literature (Dalmatinova Biblija, Janeza Svetokriškega Sacrum Promptuarium, Matije Kastelca Spokorjeine Ene imenithne Greshinize, J. Paglovca Sveta voiska, Ahaca Steržinarja Catholisch Kershanskiga vuka peissme, o. Rogerija Palmarium Empyreum, Dajnkovi Listi ino evangelji, Ahaclove Pesme po Koroshkim in Shtajarskim snane, Korytkove in Vrazove zbirke slovenskih ljudskih pesmi. Prešernove Poezije iz l. 1847 so zastopane v dveh izvodih, Krst pri Savici iz l. 1836 v enem izvodu, Prešernove pesmi v Klasju 1866 pa tudi v dveh izvodih. Delno so zastopani Vraz, Koseski, Jurčič, Stritar, Kersnik, Valjavec, Vodnik, Slomšek, Levstik, Aškerc, poleg Turkuša, Alešovca, Haderlapa, Janka Pajka, Franca Remca, Antona Umka in Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi. Od drugih jugoslovanskih ustvarjalcev je v pododdelku po nekaj del Gundulića, P. Preradovića, Njegoša in D. Demetra.

Nekaj je starocerkvenoslovanskih besedil (v Jagičevi, Miklošičevi ali Berčičevi redakciji), pa tudi Hankov Rukopis Kralodvorský, pa sila malo prevodov iz svetovnih književnosti v slovenščino ali hrvaščino.

Precej je slovnice slovanskih jezikov — ruskega, srbohrvaškega (ilirskega), poljskega, češkega (Dobrovsky: Lehrgebäude der böhmischen Sprache), bolgarskega, lužiškosrbskega, najštevilnejše pa so slovenske slovnice (Pohlin, Zelenko [= Zagajšek], Gutsman, Kopitar, Šmigoc, Dajnko, Metelko, Matija Majer, Navratil, Potočnik, Šuman, Murko in Muršec). Zbrani so najpomembnejši Miklošičevi jezikoslovni spisi. Tudi slovarjev z upoštevanjem slovenščine je nekaj (Megiser, Pohlin, Jarnik, Gutsman, Murko, Drobnič, Cigale, Janežič, Pletteršnik).

Med avtorji literarnozgodovinskih del, ki obravnavajo slovanske književnosti, so navedeni Čelakovský, Šafařík, Dobrovský, Karadžić, Miklošič, Janežič, Marn, Matija Murko, Gregor Krek, Jagić, Pypin in Spasovič.

Med moderno filologijo so všteta arabska dela (slovnica, knjiga sur in arabska metrika), angleška (skromna po številu, največ je jezikovnih vadnic), francoska (izbor uglednih avtorjev je skromen: Fénelon, Molière, Bernardin St. Pierre, Chateaubriand, Le Sage poleg nekaj antologij in beril za nižje gimnazijske razrede.) Isto velja tudi za italijanski jezik in književnost (od avtorjev v originalu navajamo Danteja, Ariosta in Tassa). Zvrstijo se še slovnice, slovarji, berila in priročniki za litavščino, mongolščino, portugalščino, romunščino, španščino, turščino in madžarščino.

Obče in primerjalno jezikoslovje je zastopano v katalogu z 31 enotami; posebno omembe vredna sta Boppova primerjalna slovnica v treh zvezkih ter Sieversove osnove fonetike.

Oddelek zemljepisa, ved o deželah in narodopisja je po številu del zelo obsežen — enači se z nemško filologijo, vendar je v njem dosti lažjega potopisnega pripovedništva. Številni so opisi Štajerske (Julius Aquilus Caesar, J. A. Janisch, Rudolf Gustav Puff, Ivan Geršak), Maribora in Avstrije. V oddelek so bili sprejeti statistični popisi Avstro-Ogrske, tudi ljudskih štetij, krajevni repertoriji, potopisni vodiči in opisi posamičnih krajev, zlasti štajerskih. Najzahtevnejše je delo Die österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild v 19 zvezkih.

Oddelka občé in štajerske zgodovine sta zastopana skorajda v enakem obsegu (157 : 164 del). Vrstijo se avtorji, kot so Machiavelli, Philippus Melancthon (Prima pars Cronici Carionis), Thomas Macaulay (Geschichte von England v 11 zvezkih), A. Thiers (Geschichte der französischen Revolution). Od zgodovinarjev, ki obravnavajo Avstrijo, Štajersko ali njej sosednje dežele, naštejmo Valvasorja, Franza Kronesa, Karlmana Tangla, Josefa Zahna, Jul. Aquil. Caesarja, Alberta Mucharja, Ignacija Orožna, Rudolfa Gustava Puffa, Davonina Trstenjaka, Josipa Apiha, Aug. Dimitza, Franca Kosa, Tadeja Smičiklusa, Václava Hanka. Precej je izdaj štajerskega zgodovinskega društva iz Gradca, bibliografij, zbirk dokumentov in arhivskega gradiva.

Dovolj informativni so bili oddelki matematike (z več deli Jurija Vege), fizike in kemije (predvsem srednješolskih priročnikov), astronomije in meteorologije. Precej obsežen je oddelek naravoslovja (173 enot), ki pa vsebuje zlasti praktične priročnike za botanike, ornitologijo, mineralogijo, napotke za raziskovanje narave in zbiranje kamenin in insektov, pa tudi obsežna dela o botaniki in zoologiji (denimo Brehmov Tierleben v desetih zvezkih).

Naslednji oddelki (izjema je risanje z likovno umetnostjo in opisno geometrijo) vsebujejo bolj ali manj naključno pridobljeno gradivo, ki je omogočalo le nepopolne vpoglede na posamezna področja.

Nadvse zanimiv je zadnji oddelek Politika, Razno, v katerem je bilo zbranih dosti drobnih tiskov iz revolucijskega leta 1848, zlasti ob zasedanju državnega zbora v Frankfurtu. Dragoceno gradivo je knjižnici bržčas podaril darovalec, ki je bil morda sam udeleženec frankfurtskih parlamentarnih zasedanj.

Če vrednotimo vsebino profesorske knjižnice mariborske gimnazije, kakor nam jo kaže v letih 1898, 1899 in 1900 natisnjeni katalog, potem se moramo pridružiti oceni, ki jo je o njej zapisal zgodovinar mariborske gimnazije dr. Max Hoffer, da »so v njej posamezna področja zastopana neenakomerno« in da je treba profesorsko knjižnico mariborske gimnazije označiti za »eno od boljše založenih«. ⁵³ Najbolje je bilo pač v njej poskrbljeno za klasično filologijo.

Kar zadeva delež znanstvene in leposlovne literature v njej, moramo reči, da je bil zelo neizenačen, nenačrten, vendar v nekaterih pogledih dragocen: predvsem je bilo v njej kar lepo število starejših slovenskih tiskov, nabožnih in jezikovnih, ki so mogli rabiti profesorjem — slovenistom na šoli za znanstveno raziskovanje ali kot nazorno učilo pri pouku slovenščine. Tako je bila poleg škofijske knjižnice takrat edina v Mariboru z večjim izborom slovenske znanstvene literature in leposlovja pa tudi literature v drugih slovanskih jezikih. Pač pa njen zbir slovenskega leposlovja nikakor ni bil takšen, da bi omogočal poglobljen vpogled na to področje slovenskega ustvarjanja.

Seveda pa je vprašanje, kdo si je knjige iz učiteljske knjižnice sploh izposojal. Po dosegljivih podatkih so si knjižno gradivo iz učiteljske knjižnice mogli izposojati samo »člani učiteljskega zbora in njim bližnje osebe« (so bili takrat to tudi dijaki?), knjižnica pa ga je pošiljala tudi javnim ustanovam. ⁵⁴

Katalog dijaške knjižnice mariborske gimnazije ni bil objavljen. Leta 1900 je štela 1686 zvezkov in snopičev, do leta 1908 pa je narasla na 1963 zvezkov in snopičev, kakor je razbrati iz letnih šolskih poročil. To je bila tudi zadnja navedba stanja njenih zalog v avstrijskem obdobju.

⁵³ Hoffer dr. Max: Das k. k. Staatsgymnasium in Marburg von 1858 bis 1908. — V: Festprogramm des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg a. D. Marburg 1908, str. 21—22.

⁵⁴ Bohatta dr. Johann & Holzmann dr. Michael, n. d., str. 438.

Dijaško knjižnico za nižje in višje razrede so upravljali v letih 1899/1900 in 1900/01 prof. Blaž Matek in prof. dr. Franz Vogel, l. 1901/02 in 1902/03 prof. dr. Franz Vogel in prof. dr. Karel Verstovšek, od l. 1903/04 Alfred Fink in prof. Ignacij Pokorn, od 1904/05 do 1907/08 Alfred Fink in dr. Max Haid, od l. 1908/09 dr. Max Haid in dr. Janez Arnejc, l. 1909/10 dr. Max Haid in suplent Stanislav Tillinger, l. 1910/11 in 1911/12 dr. Max Haid in dr. Janez Arnejc.

V šolskem l. 1912/13 je bila dijaška knjižnica razdeljena po jeziku; tako sta nastali nemška in slovenska dijaška knjižnica. Do prve svetovne vojske je prvo vodil Ludwig Lang (1912/13, 1913/14), slovensko pa dr. Janez Arnejc (1912/13) in dr. Anton Dolar (1913/14).

Knjižni skladi dijaške knjižnice niso bili številni. L. 1901 jih je bilo na približno 1747 zvezkov in snopičev, medtem ko je bilo na šoli 469 dijakov, od teh 331 Slovencev. Letno so se skladi dijaške knjižnice povečevali približno za šestdeset zvezkov, pretežno v nemščini. Med njimi je bilo dosti indijanaric, topisov, pripovedk in del avstrijske, a tudi nemškorajhovske patriotske vsebine. Slovenskih novosti je bilo malo. V tem pogledu se je obrnilo na bolje v šolskem letu 1902/03, ko je bil eden od vodij dijaške knjižnice prof. dr. Karel Verstovšek. Takrat so bili nakupljeni Jurčičevi zbrani spisi, Prešernove Poezije (v Aškerčevi izdaji), Kersnikovi spisi, Gregorčičeve in Kettejeve Poezije, Ganglov Sin, Govekarjev Deseti brat in Legionarji, Cankarjev prevod Hamleta, Veselova in Aškerčeva Ruska antologija, Pagliaruzzijeve pesmi, Funtkovi izbrani spisi, Pavline Pajkove spisi, dela iz Knjižnice za mladino, Zabavne in Knezove knjižnice.

Slovenski gimnazijci z dijaško knjižnico niso bili zadovoljni, saj v njej niso mogli slediti najnovejši slovenski literarni produkciji. Ker takrat v Mariboru ni bilo javne slovenske knjižnice, so se l. 1903 odločili oblikovati svoje zasebne razredne knjižnice.⁵⁵ Te so kasneje podarili za temelj prvi slovenski javni knjižnici v Mariboru (Ljudska knjižnica, 1906).

Ministrstvo za bogocastje in uk je z ukazom 28. junija 1911, Z. 20537 naložilo, da morajo gimnazijci od šolskega l. 1911/12 do vključno 1915/16 plačevati po 3 krome šolnine, od katerih je bilo treba eno krono nameniti dopolnjevanju dijaške knjižnice.⁵⁶

S tako nabranim denarjem naj bi bil omogočen obsežnejši nakup novih knjig.

Res se je dijaška knjižnica mariborske gimnazije v šolskem letu 1911/12 izjemno pomnožila; nakupljenih je bilo 221 knjig, med njimi dosti slovenskih (npr. Dom in svet 1912, Zupančičevi Samogovori, Trdinove Bajke in povesti, izdaje Mohorjeve družbe za leto 1911, Murna-Aleksandrova Pesmi in romance).

Kako se je razvijala v začetku stoletja profesorska knjižnica, je mogoče posneti iz nadaljevanja njenega tiskanega kataloga za obdobje 1900—1910.⁵⁷ Vodili so jo do šolskega leta 1902/03 prof. Johann Holzer, od l. 1903 do 1909/10 pa prof. dr. Karel Verstovšek, kasnejši slovenski deželni in državni poslanec. Svoje izkušnje v dijaški in profesorski knjižnici mariborske gimnazije je s pridom uporabil v mariborski Slovanski čitalnici, ki je bil njen knjižničar v letih 1901—1904, pri izdelavi historične dokumentacije za knjižnico Zgodovin-

⁵⁵ Vrabi I. Nlko: Doneski k zgodovini Ljudske knjižnice. — ČZN 40=5(1969), str. 532—534.

⁵⁶ VI. Lehrmittelsammlungen. — V. K. K. Staatsgymnasium in Marburg a/D. Jahres-Bericht über das Schuljahr 1911—1912. Marburg a/D 1912, str. 40.

⁵⁷ Schorn dr. Josef: Katalog der Lehrerbibliothek. (Fortsetzung 1900—1910). — V: Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg a/D 1911. Marburg a/D 1911, str. 3—12.

Schorn dr. Josef: Katalog der Lehrer-Bibliothek. (Ergänzung und Fortsetzung vom Vorjahre.) — V: K. K. Staatsgymnasium in Marburg a/D. Jahresbericht über das Schuljahr 1911—1912. Marburg a/D 1912, str. 18—25.

skega društva za Slovensko Štajersko in v vodstvu Slovenske krščansko-socialne zveze za Štajersko pri oblikovanju njenega knjižničarstva.

V desetletju 1900—1910 si je profesorska knjižnica mariborske gimnazije pridobila 405 novih del. Njihova vrednost je bila višja, zlasti zato, ker skladov niso obremenjevali efemerni knjižni darovi.

Knjižnica si je pridobila novo izdajo Brockhausovega konverzacijskega leksikona (1892—1897) v 17 zvezkih in več bibliografskih pomagal. Izbor filozofske literature je bil smotrnejši. Dovolj obsežen je bil dotok del grške in latinske književnosti, obsežnejši pa je bil dotok knjig z nemško književnostjo. Vendar je bil vsebinsko zelo skromen in ni odseval hkratnega razvoja nemškega leposlovja. Pač pa je v knjižnico prišlo več del zgodovine nemške književnosti.

Tudi med pridobitvami slovenskega slovstva ni šlo za sodobna dela, marveč za historične zanimivosti (med njimi ljubljanska, napačno pa označena kot mariborska knjižna izdaja molitvenika Hitra inu gladka pot proti nebesam iz l. 1767, Ravnikarjeve Zgodbe svetiga pisma za mlade ljudi iz l. 1815, Gašparja Rupnika postne zgodbe iz l. 1773, Paskala Škerbinca Pridige iz l. 1814, slovenski katekizem, izdan l. 1783 v Gradcu). Krepkeje je zastopano slovansko jezikoslovje (npr. Vondrákova starocerkvenoslovanska gramatika in primerjalna slovanska gramatika) s slovenskimi literarnozgodovinskimi, zgodovinskimi in bibliografskimi deli (Grafenauer, Kos, Murko, Simonič).

Najobsežnejši delež med novimi knjigami je bil namenjen fiziki in kemiji. Začuda pa je obsegal več deset let stare izdaje, medtem ko je bilo takih, ki so govorile o najnovejših dosežkih kemije in fizike, le malo.

Po prof. dr. Karlu Verstovšku je leta 1910/11 prevzel vodstvo profesorske knjižnice prof. dr. Josip Šorn, po čigar smrti jo je v naslednjem letu prevzel prof. Friedrich Knapp. Ta je bil že leta kustos zbirke letnih šolskih poročil. Šlo je za tiskana poročila, ki so si jih izmenjavale srednje šole z nemškega govornega območja (Avstrija, Prusija, Bavarska) izza sredine devetnajstega stoletja. Koliko časa so te zamenjave potekale, ni mogoče ugotoviti; za obdobje 1900—1910 pa je ohranjen katalog z natančnim popisom, katere srednje šole so pošiljale svoja letna poročila mariborski gimnaziji in katerim je ta v zameno pošiljala svoja letna poročila. Vendar je bila zamenjava v tem desetletju omejena le na avstrijski del monarhije, na Hrvaško, Dalmacijo in Boko Kotorsko.⁵⁸

Prof. Friedrich Knapp je v letih 1908—1910 zbirko letnih poročil na novo uredil. V l. 1911 je obsegala 26.598 enot.⁵⁹ V njej so zaobsežena poročila od začetkov zamenjave sredi prejšnjega stoletja. V mariborsko gimnazijsko knjižnico so prihajala letna poročila srednjih šol iz 365 krajev (med njimi iz Altone, Königsberga, Brixna, Constantinopla, Crefelda, Mantove, Memla, Roverta, Raguse (Dubrovnika), Temesvára, Strassburga in Udina (Vidma)).⁶⁰

V šolskem letu 1910/11 je profesorska knjižnica narasla na 7503 zvezke in snopiče, naslednje leto pa si je pridobila predvsem periodične publikacije. V l. 1912/13 je dobila 14 knjižnih darov, nakupila pa je 49 del, med njimi pretežno periodične publikacije.

Dijaški knjižnici sta tisto šolsko leto dobili — nemška predvsem Bartscheve novele, Heinejeva zbrana dela, Ibsnove dramske mojstrovine, dela Paula Kellerja ter Cooperjeve in Mayeve indijanarice, slovenska pa se je kar obo-

⁵⁸ K. k. Staatsgymnasium in Marburg. Vormerk über die versendeten und erhaltenen Programme. — Katalog je spravljen v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

⁵⁹ Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg a/D 1911. Marburg a/D 1911, str. 36.

⁶⁰ Natančen popis krajev je v dopisu Staatsbücherei Marburg/Drau z dne 29. IV. 1942 direktorju dunajske nacionalke dr. Paulu Helglu. Dopis je spravljen v Pokrajinskem arhivu Maribor.

gatila: dobila je 19 letnikov Doma in sveta, Levstikove zbrane spise, Prešernove Poezije v Pintarjevi izdaji, dva zvezka Kersnikovih zbranih del, Meškov Mir božji, prvi zvezek Mencingerjevih zbranih spisov, dva zvezka Jurčičevih zbranih spisov, slovenske prevode Shakespearovih del Romeo in Julija, Julij Cezar in Beneški trgovec, ter Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem.

V šolskem letu 1913/14 je profesorska knjižnica narasla za 7 darov in 29 nakupov, nemška dijaška knjižnica pa je dobila v dar mariborskega nemškega pisatelja Alfreda Maderna (psevdonim za Alfreda Schmidta) roman Von der Reiches Herrlichkeit. Nakupila pa je romana mariborskega nemškega pisatelja Karla Bienensteina Deutsches Blut in Wo Menschen Frieden finden, zbrana dela Gerharta Hauptmanna in Hermanna Sudermanna, dela Huga von Hofmannsthal, Petra Roseggerja, Wilhelma Raabeja in Karla Schönherrja.

Slovenska dijaška knjižnica je v zadnjem šolskem letu pred prvo svetovno vojsko dobila v dar Planinski vestnik 1913 — podaril ga je njegov urednik in ravnatelj zavoda dr. Josip Tominšek, nakupljena pa so bila zanjo dela Antona Aškerc, Andrejčkovega Jožeta, Ivana Cankarja, F. S. Finžgarja, Antona Novačana, Mirana Puglja, Josipa Ribičiča, Silvina Sardenka, Otona Župančiča in vse publikacije Mohorjeve družbe in Slovenske matice za leto 1914.

Ko je 28. julija 1914 izbruhnila vojna med Avstro-Ogrsko in Srbijo, ki se je nato razplamenela v svetovni spopad, je mariborsko gimnazijsko poslopje 24. septembra 1914 postalo vojaška bolnišnica. Dijaški knjižnici so iz poslopja izselili, njuna knjižničarja pa vpoklicali, vendar je slovensko dijaško knjižnico od šolskega leta 1915/16 vodil knjižničarski namestnik prof. Fran Voglar.

Profesorska knjižnica je ostala v glavnini v poslopju, vendar so njene prostore uporabili za bolnišnično skladišče. Iz profesorske knjižnice so profesorji odnašali knjige »na kraj, kjer se je vršil pouk, in tedaj se je mnogo knjig porazgubilo«; v prostore knjižnice pa so vdiralci vojaki in »zdecimirali« zlasti dela iz nemške književnosti.⁶¹

Pouk so tedaj prenesli v realčno poslopje, kjer se je odvijal izmenoma v dopoldanskih in popoldanskih urah, l. 1915, potem ko se je Avstro-Ogrska zapletla v boje tudi z Italijo, pa so gimnazijci morali v muzejsko stavbo v Elizabetini (današnji Razlagovi) ulici.⁶²

V šolskih letih med prvo svetovno vojno se dijaški knjižnici nista dopolnjevali, profesorsko knjižnico pa so dopolnjevali predvsem s periodičnimi publikacijami (Wochenschrift für klassische Philologie, Zeitschrift für die österr. Gymnasien, Literarisches Zentralblatt, Zeitschrift des deutschen Unterrichts, Ljubljanski zvon, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft, Petermanns Mitteilungen, Kartographische und schulgeographische Zeitschrift, Die Naturwissenschaften, Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht, Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft, Zeitschrift für das Realschulwesen, Österreichische Rundschau, Der Kunstwart, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Stimmen der Zeit, Časopis za zgodovino in narodopisje) in dela v nadaljevanjih — Grimmov nemški slovar, Brehmov Tierleben in Roscherjev Lexikon der Mythologie.

V poslednjih letih avstro-ogrske monarhije je bila profesorska knjižnica deležna še dveh izdatnih darov: v šolskem letu 1914/15 sta ji podarila dvorni svetnik Martin Bednjanič, upokojeni ravnatelj sarajevske gimnazije, 35 »dra-

⁶¹ Pivec-Stelè dr. Melita: Naše knjižnice. — V: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana XIII(1932), str. 82.

⁶² (Tominšek dr. Josip): Unsere Anstalt und der Krieg. — V: K. k. Staatsgymnasium in Marburg a/D. Jahresbericht für das Schuljahr 1914—1915. Marburg a/D 1915, str. 11—12, 18.

(Tominšek dr. Josip): Schulbeginn. — V: K. k. Staatsgymnasium in Marburg a/D. Jahresbericht für das Schuljahr 1915—1916. Marburg a/D 1916, str. 7—8.

gocenih znanstvenih, filozofskih in pedagoških del«, upokojeni kaznilniški učitelj, mariborski kulturni in politični delavec Srečko Stegnar pa 200 knjig (in »fizikalnih objektov«).

Po zlomu Avstro-Ogrske je Narodna vlada za Slovenijo z odlokom št. 8848 z dne 27. novembra 1918 zaukazala preoblikovanje mariborske gimnazije v slovenski zavod. S 1. decembrom 1918 se je odprla popolna osemletna gimnazija s slovenskim učnim jezikom v poslopju v Meščanski (današnji Mladinski) ulici 9 in z nemškimi vzporednicami v Elizabetini (današnji Razlagovi) ulici 16. Pouk je potekal po dotedanjem učnem načrtu, gimnazijski ravnatelj pa je ostal prof. dr. Josip Tominšek, tudi za nemške vzporednice. Te pa so bile 16. junija 1919 odpravljene.⁶³

V gimnazijsko poslopje sta se vrnila nemška in slovenska dijaška knjižnica; spravljene sta bili v 2. nadstropju, v sobi levo od risalnice.⁶⁴ Profesorska knjižnica je bila v dveh sobah v pritličju na desnem hodniku iz avle.⁶⁵ V njej je stalo četvero knjižnih stojal in šest knjižnih omar, v zbornici pa je bila na treh manjših knjižnih stojalih nameščena priročna knjižnica. Vse je bilo prenapolnjeno. Zunaj inventariziranih skladov sta bili še dve veliki omari srednješolskih letnih poročil, ki so ostala še iz avstrijskih časov, in numizmatična zbirka.⁶⁶

O profesorskih in dijaških knjižnicah mariborske (klasične) gimnazije ni poročil ali omemb v ohranjenih uradnih spisih tja do leta 1930, ko so spet začela izhajati vsakoletna tiskana poročila zavoda.⁶⁷

Predvsem velja omeniti, da je bilo v novi državi docela neurejeno financiranje dopolnjevanja knjižnic. Medtem ko so v avstrijskih časih dobivale državno dotacijo, prispevek mariborske mestne občine in del šolnine, se je po prevratu, tja do l. 1932, ko je na voljo poročilo o profesorski knjižnici (oskrbel ga je zagotovo njen varuh prof. Bogo Teplý, tedanji podpredsednik in kasnejši predsednik socialistične Zveze telovadnih in kulturnih društev Svoboda ter poročevalec o knjižnih novostih v njenem glasilu Svoboda), vzdrževala samo z darili, zaradi pomanjkanja denarja pa se ni več dopolnjevala.⁶⁸

Knjige v profesorski knjižnici so bile še izza avstrijskih časov urejene po strokah. Obstajal je strokovni katalog, listkovni katalog se je sicer začel pripravljati, a se je delo zanj kasneje zanemarilo.⁶⁹ Zdi se, da je ta nepopolnost izvirala že izpred prve svetovne vojske. Konec šolskega leta 1931/32 je bilo po navedbi dr. Melite Pivec-Steletove (oziroma njenega informatorja prof. Boga Teplýja) v profesorski knjižnici po inventarni knjigi 5818 del, vendar z najmanj petkrat več zvezki, ter sedem revij.⁷⁰ Te številke pa se ne ujemajo z navedbo v letnem poročilu za šolsko leto 1931/32, po katerem je štela takrat samo 5447 inventarnih števil.⁷¹

Kakšno je bilo stanje dijaških knjižnic, nemške in slovenske (ali oddelkov), pisnih podatkov ni na voljo. Domnevamo lahko le to, da so iz njiju izločili tiste knjige in periodične publikacije, ki »povzdigujejo Avstrijo in Habsburžane ter imajo namen gojiti avstrijsko patrijotsko mišljenje«. Tako

⁶³ Vellkonja Narte: Razvoj šolske uprave. — V: Slovenci v desetletju 1918—1928. Ljubljana 1929, str. 726—727.

⁶⁴ Izjava prof. dr. Mavričija Zgonika menl 4. novembra 1982.

⁶⁵ Pivec-Štelc dr. Melita, n. m.

⁶⁶ Izjava prof. dr. Mavričija Zgonika pod op. 64.

⁶⁷ Gl. op. pod 61.

⁶⁸ Arhiv nekdanje mariborske (klasične) gimnazije je spravljen v Pokrajinskem arhivu Maribor.

⁶⁹ Gl. op. pod 61.

⁷⁰ Gl. op. pod 61.

⁷¹ Izvestje za šolsko leto 1931—1932. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1932, str. 14.

je ponovno terjal višji šolski svet v Ljubljani z okrožnico št. 16.282/20 z dne 5. junija 1921.⁷²

O varuhih dijaških knjižnic imamo za čas od 1920 do 1929 samo pričevanja. Varuha dijaških knjižnic sta bila: v letih od 1922 do 1926 prof. Janko Glazer, dokler ni bil premeščen v Študijsko knjižnico,⁷³ in prof. Janko Leskošek.⁷⁴

Knjige so občasno prinašali v razred, kjer so se zbrali dijaki-interesenti, prof. Glazer ali prof. Leskošek pa sta knjige na kratko predstavila in jih ponudila v branje. Največ so dijaki brali Karla Maya, pa tudi nemški srednješolski list *Gaudeamus*, sicer pa zlasti nemške pripovednike-realiste. Na teh zborih bralcev (za nemške knjige je bil izposojevalni dan vsake štirinajst dni) se je zbralo 40—50 dijakov. Slovenskih knjig so si v dvajsetih letih mariborski dijaki klasične gimnazije izposojali manj kot nemških.

Kot izposojevalca knjig dijaških knjižnic sta omenjena tudi prof. dr. Franc Rostacher in suplent Valentin Jemec.⁷⁵

Redna poročila o knjižnicah mariborske (klasične) gimnazije so vnovič izhajala od l. 1930 dalje. Takrat je bil varuh profesorske knjižnice prof. dr. Franc Rostacher, varuh slovenske knjižnice prof. Bogo Teplý, nemške pa prof. Janko Leskošek.⁷⁶

Konec šolskega leta 1929/30 je profesorska knjižnica štela 5849 inventarnih števil. Iz dijaške knjižnice so tedaj izločili »nerabne in času nepriemerne knjige«, tako da je v celoti združevala 1900 knjig (752 slovenskih, 278 srbohrvaških in 870 nemških).⁷⁷

Naslednje šolsko leto se je preuredilo varuštvo posameznih knjižnic ali oddelkov: varuh profesorske je postal prof. Bogo Teplý in je to nalogo opravljal do konca šolskega leta 1934/35 (ko je po prepovedi socialističnih društev Svoboda imel v službi politične težave). Varuh slovenskega oddelka dijaške knjižnice je postal suplent Anton Oven, srbohrvaškega je prevzel prof. Evgen Vavken, ki je bil takrat premeščen iz Nikšića na mariborsko gimnazijo; vodil ga je do okupacije. Nemški oddelek je še nadalje vodil prof. Janko Leskošek. V takšni porazdelitvi so varuhi dijaško knjižnico vodili do konca šolskega leta 1935/36. Takrat je bil prof. Janko Leskošek, »kot voditelj, poslovodja in tovariš dika zavoda«, premeščen kot šolski inšpektor na prosvetno ministrstvo v Beograd.

V teh letih se knjižnici nista kaj prida dopolnjevali: profesorska si je v letu 1930/31 pridobila 50 inventarnih števil (skupaj 5539), l. 1931/32 8 (5547), l. 1932/33 18 (5565), 1933/34 8 (5573) in 1934/35 16 inventarnih števil (5589), ne da bi bili v poročilih navedeni tudi naslovi pridobljenih knjig. L. 1934 je v Mariboru preminuli prof. Nikolaj Žagar zapustil gimnaziji »obsežno knjižnico«, ki pa je bila vkorporirana v njeni knjižnici šele kasneje.

⁷² Fink Fr.: Zbirka važnejših novih naredb in odredb za osnovne in meščanske šole ter učiteljstva v Sloveniji. III. zvezek. Ljubljana 1923, str. 33.

⁷³ Hartman Bruno: Prvo knjižničarsko obdobje Janka Glazerja. — ČZN 48=13(1977)1-2, str. 36.

⁷⁴ Izjavi prof. Jara Dolarja (5. nov. 1982) in prof. dr. Mavriclja Zgonika (4. nov. 1982), ki sta gimnazijo obiskovala od 1921—1929.

⁷⁵ Izjava prof. Jara Dolarja 5. nov. 1932.

⁷⁶ Izvestje za šolska leta 1918—1930. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1930, str. 40—41.

⁷⁷ Gl. n. d. pod 76, str. 46.

Posamezni oddelki dijaške knjižnice pa so se večali takole:

Šolsko leto	Slovenski oddelek	Srbohrvaški oddelek	Nemški oddelek	Skupaj
1930/31	29	21	0	1950
1931/32	11	4	0	1965
1932/33	7	4	28	
	(skup. 929)	(skup. 274)	(skup. 888)	2091
1933/34	83	150	0	2328
	(skup. 1012)	(skup. 424)	(skup. 888)	
1934/35	37	3	0	
	(skup. 1045)	(skup. 425)	(skup. 888)	2367

Zanimivo je, da se nemški oddelek skorajda ni večal. Pouk nemščine se je namreč izza šolskega leta 1929/30 postopoma nadomeščal s francoščino.⁷⁸ Toda francoskega oddelka dijaška knjižnica vzporedno ni razvijala, čeprav je bilo v letnem poročilu 1931/32 zapisano, da ga vodi prof. Franc Skok, a da je »šele v prvih početkih«.⁷⁹

Prav tako skromen je bil delež angleške literature: v letu 1933/34 je bilo evidentiranih 6, leto kasneje pa 9 angleških knjig. Vse so bile dar Carnegijejeve ustanove.

Po daljšem času sta bila navedena zajetnejša knjižna darova: »gospa Berta Jankovičeva« je dijaški knjižnici podarila 89, »upravitelj kaznilnice g. Nako Vrabl« pa 10 knjig.⁸⁰

Nov veter pa je v delovanju profesorske knjižnice zavel v šolskem letu 1935/36, ko je postal njen varuh suplent — klasični filolog Jože Košar (povojni ravnatelj zavoda in nato dolgoletni ravnatelj mariborske Založbe Obzorja.) Ta je svojo učiteljsko pot začel šele leto dni poprej.

Profesorsko knjižnico je novi varuh začel tisto leto preurejati in na novo katalogizirati. Delo se je zavleklo še v naslednje leto. Varuh je sodil, da bo knjižnica, ko bo urejena, štela okrog 6000 inventarnih števil.⁸¹

V šolskem letu 1935/36 so bile v knjižnico vključene knjige, ki sta jih gimnaziji zapustila prof. Nikolaj Žagar⁸² in prof. dr. France Rostacher⁸³ — (420, 162), skupaj 588 knjig. Bila so to pretežno dela s področja klasične filologije, grški in latinski teksti, slovarji, literarne zgodovine in podobno. Kupljenih ali podarjenih je bilo tisto leto 17 knjig, med njimi: J. Burckhardt: Kulturgeschichte Griechenlands, G. Jakšič: Europa i vaskrs Srbije, F. Kidrič: Prešeren I, A. Slodnjak: Pregled slovenskega slovstva, M. Vidmar: Moj pogled na svet in dotlej izšli zvezki Glonarjevega Slovarja slovenskega jezika.

Profesorska knjižnica je bila tisto leto naročena na 13 časnikov in revij. Ti so bili: Časopis za zgodovino in narodopisje, Das humanistische Gymnasium, Geografski vestnik, Izvestje Muzejskega društva v Mariboru, Kosmos, Ljubljanski zvon, Planinski vestnik, Popotnik, Prosvetni glasnik, Službeni list,

⁷⁸ Učni načrt. — V: Izvestje za šolsko leto 1932/33. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1933, str. 13.

⁷⁹ Izvestje za šolsko leto 1931/32. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1931, str. 12.

⁸⁰ Izvestje za šolsko leto 1933/34. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1934, str. 20.

⁸¹ Izvestje za šolsko leto 1935/36. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1936, str. 10.

⁸² Glej nekrolog v: Izvestje za šolsko leto 1933—1934. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1934, str. 11.

⁸³ Glej nekrolog v: Izvestje za šolsko leto 1934—1935. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1935, str. 13.

Sokolski glasnik, Učiteljski tovariš, Zdravje, Berliner philologische Wochenschrift.

V šolskem letu 1936/37 je profesorska knjižnica narasla za 34 (22 kupljenih in 12 podarjenih) knjig. Pomembnejše pridobitve so bile Der Neue Brockhaus (prva dva zvezka), darovalci (Tine Debeljak, senat Kraljevine Jugoslavije, prof. L. Vučetič, E. Rakovec, ministrstvo prosvete, kraljevska banska uprava v Ljubljani, Emilijan Lilek in drugi) pa so med drugim podarili Gosarjevo Za novi družbeni red I, II, O. Reiserja Die Vögel von Maribor in Lansonovo Histoire de la Litterature française.

V šolskem letu 1937/38 je znašal prirastek 26 del, od teh 14 podarjenih (darovalci: uprava mariborske moške kaznilnice, dr. Miroslav Ploj, Emilijan Lilek, dr. Anton Trstenjak, banovinska zaloga šolskih knjig, ministrstvo prosvete). Vredne obogatitve so bile Kidričeva Zgodovina slovenskega slovstva, Krajevni leksikon Dravske banovine, F. Marolta Slovenske narodoslovne študije, Zbornik Jugoslavije. Med revijami je opazen prirastek s področij naravoslovnih ved: Geografski vestnik, Gozdarski vestnik, Praktische Schulphysik, Priroda, Prirodoslovne razprave, Proteus. Iz zapuščine dolgoletnega profesorja na zavodu Franca Jerovška⁸⁴ je knjižnica dobila »precejšnje število knjig«, ki pa vanjo še niso bile uvrščene.

Naslednje šolsko leto (1938/39) je prirastek znašal 17 del, od teh šest kupljenih in 11 podarjenih (darovalci: banovinska zaloga šolskih knjig, dr. Fran Ilesič, narodna skupščina, banska uprava, Professoreva zadruga). Knjižnica se je obogatila z Maleševimi Slavnimi Slovenci, Kočevskim zbornikom, Dolenjsko in Statističnim pregledom šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1937/38, fond revij pa se je povečal za Das Gymnasium.

V predposlednjem šolskem letu pred vojsko (1939/40) si je profesorska knjižnica pridobila 32 del, od tega 16 podarjenih (darovalci: uprava mariborske moške kaznilnice, prof. Franc Bračun, Družba sv. Mohorja, ministrstvo prosvete, banska uprava, Josip Mal, prof. Miroslav Ravter). Pomembnejša pridobljena dela so bila: Sovretovi Stari Grki, Spominski zbornik Slovenije ob 20-letnici Kraljevine Jugoslavije, T. Debeljak, V. Molè, F. Stelè: Poljska, njena zgodovina in njen duh. F. Erjavec: Slovenija in Slovenci, S. Gogala: Uvod v pedagogiko, Petar Skok: Francuska književnost 19. i 20. vijeka, Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1938/39, A. Gerete-E. Norden: Einleitung in die Altertumswissenschaft (2 zvezka), Franc Zwitter: Koroško vprašanje.

Za čas tik pred okupacijo (1940/41) podatkov ni več. Prav tako ni podatkov o natančnem stanju inventariziranih del v profesorski knjižnici. Zato ga moremo le oceniti: tik pred okupacijo je profesorska knjižnica mariborske klasične gimnazije štela okrog 6200 inventariziranih del.

Ravnatelj gimnazije prof. Martin Mastnak (dr. Josipa Tominška je zamenjal ob njegovi upokojitvi l. 1932) in varuh profesorske knjižnice prof. Jože Košar sta malo pred okupacijo, l. 1940, uredila tudi vprašanje približno 27.000 tiskanih letnih poročil srednjih šol, ki so izvirala še iz avstrijskih časov in jih niso imeli knjižničarsko evidentiranih. Poročila je gimnazija ponudila mariborski Študijski knjižnici; ta jih je sprejela in deponirala kot corpus separatum na galeriji velike kazinske dvorane (takrat dobljene knjižnici za skladišče), potem ko si je bila iz celote odbrala tiste enote, ki so dopolnile vrzeli v že postavljenih poročilih domačih zavodov.⁸⁵ Zbirka poročil je med

⁸⁴ Glej nekrolog: Dolar dr. Anton; † Profesor Franc Jerovšek. — V: Izvestje za šolsko leto 1937—1938. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1938, str. 48—49.

⁸⁵ Rokopisni koncept Janka Glazerja o zbirki srednješolskih izvestij. Univerzitetna knjižnica Maribor. — Ms 581/II-C-1.

okupacijo doživela posebno usodo: odpeljali so jo v dunajsko Nacionalno biblioteko.⁸⁶

Dijaška knjižnica je imela od 1936. leta do okupacije štiri oddelke: slovenskega, srbohrvaškega, nemškega in francoskega, nominalno pa še petega, angleškega (ki pa je vseskozi izkazoval samo devet del in ni imel svojega varuha). Slovenski oddelak so vodili l. 1936/37 suplent — klasični filolog Alojzij Bertoncej, 1937/38 suplent — klasični filolog Karel Kožuh, od 1938 do 1940 pa dr. Helena Stupan. Varuh srbohrvaškega oddelka je bil še nadalje prof. Evgen Vavken, varuh nemškega oddelka je bil v letih 1936—1938 dr. Franc Sušnik (zunaj šole vodja mariborske Prosvetne knjižnice in knjižničar mariborske Prosvetne zveze), od 1938 do 1940 pa dr. Helena Stupan. Francoski oddelak je od njegove formalne ustanovitve l. 1936 do l. 1940 vodil suplent — romanist Josip Umek.

Slovenski oddelak dijaške knjižnice se je od l. 1936 dalje bolje dopolnjeval, čeravno je bilo kupljenih malo knjig (1936/37: 15, 1937—39: 5). Zato pa je bil izbor dober: kupljena so bila Župančičeva dela v treh knjigah, dr. Valterja Bohinca *Naše morje*, *Orožnova Gradovi* in *graščine*, *Hamsunov Blagoslov zemlje*, *Gregorčičeve pesmi*. Tudi podarjene knjige so bile vredne (darovalca abiturient St. Nigel in kr. banska uprava): *Pregljeve Osnovne črte iz književne teorije*, *Pirjevčevo Čopovo izbrano delo*, *Novakova Slovenska krajina* in *Ruplove Epske narodne pesmi*.

Varuh Karel Kožuh je slovenski oddelak v šolskem letu 1937/38 na novo uredil in katalogiziral. Vanj je vključil 130 del iz zapuščine prof. Franca Jerovška in darove mariborskega Zgodovinskega društva, narodne skupščine, Lovskega društva, dr. Miroslava Ploja (*Šorlijevi zbrani spisi*, dve knjigi *Milana Kajča* in dr. Fr. Mišiča *V žaru* in *čaru šumovitega Pohorja*). V knjižnico sta prišli najnovejši deli — *Bevkov Kaplan Martin Čedermac* in *Kranjčevi Kapitanovi*. Preurejeni oddelak je tedaj štel 675 inventarnih števil.

Naslednje šolsko leto (1938/39) se je oddelak povečal za 109 navedenih nakupljenih ali podarjenih del (skupaj 784 inventarnih števil).

Izreden porast pa je slovenski oddelak dosegel v šolskem letu 1939/40. Tedaj je moral vsak vpisani dijak zanj vplačati 10.— dinarjev, kar je naneslo 7840,— dinarjev. Za ta denar je bilo nakupljenih 307 knjig v znesku 6671,— dinarjev, za vezavo 308 knjig je bilo izdano 826,50 dinarjev, za opremo knjig in kartotečne listke pa je bilo plačanih 339,— dinarjev.⁸⁷

Izbir knjig je bil izjemno pretehtan in kakovosten. Poudarek je bil na slovenskem leposlovju (*Jurčič*, *Levstik*, *Tavčar*, *Kosovel*, *Kette*, *Murn*, *Juš Kozak*, *Golar*, *Kranjec*, *Meško*, *Magajna*; *Novačan*, *Bevk*, *Gregorčič*, *Finžgar*, *Cankar*, *Valentin Vodnik*, *Anton Vodnik*, *France Vodnik*, *Remec*, *Lovrenčič*, *Glazer*, *Ingolič*, *Kreft*, *Šorli* in še drugi), bilo pa je tudi precej prevodov v slovenščino (*La Fontaine*, *Sienkiewicz*, *Tolstoj*, *Kästner*, *Wilde*, *Jirásek*, *Mae-terlinck*, *Turgenjev*, *Tagore*, *Reymont*, *Gogolj*, *Descartes* in *Calderon*).

Toda oddelak je dobil dodatni denar, za katerega je nakupil še 85 knjig, prav tako izbrane vrednosti. V oddelak so prišla dela sodobnih pisateljev (*Prežihov Voranc*, *Kranjec*, *Javornik*, *Jarc*, *Mrzel*), pa dela uglednih pisateljev iz tujih književnosti (*Scott*, *Mukerdji*, *Urban*, *Svensson*, *Turgenjev*, *Bazin*, *Hugo*, *Sinclair*, *Lagerlöf*, *Dostojevski*, *Tolstoj*, *Dickens*, *Timmermans*, *Platon*). Povrh je oddelak dobil še nekaj lepih darov (*Družba sv. Mohorja*, inž. *Bedjanič*, *Jugoslovanska knjigarna*, *banska uprava*), predvsem knjige iz zbirke

⁸⁶ Hartman Bruno: *Petinsedemdeset let univertitetne knjižnice Maribor (1903—1978)*. — V: *Univertitetna knjižnica Maribor 1903—1978. Jubilejni zbornik*. Maribor 1978, str. 80.

⁸⁷ *Dijaška knjižnica*. — V: *Izvestje za šolsko leto 1939/40*. Državna klasična gimnazija v Mariboru. Maribor 1940, str. 25.

Cvetje iz domačih in tujih logov. Iz profesorske knjižnice so vanj prenesli nekaj del iz slovenske književnosti (Milčinski, Jurčič, Levstik, Meško, Cankar, Stritar), povrh pa 14 letnikov Planinskega vestnika, 15 letnikov Vrta in dva letnika Angelčka.

Ko so za profesorsko knjižnico izločili iz oddelka 97 knjig, za srbohrvaški oddelek oddelili 13 knjig, 59 nerabnih pa odpisali, je oddelek štel 1061 inventarnih števil, zares vredne literature. Tako je bila mahoma bistveno povzdignjena sestava in vsebina slovenskega oddelka dijaške knjižnice. Žal že na predvečer okupacije.

Srbohrvaški oddelek se je večal neenakomerno. V letu 1936/37 se je povečal le za eno knjigo in se povzdignil na 437 inventarnih števil. Naslednje šolsko leto je znašal prirastek 60 inventarnih števil, med njimi 49 podarjenih: iz zapuščine prof. Franca Jerovška zbrani spisi Ks. S. Gjalskega in različne izdaje Maticе hrvatske. V šolskem letu 1938/39 je bil dotok pičel — le 4 knjige, tako da je oddelek štel 501 inventarno številko. Naslednje leto pa se je srbohrvaški oddelek povečal samo za 37 števil, ki so bile izločene iz slovenskega oddelka. O vsebini oddelka pa je le malo podatkov, da bi si mogli o njej ustvariti jasnejšo sodbo.

Nemški oddelek se je povečal samo v šolskem letu 1936/37. Od banovinske zaloge šolskih knjig in učil je dobil v dar 12 izvodov knjige: Brüder Grimm: Kinder- und Hausmärchen. Odtlej je stanje ostalo neizpremenjeno: 912 inventarnih števil; v letu 1939/40 pa se je to število nepojasnjeno zmanjšalo na 742.

Pouk nemščine se je na zavodu nehal konec šolskega leta 1935/36, ko so se je učili le še osmošolci. Nemški oddelek dijaške knjižnice je tako bil ob svoj namen.

Pač pa se je od leta 1936/37 dalje utrjeval, skladno s politično naravnostjo države, francoski oddelek dijaške knjižnice. Tisto leto je dobil v dar od ljubljanskega Francoskega inštituta 20 knjig (Balzac, Chateaubriand, Beaumarchais, George Sand, La Bruyère, Molière, Lamartine, Racine), od banovinske zaloge šolskih knjig pa šest izvodov knjige: Ivan Cankar: Pages choisies. Naslednje leto je znašal prirastek 115 knjig (neopisanih), od katerih jih je 55 podarilo francosko poslaništvo v Beogradu. V šolskem letu 1938/39 je oddelek dobil 142 števil različnih francoskih revij; podarili so jih mariborski Francoski krožek in starši dijakov. V zadnjem dokumentiranem šolskem letu (1939/40) pa je v oddelek prišlo 69 knjig, ki sta jih podarila francosko poslaništvo v Beogradu ter zagrebški knjigarnar in založnik St. Kugli ali pa so izvirali iz zapuščine prof. Franca Jerovška in inž. Bedjaniča. Nekaj jih je bilo tudi iz šolske zbirke. Zastopani so bili avtorji Bossuet, Th. Gautier, Corneille, Molière, Scribe, A. Dumas, J. J. Rousseau, Racine, J. M. de Heredia, Boileau, V. Hugo, A. France, A. de Musset, Balzac, A. de Vigny, Chateaubriand.

Poslednji podatek o stanju francoskega oddelka pred okupacijo je bil: 210 knjig in 142 števil različnih revij.

Vsi oddelki dijaške knjižnice so ob koncu šolskega leta 1939/40 imeli 2552 inventarnih števil.

Do napada nacistične Nemčije na Jugoslavijo in temu sledeče okupacije je preteklo le še nekaj mesecev. Kako sta se profesorska in dijaška knjižnica tisti čas še razvijali, o tem ni podatkov. Potem pa so ju zadeli ukrepi okupacijske šolske uprave.

Knjižnica mariborske klasične gimnazije je nastala v začetku 19. stoletja iz pobud njenih učiteljev, ki so bili pospeševalci znanja in znanosti, hkrati

pa so zanju vnemali mladi rod, ki so ga vzgajali. Knjižnico so zasnovali in jo razvijali, ne da bi čakali na pobude državnih oblasti.

Ko je bilo po marčni revoluciji 1848 novo oblikovanim osemletnim gimnazijam naloženo, da morajo imeti učiteljsko in dijaško knjižnico, je imela mariborska to nalogo že opravljeno. Dasiravno je bil učni jezik na zavodu nemški in se je to reflektiralo v sestavi knjižnih skladov, so slovenski gimnazijski učitelji poskrbeli, da je bilo na osnovi obveznega pouka slovenščine za dijake slovenskega rodu vsaj v skromni meri poskrbljeno tudi za knjižnično gradivo v slovenščini. Gimnazijski učitelji — Slovenci so povrh skrbeli za dotok slavistične literature v najširšem pomenu. Ta del gimnazijske knjižnice je bil v avstrijskem Mariboru spodbuden za slovenski narodni razvoj.

Knjižnica, ali bolje profesorska in dijaška knjižnica, sta svoje sklade sestavljali ob veljavnih učnih načrtih, vendar je predvsem profesorska segala tudi na znanstvena področja zunaj njih. Težišče knjižnih skladov je bilo v klasični filologiji in zgodovini.

Urejen dotok knjižničnega gradiva so omogočili državna dotacija, prispevki mariborske mestne občine in del šolnine, zelo številni pa so bili knjižni darovi učiteljev in dijakov zavoda, mariborskih meščanov in uglednih avstrijskih znanstvenih institucij. Knjižnici, profesorska in dijaška, sta delovali po predpisih šolskih oblasti, ki so širile ali ožile dostopnost knjižničnega gradiva dijakom.

Knjižnica mariborske klasične gimnazije je bila v času Avstro-Ogrske najbogatejša splošna znanstvena knjižnica v Mariboru. Po obsegu knjižnih skladov se ji je skorajda približala škofijska, vendar je bila ta vsebinsko usmerjena predvsem v teologijo.

Mariborska gimnazijska knjižnica je veljala za eno bolje založenih srednješolskih knjižnic v Avstro-Ogrski. Zlasti v zadnjih desetletjih pred zlomom monarhije je skrbelo za dotok znanstvenih periodičnih publikacij, kar je njeno veljavo večalo.

Po prevratu l. 1918, ko so profesorsko in dijaško knjižnico med prvo svetovno vojsko zadele izgube, se dolgo nista mogli konsolidirati.

V novi državi njuno financiranje ni bilo urejeno, uplahnila pa je tudi darežljivost darovalcev knjig. Profesorji in dijaki so si tedaj mogli pomagati s storitvami vse bolj se uveljavljajočih mariborskih javnih knjižnic, posebno pa študijske knjižnice.

Bistven zaokret na bolje sta profesorska in dijaška knjižnica doživljali od šolskega leta 1935/36 dalje, ko sta bila boljše urejena njuna gmotna osnova in knjižničarsko delo. Najtemeljitejša je bila preobrazba slovenskega oddelka dijaške knjižnice, vendar že tik pred okupacijo.

Profesorska knjižnica mariborske klasične gimnazije je bila skoraj poldrugo stoletje eno izmed ključnih znanstvenih žarišč v Mariboru. Šele med vojnama jo je preseгла mariborska študijska knjižnica.

GESCHICHTE DER BIBLIOTHEKEN DES (KLASSISCHEN) GYMNASIUMS VON MARIBOR (1758—1941)

Zusammenfassung

Das Mariborer klassische Gymnasium war die angesehenste Lehranstalt der Stadt; es war nicht nur in Untersteiermark berühmt, sondern auch außerhalb davon. Seine Schüler waren hauptsächlich Slowenen. Es hatte eine Reihe ausgezeichnete Pädagogen, aus ihm ging eine große Anzahl weltberühmter Männer

hervor, darunter die Sprachwissenschaftler und Literaturhistoriker Dr. Franz Miklošič, Dr. Karl Oštir, Dr. France Kidrič, Dr. Anton Slodnjak, der Admiral Wilhelm von Tegetthof, der Komponist Hugo Wolf und der Geschichtsschreiber Dr. Hans Pirchegger. Das Lehrerkollegium und die Schüler vertieften ihr Wissen in gut eingerichteten Bibliotheken — der Lehrer- und der Schülerbibliothek.

Das Gymnasium in Maribor wurde in Jahre 1758 von den Jesuiten eröffnet, aber nur für kurze Zeit; Mit der Abschaffung des Jesuitenordens im Jahre 1773 hörte auch die Tätigkeit ihres Gymnasiums auf. In dieser kurzen Zeitspanne half es sich gewiß mit den Büchern des Jesuitenkollegiums aus, dieselben wurden aber dann in die Grazer Universitätsbibliothek überwiesen.

Als das Gymnasium im Jahre 1775 erneut als Staatsanstalt seine Tätigkeit wieder aufnahm, richtete es sich seine Bibliothek erst im Jahre 1807 ein, und zwar aus dem Nachlaß seines langjährigen Präfekten Johann Baptist Ringauf und aus der Buehschenkung von Professor Josef Wartinger, des späteren Historikers und Archivars von Steiermark. Dieser plante schon im Jahre 1801 mit seinen Kollegen Johann Baptist Gottweis und dem Katecheten Ivan Nerat eine Bibliothek für die Schüler, woraus sich die Anstaltsbibliothek entwickelte. Im Jahre 1847 zählte sie schon 1500 Hefte, davon 151 philosophische Werke, 283 verschiedene Kunstbücher, 340 aber waren Werke der antiken Literatur. Die Schüler konnten sich daraus für die unterrichtsfreien Tage der Bücher ausleihen.

Im Jahre 1849 gab das k. k. Ministerium für Cultus und Unterricht einen Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen heraus; dieser empfahl, an diesen Schulen Lehrer- und Schülerbibliotheken zu errichten. Die ersteren sollen es den Professoren ermöglichen, in der Wissenschaft Fortschritte zu machen und so den Unterricht zu vertiefen, die zweiten aber sollten die Schüler mit der Literatur in der Muttersprache bekannt machen, und mit Büchern, die den Inhalt der einzelnen Unterrichtsgegenstände vertiefen sollten.

Die Stadt Maribor mußte sich mit einem Vertrag verpflichten, daß sie mit eigenen Beiträge für die Vervollständigung der Lehrerbibliothek sorgen werde, während für die Schülerbibliothek die Schüler bei der Einschreibung eine besondere Gebühr zahlen mußten. Die Slowenischlehrer der Anstalt, die Katecheten Jurij Matjašič und Davorin Trstenjak haben im Jahr 1851 dafür gesorgt, daß aus den Schenkungen auch slowenische Bücher in die Schülerabteilung flossen.

Die Gymnasialbibliothek mit den Abteilungen vermehrte sich nicht nur mit Ankäufen, sondern auch auf Grund von Schenkungen. Nach der Märzrevolution sandten ihr die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften eine Auswahl ihrer Publikationen, das k. k. Ministerium für Cultus und Unterricht, die k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und hist. Denkmäler, die k. k. Geologische Reichsanstalt, der Ausschuß des Historischen Vereins für Steiermark, später auch die Staatsdirektion für administrative Statistik, die Wiener Technische Hochschule, die k. k. zoologisch-botanische Gesellschaft in Wien, Slovenska matica aus Ljubljana, Hirska matica aus Zagreb, das Rektorat der Grazer Universität, die Wiener Universitätsbibliothek, das fb. Lavanter Consistorium, der Landesrat von Steiermark und Krain und noch andere. Es gab viele private Spender — Verleger und Buehhändler aus Maribor, Prag, Wien, Graz, Ljubljana und Triest, auch aus deutschen Ländern, und Privatleute aus Maribor, Professoren und Schüler der Anstalt. Interessant war die Sammlung der gedruckten Jahresberichte der Mittelschulen von Österreich, Preußen und Bayern, später nur aus dem österreichischen Teil der Monarchie, aus Kroatien, Dalmatien und Boka Kotorska (Bucht von Cattaro). Im Jahren 1911 umfaßte sie 26.598 Einheiten. (Während der Besetzung wurde sie in die Wiener Nationalbibliothek überführt.)

Im Jahre 1881 wurden die Lehrer- und Schülerbibliothek streng getrennt und es wurde gesondert von ihnen berichtet. Zwei bedeutende Ereignisse haben in ihre Struktur und Einrichtung eingegriffen: die progressive Einführung von utraquistischen Parallelen in den Unterklassen seit 1889/90 und die Überstiedung in das neu erbaute Gebäude im Jahre 1892.

Obwohl es möglich ist, den Zuwachs der Lehrerbibliothek in den Jahresberichten der Anstalt zu verfolgen, bekommen wir doch die beste Einsicht in ihre Struktur aus dem gedruckten Katalog, veröffentlicht in den Jahresberichten der Jahre 1898, 1899 und 1900, wie er von dem Ministerium für Cultus und Unterricht angeordnet wurde. Die Bibliothek hatte ein alphabetisches Namensverzeichnis der Autoren und einen Kennwortkatalog in Buchform, daneben ein Inventarbuch und ein Journal über den Bücherverleih. Der gesamte Bücherfond war in 20 Gruppen eingeteilt (am Ende des Schuljahrs 1898/97 zählte er 6582 Hefte und Bände). Am kostbarsten und umfangreichsten war die Gruppe der klassischen Philologie, so

der griechischen wie auch der lateinischen. Zahlreich war die Gruppe der modernen Philologie, darunter aber die größte Unterabteilung der deutschen Literatur, besonders der deutschen Klassik. Um die Hälfte kleiner war der Fond der slowenischen Sprachwissenschaft und Literatur, doch befand sich darunter viel Kostbares aus dem slowenischen Schrifttum vom 16. Jahrhundert weiter. Umfangreich war auch die Gruppe der Werke der Universalgeschichte und der Geschichte Steiermarks. Entsprechend waren auch die Naturwissenschaften vertreten. Der Historiker des Mariborer Gymnasiums Max Höffer beurteilte die Bibliothek, daß »in ihr einzelne Gebiete ungleichmäßig vertreten sind«, daß man sie aber für »eine der besser eingedeckten« halten muß. Im Schuljahr 1910/11 erhöhte sich der Bücherfond auf 7503 Hefte und Bände.

Die Schülerbibliothek, mit welcher die slowenischen Schüler nicht zufrieden waren, da in ihr doch die deutsche Literatur vorherrschte, war im Schuljahr 1911/12 in eine deutsche und eine slowenische Schülerbibliothek eingeteilt.

Während des ersten Weltkriegs wurden die Schülerbibliotheken in das Gebäude der Realschule übersiedelt, die Lehrerbibliothek blieb aber im Gymnasialgebäude, wo ein Militärlazarett war. Während des Krieges erlitten alle drei Bibliotheken beträchtlichen Schaden.

Nach dem Umsturz fanden sich die Bibliotheken wieder im Gymnasialgebäude ein. Ihre Einrichtung blieb zwar die gleiche, von ihren Entwicklungen haben wir aber keine Berichte. Erst in dem Jahresbericht am Ende des Schuljahrs 1929/30, der nach zehnjähriger Pause wieder erschien, ist die Angabe zu entnehmen, daß die Lehrerbibliothek 5849 Inventarnummern zählte. Die Finanzierung der Lehrer- und Schülerbibliothek war schlecht geregelt, Spender gab es fühlbar weniger (zum Beispiel die kónigl. Banatsverwaltung, der Banatsvorrat an Schulbüchern, die Nationalversammlung, der Senat, das Unterrichtsministerium und Einzelne, besonders die Professoren der Anstalt).

Am Ende des Schuljahrs 1929/30 hatte die Schülerbibliothek insgesamt 1900 Bücher (752 slowenische, 298 serbokroatische und 870 deutsche), nachdem die Literatur habsburgisch-monarchistischen und deutsch-nationalistischen Inhalts aus ihr ausgeschieden wurde. In den folgenden Jahren wurde die Schülerbibliothek in eine slowenische, deutsche, serbokroatische und französische Abteilung eingeteilt. Seit dem Schuljahr 1936/37 begann sich vor allem ihre slowenische Abteilung wieder planmäßig zu bereichern. Besonders kurz vor der nazistischen Besetzung (1939—1941) vermehrte sich diese Abteilung auf Grund einer Auslese der slowenischen schönen Literatur, sie wurde aber auch bibliothekarisch geordnet.

Die Lehrerbibliothek begann sich erneut zu regenerieren, als seit 1935/36 der klassische Philolog Jože Košar ihre Leitung übernahm. Mit einer erwogenen Auswahl der slowenischen wissenschaftlichen Literatur und der Zeitschriften und der bibliothekarischen Ordnung erhöhte er ihr Niveau bis zur nazistischen Besetzung.

Sowohl die Lehrer- wie die Schülerbibliothek des (klassischen) Gymnasiums von Maribor spielten durch 140 Jahre eine beachtenswerte Rolle bei der geistigen Vertiefung der Professoren und Schüler.

ORIS RAZVOJA ZDRAVSTVA IN SOCIALNEGA VARSTVA NA OBMOČJU OS ŠENTJUR/CELJE IN OS ŠMARJE/JELŠE OD PRVIH ZAČETKOV DO DANES

Eman Pertl*

UDK 614+36(091)(497.12 Šentjur+Šmarje)

PERTL Eman: Oris razvoja zdravstva in socialnega skrbstva na območju OS Šentjur/Celje in OS Šmarje/Jelše od prvih začetkov do danes. (Schilderung der Entwicklung des Gesundheitswesens und der Sozialfürsorge im Bereich der Gemeinden Šentjur/Celje und Šmarje/Jelše von den ersten Anfängen bis heute. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 276—298.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 6 silk.

Po uvodnih splošnih podatkih o razvoju zdravstva in socialnega skrbstva na območju OS Šentjur/Celje in OS Šmarje/Jelše razpravlja avtor najprej o tem vprašanju na območju OS Šentjur/Celje, potem pa na območju OS Šmarje/Jelše, pri čemer razčlenjuje delovanje posameznih zdravnikov in drugih zdravstvenih delavcev na obeh območjih. Pri tem prhlaja do izraza stanje v obdobju predaprilske Jugoslavije, osvobodilnega boja in še zlasti obdobje izoblikovanja socialističnega zdravstva in socialnega skrbstva po osvoboditvi. Na kraju se pri tem opira na statistične podatke o gibanju prebivalstva na obeh območjih glede na splošno smrtnost, smrtnost dojenčkov, povprečno starost umrlega prebivalstva, staranje populacije, življenjsko (biološko) moč prebivalstva in najpogostnejše vzroke smrti ter primerja stanje v obdobju 1945 do 1978 z onim, kakršno je bilo v obdobju 1920 do 1945.

UDC 614+36(091)(497.12 Šentjur+Šmarje)

PERTL Eman: Description of the Development of the Health Service and of the Social Welfare in the Region of the Communal Assemblies of Šentjur/Celje and of Šmarje/Jelše from the First Beginnings till Today. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 276—298.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 6 fig.

After the introductory general data about the development of the Health Service and of the Social Welfare in the region of the Communal Assemblies of Šentjur/Celje and of Šmarje/Jelše the author treats this question first in the region of the Communal Assembly of Šentjur/Celje, then in the region of the Communal Assembly of Šmarje/Jelše, analysing the activities of the individual physicians and of the other sanitary workers in both regions. The state in the period of the pre-April Yugoslavia finds its expression there, as well as in the period of the war of Liberation and especially in the period of forming the socialistic Health Service and Social Welfare after the liberation. At the end he rests on the statistic data of the circulation of the population in both regions with respect to the general mortality, the mortality of the nurslings, the average age of the deceased inhabitants, the ageing of the population, the vital (biological) force of the inhabitants and the most frequent reasons for dying, and he compares the state in the period between 1945 and 1978 with that between 1920 and 1945.

* Prim. dr. Eman Pertl, zdravnik, Maribor.

Splošni podatki

V vseh časih je bilo kjerkoli na svetu človeku vprašanje zdravja in smrti eno najbolj perečih. Zato najdemo že izza pradavnih časov dokaze, kako se je človek boril za svoje zdravje, za svoj obstoj. Za najstarejše čase je takih podatkov zelo malo, a kolikor jih je, povedo, kako si je že takrat človek poskušal pomagati v bolezni in onemoglosti. Prvobitno so bile zdravilarice in prve pomočnice v človekovi bolezni ali telesni oslabeledosti ženske matere, tako še posebej porodnicam ob porodu in glede ženskih bolezni. To skrb so sčasoma prevzeli moški.

Kadar imamo v mislih razvoj zdravstva katere naših pokrajin, denimo na Kozjanskem, se kar hitro prepričamo, da je bilo glede skrbi za njihovo zdravje približno tako kakor smo pravkar rekli. Malo več vemo o tem šele izza zgodnjega srednjega veka, čeprav ne manjka zlasti na celjskem območju dokazov o zdravstvu slovenskih predhodnikov, kakor Keltov, Ilirov in še zlasti Rimljanov. Vse to pa tudi potrjujejo razne najdbe (orodje, posodje itp.). O zdravstvu v rimskih časih pričajo najdbe zlasti blizu raznih zdravilnih vrelcev, kakor okrog Rogaške Slatine, Atomskih toplic, pa tudi drugje. V srednjem veku, v dobi fevdalizma ni mnogo pisanih virov o zdravju našega ljudstva, večinoma se nanašajo na vladajoči sloj, na slovensko ozemlje priseljeno plemstvo in njegovo ožje sodelavce. O nekih zdravstvenih šolah na našem ozemlju še takrat ni bilo niti govora, marveč so bili zdravniki večinoma tujci (Židje, Italijani in Nemci) in ti, kolikor so bili zares šolani zdravniki, niso zdravili podložniškega ljudstva, marveč predvsem plemstvo in premožnejše meščanstvo. Zato je bilo kozjansko slovensko ljudstvo navezano na samopomoč tudi glede zdravstva. Ni čudno, da so se pojavljali zdravilarji (zdravilci), ki so jim ponekod dejali tudi vrači. Vsi ti so se seveda naslanjali na pomoč višjih sil in se poleg svojih zdravilskih izkušenj zanašali tudi na pomoč raznih posebnih zavetnikov oziroma priprošnjikov, ki bi naj prav gotovo pomagali v raznih boleznih bolnikom k ozdravljenju še zlasti ob epidemijah kužnih bolezni, pri nas predvsem v času kuge. Zato tudi razne oblike zagovorov, kužnih molitev in prošnje procesije. Vse to še pravzaprav do današnjega dne ni popolnoma zamrlo. Še danes nekateri verujejo v čudežno ozdravljenje zlasti v primerih, ko niti današnja medicina bolniku ne more pomagati. Zato pa tudi venomer iskanje čudodelnih vod in zelišč, obiskovanje raznih toplic in zatekanje k lažnim zdravnikom, kakor so nekoč le-ti ponujali ob bučni reklami na sejmih, žegnanjih ali kjerkoli že svoja čarovna zdravila.

Mnogi so verovali, da jih obvarujejo pred boleznimi posebni naveski, ogrlice oziroma okraski, kakor zlasti uhani, ki bi naj lajšali bolečine ušesnih bolezni. Takšne zlate uhane so nosili (ali morda še nosijo) celo moški, kakor sem sam videl pred dobrimi petdesetimi leti pri Žusemčanih. Ko sem spraševal strica, kaj naj pomenijo ti uhani pri moških — večinoma so namreč nosili le po enega, ta na levem, oni zopet na desnem uhlju — mi je obrazložil, da naj bi ti uhani bili zoper ušesne bolečine in jih zato taki moški nosijo na tistem uhlju, čigar uho je obolelo in povzročalo bolečine. Take naveske, ogrlice in podobne (zdravilne) okraske so nekoč imenovali amulette.

Ljudska medicina pozna vse polno raznih, malone obrednih postopkov, ki bi naj obvladali zle duhove, povzročitelje raznih bolezni. Pri duševno iztirjenih je bilo že v davnih časih priljubljeno izganjanje hudobnih duhov, ker je pač vladalo mišljenje, da ne gre v takih primerih za bolnike, marveč za obsedene.

Zaradi vraž in čarovnij je bilo več čarovniških sodb in sežiganj čarovnic, o katerih so bili nekoč prepričani, da so v zvezi z zlimi duhovi in da zato pri- našajo ljudem nesrečo, bolezen in smrt. Vse to pa zato, ker si še prenekaterega,

sicer naravnega ali bolezenskega pojava preprosti, pogostoma pa niti takratni kolikor toliko izobraženi ljudje niso znali pravilno razlagati. Tako so verjeli, da je krava začarana, če je njeno vime dajalo krvavo mleko, ko je v resnici šlo za tuberkulozo vimena ali kako drugo bolezen, ki prej ko slej povzroča tudi krvavljenje. Podobnih primerov je mnogo. Nekoč še šolanah živinozdravnikov ni bilo in so pri nas znani šele nekako od srede 19. stoletja dalje. Tako je razumljivo, da je imelo neuko ljudstvo nenavadne bolezenske izpremembe pri živini za posledico začaranosti, ki jo prizadeva nekdo med hudobnimi ljudmi, da bi škodoval sočloveku.

Podobno kakor so se pojavljali samorastniški ljudski zdravniki, so se med preprostim ljudstvom bavili z zdravljenjem živine samouki živinozdravniki, ki so iz lastnih izkušenj in po izročilu svojih prednikov zdravili in poskušali pomagati bolni živini. Tu naj omenim tako imenovane rezarje, ki so bili cenjeni in že od nekaj iskani še zlasti, če so bili mojstri v svoji obrti.

Ob vsem že povedanem pa le ostaja bridka resnica, da je naš narod zelo dolgo živel v zdravstveni temi, prepuščen sam sebi, da je umiralo mnogo otrok in odraslih večinoma še mladih ali ljudi v najboljših letih, ker ni bilo pravočasne strokovne pomoči in še o zdravstveni prosveti ni bilo pri nas ne duha ne sluha, pa tudi najenostavnejšega preprečevanja (preventive) nalezljivih bolezní ne. Zato je bilo prebivalstvo tako maloštevilno, naraščaja malo, povprečna življenjska starost zelo nizka, tako da so takrat imeli ljudi z nekaj nad 40. letom že za starce.

Državne oblasti še vse do 16. stoletja niso imele posebnega interesa za organizacijo zdravstva na podeželju. Po najnujnejših, a sila preprostih in neučinkovitih preprečitvenih ukrepih so segale največ ob času kuge, ko so posebni kužni zdravniki, odti v povoščeno varovalno obleko poskušali omejiti širjenje bolezní s posebnimi razkužili, večinoma s kisom, plamenom (ognjem) in zakajevanjem. Vse te mere so bile seveda zelo dvomljive vrednosti in je zategadelj umiralo za kugo stotine in še več ljudi. Pred njo so se mogli obvarovati samo tam, kjer so še pravočasno popolnoma zaprli dostop ljudem v večja naselja, trge in mesta, saj razen osamitve (izolacije) obolelih takratna medicina ni imela nobenega učinkovitega zdravila, čeprav jih je uporabljala vse polno, med njimi celo po današnjem pojmovanju popolnoma nesmiselne pripravke, kakor prah iz posušenih zmletih krastač. Šele skupna nesreča oziroma nevarnost sta prisilili oblasti, da so začele razmišljati, kako bi obvarovali prebivalstvo pred kužnimi boleznimi, ki so nevarne slehernemu in jih utegne kdorkoli prenašati na druge, še zdrave.

Oglejmo si samo nekaj podatkov o kugi na območju obeh občin (Šentjur /Celje in Šmarje/Jelše)!

Na Planini pri Sevnici spominja na kugo leta 1646 kamniti steber na poti Planina—Visočje. Šentjurčani so si prizadevali, da bi kugo ukrotili s cerkvijo sv. Rozalije, priprošnjice zoper kugo. Leta 1645 sta zanesla kugo (kakor pripovedujejo stari viri) v Šmarje iz Ptuja dva ničvredna fanta. V spomin na kužno leto 1646 je nastala znana romarska cerkev sv. Roka. V trgu in okolici Rogatca je kuga večkrat morila, tako v letih 1358, 1529, 1625, najhuje pa v letih 1646—1652, o čemer priča več kužnih znamenj v okolici Rogatca. Stara poročila izpričujejo o kugi v Podčetrčku v 16. in 17. stoletju, da je zemljiška gosposka v tem obdobju izgubila najmanj 400 podložnih, slovenskih tlačanov. O kugi v Bistrici ob Sotli v letih 1645—1646 poročajo takratna uradna poročila; na to epidemijo kuge spominja Štandlerjevo kužno znamenje, imenovano »beli križ«. V Kozjem je kuga divjala že leta 1358. Nato je skoraj 200 let ni bilo, pač pa so se vrstile

epidemije kuge v 16. in 17. stoletju (1529, 1578, 1625 in 1648—1652), najhuje pa je morila v letih 1646—1652.¹

Nekako sredi 14. stol. so bili tudi pri nas po večjih mestih ustanovljeni posebni domovi, v katerih so nastanili onemogle ali osirotele stare meščane; to so bile nekakšne sirotišnice, iz katerih so se sčasoma razvile bolnišnice. Prvotno so jih imenovali špitale. Od tod tudi imena nekaterih krajev, kakor Špitalič, Špital.

Ponekod so imeli (tudi pri nas) vse do najnovejšega časa celo na podeželju tako imenovane občinske sirotišnice, v katerih so oskrbovali posamezne osirotele in onemogle občane, medtem ko so po mestih in trgih bile hiralnice večinoma nadaljevanje nekdanjih špitalov.²

Tu moramo vsaj na kratko omeniti tudi samostansko zdravstvo (medicino) že zato, ker je imel v Olimju red Pavlincev v svojem samostanu (kakor je bilo navadno tudi v drugih samostanih v srednjem in zgodnjem novem veku) lekarno, pa tudi infirmarij, nekakšno bolnišnico v malem, kjer so zdravili obolele člane svoje redovniške hiše. Kakor drugi redovi, so Pavlinci prav gotovo nudili zdravniško pomoč tudi najbližjim prebivalcem, morda tudi okoličanom. Kakor v drugih samostanih, so olimski redovniki gojili v svojem vrtu zdravilna zelišča, pripravljali iz njih razna zdravila in se še posebej ukvarjali z medicino.^{3, 4}

Z nastopom Gerharda van Swieten a, zdravstvenega svetovalca cesarice Marije Terezije (1740—1780), so se polagoma vsaj v glavnem začele zdravstvene razmere izboljševati, nikakor pa še dolgo zatem ne v odročnih krajih, kakršni so bili na Kozjanskem.

Takrat so nastajale ob že obstoječih medicinskih fakultetah posebne šole za tako imenovane ranocelnike, ki so jih imenovali različno: kirurge, zdravnike cepitelje oziroma praktične zdravnike. Šolali so se v medikokirurških zavodih, ki so bili v avstrijskem cesarstvu na sedežih posameznih dežel, tako za slovenske v Ljubljani, Trstu, Celovcu in Gradcu, kjer je tak zavod trajal vsega 81 let (1772—1863) do ustanovitve medicinske fakultete.

Ranocelniki so bili usposobljeni za zdravljenje vseh vrst ran, uravnavali so izpahe in kostolome, bili večji porodništva, obvladali notranje in otroške bolezni, njihova prva skrb pa je bila preprečevanje nalezljivih bolezni; bili so torej tudi nekakšni epidemiologi in je bila zato ena njihovih glavnih nalog, da so prebivalstvo cepili zoper koze (variola vera), zato pa tudi njihov naziv — zdravniki cepitelji; imeti so morali tudi »domačo« (ročno) lekarno.

Ranocelnikov ne smemo zamenjati s padarji (kopališčniki), ki so bili večinoma brez posebne strokovne izobrazbe in so imeli njihov poklic za nečastno rokodelstvo. Konec 18. stoletja kopališčnikov pravzaprav ni bilo več, ker so ob solidni strokovni izobrazbi ranocelnikov (kirurgov) postali nepotrebni.⁵

V Šentjurju pri Celju sta delovala dva ranocelnika (kirurga), in sicer Franc Ipavec (1776—1858), začetnik znane rodbine Ipavcev zdravnikov in glasbenikov, in Nikolaj Ripšl (1831—1900), brat Karla Ferdinanda, znanega pesnika, ki je tesno sodeloval z glasbenikoma Benjaminom in Gustavom Ipavcem. V Kozjem je deloval v drugi polovici 19. stoletja praktični zdravnik (Distriktsarzt = ranocelnik) Johann G. Wolf. V Šmarju pri Jelšah omenja dr. Jože Vošnjak

¹ Ivan Lapajne: Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884, str. 297, 304, 305, 308—309.

² Miloš Rybář: Janez Krstnik Valvasor in laški špital. Naše delo (Laško), 1970/71.

³ Edvard Glaser: »Atomске toplice« kod Podčetrka. Acta historica medicinae pharmaciae veterinae. Anno VII. 1—2. MCMLXVII (1957), 96—106.

⁴ Franc Minafič: Olimje. Farmacevtsko društvo Slovenije, podružnica Maribor, 1955.

⁵ Eman Perti: Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850—1941. Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968 (ed. V. Vrhnjak), 518—520.

(1834—1911), da je ondi pred njim deloval ranocelnik (kirurg), vendar o njem kaj več v svojih Spominih ni zapisal.⁶

V Bistrici ob Sotli je doslej znan najstarejši ranocelnik, in sicer neki Sandri, ki je tod deloval že v jožefinski dobi, torej vsaj še pred letom 1790. O tem smemo sklepati po datumu rojstva njegovega sina Andreja, ki je zapisan v župnijsko rojstno knjigo dne 23. XI. 1790. Naslednji ranocelnik v Bistrici ob Sotli je bil Jožef Kunj, ki je omenjen v rojstni knjigi leta 1836, ko se mu je rodil sin Jožef.⁷ Na splošno smemo trditi, da so prvi zdravniki, doktorji medicine, prihajali na Kozjansko šele v drugi polovici 19. stoletja; delovali so kot okrožni in okrajni, po letu 1929 pa kot banovinski zdravniki.

Ko še ni bilo dovolj zdravnikov s pravkar (1863) ustanovljene graške medicinske fakultete, ranocelnikov pa po tem letu ni bilo več in so stari čedalje bolj izumirali, je nastalo na slovenskem Štajerskem veliko pomanjkanje zdravnikov, tako da je prišel tu leta 1887 po en doktor medicine oziroma po en ranocelnik na 6947 prebivalcev. Podobno je bilo z izprašanimi babicami. Na slovenskem Štajerskem je prišla konec prejšnjega stoletja na okoli 5000 prebivalcev po ena babica, četudi so bili avstrijskim medicinskim kirurškim učiliščem dodeljeni posebni babiški tečajji, tako tudi v Gradcu, kjer je Janez Nep. Kömm (1779—1851) v letih 1828—1849 predaval za babiške učenke z južnega Štajerskega v slovenščini. Bilo pa je vse polno lažnih babic in je zato marsikatera porodnica postala žrtev njihove nevednosti.

Vse od druge polovice 19. stoletja do razpada Avstro Ogrske (1918) so okrajni in okrožni zdravniki imeli poleg uradne zdravniške službe tudi privatno zdravniško prakso; bili so zdravniki splošne prakse (medicine). Obseg njihove strokovnosti je bil precejšen, saj so v glavnem morali obvladati vse medicinske panoge, prav posebno pa malo kirurgijo, notranje in otroške bolezni, porodništvo, lekarništvo (imeli so v krajih, kjer ni bilo javne lekarne, hišno ali »ročno« lekarno) in najosnovnejše iz zobozdravstva (brezbolno in brezhibno ruvanje zob!). Praktično zdravniško izobrazbo so si zdravniki splošne medicine po promociji lahko pridobili predvsem v višje organizirani bolnišnici. Zato so prebili zdravniki, ki so se potegovali za zdravniško službo na podeželju (okrožni, okrajni oziroma krajevni zdravniki) po več let v bolnišnici, kjer so se na posameznih bolnišničnih oddelkih izurili za praktično zdravniško delo, poleg tega so se pa, če le mogoče, še urili v zobozdravstvu in lekarniškem delu. Za tako strokovno izobraževanje se država ni mnogo brigala, tako tudi ne prejšnja Jugoslavija, marveč so si morali mladi zdravniki pridobiti praktično zdravniško znanje navezani na lastno pobudo in iznajdljivost sami — kakor so vedeli in znali. Kdor ni bil praktično dovolj izurjen, na podeželju ni mogel uspeti, še zlasti pa ne, če je imel za soseda kolego, temeljito praktično usposobljenega zdravnika.

O socialnem zavarovanju vse do srede 19. stoletja še pri nas ne moremo govoriti, vsaj ne v taki obliki in obsegu, kakršno je dandanašnji. O nekakšnem socialnem zavarovanju smemo govoriti šele pozneje in le v krajih, kjer so bila kakšna podjetja, kakor železnica (na Kozjanskem šele od leta 1903 dalje), slatinski obrat v Rogški Slatini, tovarna kopit v Loki pri Žusmu, rudnik Vrovec (okrog leta 1923) in morda še kje.

Delo zdravnika na podeželju je bilo vse prej kot lahko. Kozjansko je večinoma zelo hribovito in je bilo zlasti v zimskih mesecih malone nedostopno. Marsikdaj je bila težavna in utrujajoča pešhoja edina možnost, da je zdravnik mogel do bolnika. Kočija je bila redkost, uporabljiva pa le v krajih, kjer so bile vozne ceste. Pozneje — nekako od leta 1910 dalje — je prišlo v rabo kolo,

⁶ Jože Vošnjak: Spomini I, Ljubljana 1906, 111.

⁷ Martin Panč (župnijski urad v Bistrici/Sotli): Najstarejši zdravniki v B./S. (Pismo sporočilo.)

ki je pot do bolnika samo nekoliko skrajšalo, najtežavnejši del poti pa je bilo potrebno opraviti peš.

Ker je bilo v revnih hribovskih krajih malo zaslužka, prebivalstvo pa ponekod razmeroma zdravo in je le izjemoma potrebovalo zdravniško pomoč, so se zdravniki na posameznih zdravstvenih postojankah pogostoma menjali. Tako je bilo znano, da so si zdravniki na Planini pri Sevnici tako rekoč podajali kljuge in ni ondi zlasti na začetku tega stoletja nobeden med njimi pognal korenin, marsikje drugod pa je bilo premalo pogojev, da bi se tamkaj mogel naseliti zdravnik, čeprav bi bil nujno potreben. Tako so bili ponekod ljudje po mnogo ur oddaljeni od zdravnika, ki je prispel k bolniku šele, ko je minilo že najmanj 24 ur, kar je bilo marsikdaj zanj usodno; to posebno v primerih nujnih internih in kirurških zbolenj, nadalje pri otroških nalezljivih boleznih, še zlasti pri davici in škrlatinki. Zato so ljudje tolikokrat kot smrtne vzroke umrlih navajali, da se je otrok zadušil, da so se komu čreva zmešala, da se mu je voda zaprla, da je izkrvavel, da je porodnica umrla med porodom. Vsi ti bedniki bi morda ušli prezgodnji smrti, da je že takrat bila reševalna služba vsaj kolikor toliko organizirana. To pa še takrat ni bilo ostvarljivo, ker za reševalno službo v današnjem smislu sploh ni bilo nobenih pogojev. Zato so morali zdravniki marsikdaj na domu bolnika opraviti tudi večje posege v kaj neugodnih okoliščinah, kakor zahtevnejše porodniške operacije, čiščenje maternice, pa tudi težavnejše kirurške posege, kakor resekcijo rebra zaradi gnojnega vnetja popljučnice (empyema pleurae), da naštejemo le najpogostejše.

Prva svetovna vojna (1914—1918) je zdravstveno stanje samo še poslabšala, ker so bili nekateri zdravniki mobilizirani in se je njihovo število na Kozjanskem zmanjšalo. Hudo je bilo obdobje v letih 1918/19, ko je divjala epidemija španske gripe, ki je ob splošnem pomanjkanju zaradi vojnih let pokosila na desetine ljudi. Prav takrat je bilo mnogo primerov pljučne jetike, še posebno njene hitro napredujoče oblike. Z raznih bojišč se je vračalo vse polno izčrpanih in bolnih vojakov, marsikoga pa sploh ni bilo več nazaj.

V prejšnji Jugoslaviji se je začela uveljavljati socialna medicina predvsem na pobudo socialno medicinskega reformatorja Andrije Štamparja (1888—1958). Dne 14. V. 1922 je izšel zakon o socialnem zavarovanju delavcev, ki bi naj urejeval oskrbo delavcev v primeru bolezni, nesreče, onemoglosti, starosti in smrti, medtem ko še ta zakon ne govori o oskrbi delavcev v primeru brezposelnosti. Kakor je bil ta zakon še kar dobro zamišljen, pa v takratnih časih in razmerah le ni bil dovolj učinkovit že zato ne, ker ni zajemal nekaterih delavcev, kakor poljedelskih, viničarjev in onih v obratih, ki po svoji organizaciji niso mogli biti deležni ugodnosti, ki jih je zakon določal za druge delavce. In prav kmečko in še zlasti viničarsko zavarovanje je bila tista boleča stran socialne ogroženosti, ki je pestila viničarje in male posestnike tudi na Kozjanskem. Tako je bil velik del prebivalstva obsojen na životarjenje in navezan na lastno znajdljivost še posebno v hudih dneh gospodarske krize, ki se je že zgodaj oglašala vsepovsod.⁶

V dvajsetih letih so ponekod v Sloveniji že nastajali zdravstveni domovi, vendar je nastal na Kozjanskem samo eden, in to v Rogatcu. (Glej tam!)

Takratni zdravstveni domovi so imeli na skrbi predvsem preprečevanje in zatiranje raznih (predvsem črevesnih) nalezljivih bolezni, zato pa tudi njihova skrb za asanacijo (higienizacijo) določenih vasi (krajev) in pokrajin, nadalje skrb za zdravje otrok in mater, zdravstveno vzgojo (predavanja, svetovanja, razstave, priložnostni zdravstveno vzgojni gospodinjski tečaji), medtem ko v

⁶ Andrija Stampar: Socialna medicina, Zagreb 1926.

njihov delokrog še ni sodilo splošno zdravstvo (razne ambulante za posamezne medicinske panoge).

Dobra stran takratnih zdravstvenih domov, kolikor jih je seveda že bilo, je bila njihova patronažna služba, ki so jo opravljale takratne zaščitne (danes medicinske) sestre. Delovale so nadalje že tudi razne bolniške blagajne, kakor bratovske skladnice, trgovska bolniška blagajna, pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Vse to pa za Kozjansko ni prihajalo toliko v poštev, kvečjemu v nekaterih večjih krajih in trgih (Šentjur pri Celju, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Kozje, Bistrica ob Sotli, Rogaška Slatina, Loka pri Žusmu, Šmarje pri Jelšah). V tem času so nastajale tudi nekatere zdravstvene šole, kakor šola za zaščitne sestre, šole za higieno, šole za pomožni personal v higienski službi in razne gospodinjske šole s poukom o zdravstveni vzgoji. V načrtu je tudi bilo, da se ustanovijo zdravstvene postaje v oddaljenejših in nerazvitih krajih.⁹

In tako nekako je ostalo do leta 1941, ko je tudi na Kozjanskem zaradi nemške nacistične okupacije zdravstvena služba še jedva obstajala.

Če so bile že posledice prve svetovne vojne hude, so bile one po drugi svetovni vojni še mnogo hujše, saj je vojna divjala na domačih tleh, ki so bila marsikje popolnoma opustošena, zdravstveno stanje prebivalstva na vsem tem ozemlju zelo hudo. Zato je bilo potrebno po osvoboditvi (1945) začeti tudi na zdravstvenem področju čisto znova in ga najprej šele organizirati.

Prva leta po osvoboditvi so še bile pri nas vse zdravstvene ustanove predračunske. Že kmalu pa je postalo jasno, da zdravstvena služba ne more več sloveti na privatni praksi zdravnikov, marveč na vsestransko razviti mreži zdravstvenih zavodov, ne more se več omejevat samo na zdravljenje v bolnišnicah in zdravstvenih domovih, temveč se mora izvajati tudi na področju zdravstvene preventive, v preprečevanju vzrokov zbolenj in izboljšanju higienskih razmer. Zajeti pa mora tudi področje zdravstvene rehabilitacije, ki naj obolelim vrne čimprej in v čim večji meri delovno sposobnost. Že kmalu po letu 1950 se je začelo tudi v zdravstveni službi uvajati družbeno upravljanje (upravni odbori, delavski sveti), prejšnjo predračunsko prakso v zdravstvu pa je zamenjalo samofinanciranje.¹⁰ Ta preobrazba v zdravstveni službi se je približno v enem desetletju toliko izoblikovala, da je bil v nadaljnjem desetletju prehod v socialistično samoupravljanje v zdravstvenih zavodih nekaj samo ob sebi umevnega, zdravstvenim delavcem pa dajalo novih pobud k širši konceptiji medicine, k boljšemu razumevanju tesne odvisnosti in povezanosti medicine s celotno družbeno problematiko in k pravilnemu vrednotenju praktičnih rezultatov vsakdanjega strokovnega dela. V najnovejšem času pa že sklepajo delovni ljudje in občani v vsaki občini samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva (pravice do socialne varnosti v zvezi z zdravstvenim varstvom, način njihovega zagotavljanja, sistem solidarnosti).¹¹

Zdravstvene postojanke v SO Šentjur pri Celju

V Šentjurju pri Celju je zdravstveno službo po osvoboditvi na novo organiziral dr. Fran Svetina (1894—1958), ki je bil takrat edini zdravnik za vse šentjursko območje. Njegova zasluga je, da je po osvoboditvi Šentjur/Celje kot prvi dobil zdravstveno postajo. Ker je število zaposlenih delavcev naraščalo,

⁹ Bogoljub Dragaš: Zgodovina in delo sestrstva v Sloveniji. Ljubljana 1938. »Dečji in materski dom kraljice Marije«.

¹⁰ Tone Ravnikar: Zdravstvena služba in družbeno upravljanje zdravstvenih zavodov. Ljubljana 1956.

¹¹ Zdravstvene skupnosti v SR Sloveniji: Samoupravni sporazumi o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva. Ljubljana 1978.

Dr. Fran Svetina

vsega dela ob obilnem družbeno političnem delu sam ni več zmagoval in je zato dal OLO Celje okolica pobudo, da se zdravstvena služba razširi in poskrbi za ustrezni zdravstveni kader. Dne 1. maja 1952 so odprli prvo sektorsko ambulanco s šestčlanskim zdravstvenim kolektivom, sočasno pa je nastala tudi prva lekarniška postaja. Kmalu pa takšna ureditev zdravstvenih služb v okviru zdravstvene postaje ni več zadoščala in je po temeljitih pripravah začel novembra 1958 z delom občinski zdravstveni dom, ki mu je bil prvi direktor dr. F. Svetina, vendar je že kmalu zatem umrl.

Nadaljnji razvoj Šentjurja/Celje in uresničeno kmečko zavarovanje v njegovi občini sta pokazala, da tudi sedanji razširjeni prostori v zdravstvenem domu niso primerni za sodobno zdravstveno delo in da je potrebno misliti na gradnjo ustreznega zdravstvenega doma. Leta 1968 se je ZD Šentjur/Celje združil z ZD Celje v regionalni zdravstveni dom, leta 1972 pa je bil odprt novi ZD Šentjur/Celje.¹²

Drugi zdravniki v Šentjurju.

Med prvimi so bili *I p a v c i*. Že v začetku 19. stoletja je tu deloval Franc *I p a v e c* (1776—1858) kot kirurg (ranocelnik) in je utemeljitelj znane rodbine *I p a v c e v* zdravnikov in glasbenikov: Alojzij *I p a v e c* (1815—1849), Benjamin *I p a v e c* (1829—1908), Gustav *I p a v e c* (1831—1908) in Josip *I p a v e c* (1873—1921).¹³ Še

¹² Anti Svetina: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Šentjurju pri Celju za službovanja dr. F. Svetine. (Pismeno sporočilo.)

¹³ Eman Pertl: *I p a v e c i* kot zdravniki. Ob odkritju spomenikov skladateljcem *I p a v c e m*. Šentjur pri Celju 1972. Sklad za postavitev spomenikov skladateljcem *I p a v c e m*, 23—32.

v času Ipavcev je v Šentjurju/Celje deloval tudi kirurg (ranocelnik) Nikolaj Ripšl (1831—1900).^{14, 15} Posle okrožnega zdravnika je tu v letih 1918—1923 opravljal dr. Karel Pečnik, ki se je ukvarjal tudi z zdravstveno publicistiko s tematiko o tuberkulozi.¹⁶

Znani babici v Šentjurju/Celje sta bili Neža Šinok, ki je še službovala za Gustava Ipavca, in Pavla Urleb od leta 1936 dalje.

Omeniti še moramo zdravnika in zdravnico (očeta in hčerko) dr. Vladimirja Moilnickega (1874—1943) in dr. Marijo Mogilnicko (1909—1942). Marija je bila leta 1942 v Mariboru ustreljena kot talka, Vladimir pa je umrl leta 1943 v taborišču Coburg.¹⁷

Po smrti (1958) dr. F. Svetine so v Šentjurju/Celje službovali zdravniki Milan Mosečič, Milena Hudina-Čretnik in Zdenko Gams, pozneje pa Ivan Moser, Anti Svetina in Andrej Fidler.

Leta 1979 je imel ZD Šentjur/Celje naslednje zdravstvene kadre: 7 zdravnikov (od teh 4 specialisti splošne medicine), 14 medic. sester (od teh 4 višje medic. sestre) in 1 babico; nadalje 3 stomatologe, 2 dentista, 5 zobnih instrumentark in 3 zobotehnike; 2 pisarniški delavki in 3 čistilke.

V to število je všteti tudi zdravniški kader zdravstvene postaje na Planini/Sevnica, ki pripada TOZD ZD Šentjur/Celje, in sicer: 1 zdravnik, 1 stomatolog, 1 babica, 2 medicinski sestri, 1 zobna instrumentarka in 1 čistilka.

Kolektiv lekarne Šentjur/Celje šteje 1 diplom. farmacevta, 1 farmacevtskega tehnika, 1 laborantko in 1 čistilko. Vse tri zdravstvene ustanove so imele skupaj 43 članov.

Leta 1975 je imela OS Šentjur/Celje 1 zdravnika na 2520 prebivalcev ali 0,4 zdravnika na 1000 prebivalcev.¹⁸

Podobno kakor v Šentjurju/Celje se je po osvoboditvi razvijala zdravstvena služba tudi na Planini pri Sevnici. Za Avstro Ogrske, pa tudi prejšnje Jugoslavije, so se tod zdravniki izmenjali kar drug za drugim, dolgo tu ni izdržal nihče. Razmeroma dolgo je tu deloval banovinski zdravnik dr. Franc Repič (1899—1975), in sicer od leta 1933 do avgusta leta 1945.¹⁹ Po osvoboditvi so bile tu zelo hude razmere, saj je predstavljala Planina/Sevnica malone pogorišče. Osem let je tu služboval dr. Gustav Müller-Petrič (1912—1971). Skrbel je za zdravstveno prosveto s predavanji s tematiko o preventivnem zdravstvu in prvi pomoči ter pripomogel k izboljšanju organizacije zdravstvene službe v povezavi s Šentjurjem/Celje.²⁰ Leta 1953, ko je dr. Müllerju-Petriču sledil dr. Samo Pečar, je bila pozidana zdravstvena postaja. Zdravniško delo so zavirale slabe ceste in zlasti pozimi malone nedostopna hribovska bivališča bolnikov, da ne govorimo o še takrat zelo pomanjkljivi reševalni službi (zlasti glede prevoza porodnic in drugih nujnih primerov).²¹

Drugi zdravniki na Planini/Sevnici. Domačin je bil zdravnik Jožef Gorišek, ki se je tu mudil leta 1830, ni pa znano, ali je tu opravljal zdravniški poklic. Prva, redno nastavljena zdravstvena delavca sta bila (nekako pred letom

¹⁴ Ivan Moser: Podatki o Nikolaju Ripšlu. (Pismo sporočilo.)

SEL III, 100.

¹⁵ Mitteilungen des Vereines der Ärzte in Steiermark. Graz. Jahrgänge 1863—1919 (Signatura Unverzitetne knjižnice v Graden H III 32316).

¹⁶ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice II. Celjski zbornik 1973. Posebna izdaja. Izdala in založila Kulturna skupnost Celje 1974, 575.

¹⁷ Slovenski zdravniki v boju za svobodo. TV 15, 17. VIII, 1972, 11 in 10. VIII, 1972, 11.

¹⁸ Zdravstveni center Celje. TOZD Zdravstveni dom Šentjur pri Celju, dne 29. VIII, 1979 -- podatki o zaposlenih zdravstvenih delavcih v občini Šentjur pri Celju.

¹⁹ Jože Grlic: Podatki o dr. F. Repiču. (Pismo sporočilo.)

²⁰ Elza Müller-Petrič: Podatki o dr. Gustavu Müller-Petriču. (Pismo sporočilo.)

²¹ Samo Pečar: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva na Planini/Sevnica. (Pismo sporočilo.)

Dr. Franc Replč

1870) zdravnik Jožef Vončina in babica Marija Gračner. Leta 1896 se je tu naselil Anton Wieneröder, vendar je že po enem letu odšel. Nato so si brž drug za drugim sledili zdravniki Artur Faber (1898), Kamilo Böhm (1902), E. Schorr (1902—1904) in Jožef Goričar (1904—1905), ki mu je sledil Bogomir Skaza (1873—1929); na Planini/Sevnica je vztrajal šest let. Bil je iskren narodnjak in navdušen ljubitelj glasbe.²²

Šele po prvi svetovni vojni je prišel zdravnik in zobozdravnik Ludovik Grünwald, za njim pa Anton Levce (1898—1968), ki je tu deloval tri leta; bil je napredno usmerjen levičar in je pozneje v Mariboru večkrat skrival v svojem stanovanju preganjane antifašiste in komuniste.²³ Mnogo pozneje (1931—1933?) mu je sledil zdravnik Gustav Omahen.²⁴ Zadnji zdravnik pred drugo svetovno vojno pa vse do leta 1945 je bil na Planini/Sevnica že omenjeni zdravnik Franc Replč. Med zdravniki, ki so v razdobju 1950—1969 krajši ali daljši čas službovali na Planini/Sevnica, so bili Stanislav Petrovič (1922—1973),²⁵ Nikita Georgijev, Andrej Fidler, Slobodan Kukavčič in od leta 1969 dalje Janez Šmid.²⁶

²² Dr. Bogomir Skaza. Zdravniški vestnik, 1 (1929), 257.

²³ Marija Levce: Zivljenje in delo dr. Antona Levca. (Osebno sporočilo.)

²⁴ Glasilo zdravniške zbornice za Dravsko banovino, 6 (1929), 145 in 15 (1934), 80 (dr. Gustav Omahen).

²⁵ Angela Petrovič: Podatki o dr. Stanislavu Petroviču. (Pismeno sporočilo.)

²⁶ Janez Šmid: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva na Planini/Sevnica v razdobju 1830—1969. (Pismeno sporočilo.)

Zdravstvene postojanke v SO Šmarje pri Jelšah

V Šmarju pri Jelšah je bil zgrajen zdravstveni dom šele leta 1961; s tem so bili ustvarjeni pogoji za zdravstveno delo v smislu načel socialističnega zdravstva. Ta zasluga pripada dr. Jožku Majhnu, ki se odlikuje kot publicist s socialno medicinsko tematiko in kot referent na nekaterih domačih in tujih medicinskih kongresih.²⁷

Drugi zdravniki, ki so službovali v Šmarju pri Jelšah.

Se pred letom 1871 je tu služboval neki kirurg (ranocelnik), tedaj že postaren mož; omenja ga v svojih Spominih Jože Vošnjak (1834—1911), ki je v Šmarju/Jelše zdravnikoval vsega dve leti (1871—1872). Sam pravi, da je bil bolj politik kot zdravnik.²⁸ Leta 1893 se je naselil v Šmarju/Jelše Johann Cepelka (po rodu verjetno Čeh — Jan Čepelka). Leto pozneje (1894) je tu začel zdravnikovati Jože Rakež (1865—1943). Mnogo je publiciral (zdravstveno vzgojna tematika) in je veljal za odločilnega narodno zavednega zdravnika. Bil je humanist v pravem pomenu besede, ki je mnogo prispeval h kulturnemu dvigu svojega območja.²⁹ Od leta 1925 do 1971 je v Šmarju/Jelše deloval zdravnik Viktor Lorger (1891—1971) kot okrajni sanitetni referent. Bil je razgledan in izurjen zdravnik, ki se je lotil tudi tveganih zdravniških posegov, ker še takrat reševalna služba ni bila urejena, da bi mogel pravočasno bolnika izročiti v bolnišnično oskrbo. Prirejal je številne tečaje o higieni in prvi pomoči, pa tudi organiziral potujoče razstave s tematiko o preventivni medicini.³⁰ Pred njim je v Šmarju/Jelše opravljal eno leto (1927—1928) posle okrajnega sanitetnega referata Radivoj Čavič,³¹ zadnja leta prejšnje Jugoslavije pa Branko Fišer. (Glej Kozjel)

Leta 1979 je bilo številčno stanje zdravstvenega osebja v TOZD Zdrav. doma Šmarje pri Jelšah naslednje: zdravnikov 12, zobozdravstvenih delavcev 12 (stomatologov 6, dentistov 6, zobnih tehnikov 7), medicinskih sester 39 (od teh zobnih asistentk 11, medicinskih sester 28), laborantov 4, babic 3, bolničark 3, pomožnega osebja 22, skupaj 102.³²

V OS Šmarje/Jelše pride na 2794 prebivalcev 1 zdravnik ali 0,4 zdravnika na 1000 prebivalcev.

V Rogatcu moramo od pomembnejših zdravnikov omeniti zdravnika pionirja socialne medicine v tem okolišju dr. Martina Ogorevca (1888—1943), ki je tu postal (1926) banovinski zdravnik. Za njegovega službovanja je Rogatec mnogo pridobil, tako rekoč vse, kar je takratna Štamparjeva doktrina predvidevala na področju zdravstvenega varstva. Leta 1930 so v Rogatcu odprli zdravstveni dom, ki je imel naslednje oddelke: otroški dispanzer z otroško polikliniko in posvečevalnico za matere, šolsko polikliniko, splošni ambulatorij za zdravljenje in posvetovanje odraslih in siromašnega prebivalstva, kopališče in protituberkulozni dispanzer.^{33, 34}

Po osvoboditvi je tu služboval (1946—1954) dr. Josip Mustar. Našel je zdravstveni dom izropan in je trajalo dve leti, da so ga zopet opremili in da je

²⁷ Jožko Majhen: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva na območju OS Šmarje/Jelše. (Pismeno sporočilo.)

²⁸ Jože Vošnjak: Spomini II, 122.

²⁹ Francé Kotnik: Dr. Jože Rakež. Koledar Družbe sv. Mohorja za prestopno leto 1948. Celje 1947, 157—159.

³⁰ Janko Lešničar: Dr. Viktor Lorger. Zdravstveni vestnik 40 (1971), 328.

³¹ Glasilo Zdravniške zbornice za Dravsko banovino, 4 (1927), 189 in 5 (1928), 163 (dr. Radivoj Čavič).

³² Zdravstveni center Celje, TOZD ZD Šmarje pri Jelšah, dne 20. avgusta 1979 (zdajšnje številčno stanje zdravstvenega osebja v TOZD ZD Šmarje pri Jelšah).

³³ Jožko Majhen: Podatki o življenju in delu dr. Martina Ogorevca. (Pismeno sporočilo.)

³⁴ Glasilo Zdravniške zbornice za Dravsko banovino, 3 (1926) — dr. Martin Ogorevc; ibidem: 6 (1929) — dr. Franc Bratanič.

Dr. Jože Rakež

redno delo v sektorski ambulanti znova steklo. Mnogo se je bavil s problematiko silikoze pri delavcih kamenarjih v Trličevem (Trlično?) pri sv. Roku. Vsako leto je prirejal tečaj o prvi pomoči, pri prosvetni organizaciji pa predaval o higieni.

Na narodno patologijo so v tamkajšnjih krajih vplivali predvsem še kulturno zelo konservativna miselnost prebivalstva in njegova neprosvetljenost, nadalje alkoholizem in gospodarska nerazvitost.⁵⁵

Splošna in zobozdravstvena ambulanta sta bili urejeni za službovanja dr. Iva Medveda, takoj po osvoboditvi pa je bila obnovljena tudi pulmonalna konziliarna služba, ki jo je opravljal prim. dr. Avgust Hribovšek iz Celja.

Drugi zdravniki v Rogatecu. Leta 1878 omenjajo Friderika (Fritza) Zuskalemu je sledil Frane Sehubster, ki ga omenjajo poročila od 1891—1899, v zdraviliških sezonah pa je deloval tudi v Rogaški Slatini.⁵⁶ Med prvo svetovno vojno je tu deloval višji vojaški zdravnik Herman Zangger, sicer stalni zdravnik v Laškem.⁵⁷ Med obema vojnama sta v Rogatecu delovala zdravnika Martin Ogoreve in Franjo Bratanič.⁵⁸ Po letu 1957, ko se je zdravnik Josip Muster vrnil v Ljubljano, je v Rogatecu službovala (1955—1957) zdravnica Jožica Mehle-Peterlin, a za njo dve leti (1957—1959) Peter Kobler,⁵⁹

⁵⁵ Josip Muster: Moje življenje in delo. (Pismeno sporočilo.) Glasilo Zdravn. zbornice za Dravsko banovino, 1 (1924) in 4 (1927).

⁵⁶ Poročilo Društva zdravnikov na Stajerskem, letniki 1891—1906.

⁵⁷ Anton Čede: Spomini na zdravstvo in zdravstvene razmere na Laškem. Tipkopis. Zaključen dne 10. IV. 1958, 26—31.

⁵⁸ Loc. cit., št. 34.

⁵⁹ Peter Kobler: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Rogatecu. (Pismeno sporočilo.)

ki mu je sledil zdravnik Ivo Medved.⁴⁰ Od 2. VI. 1976 dalje je v Rogatcu službovala zdravnica Frančiška Škrabl-Močnik.⁴¹

Zdravstveno pomemben je že od nekdanj Podčetrtek. Od 12. stoletja dalje je predstavljal pomembno središče v Obsotelju. Med obema vojnama je od leta 1924 dalje vse do svoje smrti (1959) v Podčetrtku deloval dr. Evgen Jaeger, najprej kot okrožni, potlej pa kot banovinski zdravnik, ki je s svojim velikim znanjem in široko razgledanostjo mnogo doprinesel k dvigu zdravstva na območju Podčetrtega. Povrh tega je bil dr. E. Jaeger velik znanstveni talent. Bavil se je z arheologijo, speleologijo (sodeloval s prof. Srečkom Brodarjem), nadalje z biologijo, raziskoval plankton tople radioaktivne mlake v Harinih Zlakah in mlak, nastalih iz okoliških izvirkov ter toplih močvirij pri Solterju ob Sotli na Hrvaškem in tudi na slovenski strani. Med NOB je sodeloval s partizanskimi borci, ki jih je kljub veliki nevarnosti obiskoval in zdravil tudi na terenu.

Po osvoboditvi je v Podčetrtku nastala zdravstvena postaja, v kateri je dr. E. Jaeger ordinariral kot krajevni zdravnik. Posebno zadnja leta ga je hudo ovirala njegova želodčna bolezen, zaradi katere je moral leta 1950 v pokoj in ji (1959) podlehal.⁴²

Za dr. E. Jaegrom je v Podčetrtku služboval dr. Anton Petek, Celjan, ki je kot prvi zdravnik izrekel o »atomske« vodi v Podčetrtku svoje mnenje, namreč, da je voda v Atomskih toplicah učinkovita pri kožnih boleznih, revmatizmu in ženskih boleznih, seveda pa še to njegovo mnenje ni bilo znanstveno prever-

Dr. Evgen Jaeger

⁴⁰ Ivo Medved: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Rogatcu. (Pismeno sporočilo.)

⁴¹ Zdravstveni dom Celje (opr. št. 02-1-1196/1-1976, dne 26. XI. 1976) — podatki o zdravnikih, zaposlenih v Zdravstveni postaji Rogatec (dr. Martin Ogorevc, dr. Franjo Bratančič, dr. Josip Mušter, dr. Jožica Mahle-Peterlin, dr. Ivo Medved, dr. Peter Kobler in dr. Frančiška Škrabl-Močnik).

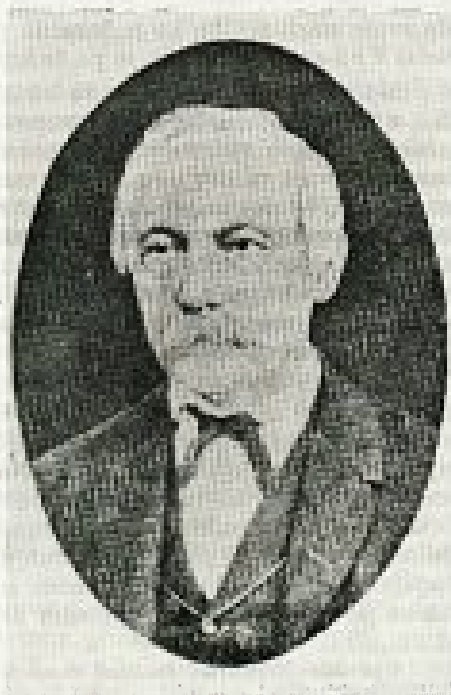
⁴² Edvard Glaser: Dr. Evgen Jaeger (življenje in delo). Rokopis, 1976.

jeno. Za njim je podobno mnenje o Atomskih toplicah izrekel tudi dr. Albert H o m a n, ki je priporočal, da naj postanejo Atomske toplice zares zdravilišče za vse, ki so pomoči potrebni.

Ker so se Atomske toplice kar lepo razvijale in uveljavile, so v njih uredili tudi zdravstveno službo, ki jo je vodila (od leta 1975 do leta 1979) zdravnica dr. Ruža V r e g . (Glej Kozjel)

Drugi zdravniki v Podčetrtku. Za stalno so se začeli zdravniki v Podčetrtku naseljevati razmeroma pozno, tako je dobil (1835) službo okrajnega fizika zdravnik dr. Štefan K o č e v a r (1803—1883), ki ga smemo upravičeno imenovati prizadevnega delavca na slovenski narodni in zdravstveni ledini. Bil je navdušen Ilir in narodni buditelj, prijatelj pesnika Stanka V r a z a (1810—1851) in mariborskega politika Ferdinanda D o m i n k u š a (1829—1901). Med ljudstvom in razumništvom je prebujal narodno zavest, širil slovenske knjige in časopise. Poleg kulturnega in političnega delovanja je eden med začetniki našega poljudnega zdravstvenega pisanja in med prvimi poborniki za zdravstveno prosveto med našim ljudstvom.^{43, 44, 45, 46}

Leta 1848 se je naselil v Podčetrtku zdravnik dr. Aleksander V a c u l i k (1823—1893) skupno s svojim bratom lekarnarjem Žigo. Po smrti zdravnika A. Vaculika je prišel v Podčetrtek za zdravnika Janez (Johann) C e p e l k a, ki je pred tem deloval v Šmarju/Jelše. Nato se je tu za sedem let ustavil zdravnik

Dr. Stefan Kočevar

⁴³ Avgust Hribovšek: Dr. Stefan Kočevar, delavec na slovenski narodni in zdravstveni ledini. Predavanje v mediko-historični sekciji Slovenskega zdravniškega društva (SZD), dne 8. XI. 1973 v Mariboru.

⁴⁴ Fran Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910.

⁴⁵ Stefan Kočevar: Slovenska mati. Podučna knjiga materam, kako naj sebe in svoje otroke zdrave obvarjejo. Celje 1882, samozaložba, 48 strani.

⁴⁶ Jan Baukart: Pozabljeni pisec Slovenskih gorc. Panonski zbornik. Pomurska založba Murska Sobota 1966, 131—132.

dr. Franc Stettner, za njim pa (1902) zdravnik dr. Mihael Geiler, ki pa tu ni ostal niti eno leto. Leta 1903 se je v Podčetrtku naselil zdravnik dr. Emerik Breschar, rojen (1872) v Celovcu. Nekaj časa je deloval v Celju, potlej pa zopet v Podčetrtku kot splošni in zobozdravnik. Posegel je tudi v politično življenje in bil menda prvi zavedni slovenski župan v Podčetrtku, kjer je nato ostal do svoje smrti (1946). Po osvoboditvi so tu delovali zdravniki dr. Anton Petek, dr. Albert Roman, dr. Zvonimir Alduk in od leta 1976 dalje zdravnik dr. Tomo Rosandič, medtem ko je kot zdravnica v Atomskih toplicah delala do leta 1979 dr. Ruža Vreg.^{47, 48, 49, 50}

Podčetrtek je imel nad stoletno lekarniško tradicijo, in to (nekako) od leta 1848 do leta 1961, ko so njegovo lekarno preselili v Šmarje/Jelše; sedaj je v Podčetrtku le lekarniška postaja.

Lekarnarji v Podčetrtku. Lekarna je menda bila tu že leta 1845. Leta 1848 jo je prevzel lekarnar Žiga Vaculik, ki je v Podčetrtku zgradil za njo primerno poslopje. Po njegovi smrti (1903) je vodil lekarno magister Blumer, za njim pa Šerks (Šerk?, Šerko?). Le-temu sta sledila brata Strauss, po prevratu (1918) pa je lekarno v Podčetrtku najel mr. ph. Viktor Strauch, ki je bil od leta 1932 dalje predstojnik bolnišnične lekarne v Mariboru. Z ženo Marijo sta sodelovala z narodnoosvobodilnim gibanjem do l. XII. 1944, ko ju je gestapo aretiral in okupatorski Sondergericht obsodil na smrt z obglavljenjem; sodba je bila izvršena dne 9. IV. 1945 v Gradcu.⁵¹ Od bratov Straussov je lekarno v Podčetrtku kupil domačin, lekarnar Lovro Jurše (1870—1932), ki je bil zelo priljubljen lekarnar. Nato jo je kupil lekarnar Avgust Iskra, ki je tu deloval do svoje smrti (1958), ko je lekarno prevzela država. V njej je nato nekaj časa delal Feller iz Pregrada, je pa že kmalu umrl.^{47, 52}

V Bistrici ob Sotli je nad 50 let (1904—1955) zdravnikoval domačin dr. Ferdo Kunej (1871—1955), ki ga smemo imenovati suverena zdravnika splošne prakse, saj je s svojim velikim znanjem in izredno izurjenostjo mnogo pripomogel k dvigu zdravstva na vsem tamkajšnjem območju. Druga svetovna vojna mu je, že 70-letnemu, prizanesla toliko, da ni bil izseljen kakor mnogi drugi in je tako mogel mnogo pomagati kot zdravnik in somišljenik NOB.^{53, 54} Po njegovi smrti nekaj let v Bistrici ob Sotli ni bilo stalnega zdravnika in so se zdravniške pomoči potrebni raje zatekali v Bizejsko, ker so imeli tja bliže. Nato so sledila obdobja, ko je imela Bistrica/Sotla stalnega zdravnika, npr. dr. Nikolaja Šimnica sedem let, pa zopet obdobje brez stalnega zdravnika.

Dr. Emil Šprajc, ki se je v Bistrici/Sotla ustavil za tri leta (1970—1973) označuje svoj zdravstveni okoliš takole: To območje je še nerazvito, brez industrije ob veliki migraciji mladih ljudi. Prebivalstvo je večinoma kmečko, med njimi prevladujejo starejši ljudje. Najpogostnejši bolezenski primeri so bolezni srca, arterioskleroza in njene komplikacije. Značilno je, da prihaja kmečko prebivalstvo k zdravniku, kadar utegne. Zato za poljedelskih opravil frekvenca bolnikov ni velika, pač pa v obdobju, ko je poljedelskih del manj. Ljudje prihajajo k zdravniku z zaupanjem in so za zdravstvene usluge zelo hvaležni. Zateva po specialističnih pregledih ni tako pogostna, tudi primerov, potrebnih

⁴⁷ Miroslav (Friderik) Sternad: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Podčetrtku. (Pismeno sporočilo.)

⁴⁸ Franc Renler (Podčetrtek) Isto.

⁴⁹ Poročilo Društva zdravnikov na Stajerskem, letniki 1893—1903.

⁵⁰ Glasilo Zdravniške zbornice za Dravsko banovino, 8 (1931) in 9 (1932) — dr. E. Brešar.

⁵¹ Viktor Strauch. Zbornik Splošne bolnišnice v Mariboru 1855—1955 (ed. Eman Pertl), samozaložba Splošne bolnišnice Maribor, Maribor 1959, 281—282.

⁵² Miroslav Sternad in Franc Renler: Podatki o lekarni in lekarnarjih v Podčetrtku od leta 1831 dalje. (Pismeno sporočilo.)

⁵³ Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga. DZS Ljubljana 1976, 361 (Bistrica/Sotla).

⁵⁴ Lea Pečnik: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Bistrici/Sotla. (Pismeno sporočilo.)

Dr. Ferdo Kunej

hospitalizacije ni ravno mnogo. Problemi nastajajo na tem območju zaradi oddaljenosti od večjih (bolnišničnih) središč in njegove splošne nerazvitosti; v zadnjem času so velika prizadevanja, da se tod izgradi cestno omrežje in da bi ustanovili kak industrijski obrat.⁵⁵

Po dr. N. Simnicu se je zopet izmenjalo v kratkih presledkih več zdravnikov. Po osvoboditvi je tu nastala zobna ambulanta, nekaj časa pa je imela (do 1958) zasebno zobno ordinacijo Vanda Kunej, hčerka dr. Ferda Kuneja.

Drugi zdravniki v Bistrici ob Sotli. Okrog leta 1836 omenjajo ranocelnika (kirurga) Jožefa Kuneja, po njem je opravljal zdravniške posle okrajni zdravnik Janez Lukežič. Njegov sin Gustav Aleksander Lukežič je bil tudi zdravnik in, kakor zatrjuje izročilo, so se ga še desetletja po njegovi smrti spominjali kot dobrega zdravnika. Po smrti obeh Lukežičev ni bilo v Bistrici/Sotla stalnega zdravnika in je prihajal sem ordinirat najprej zdravnik Sluga, za njim pa zdravnik Sater. Več o njiju ni znanega. Šele 1898 se je naselil v Bistrici/Sotla za tri leta zdravnik Jakob Firas, ki je leta 1901 odšel za policijskega zdravnika v Gradcu, okrožni zdravnik pa je postal zdravnik Mirko Cerkvenca.^{56, 57}

V razdobju 1955—1958 v Bistrici/Sotla zopet ni bilo stalnega zdravnika, marveč so sem hodili ordinirat zdravniki Drago Dečko iz Bizeljskega, Franc Kojan, Dečkov naslednik v Bizeljskem, potlej pa zdravnika Leopold Budna in Vladko Kranjc iz Kozjega. S sedemletnim presledkom (1958—1965), ko je v Bistrici/Sotla služboval zdravnik Nikolaj Šimnic, sledi zopet obdobje brez stalnega zdravnika, ko sta prihajala (1965—1969) v Bistrico/Sotla zdravnika Komen Sekulič in Vladko Pavlovič.⁵⁸ Zatem pa sledi obdobje, ko si si-

⁵⁵ Emil Sprajc: Podatki o zdravstvu v Bistrici/Sotla. (Pismeno sporočilo.)

⁵⁶ Martin Panč (Zupnijski urad Bistrica/Sotla): Najstarejši zdravniki v Bistrici/Sotla. (Pismeno sporočilo.)

⁵⁷ SO Šmarje, krajevni urad Bistrica/Sotla: Podatki o dr. Mirku Cerkvencu. (Uradni za-znamek.)

⁵⁸ Tomo Rosandič: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Kozjem v razdobju 1900—1974.

cer sledijo stalni zdravniki, vendar se nihče od njih ni tu za dlje naselil, kakor zdravnik Emil Šprajc, leta 1975 pa zdravnica Dragica Ljubičič, medtem ko je od leta 1976 tu zaposlen zdravnik Jakov Šupe.

Domačinka, babica Marija Glibe, je službovala tu deset let (1945—1955), za njo pa Jožefa Kramar. V zobni ambulanti je nekaj časa deloval Dušan Ristič, od leta 1966 dalje pa zobozdravnica Erika Lipej.⁵⁵

Eno najstarejših naselij na Kozjanskem, Kozje, se omenja že leta 1016 kot fevdalna posest in last s 30 kmetijami. Zato je verjetno, da so tu že kmalu delovali tudi razni zdravilci. Točnejše podatke imamo o zdravstvu v Kozjem šele od druge polovice 19. stoletja dalje.^{1, 59}

Pomembnejši zdravnik v Kozjem je bil dr. Franc Jankovič (1871—1934), ki je bil za bivše Avstrije deželni in državni poslanec, v prejšnji Jugoslaviji pa narodni poslanec in minister, menda takrat edini minister med slovenskimi zdravniki. Razumel je potrebe in zahteve časa in se vselej pravilno usmeril.⁶⁰

Med okupacijo je tu nekaj časa služboval dr. Stanko Pogrujc (1907—1972), ki se je že kmalu pridružil partizanom, kjer je sodeloval z dr. Adolfom Drolcem. Glej sestavek o partizanski saniteti na Kozjanskem!⁶¹

Kogar je takoj po osvoboditvi (1945) zanesla pot na Kozjansko, še zlasti pa v samo Kozje in njegovo okolico, je kaj kmalu opazil, da se tod razteza eno samo grozljivo pogorišče vse do Pilštajna. Posledice umikajočih se ustašev in drugih okupacijskih vojaških formacij so bile strašne. Vse to je seveda usodno vplivalo tudi na ljudsko zdravje, saj je bilo treba že v samem začetku preprečiti razne epidemije, med katerimi bi takrat utegnila biti usodna epidemija trebušnega tifusa, da ni bilo ogroženo prebivalstvo takoj zoper njega cepljeno. Svoje pa je v takih razmerah v teh krajih naredila že itak znana podhranjenost prebivalstva, kakor tudi druga narodna patologija, tako posebno želodčne bolezni, obilo primerov pljučnice in drugih pljučnih bolezni, še posebej jetike, nadalje precej pogostna duševna zaostalost, krotičavost (varikoznost) spodnjih udov s krotičnimi golenjimi razjedami (ulcera crurum varicosa) in seveda tudi razmeroma številne bolezni zaradi alkoholizma. Ker so ljudje obnavljali in gradili najprej gospodarska poslopja in hleve za živino, sami pa medtem živeli tako rekoč pod milim nebom, je čakalo zdravstvene delavce, ki so takrat prihajali na Kozjansko obilo truda in strokovnega dela, da jim je uspelo čimprej te pokrajino vsaj za silo asanirati. Med temi je treba posebej omeniti dr. Branka Fišerja (1910—1974), ki je po osvoboditvi zdravnikoval v Kozjem 12 let. Takrat še tu ni bilo ambulante, saj socialno zavarovanih malone ni bilo. Teren je tamkaj izredno težaven, so pa bili ljudje zelo dobri in iz srca hvaležni za sleherni zdravniški obisk na domu. Velike težave so bile zaradi prevoza bolnikov v bolnišnico, saj je bila bolnišnica v Celju oddaljena 34 km, reševalna služba pa še takrat ni bila urejena. Prevozi s konjsko vprego so trajali predolgo in so ogrožali zlasti porodnice in bolnice, pri katerih bi bilo nujno potrebno čimprej končati nastali splav. Splavov je bilo sploh mnogo in so jih nosečnice same začenjale v malih revnih kočah v higiensko nemogočih razmerah in z najbolj primitivnimi pripomočki. Pri porodih je bila dr. B. Fišerju v veliko pomoč babica Pepca Belinc.

Zdravniško delo je postalo v Kozjem mnogo enostavnejše, brž ko je bila urejena reševalna služba. Še boljše pa je bilo, ko je bila ustanovljena zdravniška ambulanta in je prišla v Kozje zdravniku v pomoč medic. sestra Štefka Zaločar, za njo pa Marija Božičnik, nekdanja sestra na kirurškem od-

⁵⁵ Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga, DZS Ljubljana 1976, 372—373 (Kozje).

⁶⁰ M. Čerňič: Dr. Franc Jankovič. Zdravniški vestnik, 6 (1934), 89 (nekrolog).

⁶¹ Stane Mrvlč: Partizanska saniteta na Kozjanskem. Celjski zbornik 1973—1974, Celje 1975, str. 183—211.

delku Splošne bolnišnice v Mariboru. Ambulanta je dobila tudi ročno (domačo) lekarno, saj je bilo do javne lekarne v Podčetrtku zelo daleč.

Prva leta po osvoboditvi je bilo v Kozjem nekaj primerov davice in so za njo vsi pomrli. Precej je tudi bilo primerov obolezlosti za tetanusom (v dveh letih okrog 10 primerov), od katerih sta umrla samo dva — doma; vsi so se okužili pri delu v gozdu.

Na tem mestu bodi postavljen droben spominek junaški, narodno in stanovsko zavedni medic. sestri Anici Jagrič, ki so jo leta 1943 vermani na poti k partizanskim ranjencem zverinsko ubili!⁶²

V letih 1961/62 je bila v Kozjem zdravstvena postaja v sklopu zdravstvenega doma Šmarje/Jelše. Zaposlila se je tu tudi medic. sestra babica, v zobni ambulanti pa stomatolog in zobni tehnik.

Vse do leta 1971 se je v Kozjem izmenjalo več zdravnikov, dokler ni tu nekaj let (1971—1975) delovala zdravnica dr. Ruža Vreg, ki je zdravstveno delo v teh krajih razširila in poglobila. Njena glavna naloga je bila detekcija primerov z rakom, varstvo dojenčkov in nosečnic, zdravstveno varstvo ostarelih in drugih socialno ogroženih prebivalcev, redni sistematski pregledi šolo-obveznih otrok, uvajanje dispanzerske metode dela in organizacija prvega dispanzerja za borce v šmarski občini; dve leti je vsako nedeljo dopoldne delala v ambulanti na Veterniku (improvizirana v kmečki hiši), nadalje je vodila svetovalnico za diabetike, alkoholike in socialno prizadete družine, redno pregledovala delavce, bila zdravnik nogometnega kluba »Kozje«, predavateljica o prvi pomoči na številnih tečajih RK (za voznike) in osemurnih tečajev v okviru splošnega ljudskega odpora (SLO). Od junija 1975 do konca leta 1979 je delala v Atomskih toplicah Podčetrtek.⁶³

Drugi zdravniki na Kozjem. Do leta 1896 je v Kozjem deloval praktični zdravnik (Distriktsarzt — ranocelnik) Johann G. Wolf. Za njim zdravnik Luka Stokera, ki pa se je že leta 1900 preselil v Avstrijo. Po odhodu dr. F. Jankoviča je tu delal zdravnik Emanuel Fridrich (verjetno Čeh), nato pa tri leta (1922—1925) zdravnik Fran Zupan, ki je pozneje (1947—1952) delal kot honorarni sezonski zdravnik v zdravilišču Slatina Radenci. Razmeroma dolgo (1925—1942) je v Kozjem bil za okrožnega oziroma banovinskega zdravnika Vinko Krasser, po rodu Nemeč, ki pa se je zelo slabo izkazal v čisto človeškem in narodnostnem oziru. Po njegovi krivdi je bilo v letih 1941—1942 več domačinov pregnanih, nekateri pa celo ustreljeni.^{64, 65, 66, 67, 68}

Poleg zdravnika Branka Fišerja so v Kozjem po osvoboditvi delovali naslednji zdravniki: Leopold Budna (1958—1961), ki je bil nekaj časa edini zdravnik na vsem Kozjanskem, saj takrat ni bilo zdravnika niti v Bistrici/Sotla niti v Podčetrtku.⁶⁹ L. Budni je sledil (1961—1962) zdravnik Borut Malenšek; takrat so bili v Kozjem zaposleni tudi medicinska sestra, babica in administratorka, v zobni ambulanti pa stomatolog in zobni tehnik.⁷⁰

V obdobju 1960—1962 so se v Kozjem zvrstili razni zdravniki, med njimi celo zdravniki stažisti iz Celja, vendar so tu prebili vsak le nekaj časa, in sicer

⁶² Traute Fišer: Podatki o razvoju zdravstva v Kozjem za razdobje 1945—1957. (Pismeno sporočilo.)

⁶³ Ruža Vreg: Podatki o zdravnikih in zdravstvenih razmerah v Kozjem. (Pismeno sporočilo.)

⁶⁴ Poročilo Društva zdravnikov na Štajerskem, letnik 1896—1900.

⁶⁵ RADENSKA, 17. I. 1977 (podatki o dr. Franu /Franju/ Zupanu).

⁶⁶ Fran Zupan: Zdravilnost zdravilišča Slatina Radenci 1892—1932, ob 70-letnici zdravilišča (ed. Jože Zupančič), 9—14.

⁶⁷ Glasilo Zdravniške zbornice za Dravsko banovino, 3 (1826) — dr. V. Krasser se naseli kot okrožni zdravnik v Kozjem.

⁶⁸ M. Prah: Podatki o dr. V. Krasserju. (Pismeno sporočilo.)

⁶⁹ Leopold Budna: Podatki o zdravnikih in razvoju zdravstva v Kozjem. (Pismeno sporočilo.)

⁷⁰ Borut Malenšek: Podatki o zdravnikih in zdravstvenih razmerah v Kozjem. (Pismeno sporočilo.)

zdravnik Janez Vrhovec (vsega samo dva meseca),¹¹ Vlado Kranjc, Ignjatovič (1966—1975) in končno zdravnica Ruža Vreg (1971—1975).¹²

Opomba. Rogaška Slatina, Olimje, in Atomske toplice Podčetrtek so prikazane v posebnem sestavku.

Pomembnejši demografski profili v luči statistike na območjih OS Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah

Iz doslej povedanega izhaja, da je območje obeh občin (Šentjur/Celje in Šmarje/Jelše) v zadnjih desetletjih kljub obema svetovnim vojnama in njenim nasiljem, pa tudi raznim neugodnim dejavnikom gospodarskega, družbenopolitičnega, splošnoprosvetiljskega in še posebej zdravstvenega značaja vse do leta 1945 poslej le napredovalo; to potrjujejo posredno tudi podatki o gibanju slovenskega prebivalstva pred to vojno in vsa leta po njej, ki dajejo vpogled tudi v današnjo socialnomedicinsko situacijo v SR Sloveniji, posredno torej tudi na Kozjanskem.

Pokazatelji, ki označujejo gibanje prebivalstva v določenem razdobju, so v glavnem splošna smrtnost, smrtnost dojenčkov, povprečna starost umrlega prebivalstva, staranje prebivalstva, življenjska (biološka) moč prebivalstva in najpogostnejši vzroki smrti.

Splošna smrtnost je bila leta 1900 na 1000 prebivalcev na Slovenskem 25,0, pred drugo svetovno vojno je znašala 14,0 in se v SR Sloveniji leta 1945 ponovno dvignila na 21,0, od takrat pa venomer upadala in znašala leta 1964 okrog 8,4 do 9,8.

Tolikšen padec splošne smrtnosti je posledica izrednega napredka medicinske znanosti kakor tudi socialnega zdravstva in skrbstva, posebno pa izraz naglega razmaha proizvodnih sil, gospodarstva in standarda.

Za občino Šentjur/Celje je znašala splošna smrtnost na 1000 prebivalcev v letih 1973—1977 od največ 11,6 do 10,3 (leta 1977), za občino Šmarje/Jelše pa v istem razdobju 11,2 do 12,3 in potemtakem presega v obeh občinah republiško raven, ki se v istem razdobju gibala med 9,5 do 9,8.

Vsekakor je pričakovati, da bo boj proti smrtnosti v vseh razvitih deželah vedno težavnejši glede na visoko stopnjo urbanizacije, prenaseljene industrijske centre in močno naraščajoči promet; ob vsem tem pa bo verjetno vedno več starejših ljudi.

Uspešnost zdravstvenega varstva matere in otrok se kaže tudi v odstotku umrlih dojenčkov.

Smrtnost dojenčkov je bila pri nas po svojem obsegu še po prvi svetovni vojni (znašala je ca. 160,0 na tisoč živorojenih otrok!) med najvišjimi v vsej Evropi. Še pred drugo svetovno vojno je v Sloveniji umiralo 100 otrok na 1000 živorojenih v prvem letu starosti. Nagel padec smrtnosti dojenčkov smo zaznamovali šele po drugi svetovni vojni, ko smo dosegli raven zahodnoevropskih dežel, ca. 28 na 1000 živorojenih otrok, medtem ko je leta 1975 znašala 16,7, leta 1976 19,1, leta 1977 pa 17,7. V istem razdobju je bila smrtnost dojenčkov v občini Šentjur/Celje leta 1975 15,3, leta 1976 19,1, in leta 1977 6,6, medtem ko je bila v občini Šmarje/Jelše leta 1975 22,9, leta 1976 14,3 in leta 1977 17,2. Izstopajo podatki o smrtnosti dojenčkov v občini Šmarje/Jelše.

¹¹ Janez Vrhovec: Isto.

¹² Ruža Vreg: L. c., št. 63.

Iz leta v leto se večja povprečna starost umrlega prebivalstva. Tako so v obdobju 1950 do 1954 umirali moški stari povprečno 57,9 (ženske 62,9) in v obdobju 1960 do 1964 moški povprečno stari 60,1 (ženske 66,4), leta 1975 pa znaša izračun za povprečno starost umrlega prebivalstva v SRS 70,6 let.

Vse kaže, da se bo povprečna dolgost življenja tudi še v prihodnje podaljševala, saj se podaljšuje pričakovana dolgost življenja ob rojstvu, kakor vidimo iz naslednjih podatkov: leta 1931/33 moški 50,1 (ženske 54,2), leta 1960/62 moški 66,1 (ženske 71,9).

Staranje prebivalstva v SR Sloveniji nam pokazuje odstotek umrlih, starih nad 50 in več let; to pokažejo podatki za Slovenijo v različnih obdobjih: tako je odstotek umrlih, starih nad 50 in več let znašal za Avstro Ogrske ca. 26 %, v predvojni Jugoslaviji ca. 45 %, v obdobju 1950—52 ca. 63 % in v obdobju 1963—64—65 ca. 79 %, medtem ko znaša leta 1975 odstotek umrlih nad 50 let 84,2 %.

Življenjsko (biološko) moč prebivalstva v SR Sloveniji nam v zadnjih 50 letih pokažejo podatki (na 1000 prebivalcev) glede rodnosti, smrtnosti, naravnega prirastka in umrlih dojenčkov (na 1000 živorojenih), kakor jih prikazuje razpredelnica 1:

Leto	Rodnost	Smrtnost	Naravni prirastek	Umrlih dojenčkov na 1000 živorojenih
1920	30,9	25,9	5,0	na leto
1925	29,5	17,3	12,2	povprečno
1930	28,4	15,4	12,8	120—130
1935	23,1	14,8	8,3	120,2
1940	21,5	14,4	7,1	117,5
1945	14,9	21,0	6,1	?
1950	24,6	11,8	12,8	80,6
1955	20,2	9,4	10,9	56,7
1960	17,6	9,6	8,0	35,1
1965	18,5	9,7	8,8	29,4
1966	18,2	8,5	9,7	25,0
1975	16,1	9,6	6,4	16,7
1976	16,4	9,6	6,7	19,1
1977	16,1	9,8	6,9	17,7

Rodnost pada v razdobju 1950 do 1977 od 24,6 na 16,1. Verjetno je to že pripisovati učinku kontracepcije, ki je v sorazmerju s padcem naravnega prirastka, medtem ko je v istem razdobju umrljivost dojenčkov več kot za polovico manjša kakor v prejšnjih razdobjih.

Oglejmo si podatke glede rodnosti, smrtnosti, naravnega prirastka prebivalstva (na 1000 prebivalcev) in umrlih dojenčkov (na 1000 živorojenih) v razdobju 1975—1977 posebej za območje OS Šentjur/Celje in posebej za OS Šmarje/Jelšetl

Razpredelnica 2

OS Šentjur/Celje

Leto	Rodnost	Smrtnost	Naravni prirastek	Umrlih dojenčkov na 100 živorojenih
1975	14,8	9,9	4,9	15,3
1976	14,8	11,6	3,2	19,1
1977	17,1	10,3	7,3	6,6

Razpredelnica 3

OS Šmarje/Jelše

Leto	Rodnost	Smrtnost	Naravni prirastek	Umrlih dojenčkov na 100 živorojenih
1975	15,7	12,1	3,5	22,9
1976	15,9	11,8	3,1	14,9
1977	15,9	12,3	3,7	12,2

Če primerjamo podatke na območju obeh občin, vidimo, da so v primerjavi z republiškimi glede rodnosti izpod njihovega povprečja, da presegajo njihovo povprečje glede splošne smrtnosti in da so izpod njihovega povprečja glede naravnega prirastka in umrlih dojenčkov (na 1000 živorojenih). Večja smrtnost in manjši naravni prirastek se očitno razhajata, pri čemer pa manjša umrljivost dojenčkov nekako ohranja ravnovesje v biološki dinamiki na območju obeh občin.

Vsekakor lahko iz podatkov razberemo, da je občina Šmarje/Jelše v zdravstvenem oziru bolj prizadeta kakor občina Šentjur/Celje, pri čemer odloča več dejavnikov, med njimi v nemali meri morfološko geografski, etnološki, splošno prosvetlenski in še posebej zdravstveno vzgojni. Vse to je še zlasti za Avstrije in prejšnje Jugoslavije močno vplivalo na možnost raznih epidemij, zlasti pa epidemij trebušnega tifusa in (krvave) griže ter seveda tudi tako imenovanih akutnih nalezljivih (»otroških«) bolezni.

Kakor drugod po Sloveniji vpliva tudi na Kozjanskem preseljevanje (migracija) prebivalstva v mesta (urbanizacija) z ene strani na staranje kmetskih predelov, z druge pa na pomlajevanje mestnega življa.

Kmetsko prebivalstvo (tako tudi na Kozjanskem) je že vedno predstavljalo problem, še posebej pa mali kmet in viničar, in sicer pri organiziranju in izvajanju zdravstvenega varstva, ki šele v zadnjem desetletju dobro napreduje tudi na Kozjanskem, ker se tamošnje kmetsko prebivalstvo čedalje bolj otresa podedovanih tradicij in konservativnosti, je pa z uvajanjem mehanizacije in vedno širših agrotehničnih izboljšav zdravstveno vedno bolj ogroženo, tako zaradi zastrupljenj (umetna gnojila, insekticidi, pesticidi, herbicidi) in zaradi poškodb (razni stroji, posebno traktorji).

Spremembe v patologiji prebivalstva (glede bolezni in raznih bolezenskih stanj) so tudi na Kozjanskem povzročili razni dejavniki, kakor selitve prebivalstva (največ iz ekonomskih razlogov) in s tem v zvezi spremenjeno (marsikdaj neugodno) okolje, nadalje odhajanje na oddaljeno delovišče bodisi dnevno, bodisi tedensko, neurejeni prevoz, neprimeren način prehrane.

Po podatkih splošne ambulantne službe so v zadnjih letih na porastu tudi na Kozjanskem poškodbe, bolezni čutil in prebavil, nadalje bolezni srca in ožilja, duševne bolezni in obolenja živcev ter še zlasti rakave bolezni. Nazadovale so nalezljive bolezni tifus, krvava griža, davica, škrlatinka, otroška paraliza in oslovski kašelj, naraslo pa vnetje možganskih mren (serozni meningitis) in vnetje jeter (hepatitis). Manj je tuberkuloze, več pa je tudi na Kozjanskem rakavih bolnikov in raznih kroničnih bolezni (duševne bolezni, bolezni srca in ožilja, bolezni prebavil in dihal, sladkorna bolezen, posledice poškodb, alkoholizma itn.).

Vse naštetu nakazuje tudi na Kozjanskem, da je tu potrebna poleg drugih ukrepov še zlasti pravočasna in učinkovita zdravstvena vzgoja. To pa narekuje, da naj v prihodnje prihajajo zlasti na odmaknjene predele Kozjanskega dobro pripravljene in strokovno izurjeni zdravstveni delavci, ki bi naj trajno ostali na takih deloviščih, ker le tako lahko vsestransko spoznajo narodno patologijo, etnološke in mentalne posebnosti prebivalstva, da bi mogli pravilno usmeriti vse svoje zdravstveno vzgojno, se pravi, preventivno delo v najširšem pomenu besede (odstranjevanje negativnih dejavnikov okolja, hitro odkrivanje in takojšnje učinkovito zdravljenje bolezni, kvalitetna rehabilitacija takoj po zdravljenju).⁷³

Čeprav še organizacija našega zdravstva ni takšna, da bi v vsakem oziru ustrezala, je v primerjavi s stanjem pred to vojno in prvimi leti po osvoboditvi prinesla tudi občanom na območju občine Šentjur/Celje in občine Šmarje/Jelše toliko ugodnosti, kolikor jih je socialistična ureditev zdravstva v razmeroma kratki dobi sploh premogla, kakor splošno socialno zavarovanje, zdravljenje v vseh zdravstvenih ustanovah z dostopom do vseh specialističnih, najbolj vrhunskih diagnostično terapevtskih in rehabilitacijskih postopkov z možnostjo specialnega zdravljenja v naravnih zdraviliščih, nadalje dobro organizirano reševalno službo s specialnimi ekipami za zdravniško pomoč v posebno hudih in nujnih primerih, patronažno službo v zvezi z varstvom mater in otrok, kakor tudi za nekatere posebne primere, kakor odkrivanje rakavih in drugih socialnih bolezni ter pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

SCHILDERUNG DER ENTWICKLUNG DES GESUNDHEITSWESENS UND DER SOZIALFÜRSORGE IM BEREICH DER GEMEINDEN ŠENTJUR/CELJE UND ŠMARJE/JELŠE VON DEN ERSTEN ANFÄNGEN BIS HEUTE

Zusammenfassung

Im folgenden Beitrag wird die Geschichte der Entwicklung des Gesundheitswesens und der Sozialfürsorge auf dem Gebiet der Gemeinden Šentjur/Celje und Šmarje/Jelše dargelegt. Indem sich auf dem Gebiet der Gemeinde Šentjur/Celje nur eine Sanitätsdienststelle befindet, und zwar in Planina/Sevnica, gibt es in der Gemeinde Šmarje/Jelše sogar vier solche, nämlich in Rogška Slatina, Podčetrtek, Bistrica/Sotla und in Kozje. Die Landschaft ist hier hügelig und deshalb war dieses Gebiet bis zum Jahr 1903, als die Eisenbahnstrecke bis Rogatec gebaut wurde, nach außen verschlossen, zum Teil fast unzugänglich. Nur deshalb ist es verständlich, daß das Gesundheitswesen sich auf diesem Gebiet nur langsam entwickeln konnte, bemerkbarer aber erst seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Lage verbesserte

⁷³ Ivan Kastelic: Zdravje pri nas — pogled nazaj in bližnjo bodočnost. Priroda, človek in zdravje, Ljubljana, 23 (1968), 19—32.

Zavod SRS za zdravstveno varstvo v Ljubljani: Zdravstvena statistika v SR Sloveniji. Posebna publikacija št. 11/1973.

Zdravstveni dom Šmarje/Jelše: Podatki za propagiranje zdravstvenega varstva v občini Šmarje/Jelše, 1966.

sich einigermaßen, als die medizinische Fakultät in Graz eröffnet (1863) und der Verein der Ärzte in Steiermark gegründet wurde, der wesentlichen Einfluß auf die Anstellung der Ärzte auf dem Lande ausübte. Der slowenische Teil der ehemaligen österreichischen Steiermark (der heutige nordöstliche Teil Sloweniens ohne Prekmurje) war in das ehemalige (österreichische) Land Steiermark mit der Landeshauptstadt Graz eingebaut. Infolge der damaligen Zustände gab es hier nur wenige slowenische Ärzte und slowenisches Sanitätspersonal (insbesondere wenige Apotheker), und aus diesem Grund waren auf dem Gebiet der beiden Gemeinden (Sentjur/Celje und Smarje/Jelše) im Sanitätsdienst (bis 1900) Vertreter verschiedener Nationalitäten, wie Deutsche, Tschechen, Slowenen und Kroaten, tätig. Auf schwierigeren Sanitätsdienststellen, z. B. in Planina/Sevnica, wechselten die Ärzte noch zur Zeit Österreich Ungarns einander ständig ab, auf die Dauer oder wenigstens auf einige Jahre siedelte sich dort niemand an. Ähnlich war es auch in Kozje, doch ist zu bemerken, daß slowenische Ärzte, so ältere (vor 1900) als jüngere (nach 1918) lange Jahrzehnte auf derselben Sanitätsdienststelle ausharrten, so in Smarje/Jelše J. Rakež und V. Lorgar, in Bistrica/Sotla F. Kunej, in Kozje F. Jankovič und B. Fišer, in Planina/Sevnica F. Repič. Sie alle lernten ausgezeichnet die Volkspathologie und die sozialmedizinischen Besonderheiten ihres Umkreises kennen, weshalb sie auch »so- uveräne« Ärzte der allgemeinen Medizin auf ihrem Gebiet waren. Außerdem trug dazu auch die Tatsache bei, daß in diese Gegenden Ärzte kamen, die in der praktischen Medizin gründlich ausgebildet waren, da sie größtenteils vorher jahrelang in Krankenhäusern oder sogar Kliniken praktizierten und außerdem noch zusätzlich in anderen medizinischen Disziplinen ausgebildet (Pädiatrie, Stomatologie, Apotheker- kunde usw.) waren. Nur so konnten sie (einige dieser Ärzte bildeten sich noch zu- sätzlich in Krankenhäusern oder Kliniken weiter aus) ihre anspruchsvolle Aufgabe in häufig schwereigen und ausgedehnten Unkreisen, die sowohl im Heilen als auch im Vorbeugen bestand, bewältigen. Die Ärztesfamilie Ipavic aus Sentjur/Celje, die vier (Lojze, Benjamin, Gustav und Josip) ausgezeichnete Komponisten hervorbrachte und die seinerzeit (1858—1921) bedeutende Träger des Kulturlebens in Slowenien waren, erweckt besonderes Interesse. In Podčetrtek wirkte der Arzt E. Jaeger, ein ausge- zeichneter Naturforscher und als solcher im Ausland sogar bekannter als in der Heimat. Die Angst, in seinem Fach zu stagnieren, vertrieb gar manchen Arzt aus dem »Urwald« und entschloß sich zur Spezialisierung in Krankenhäusern oder Kliniken, ein anderer wiederum suchte sich eine angenehmere Dienststelle auf. In Podčetrtek entstand in neuerer Zeit das radioaktive Thermalbad Atomske toplice Podčetrtek, das in der Heimat, aber auch im Ausland, besonders in Österreich, Italien und Deutsch- land wohlbekannt ist. Und so öffnete sich der Welt dieses Gebiet, ihr »Urwald« erin- nert nur noch dem Namen nach auf vergangene Zeiten, als man es nur verlegen und geringschätzend lächelnd erwähnte.* Sobald nach der Befreiung neues Sanitätsper- sonal, das in der allgemeinen Medizin, der Sozial- und Arbeitsmedizin gründlich aus- gebildet und der Arbeit für sein eigenes Volk und die sozialistische Heimat ergeben in dieses Gebiet kam, begann eine rasche Entwicklung des Sanitätswesens auch auf dem Gebiet der oben erwähnten Gemeinden.**

* Das Gebiet der beiden Gemeinden Sentjur/Celje und Smarje/Jelše wurde im ehemaligen Österreich »Urwald« genannt.

** Rogaška Slatina, Orlimje und Atomske toplice Podčetrtek werden in einem anderen Bei- trag behandelt.

VZHODNOŠTAJERSKE SLOVNICE IZ PRVE POLOVICE 19. STOLETJA

Bernard Rajh*

UDK 808.63:800.87(497.12-18)(091)»180/185«

RAJH Bernard: Vzhodnoštajerske slovnice iz prve polovice 19. stoletja. (Die oststeirischen Grammatiken aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 299—309.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Sestavek obravnava glasoslovne in oblikoslovne posebnosti slovnice vzhodnoslovenskih avtorjev Smigoca, Dajnka, Murka in Muršca, tiskanih v prvi polovici 19. stoletja, ki sprva kažejo težnjo po oblikovanju posebnega pokrajinskega knjižnega jezika, po neuspehu teh prizadevanj pa se ogrevajo za vseslovensko knjižno normo, v katero bolj ali manj uspešno vnašajo jezikovne elemente svojega narečnega območja.

UDC 808.63:800.87(497.12-18)(091)»180/185«

RAJH Bernard: East Styrian Grammars from the First Part of 19th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 55=20(1984)2, p. 299—309.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The article deals with the phonetic and morphologic grammar particularities of East Slovenian authors Smigoc, Dajnko, Murko and Muršec, printed in the first half of 19th century which show at first a tendency to form a special provincial literary language. After the unsuccessful endeavour to attain this the grammarians became enthusiastic about the all-slovenian literary norm in which they more or less successfully inscribe the linguistic elements of their dialectal area.

Znano je, kako je vzhodnoslovenska pokrajina med Muro in Dravo dve dobri stoletji po uničenju slovenskega protestantizma še vedno omahovala pri odločitvi za splošno podobo svojega knjižnega jezika¹ ter da je nato v času sprejemanja splošnoslovenske variante odločilno sodelovala pri spreminjanju le-te.² Višek njenih prizadevanj za knjižno normo je nedvomno doba jezikovnega separatizma v prvi polovici preteklega stoletja, ko si je pokrajina izoblikovala poseben knjižni jezik ter ga skušala utrditi z bogato slovstveno dejavnostjo.³ Razlogov za to samosvojo odločitev za avtohtoni knjižni jezik je bilo več,⁴ v bistvu pa pomeni le intenzivno nadaljevanje jezikovne tradicije, ki sta

* Bernard Rajh, dipl. fil., bibliotekar in dokumentalist, Univerzitetna knjižnica Maribor

¹ Rigler Jakob: Jezikovnokulturna orientacija Stajercev v starejših obdobjih. — Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 661—681.

² Rajh Bernard: Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja. — ČZN 55=22(1984)1, str. 38—49.

³ Kosehan Johann: Slowenischer ABC-Streit. — Jahresbericht des k.k. Staats-Gymnasiums in Marburg 1890, str. 3—31.

⁴ Rajh, navedeno delo

jo ustvarila popularni Parhammerjev katekizem v tretji izdaji⁵ in priljubljeni poet Leopold Volkmer s svojim pesniškim delom.⁶

Prizadevanja za slovnico

Prva prizadevanja za zapis slovnice tega vzhodnoslovenskega knjižnega jezika so bila izražena že na sestanku štajerskih preporediteljev v Destrniku leta 1803, ko so se zbrali z namenom, da organizirajo »naš jezik«,⁷ t. j. da pokrajinskemu knjižnemu jeziku določijo enoten pravopis in slovnico. Čeprav se je ohranilo le nekaj posrednih dokumentov o tem sestanku, pa lahko že po udeležencih sklepamo, da sta se med njimi izoblikovali dve struji: prva, zastopala sta jo Ivan Narat⁸ in Gašpar Harman,⁹ je skušala ostati blizu kranjski varianti slovenskega knjižnega jezika, druga, ki je bila bližja kajkavščini, pa je z Modrinjakovim pravopisnim predlogom¹⁰ povsem onemogočila zamisel o enotnem črkopisu ter tako najbrž že v osnovi razbila tudi celotno podjetje. V takih razmerah načrtovana slovnica ni mogla priti na dnevni red. Vseeno pa je shod spodbuditi Narata, da je sam napisal slovnico, ki pa je žal izgubljena.¹¹ O njeni osrednjeslovenski naravnosti lahko domnevamo s precejšnjo mero gotovosti.

Nov, čeprav zelo omejen poskus takega slovničnega opisa najdemo tudi v zapiskih Janeza Nepomuka Primca za njegova predavanja na graškem liceju.¹² Čeprav je črpal predvsem iz Kopitarjeve in Vodnikove slovnice, je marsikje pripisal oblike, ki jih je sam poznal iz občevanja s sodelavci v svojem Slovenskem društvu ali pa s potovanja po Slovenskih goricah. Te pripombe je posredoval tudi Vodniku in želel, da jih ta vključi v svojo slovnico (npr. mestnik ednine m. sp. na -i, končnico rakom nam. -am., oblike gospodarji nam. gospodarji, riboj nam. ribo i. p.).¹³ Tudi za polglasnik je pisal e namesto običajnega i ter si tako nakopal znane Kopitarjeve očitke.¹⁴

Šmigočeva slovnica

Janez Krst. Leopold Šmigoc, avtor prve tiskane vzhodnoštajerske slovnice,¹⁵ ki je bil doma z obrobja Haloz, je po začetnem šolanju na Ptujju študiral pravo v Gradcu in postal eden najbolj zvestih članov omenjenega Primičevega društva, ki je načrtno študiralo Kopitarjevo slovnico in se urilo v slovenščini. V tem krogu je mogel Šmigoc dobiti prvo neposredno spodbudo za svojo slovnico. Pri nastajanju dela naj bi Primic tudi sodeloval,¹⁶ čeprav iz zelo osebnih razlogov kasneje Šmigočevega dela ni cenil.¹⁷

V uvodu k slovnici Šmigoc posebej omenja povsem praktični namen svoje-ge početja (razviden že iz naslova), ki bi pač naj služilo tistim, ki bi se radi učili slovenščine ali pa jih k temu sili poklicna potreba. Iz slovničnega gradiva se vidi, da je slovnica bila namenjena predvsem Nemcem.

⁵ Rigler, navedeno delo

⁶ Pogačnik Jože: Zgodovina slovenskega slovstva. 2., Maribor 1969, str. 203–206.

⁷ Kidrič France: Dobrovský in slovenski prepored njegove dobe. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, Ljubljana 1930, str. 90–92.

⁸ Ilašič Fran: Iz prvih časov romantike. — ČZN 2(1905), str. 1–29.

⁹ Koschan, navedeno delo

¹⁰ SBL, 2., str. 143–144.

¹¹ Slodnjak Breda: Primčeva predavanja na graškem liceju. — Slovenski jezik 3(1940), str. 98–105.

¹² Primic J. N.: Rokopisna zapuščina v NUK Ms 351.

¹³ Kidrič France: Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813, Ljubljana 1934.

¹⁴ SBL, 2., str. 579–583.

¹⁵ Schmigoz Johann Leopold: Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre, Grätz 1812.

¹⁶ Rajhman Jože: Vloga Petra Dajnka v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. — ČZN 41=6(1970)2, str. 301–302.

¹⁷ SBL, 3., str. 658–659.

Že v uvodu je tudi obžaloval, da na Štajerskem nimamo druge slovnice kot Kopitarjevo, ki mu je očitno bila preveč kranjska, pa čeprav Štajersko omenja celo v naslovu.¹⁸ Svoje delo je sicer v celoti naslonil na Kopitarja, v pradigme ter številne opombe pod črto pa je pridno vnašal štajerske posebnosti, ki jih je poznal iz živega narečja ali pa iz literarne tradicije, na katero se v slovnici tudi sklicuje.¹⁹

Slovnica ima tri glavne dele:²⁰ slovniškega (glasoslovje, oblikoslovje, sintaksa), konverzacijskega ter slovensko-nemški slovar. Zanimivo si je ogledati poglavja glasoslovja in oblikoslovja, ki so tudi najlažje primerljiva s Kopitarjevimi opisi.

Že pri kratki obravnavi glasoslovja (izgovorjave) Šmigoc v opombah opozarja na nekaj tipičnih vzhodnoštajerskih variant:²¹ izglasni -l se lahko izgovarja tudi kot -a oz. -o, skupino -ol- pred soglasnikom lahko izgovarjamo kot -u-, samoglasnik u pa tudi kot ü. Preostale vokalne možnosti je poenostavljeno povzel po Kopitarju, opozoril pa še na polglasnik, ki ga sicer pišemo, ga pa ne izgovarjamo (perst = prst).

Podobno je Šmigoc ravnal pri oblikoslovju. Čeprav je npr. pri samostalniških sklanjatvah uporabil kar Kopitarjeve primere, pa je različno od njega navajal (sicer največkrat le alternativno) naslednje končnice:²²

	I.	II.	III.	IV.
	Männlich.	Weiblich.	Weiblich.	Sächlich.
S i n g u l.				
Nomin. & Vocat.	—	a	—	e, o
Genit.	a	e	i	a
Dat.	u (i)	i	u	u (i)
Acc.	a (—)	o	—	e, o
Loc.	i (e)	i	i	i (u)
Inf.	an(om)	o(oj)	jo (joj)	au (om)
D u a l.				
Nomi. & Voca.	a	i(e)	i	a (i)
Gen.	ov (u)	—	— (i)	—
Dat.	ama (ema)	ama	ima (éma)	ama
Acc.	a	i (e)	i	a (i)
Loc.	ih(ama, oma)	ah(ama)	ih(ima, éma)	ih od, ah(ama)
Inf.	ama(oma)	ama	ima(éma)	ama
P l u r a l.				
Nomi. & Voca.	i	e	i	a
Gen.	ov	—	— (i)	—
Dat.	am (om)	am	im (ém am)	am (om)
Acc.	e	e	i	a
Loc.	ih	ah	ih (éh)	ih (ah)
Inf.	i (ami, omi)	ami	imi (ini - i)	mi (i, ami)

¹⁸ (Kopitar Jernc): Gramatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Laibach 1808.

¹⁹ Šmigoc, navedeno delo, str. 11.

²⁰ Šmigoc jo deli na dva dela, v drugem so skladnja, konverzacijski teksti in slovarček.

²¹ Šmigoc jih omejuje na trikotno območje Maribor—Ljutomer—Ptuj.

²² Šmigoc, navedeno delo, str. 10.

1) za moški spol -i v dajalniku in mestniku ednine (Kopitar -u), -om v orodniku, -oma, -om, -omi v ustreznih dvojinjskih oziroma množinskih sklonih (Kopitar -am; -ama, -am, -ami); izjemen je dvojinjski rodilnik -u (Kopitar -ov)

2) za ženski spol -oj/-joj za orodnik ednine (Kopitar -o/-jo) in

3) za srednji spol nekatere analogne končnice iz moške sklanjatve ter podaljšavo v orodniku množine -mi/-ami (Kopitar pretežno -i), posebej pa alternativni -i v imenovalniku dvojine (Kopitar le -a)

4) pri vseh spolih navaja kot možne enake končnice za dajalnik, mestnik in orodnik dvojine (-ama).

Posebej omenja dvojnice **pastira/pastirja** (Kopitar le -ja), **konj/konjov** za množinski rodilnik, **hčer** tudi v imenovalniku ednine, **krv** v tožilniku ednine ter nepodaljšane osnove pri samostalnikih srednjega spola (drevesa/dreva, telesa/tela). Nima pa primera rodilniškega -u (daru) pri moških samostalnikih.

Tudi pridevniško sklanjatev je Šmigoc prevzel po Kopitarju, razlike so le v mestniku ednine za moški oziroma srednji spol, kjer navaja končnico -im (Kopitar -imu), ter mestniku dvojine z alternativno končnico -ima za vse tri spole. Končnica -oj v ženskem edninskem orodniku je v Šmigočevem sistemu logična. Posebej pa v opombi navaja enotno imenovalniško končnico -o v ednini za srednji spol, torej tudi za funkcionalno mehkiimi glasovi.

Večje razlike navaja Šmigoc pri stopnjevanem pridevniku. Pri oblikovanju stopenj se je še vzoroval pri Kopitarju, že v imenovalniku primernika pa ima posebne oblike za posamezne spole, ki jih nato (v nasprotju s Kopitarjevo slovnico) v celoti sklanja po vzorcu za osnovnik. Za predpono ob presežniku navaja ob **nar-** tudi **naj-**.

Pri števnikih je Šmigoc upošteval nekatere narečne oblike (ednajst, dva no dvajsti, jezer). V sklanjatvi navaja posebno obliko **dve** za imenovalnik srednjega spola (Kopitar dva) ter reducirano **štirmi** za orodnik. Preseneča rodilniška oblika **dvuji** (= dveh), ki po Šmigočevih navedbah živi v okolici Ljutomera.²³ Iz narečja so tudi vrstili števniki **šterti**, pa množilni **enojni**, **dvojni**, **čveterni**, ki jih Kopitar nima.

Posebnosti zaimkov so:

1) pri osebnih imenovalniki **jaz** (Kopitar jest), **mija/midva** (Kopitar ma), **vija/vidva** (Kopitar va), orodniki **menoj**, **teboj/tobo** (Kopitar le alternativno), mestnik **njem** (Kopitar njemu) in dvojinjski rodilnik **njuj** (= njiju, Kopitar njih), za katerega Šmigoc spet opozarja, da je iz narečja

2) pri svojilnih zaimkih posebej zagovarja obliko za dvojino npr. **najni** starši (Kopitar naju hiša)

3) kazalni zaimek sklanja s končnicami **-ega**, **-emu** itd. (Kopitar le -iga, -imu); preseneča moški imenovalnik **ti** (Kopitar ta)²⁴ oziroma edini orodnik **tim** (Kopitar tudi tem), pričakovano pa je imenovalnik dvojine **ti** za srednji spol (ob varianti ta, ki je edina pri Kopitarju)

4) pri vprašalnih zaimkih je upošteval Kopitarja, ni pa navedel mestnika **čem**, čeprav ga v narečju poznamo; od tod pa je **kakšni** (Kopitar kakišin). Pri tej skupini je zapisal oblike za tipični vzhodnoštajerski zaimke **niše**, **nikoga** itd. (Kopitar nihče, nikogar), ne omenja pa sklonskih oblik za **nič**.

Pri glagolu stoji na začetku delitev na dejavne (prosití), trpne (sem bil prošén), ki jih delamo iz prvih, srednje (statí, spatí) in neosebne (grmí). Sledijo spregatveni vzorci.

²³ Prav tam, str. 48.

²⁴ V praktičnem delu slovnice Šmigoc navaja tudi toti.

Pri pomožniku so opazne oblike *sem*²⁵ (Kopitar *sim*), pri pretekliku opozarja na narečno obliko *lia*, za prihodnjik pa očitno daje prednost krajši obliki *hom* (ob *bodem*), ki je v množini sploh edina (*boste/bote, bodo/bojo*; Kopitar še *bodete, bodojo*).

Po sedanjiških oblikah je glagole razdelil na tri skupine: *-am, -em, -im* (Kopitar je upošteval tudi naglasne možnosti, zato ima sedem skupin), tem pripadajo tri nedoločniške osnove *-ati, -eti, -iti*. (Primeri *zdigavam, grizem, motim* delitvi najbolj ne ustrezajo.) Preglednica po sedanjiških osnovah je Kopitarjeva, čeprav ponekod navaja tudi štajerske alternativne možnosti (*žrem/žerem* ali pa *take* po shemi *klicati-klicam*). Pri spreganju dosledno uvaja dvojnisko končnico *-ma/-me* za prvo osebo. Težko pa po njegovem vzorcu delamo *deležnike*, ko naj bi nedoločniški *-ti* zamenjal kar z *-l*.

Tudi ostala poglavja oblikoslovja je tesno naslonil na Kopitarjevo slovnico, četudi je skušal vsaj nekoliko upoštevati narečne posebnosti. Svojevrstna je še njegova delitev prislovov, pri kateri je napravil kar precej napak.

Slovnica Petra Dajnka

Dajnkova slovnica²⁶ je izšla l. 1824, ko je njen avtor že izdal precej tiskanih del, ki so v jeziku zelo upoštevala pokrajinske oziroma narečne jezikovne elemente. Domnevamo lahko, da ga je k pisanju slovnice pripravilo prav to zavzeto publiciranje, ki je samo po sebi sililo tudi k razreševanju vprašanja knjižne jezikovne norme. Posredno so k odločitvi najbrž pripomogli tudi Kopitarjeva, predvsem kranjska slovnica, Šmigočev *zglede*, pa domnevni neposredni namig Kopitarja in Šafařika, naj bi zapisal svoje narečje.²⁷ Sicer pa je njegova prosvetljenska literatura že po svoji naravi računala na tak jezik, ki bi bil uporabnikom karseda blizu.

Jezik, ki ga slovnica obravnava, imenuje Dajnko »windisch« oziroma »slo-wenisch« ter ga razlikuje od govorov sosednjih ogrskih Slovencev, Hrvatov, Kranjcev in Korošcev,²⁸ čeprav je prepričan, da bodo slovnico vzhodnoštajerskega dialektu brez težav razumeli tudi ti.

V slovnici²⁹ se je odločil za uvedbo nekaterih novih črk, ki bodo sicer v soglasju s kranjsko abecedo, pa vendar enostavnejše za branje in pisanje, po drugi strani pa bolj sorodne z ortografijo v drugih slovanskih knjižnih jezikih. Tako je za običajne znake v bohoričici *z, zh, l, lh, s* in *sh* uvedel *c, ʒ, s, 8, z, x* (= *c, č, s, š, z, ž*), posebej pa še *η* (za *nj*) in *y* (za *ü*), ki ju bohoričica ni imela, za zapis prleškega govora pa sta bila nujna.

Pri izgovoru posameznih vokalov je opozoril na tri možnosti, ki jih označuje s tremi diakritičnimi znamenji (' '), sicer dosledno le v uvodnih poglavjih.³⁰ Posebej navaja izgovor za *y* (francoski *u*, npr. *lyk*), ki pred naglasom prehaja v *i*, ter pisavo *e* pred *r*, ki pa se ne izgovarja (*kert = krt*). Pri soglasnikih posebej govori o zvočnikih, obravnava znane slovenske soglasniške premene, za *v* pa opozarja na nezveneč izgovor (*f*) pred nezvočniki in v izglasju. Nikjer pa ne omenja značilnega prehoda izglasnega *-m* v *-n*.

Kot je Dajnko napovedal v uvodu, je njegova slovnica zapis narečja iz vzhodnega dela Štajerske. Zato nas tudi pri pregledu oblikoslovja v drugem

²⁵ Šmigoz, navedeno delo, str. 72: utemeljuje s tem, ker večina Slovencev in celo Slovanov govori *'sem'*, tudi pri *'sim'* se izgovarja nedoločni vokal.

²⁶ Dajnko Peter: *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Grätz 1824.

²⁷ SBL 1., str. 111–116.

²⁸ Dajnko, navedeno delo, str. III–IV.

²⁹ Razdelitev poglavij v slovnici je podobna Šmigočevi.

³⁰ Dajnkovo distribucijo dolgega in kratkega vokalizma bo mogoče preverjati, ko bo določena v slovenskogoriških govorih.

poglavju predvsem zanima, v koliki meri so narečne paradigmatške sheme res upoštevane.

Za samostalniške sklanjatve je zapisal preglednico:³¹

Endung	I.	II.	III.	IV.
	Abände- rung.	Abände- rung.	Abände- rung.	Abände- rung.
	Männlich	Weiblich	Weiblich	Sächlich
E i n f a c h.				
1. wer? was?	*	a	»	o
2. wessen?	a	e	i	a
3. wem?	i	i	i	i
4. wen? was?	a	o	»	o
5. wo?	i	i	i	i
6. womit?	om	o	jo	om

D r e y f a c h.				
1. wer? was?	a	i	i	a
2. wessen?	ov	»	i	»
3. wem?	oma	ama	ama	ama
4. wen? was?	a	i	i	a
5. wo?	oma	ama	ama	ama
6. womit?	oma	ama	ama	ama

V i e r f a c h.				
1. wer? was?	i	e	i	a
2. wessen?	ov	»	i	»
3. wem?	om	am	am	am
4. wen? was?	e	e	i	a
5. wo?	ih	ah	ah	ah
6. womit?	i	ami	ami	ami

Ob tem posebej omenja, da je končnica -u v dajalniku ednine za moški oziroma srednji spol narečju tuja in nepotrebna, saj imajo tudi drugi slovanski jeziki (poljščina) le -i (podobno je nastopal proti u-jevski končnici v alternativnem moškem rodilniku); da ima samostalnik pes v edninskem dajalniku in mestniku podaljšano obliko psovi, kar je identično tudi z današnjo obliko v narečju; da imajo nekateri moški samostalniki v imenovalniku množine končnico -ovje, ki je danes že redka in ima največkrat pomen zbirnega imena (tramovje); posebej omenja množinski rodilnik penez ter posebno množinsko paradigmo za

³¹ Dajnko, navedeno delo, str. 84—85.

samostalnike *gostjě, lydjě, zobjě* in *lasjě*: *gostjě, gosti, gostém, gosti/ě, gostéh, gostmi*. Oblika za *gostjě* v narečju ni več živa, v ostalih primerih pa najdemo dolgonaglašeni vokal v roditeljskih (*zobi, lidi in lydi*). Dajenko navaja tudi podaljšano osnovo za *oče, očeta*, ki ima v narečju pač le nepodaljšano obliko z ženskimi končnicami (*oča, očě, oči* itd.). Posebnost so tudi premene v osnovi tujih imen (*Barnabas, Barnaba*) oziroma nepridevniška sklanjatev *Dobrovski, Dobrovska* in podobno.

Tuja današnjemu narečju je sklanjatev za *gospa*; imenovalnik pri hči je pa enak tožilniku (*čer*), čeprav Dajenko navaja čí. Zanimiva je paradigma za samostalnik *oko*, za katero Dajenko navaja edninsko sklanjatev brez podaljšane osnove za srednji spol (v narečju je tak le še imenovalnik), sicer pa že ženske končnice tudi v dvojini oziroma množini. Brez podaljšanih osnov sklanja tudi samostalnike kot *kolo, oje* (danes ima *kolo* že ženske končnice), s podaljšavo pa *nebo* (v množini), *kyre* (= *kokoš*), *prase, ime* itd. Prav pri slednjih je v narečju njegova končnica dvojninskega imenovalnika (*dva kyreta*) ohranjena še danes, čeprav že prevladuje *-i*.

V opisu samostalniških sklanjatev pa pogrěšamo opozorila za naglasne možnosti. Tako bi pričakovali vsaj omembo premičnega naglaševanja tipa *kyre* — *kyréta* ali pa še bolj ohranjeno naglaševanje pri samostalnikih ženskega spola po vzorcu *vóda* — *vodě* itd. Tako Dajenko tudi ne navaja končniškega naglasa v soglasniški ženski sklanjatvi (*kosti* — *kostéh* — *kostém*) niti posebnih končnic, ki jih imamo v taki paradigmi.

Pri obravnavi pridevnika Dajenko najprej opozarja na ločevanje določnih in nedoločnih oblik, ki ga je očitno prevzel po literaturi, saj v narečju najdemo vrsto pridevnikov, ki poznajo le eno ali drugo obliko (*debéli : tópel*). V samem sklanjatvenem vzorcu upošteva štajerske končnice *-ega, -emu* itd., izjemi sta za današnjo rabo le mestnik za moški in srednji spol *-emi* (danes pogosteje *-en*) ter imenovalnik dvojine za srednji spol s končnico *-e* (narečno *-a/-i*).

Pri stopnjevanih pridevnikih je zapisal, da so pogoste primerniške ter presežniške oblike z *bole*, najbolje oziroma *meje*, najmeje, čeprav bi bile običajne le pri pridevnikih na *-či* (*boječí*). Sicer pa so obrazila za stopnjevanje *-š-* (*lepši, dugši*), *-čš-* (*debeleši, syheši*), *-žčš-* (*ležeši = lažji, nižeši = nižji*), *-češ-* (*kračeši = krajši*), posebej pa so navedene oblike za *hujši* (*hujdi*), *młajši*, ki so pač nekoliko drugačne le zaradi zvočne premene v osnovi.

Med števniki so narečno točne oblike *dvajsti, štirideset*, tako tudi *casus obliqui štiréh*, za današnje stanje pa je izjemen stari roditeljski *dvj* (= *dveh*). Pri tvorjenju samostalnikov iz števnikov Dajenko opozarja na obrazili *-ica* in *-ka* (*sedmica, trojka, štirka*); tiskovna napaka pa je najbrž množilni števniki *četerni* (= *četverni*).

Tudi pri zaimkih je Dajenko v glavnem zapisal stanje v narečju. Tako pri osebnih za prvo osebo piše obliki *ja* in *jas*, za njegov orodnik s *tobo* pa najdemo pač še tudi *teboj* in *tobon*. Tudi v opombah naštete oblike *mija, vija* so pogostejše od navedenih *midva, vidva*, za *onidva* pa *oneja* in *uniya* ali *onedva*. Vsekakor pogrěšamo roditeljski obliki *naji, vaji* (*najy, vajy*), za kateri je Dajenko zapisal kontrakcije *naj, vaj*; podobno pa bi za roditeljski *njy* (= *njiju*) pričakovali *njyji*.

Pri kazalnih zaimkih še navaja *ti, ta, to* (v narečju *toti, tota, toto*); pri relativnem *keri* pa varianto *ki*, čeprav v narečju nastopa v funkciji podrednega veznika *da*; pri vprašalnih mestniških oblikah se naglas lahko prenese tudi na predlog in dobimo iz *komi, čemi* še *prikon, pričén*.

²² Prav tam, str. 136–137.

Pričakovano najobširnejše poglavje oblikoslovja je glagol. Z ozirom na pomen glagole deli na neprehodne (tu navaja tudi modalne), prehodne (kjer omenja tvorbo trpnika s se ter imperfektivni trpnik npr. bivam hvalen oziroma perfektivno obliko sem hvalen) ter povratne glagole. Po času trajanja so glagolska dejanja dovršna (oblečem), nedovršna (sedim) in frekventativna (razmetavam). Pri navajanju slovničnih časov omenja, da narečje ne pozna predpreteklika; med deležniki navaja oblike na -č, -l in -t/-n; na -ši mu je zastarel. Omenja pa glagolnik (delane). Osnove in izpeljane glagolske oblike je skušal prikazati s tabelo.³³

Don	Don	Don	Don
del-am	del-ati	del-al	del-an
1. Gegenwart tig	1. Gegenwart wort	1. Vergangenheit wort	1. Zeithaupt wort
del-as u. l. p.	del-ai	del-al u. l. f.	del-aje
2. Grizem		2. zezaffige Zeit	
del-aj u.		del-al u. l. f.	
3. Niederm. gode		3. Verbin- dend	
del-aj u. l. p.		del-al u. l. f.	
4. Verbin- dend		4. Verbin- dend	
del-ajo p.		del-al u. l. f.	

Tudi Dajnko je spregatvene modele združil v tri skupine na osnovi sedanjih oblik: 1) -am (delam), 2) -em (grizem) in 3) -im (vyčim). Pri samih osebnih oblikah glagolov so narečju tuje dolge pomožniške oblike bodem, bodeš itd. ter končnica -va za 1. osebo dvojine.

Ker je pri podrobnih navedbah glagolskih vrst skušal posamezne glagole spraviti v poenostavljene sheme, so nastale narečnim zelo neadekvatne oblike kot trpni deležniki priden (priti), pogreban (pogrebsti), ban (bati se) in izrazi sopiti, sopim (sopsti), dežiti, dežim (deževati) in podobno.

Pri prislovljih, veznikih ter predlogih najdemo predvsem oblike iz narečja; prislove Dajnko razdeli na pridevniške (drago, dobro, slovenski) in prave (gor, zdaj, daleč). Prav tu najdemo tudi nekaj skonstruiranih oblik: zdaj (zaj), zgoda, predosta (preveč), dnes (gnes), kde (ge) i. d., manjkajo pa tudi stopnjevane oblike ležik (= lažje) itd.

³³ Prav tam, str. 198.

Posebne pozornosti bi moralo biti deležno tudi obširno in temeljito besedotvorno gradivo, ki uvaja posamezna poglavja oblikoslovja, saj pomeni pionirsko dejanje v slovenskem jezikoslovju nasploh, pa čeprav se je avtor slovnice izdatno opiral na tuje vzore.³⁴

Murkova in Murščeva slovnica

Anton Murko je že v uvodu k svoji slovnici³⁵ ostro nastopil zoper vsakršne slovenske jezikovne pa tudi črkopisne novotarije ali celo separatizme, čeprav bi mu z ozirom na njegovo poreklo³⁶ moral biti Dajnkov vzhodnoslovenski knjižni jezik zelo domač. Zavedal se je pač nevarnosti, ki je po Dajnkovih in nekaterih drugih prizadevanjih ogrožala možnost enotnega slovenskega zbornega jezika, s tem pa tudi Slovence kot narod.

Tako moremo tudi v njegovi slovnici odkrivati neprikrito željo, da Slovenci dobijo enoten, za vse sprejemljiv jezik, ki ne bo vztrajal le pri kranjskih oblikah, še manj pa jih skušal za vsako ceno nadomeščati s štajerskimi. Enotnosti naj služi tudi pisanje z že uveljavljeno bohoričico.³⁷ Taka stališča bi iz slovnice lahko strnili takole.

Glasoslovje je Murko povzel po Kopitarju. Razlikuje dolge in kratke vokale, širok in ozek e in o, izglasni -l izgovarjamo dvoustično; polglasnik pred r izgovarjamo kratko ali pa sploh ne; v izglasju piše polglasnik tudi s kranjskim -i-, ki ga v drugi izdaji slovnice dosledno zamenja z -e-.

V oblikoslovju je pri samostalniških sklanjatvah za moški spol namesto dajalniškega oziroma mestniškega -i v ednini uvajal kranjski -u, obratno pa v oročniku štajersko končnico -om. Rodilniška končnica je lahko tudi -u (tatu). Nekateri samostalniki podaljšujejo osnovo (Janžeta, komarja, tatovi).

Pri ženski sklanjavi alternativno navaja edninski rodilnik ribo/riboj/-ô, premično naglaševanje vôda, vodé, kot posebnost pa paradigmo za kri (krv), krvi itd. ter imenovalniške možnosti breskev/-ov/-va.

Pri srednjem spolu so sklanjatveni vzorci blizu današnjim knjižnim; opozarja na vse podaljšane osnove, pravilno zapiše paradigmo za oko itd. Opazne so le oblike kot npr. mestnik dvojine licama ter nedoslednost pisave za funkcionalno mehki glasovi (licom : morjem).

Pri pridevniku je ohranil Kopitarjeve sklonske končnice, tudi pri stopnjevanih pridevnikih; v drugi izdaji tu opozarja tudi na štajerske končnice, ki jim očitno daje prednost. Podobno dvojnost ima pri zapisu presežnika, kjer piše oblike z naj- in nar-.

Pri zaimkih je Murko (v primerjavi s Kopitarjem) dosledno uvajal oblike kot midva/mija za dvojino, jaz za prvo osebo ednine, kazalni zaimek ta (ob ti) za moški spol ter sklonske končnice -ega (tega, onega) in podobno pri vprašalnih zaimkih (česa, čemu).

Pri števniki še ohranja arhaično obliko rodilnika dvuji (sicer dveh) pa končnico štireh (štirih) v mestniku.

Delitev glagolov je prevzel po Dobrovškem oziroma Metelku (I. nesem — nesti, II. mahnem — mahniti, III. živim — živeti, IV. prosim — prositi, V. ma-

³⁴ Rajhman, navedeno delo.

³⁵ Murko Anton Johann: Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, Grätz 1832.

³⁶ SBL. 2., str. 168—169.

³⁷ Iz istih razlogov je v drugi izdaji leta 1843 uvedel gajico.

ham — mahati, VI. omahujem — omahovati). Našo pozornost pa lahko zbujejo dvojnice pomožnika *sem/sim* ter *sva/sma* in *bođem/hom*, še zlasti pa nikalne oblike *nesem, nesi, neje/ni*. Omenimo še naj, da opozarja na *supin* (*grem delat*) in na zastarelost deležniških oblik na *-vši*.

Jožef Muršec je v svoji slovensko napisani slovnici³⁸ utrjeval slovensko slovniško izrazoslovje.

V poglavju glasoslovja je posebej omenil glasovne premene, opozarja na dvoustnični izgovor *l*-ja pred soglasnikom in v izglasju ter na pisavo (ali ne) polglasnika pred *r*, ki pa se izgovarja. Nedosledno pa piše polglasnik v končnicah (*pevic : pivcec*), o pa mu za funkcionalno mehkiimi glasovi preide v *e*.

V oblikoslovju najdemo posebnosti kot: podaljšane osnove pri moških samostalnikih (*apostelna, tatova poleg tatù, kmetovje*), alternativni sklanjatveni vzorec za dan (*dan/den, dneva/dne, dnevu/dnevi*), kot dubleto navaja imenovalnik dvojine za ženski spol (*ribi/ribe*) in srednji spol (*leti/lete*). Po narečju je povzel množinsko paradigmo za oko (*oči, ôči, očém* itd.).

Pri drugih slovničarjih je našel kranjske oblike za stopnjevanje pridevnike, čeprav je pri praktičnih primerih zapisal oblike, ki jih je bolj poznal (*gora je nižja*). Pridevnik sklanja s končnicami *-ega, -emu*, čeprav v opombo postavlja tudi *-iga, -imu*.

Podobne nedoslednosti odkrijemo tudi pri števniki (dvajsti: *ena inu dvajset*), kot Murko pa je zapisal mestnik štireh.

Tudi pri glagolu se je zvesto držal svojih slovniških predhodnikov. Zanimive so razdelitve glagolov z ozirom na način (*očitni, želivni, pogodivni, velivni, narečni* itd.), kar je blizu naklonom, in z ozirom na dobo (*činiivni, terpivni, bivni*), kar pa odgovarja načinu.

Pri pomožniku posebej opozarja na dolge (poudarjene) oblike *jesem, jesi, jest, jesva/-e, jesta, jesmo, jeste, jeso/sojo* ter na spreganje pogojniškega *bi*.³⁹ Ob teh njegovih opombah lahko rečemo, da sta obliki *sojo* (= *so*) in *be* (= *bi bil*) v narečju žive.

DIE OSTSTEIRISCHEN GRAMMATIKEN AUS DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In die Bücher, die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert auf dem Gebiet von Slovenske gorice entstanden, wurden immer öfter die Sprachelemente aus dem Dialekt angenommen. So wurde es eine besondere Schriftsprache formiert, die letztlich auch eine eigene Grammatik forderte. Nach einigen erfolglosen Versuchen wurden vier Sprachlehren geschrieben und gedruckt, mit denen auch die oststeirische Provinz in den slowenischen ABC-Streit hineingezogen wurde.

Die Sprachlehre von Šmigoc blieb einigermassen der Grammatik von Kopitar treu, der Autor empfing aber in sein Werk (als Varianten) viele phonologische Besonderheiten, Sprachdubletten und Paradigmen, die er aus der Mundart oder aus den österrischen Büchern kannte.

Peter Dajnko wollte in seiner Grammatik die ostslowenische Mundart, die seiner Anschauung nach auch als Schriftsprache fungieren sollte, wiedergeben. Die Beschreibung (sogar mit den besonderen Buchstaben) ist gelungen; trotzdem wollte er alle Beziehungen mit der traditionellen slowenischen Schriftsprache nicht abbrechen und schrieb noch weiter z. B. die Partizipe mit *-l*, den Halbvokal vor dem Konsonanten *-r-*, im Dual die Endung *-va* usw.

³⁸ Muršec J.: *Kratka slovenska slovnica za pervence*, v Gradci 1847.

³⁹ Muršec, navedeno delo, str. 35.

Murko ist scharf gegen Danjkos Separatismus aufgetreten. Obwohl auch er in seine Grammatik viele steirische Sprachelemente angenommen hatte, bewahrte er die alte slowenische Buchstabenschrift und verlangte eine allgemeine slowenische Schriftsprache. Dies Bestreben wurde durch eine zweite Ausgabe seiner Sprachlehre und mit einer verwandten Grammatik von J. Muršec bekräftigt; die »neuen« Sprachformen, die auf Grund der ostslowenischen Mundart entstanden, wurden von allen Slowenen angenommen und bewährten sich als Wegweiser der Entwicklung der modernen slowenischen Schriftsprache.

ORIS VPRAŠANJA JUGOSLOVANSKIH VOJNIH DOBROVOLJCEV V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE V RUSIJI IN POJAV DISIDENTSKEGA GIBANJA

Miroslava Grašič*

UDK 940.402(=861/883)(47):323.281

GRAŠIČ Miroslava: Oris vprašanja jugoslovanskih vojni dobrovoljcev v času prve svetovne vojne v Rusiji in pojav disidentskega gibanja. (Abriss der Frage der Jugoslawischen Kriegsfreiwilligen während des ersten Weltkrieges in Russland und das Phänomen der Dissidentenbewegung.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 310—333.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Do zloma Srbije (konec leta 1915) Rusija ni pokazala posebnega interesa za dobrovoljce. Ugodila je želji srbske vlade in prepeljala v Srbijo okrog 3500 dobrovoljcev. Po zlomu Srbije je prevladalo prepričanje, da so dobrovoljci edina rezerva za izpopolnjevanje srbske vojske in pomemben dejavnik pri obnovi njene vojne moči. Od takrat dalje se je začelo intenzivno formiranje dobrovoljskih enot, ki se je končalo s formiranjem korpusa. Ruska vlada je prevzela vse stroške za njegovo opremo, ker je na to pomoč gledala kot del vojaške in politične pomoči zavezniški Srbiji.

UDC 940.402(=861/883)(47):323.281

GRAŠIČ Miroslava: Yugoslav Volunteers During the World-War I in Russia and the Phenomenon of Dissenter Movement. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 310—333.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

Up to the break-down of Serbia in 1915 Russia didn't take a special interest in matter of volunteers. But then Russia ratified the desire of Serbia and transported there 3500 volunteers. After the break-down of Serbia the predominant opinion was that the volunteers were the only reserves to complete the Serbian military forces and a very important element to renew the armed force. Later on an intense organization of voluntary forces started and finally the corps of volunteers was organized. The corps was armed at the expence of the Russian Governement and it was considered a part of military and political support to the allied Serbia.

V slovenskem, kakor tudi jugoslovanskem zgodovinoisju, obstojajo najrazličnejši pogledi na disidentsko gibanje. Tako kot so različni pogledi na to gibanje, so različne ocene o njegovi pomembnosti, pravilnem oziroma napačnem ravnanju dobrovoljcev-disidentov.

* Miroslava Grašič, dipl. zgodovinarica, Muzej NO Maribor.

O jugoslovanskih vojnih dobrovoljcih¹ in njihovem gibanju v Rusiji je bilo napisanih veliko člankov v dnevnem in revialnem tisku že v stari Jugoslaviji. Poleg tega je leta 1936 izšlo obsežno delo »Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije«, ki ga je uredil dr. Ernest Turk. Disidenti, ki so med prvimi oblekli srbske uniforme in vstopili v I. srbsko dobrovoljsko divizijo, so ostali potisnjeni ob stran. To ime niti v stari Jugoslaviji po svojem pomenu javnosti ni bilo znano. Disidenti so dobili v stari Jugoslaviji uradni pečat »dezertterjev«. Organizacija vojnih dobrovoljcev, kl je bila ustanovljena po prvi svetovni vojni, je včlanila disidente tako kot druge dobrovoljce in se zavzemala na pristojnih mestih v Beogradu za to, da se disidenti povsem izenačijo z drugimi dobrovoljci. Ob desetletnici Prve dobrovoljske divizije in krvavih bojev v Dobrudži leta 1926 so dobrovoljci ponovno sprožili vprašanje disidentov na pristojnih mestih. Odgovorni so se izgovarjali s tem, da bo to vprašanje rešil poseben zakon o dobrovoljcih. Ko je ta zakon izšel, je prezrl disidente. Zato je organizacija dobrovoljcev sklicala leta 1936 posebno konferenco v Beogradu, na kateri so predstavniki dobrovoljcev razpravljali o disidentskem vprašanju in predlagali, da se ob spremembi zakona o dobrovoljcih upoštevajo disidenti. Leta 1939 je organizacija ponovno zahtevala, da se reši disidentsko vprašanje. V ta namen je sklicala na posvetovanje glavni odbor, ki so ga sestavljali dobrovoljci iz Ljubljane, Zagreba in drugih mest. O tem problemu so obvestili vojnega ministra, ki pa predloga dobrovoljcev ni uveljavil, ker ga je kmalu zamenjal novi vojni minister. Vojni dobrovoljec dr. Ivan Šubašić, ki je po sporazumu Cvetković-Maček avgusta leta 1939 postal hrvatski ban, prav tako ni uspel doseči priznanja disidentov. To vprašanje je bilo v pristojnosti interministerialnega komiteja, ki je bil ustanovljen pri ministrstvu za vojsko in mornarico. Na podlagi zakonskih predpisov je zgoraj omenjeni komitej reševal zadeve o priznavanju vojnih dobrovoljcev, le rešitvi vprašanja disidentov se je stalno izmikal. Tako je vprašanje disidentov ostalo nerešeno vse do druge svetovne vojne.

Znani disident Jože Zupančič je ob 50-letnici disidentskega gibanja v Srbskem dobrovoljskem korpusu v Rusiji zapisal tudi to osebno misel: »Po mojem disidenti ne potrebujemo nobenega priznanja v naši novi družbi, že zato ne, ker se naša starost giblje okrog 70 in celo 80 let. Kolikor nas je še živih, se zadovoljimo z zavestjo, da nam bo zgodovina dala prav. Prav pa nam bo dala zato, ker smo kljub vsem pritiskom ostali zvesti svojim političnim in narodnim idealom...«²

Leta 1924 je v Zagrebu izšla knjiga »Jugoslavenški odbor«, ki jo je napisala češka zgodovinarica dr. Milada Paulova. Avtorica je skušala prikazati razvoj vprašanja jugoslovanskega zedinjenja med prvo svetovno vojno v emigraciji. Ker je gradivo za to delo dobila v veliki meri med razgovori z vidnimi predstavniki naše medvojne emigracije, je največja vrednost tega dela v tem, da je zajela atmosfero in mišljenje, ki je vladalo v krogih jugoslovanske emigracije za časa vojne. Milada Paulova je imela te pogovore že leta 1920 in tako zabeležila niz mišljenj, ki bi sicer zašla v pozabo. V vsakem primeru je dobila zanesljivejše informacije kot bi jih kdaj pozneje. Čeprav je podrobno obravnavala stališča Jugoslovanskega odbora do vseh pomembnejših vprašanj, je disidentskemu gibanju posvetila le nekaj strani.

Knjiga »Jugoslovanski dobrovoljački korpus u Rusiji«, ki jo je leta 1954 izdal Vojnoistoriski institut JNA, je nastala na osnovi relativno zelo svobodne uporabe bogatega arhivskega gradiva Vojnoistoriskog instituta. Po sami kon-

¹ Odloločila sem se za uporabo besede dobrovoljec, čeprav se zavedam, da je srbskega porekla. Pri tem ne gre za posrbljanje slovenskega jezika, temveč za pojem, ki se je izoblikoval v osvobodilnem gibanju naših narodov in ga zato ni mogoče predrugačiti.

² J. Zupančič: Kdo so bili disidenti, Delo, 22. 3. 1967.

cepčiji je težko sprejemljiva, čeprav upošteva revolucionarne spremembe v Rusiji. Izhaja iz stališča, da je potrebno ohraniti Dobrovoljski korpus Srbov, Hrvatov in Slovencev kot vojno formacijo, ki je imela osnovno nalogo pokazati pripravljenost jugoslovanskih ujetniških množic v Rusiji, da se borijo za ustanovitev skupne jugoslovanske države.

Dragoslav Janković je v delu »Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine« (Beograd 1967) ovrednotil pomen krfske konference. Na Krfu so se prvič v svoji politični zgodovini sestali izbrani predstavniki Srbov, Hrvatov in Slovencev in izrazili željo in namen, da osnujejo novo državo. Prav tako so določili državno-pravna in družbeno-politična načela, za katera se bodo skupno borili kot za osnovo bodoče skupne države. Pri obravnavi odmeva Krfske deklaracije v svetu in med jugoslovanskimi narodi, se je dotaknil vprašanja dobrovoljcev v Rusiji in disidentskega gibanja. Pri tem se je poslužil bogatega arhivskega gradiva v Diplomatskem arhivu Državnog sekretarijata inostranih poslov u Beogradu, Arhivu Jugoslavije v Beogradu, Arhivu Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu in Arhivu Jugoslovanskega odbora.

Ob petdesetletnici disidentskega gibanja je izšla razprava dr. Bogumila Hrabaka »Jugoslovenski odbor prema tzv. disidentskom pokretu u Rusiji 1917. godine (Zbornik Historijskog instituta Slavonije V, Slavonski Brod 1967, str. 303—335). V njej je skušal dr. Hrabak prikazati odnos članov Jugoslovanskega odbora v Rusiji, dr. Ante Mandića in dr. Milivoja Jambrišaka, do disidentskega gibanja v dobrovoljskem korpusu. Prav tako je analiziral pisanje Slovenskega juga o disidentskem gibanju. Čeprav je Slovenski jug pisal v duhu, ki je povsem ustrezal štabu dobrovoljskega korpusa oziroma srbski vladi, je veljal kot glasilo Jugoslovanskega odbora, saj so pri pisanju člankov sodelovali člani Jugoslovanskega odbora v Odesi. Eden izmed najpomembnejših članov redakcije je bil dr. Đuro Kolombatović, ki je užival Trumbićevo zaupanje. Prav zaradi tega je zanimivo preučiti pisanje Slovenskega juga o disidentskem gibanju.

V Sloveniji sta na petdesetletnico disidentskega gibanja opozorila s svojimi članki France Klopčič in Jože Zupančič. V članku »Prostovoljci-disidenti v Rusiji«³ je France Klopčič objavil prvič v slovenščini memorandum skupine hrvatskih in slovenskih disidentskih častnikov, ki so ga 21. 3./3. 4. 1917 poslali komiteju oficirskih in vojaških odposlancev v Odeso. Podobno je v članku Ob petdesetletnici dveh deklaracij za zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov⁴ prvič predstavil v slovenščini znano deklaracijo disidentskega gibanja. V obeh člankih si je France Klopčič močno prizadeval, da bi se popravila krivica stare Jugoslavije do disidentov, ki po njegovem mnenju še danes ni povsem popravljena.

V seriji osmih člankov, ki so izhajali v Delu meseca marca 1967, je Jože Zupančič kot eden izmed disidentov skušal po osebnih spominih pojasniti, kako in zakaj je prišlo v južni Rusiji do razpada Srbskega dobrovoljskega korpusa oziroma izstopanja številnih častnikov in vojakov. Pričujoči zapisi so zanimivi zato, ker je avtor sam bil priča in udeleženec teh dogodkov.

Zanimivo je delo dr. Ernesta Turka »Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski« (Založba Borec, Ljubljana 1978). Pisec je bil sam dobrovoljec, zato ima knjiga ne samo zgodovinsko, temveč tudi dokumentarno vrednost. To delo je prvi popolnejši prikaz dobrovoljskega gibanja in z njim je pisec dokazal, da je bil vodilni slovenski zgodovinar na področju preučevanja dobrovoljskega gibanja. Dr. Ernest Turk je pojasnil, da so bili slovenski dobrovoljci vsi tisti slovenski možje, ki se v prvi svetovni vojni niso hoteli boriti za avstro-ogrške interese. Za-

³ Članek je bil objavljen v: Naši razgledi, letnik XVI, št. 9, 13. 5. 1967 ali ponatisnjen v: Kritično o slovenskem zgodovinspisju, Ljubljana 1977, str. 259—266.

⁴ Članek je bil objavljen v: Problemi, Ljubljana 1967, št. 53 in pod nekoliko spremenjenim naslovom ponatisnjen v: Kritično o slovenskem zgodovinspisju, Ljubljana 1977, str. 267—278.

to so bežali in se vključevali v srbsko, rusko in druge antantne vojske ter se borili v svojih posebnih enotah na vseh bojiščih. Zlasti je zanimivo to, kako on kot nekdanji dobrovoljec ocenjuje disidentsko gibanje.

V delu »Odnosi Srbije i Rusije u prvom svetskom ratu« (Beograd 1977) je dr. Nikola Popović usmeril vse svoje raziskave na analizo odnosov med vojnimi cilji Srbije in Rusije. Pri tem je skušal ugotoviti ali so bili odnosi skladni ali so se izključevali. Odnosi Srbije s carsko Rusijo so bili časovno izredno dolgi (32 vojnih mesecev) in problemsko bogati. Do leta 1916 so bila v ospredju vprašanja vodenja vojne in vojnih operacij ter oskrba z vojnim materialom. Glavno politično vprašanje do konca leta 1915 je bila diplomatska borba za nove zaveznike. Med to borbo je Srbija izoblikovala svoje vojne cilje, jih branila in se ozirala na mnenje zaveznikov. Zlom Srbije konec leta 1915 je odprl nova vprašanja v okviru srbsko-ruskih odnosov. Sedaj je postalo življenjsko vprašanje Srbije obnova in očuvanje njene vojne moči. Rusija je bila sama hudo izčrpana in ni sodelovala pri reorganizaciji srbske vojske na Krfu in Solunu. Toda srbska vlada je prosila in zahtevala pomoč Rusije pri vseh vprašanjih, ki so se nanašala na njeno vojsko. Osrednje vprašanje je bilo uporaba srbske vojske v nadaljnjih vojnih operacijah. Pri obnovitvi vojne moči Srbije je Rusija sodelovala tako, da je omogočila ustanovitev Srbskega dobrovoljskega korpusa v Odesi. Dr. Popović je opisal nastanek prvih dobrovoljskih enot, formiranje I. in II. dobrovoljske divizije, nastanek korpusa, izbruh disidentskega gibanja pod vplivom februarske revolucije in končno vprašanje uporabe preostanka korpusa. Pri tem se je posluževal gradiva v Diplomatskem arhivu Sekretariata za zunanje zadeve, Arhivu Vojnoistoriskog instituta, Arhivu Jugoslavije in kot vir, ki se ga je posluževal pri pisanju tega dela, bi omenila Slovenski jug.

Dobrovoljci-Slovinci so med obema vojnama izdali spominski zbornik »Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije« z namenom, da bi dokazali doma in v tujini, kako so se v prvi svetovni vojni borili ne samo Srbi in Hrvati, ampak tudi Slovenci za osvoboditev in združitev naših narodov proti Avstro-Ogrski. Za omenjeni zbornik je France Klopčič zapisal, da je izšel v znamenju priznanja in slave, ki naj bi jo dobrovoljci uradno uživali.⁵ Ernest Turk zavrača to trditev Franceta Klopčiča z ugotovitvijo, da so dobrovoljci izdali zbornik na svoje stroške.⁶ Nadalje je F. Klopčič zapisal: »Ta zbornik, ki obravnava srbski dobrovoljski korpus v Odesi med prvo svetovno vojno in v katerem je precej faktografskega gradiva, zlasti o predvojnem »Preporodu«, ima tri osnovne hibe, ki mu jemljejo zgodovinsko vrednost: prvič se omejuje na prostovoljce slovenske narodnosti, ne da bi upošteval srbske in hrvatske prostovoljce; drugič molči o disidentski dejavnosti, to je o demokratičnem gibanju znotraj srbskega dobrovoljskega korpusa leta 1917, usmerjeni k uresničitvi jugoslovanskih idealov o demokratični in federativni Jugoslaviji nasproti šovinistični miselnosti velike Srbije in edine jugoslovanske nacije; in tretjič izraža v posameznih prispevkih in v koncepciji zbornika apriorni antisovjetizem.«⁷ Zbornik se omejuje na Slovence zato, ker so Hrvati in Srbi sklenili, da bodo sami izdali svoj zbornik. Srbi so ga izdali leta 1971 v Beogradu,⁸ Hrvati pa še ne.

Drugi očitek, da zbornik molči o disidentski dejavnosti, prav tako ni upravičen. V sestavku »Zgodovinski oris pokreta jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev v svetovni vojni« je E. Turk obravnaval nastanek in razvoj disidentskega gibanja. Poleg tega so v zborniku objavljeni prispevki disidentov: Pavla Golie, Jan-

⁵ F. Klopčič: Prostovoljci-disidenti, Naši razgledi, letnik XVI, št. 9, 13. 5. 1967, str. 215.

⁶ E. Turk: Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski, Založba Borec, 1978, str. 153, 154, v nadaljevanju: Dobrovoljci proti A-O.

⁷ Jugoslovani v oktobru, Ljubljana 1969, str. 13, 14.

⁸ Dobrovoljci u ratovima 1912-1918, I. del, Beograd 1971.

ka Kolarja, Cirila Peternelja, dr. Stanka Lapajneja, Fedorja Šlajmerja, Viktorja Engelsbergerja.

Tretje, kar očita F. Klopčič dobrovoljskemu zborniku je, da v posameznih prispevkih in koncepciji izraža apriorni antisovjetizem. Res je, da dva dobrovoljca⁹ opisujeta doživljanje ob murmanski železniški progi in nezaželene spopade pod angleškim pritiskom in poveljstvom z boljševiskimi oddelki. Toda to še ni antisovjetizem, ker oba prikazujeta boljševice kot spoštljive nasprotnike in ne izražata sovraštva do boljševikov.

Leta 1969 je izšel pri Založbi »Borec« v Ljubljani zbornik »Jugoslovani v oktobru«. V njem so zbrani spomini udeležencev oktobrske revolucije in državljanske vojne v Rusiji. Članke je skrbno zbral in uredil F. Klopčič. Kljub temu, da je večina zapisov nastala štirideset ali petdeset let po znameniti oktobrski revoluciji, se nekateri odlikujejo z vrsto podrobnosti, ki so jih avtorji ohranili v svojem spominu. Pri tem je zanimivo to, da precej piscev samo površno omenja disidentsko gibanje v Srbskem dobrovoljskem korpusu in le nekaj vidnih predstavnikov disidentskega gibanja opisuje te dogodke bolj podrobno.

Pri obravnavanju disidentskega gibanja se nehote pojavi vprašanje o ustreznem imenovanju tega gibanja. Prvotno je beseda disident označevala pripadnika državno nepriznane vere oziroma tistega, ki se idejno ni strinjal s svojo versko ali politično skupnostjo. V prenesenem pomenu lahko pomeni tudi odpadnika ali krivoverca. Menim, da disidentsko gibanje nikakor ni bilo odpadniško, deviantsko gibanje. Disidenti so bili v izredno težkem položaju, izpostavljeni najrazličnejšim kritikam in obsodbam. Ko so bili ujeti ali se prostovoljno odločili za rusko ujetništvo, so jih obsojale avstroogrske oblasti, ruska vlada in vrhovna komanda pa sta dolgo gledali z nezaupanjem na ljudi, ki so se prostovoljno odločili za ujetništvo. V njihovih očeh so bili »izdajalci cesarja«, za kar pa ni bilo opravičila niti tedaj, če je ta cesar bil v vojni z ruskim carjem. Z izstopom iz dobrovoljskega korpusa se je nedvomno položaj disidentov še poslabšal. Sedaj so mnogi menili, da so to ljudje, ki niso nikoli z ničemer zadovoljni.

B. Hrabak meni, da disidentsko gibanje ni bilo odpadniško gibanje, ki je izbruhnilo zaradi nesloge in razprtij, temveč pod neposrednim idejnim vplivom februarске revolucije v Rusiji. Disidentsko gibanje pomeni vračanje dobrovoljskega gibanja Jugoslovanov v Rusiji na tiste narodnoosvobodilne osnove in koncepcije, s katerimi so prišli v Odeso na ruski fronti ujeti oficirji in vojaki avstroogrske vojske. Dobrovoljsko gibanje se ni in se tudi ni moglo pojaviti na iniciativo srbskih diplomatskih in vojaških organov, temveč je to bilo samoniklo antiavstrijsko in antiimperialistično gibanje srbskih množic in mlade hrvatske in slovenske inteligence, ki je odgovarjalo nacionalno-političnim težnjam jugoslovenskih množic na jugu Habsburške monarhije v začetku XX. stoletja. Ko je vojaške formacije dobrovoljcev v Odesi prevzela srbska vlada, je dobrovoljsko gibanje izgubilo narodnoosvobodilni in revolucioinarni značaj in je vse bolj postajalo legionarska vojaška akcija, ki jo je izvajala Srbija v skladu s svojo velikosrbsko koncepcijo. To je povzročilo odpor mlade, posebno hrvatske inteligence, tako da je že od maja 1916 prisotno izstopanje mladih dobrovoljskih oficirjev in prisotno jugoslovansko vprašanje. Vojaki so se pritoževali nad grobostjo in okrutnostjo srbskega komandnega kadra. Na čelu odpora vojakov so bili socialdemokrati. Odpor oficirjev (iz nacionalno-političnih) in odpor vojakov (zaradi surovega obnašanja srbskih oficirjev s Krfa) se je neodvisno eden od

⁹ Dr. Alojzij Trstenjak: Naši dobrovoljci v Korelliji, v: Dobrovoljci, Kladivarji Jugoslavije, Ljubljana 1936, str. 514—521; v nadaljevanju: DKJ; isti: Iz Samare na Murman, DKJ, str. 521—529, dr. E. Gorišek: Boji ob jezeru Onega in zavzetje Dianove gore, DKJ, str. 530—533.

drugega pojavil že na pomlad 1916 in ni prišel zaradi odhoda v Dobruđžo in demoralizacije po velikih izgubah v polni meri do veljave. Zaradi nasilnega mobiliziranja ujetnikov v II. divizijo, slabe oskrbe in namestitve enot v hladni zimi 1916/1917 so se razmere zaostrile.¹⁰

Med prvo svetovno vojno so ruske oblasti iz vrst ujetnikov avstroogrške vojske izločale ujetnike slovanske narodnosti in jih zapirale v taborišča, kjer režim ni bil tako strog, kot v taboriščih kjer so prebivali Madžari in Nemci. Glavni razlog za tako ravnanje je bil v tem, da so avstroogrški vojaki jugoslovanske narodnosti pogosto prehajali prostovoljno v velikih skupinah v rusko ujetništvo ali pa niso nudili močnega odpora, če je grozila nevarnost ujetništva. Čeprav so obstajala društva, ki bi naj pomagala vojnim ujetnikom slovanske narodnosti in čeprav so v tem pogledu bili sprejeti določeni ukrepi, je njihov položaj bil zelo težak.

Ker ni bilo velike nevarnosti, da bi ujetniki pobegnili, so jih ruske oblasti pošiljale na delo v tovarne, rudnike, veleposestva. Toda samo neznamen del ujetnikov je sestavljal dobrovoljske enote, saj politični cilji carske vlade niso šli tako daleč, da bi ujetnike izkoristila za borbo proti centralnim silam. Inicijativa za takšno borbo so dali v Rusiji ujetniki slovanskega porekla sami.

Ker je število dobrovoljcev v Rusiji vse bolj naraščalo, so srbski predstavniki v Rusiji predlagali svoji vladi, da izposluje dovoljenje za formiranje dobrovoljskega odreda v Rusiji sami, ki bi se nato kot del srbske vojske boril na ruski fronti proti centralnim silam. Carska vlada in vrhovna komanda nista dolgo pristali na snovanje dobrovoljskih enot v Rusiji, ker v krogih blizu dvora in ruske vrhovne komande dolgo niso mogli nikakor razumeti, kako lahko ujetniki, pa čeprav Slovani, nastopajo proti svojemu monarhu, kateremu so prej prisegli zvestobo.¹¹

Zlasti Srbi so se takoj po tem, ko so bili ujeti, obrnili na srbskega poslanika v Petrogradu in konzula v Odesi s prošnjo, da jih osvobodijo ujetništva in pošljejo v Srbijo, kjer bi se skupaj s srbsko vojsko borili za osvoboditev Srbije. Ko je srbski poslanik v Rusiji M. Spalajković zvedel za množičen pojav dobrovoljcev, je že 29. septembra 1914 obvestil Nikolo Pašića: »Mnogi Srbi iz Bosne i drugih krajev, avstrijski vojniki koje su Rusi zarobili, mole me da izdejsstvujem da se upute u Srbiju. Pre nego bih ovde ma šta preduzeo molim za uputstva.«¹² Tako srbska kot ruska vlada sta nekoliko kasneje, dejansko ob razvoju dogodkov na frontah spoznali, da bi bilo smotrno ugoditi izraženim željam ujetnikov. Zraven načelnega apriornega zavračanja so zoper odločitve, da bi prišlo do formiranja dobrovoljskih enot, nastopali germanofilske usmerjeni gospodarski in vojaški krogi v Rusiji. Po drugi strani pa si tudi Srbija ni dovolj prizadevala, da bi se hotenja dobrovoljcev uresničila, saj še ni čutila pomanjkanja ljudi in je računala s kratkotrajno vojno. Tedaj se je Srbija bolj zanimala za redne dobave vojnega materiala, ki ga ji je krepko primanjkovalo.¹³

Srbska kraljeva vlada je na depešo svojega poslanika M. Spalajkovića z zamudo odgovorila tako, da je s privoljenjem srbske vrhovne komande odposlala v Rusijo Dušana Semiza, ki je dospel v Petrograd 15. decembra 1914.¹⁴ V ruskem generalštabu in ministrstvu za zunanje zadeve mu je bilo rečeno, da pri formiranju dobrovoljskih enot ne bo večjih ovir.¹⁵ Ko se je D. Semiz vrnil

¹⁰ B. Hrabak: Jugoslovenski odbor prema tzv. disidentskom pokretu u Rusiji 1917. godine, Zbornik Historijskog Instituta Slavonije V. Slavonski Brod 1967, str. 305, 304.

¹¹ I. D. Očak: Jugosloveni u oktobru, Beograd 1967, str. 35.

¹² N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije u prvom svetskom ratu, Beograd 1977, str. 279, 280, v nadaljevanju: Odnosi Srbije i Rusije.

¹³ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 280.

¹⁴ D. Semiz: Jugoslovenski dobrovoljački pokret u Rusiji (lične uspomene), Nova Evropa 1927, str. 347.

¹⁵ D. Semiz, navedeno delo, str. 347.

v Niš, mu je Nikola Pašić obljubil, da bo dobrovoljsko vprašanje hitro rešeno. Iz tega ni bilo nič, saj je do leta 1915 prišlo v Srbijo samo petdeset dobrovoljcev.¹⁶ Zato sta Apis in D. Semiz (Semiz je bil član tajne organizacije Ujedinjenje ili smrt) ponovno intervenirala pri N. Pašiću in Ljubi Davidoviću, kjer so sklenili, da naj D. Semiz in Mustafa Golubić odpotujeta v Rusijo zbirat dobrovoljce. Istočasno je N. Pašić poslal v Rusijo Mirka Komnenovića z nalogo obiskati vsa ujetniška taborišča. S Spaljčkovićevo pomočjo bi transportiral dobrovoljce v Srbijo. M. Komnenoviću bi se kasneje pridružili D. Semiz, M. Golubić, Sibe Miličić in Blaž Rukavina. Nova misija je odpotovala iz Niša 24. julija 1915.¹⁷ Rezultati dela te misije so bili dokaj skromni. Od konca avgusta do konca septembra so uspeli prepeljati v Srbijo 3500 dobrovoljcev.¹⁸ Njihovo delo je prekinil napad Bolgarije na Srbijo 15. oktobra 1915.

S spremembo vojaške in politične situacije na Balkanu je bilo zato nujno potrebno najti nov način in pot za organiziranje in uporabo dobrovoljcev v boju proti skupnemu sovražniku. Čeprav so se dobrovoljci zbirali še naprej, ni do tedaj nihče omenil snovanja neke večje vojne formacije v Rusiji. Je pa tudi res, da so že na začetku pogovorov med srbsko in rusko vlado o uporabi dobrovoljcev nastala velika nesoglasja. Carska Rusija si je prizadevala izkoristiti dobrovoljce v borbah proti skupnemu sovražniku. Dokončno je srbska vlada dobila dovoljenje za ustanavljanje dobrovoljskih enot v Rusiji proti koncu leta 1915.¹⁹

Vprašanje kaj bi z dobrovoljci, je postalo aktualno takrat, ko so ruske oblasti bile primorane vrniti iz Renija skupino dobrovoljcev, ki jih niso mogle transportirati v Srbijo. Ruskim oblastem se je zdelo povsem normalno poslati jih nazaj v ujetniška taborišča. Tedaj je Aleksander Čirković, bogat srbski trgovec v Odesi, predlagal Marku Cemoviću, srbskemu konzulu v Odesi, da bi iz teh dobrovoljcev formirali četo, ki bi čuvala njegova skladišča, v zameno pa bi jih on vzdrževal. S tem se je strinjal Milan Šajnović, delegat srbske vlade za nabavo hrane v Rusiji, ker je tudi on imel skladišča, ki jih je bilo treba čuvati. S takim pojasnilom je M. Cemović izposloval od ruskih oblasti privoljenje za formiranje stražarske čete, ki je omembe vredna že zato, ker je začetnica dobrovoljskega korpusa.²⁰

Ruske oblasti so vedele za hitro številčno rast nedavno osnovane stražarske čete. Za to samovoljno početje je M. Cemović dobil dovoljenje od samega ruskega carja 19. oktobra 1915 v Odesi. Med avdienco pri carju je poudaril željo dobrovoljcev, da se bore proti skupnemu sovražniku. Istočasno je dobil zagotovilo, da bo odred dobil od ruskih oblasti vsa potrebno opremo.²¹ Sredi januarja 1916 sta M. Spaljčković in M. Cemović tudi pod vplivom dogodkov v Albaniji sestavila v imenu srbske vlade noto ruski vladni o vprašanju dobrovoljcev. V noti o dobrovoljcih so bile te zahteve:

- 1) vsi stroški za formiranje, preskrbo in vzdrževanje odreda grede na račun ruske strani do trenutka, ko se bo odred združil s srbsko armado;
- 2) vsi ujetniki, ki žele stopiti v odred, se naj napotijo v Odeso, vsi ujetniki jugoslovanske narodnosti se naj grupirajo v eni od centralnih ruskih gubernij;
- 3) začasno poveljevanje nad odredom naj prevzame Živojin Pejović pod nadzorstvom srbskega vojnega odposlanca Lontkijevića;

¹⁶ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 286.

¹⁷ D. Semiz, navedeno delo, str. 349.

¹⁸ O rezultatih dela te misije so najrazličnejši podatki.

¹⁹ I. D. Očak: Jugosloveni u oktobru, Beograd 1967, str. 35; M. Paulova: Jugoslovenski odbor, Zagreb 1924, str. 172, v nadaljevanju; M. Paulova: Jugoslovenski odbor; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 281, 282.

²⁰ Glej opombo 19.

²¹ M. Paulova: Jugoslovenski odbor, str. 172; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 282.

4) da se mestne oblasti obračajo na Cemovića ob vseh vprašanih političnega značaja;

5) odred bo pod oblastjo načelnika odeškega vojnega okrožja generala Ebe-lova.

Čez nekaj dni so bile vse te zahteve sprejete. Komandant odeškega vojnega okrožja je sprejel sporočilo, v katerem je bilo rečeno, da bodo iz tistih jugoslovanskih ujetnikov, ki to žele, formirali odred, ki se bo kasneje priključil srbski armadi. Ker bo formiranje potekalo pod vodstvom srbskih oficirjev, naj on da samo glavne smernice. Tudi komandanti drugih vojnih okrožij so dobili ukaz, da naj pošljejo v Odeso užete Srbe, Hrvate in Slovence v kolikor ti to želijo.²²

S posebnim ruskim armijskim poveljem je bilo ukazano, da se naj koncentrirajo v Odesi vsi jugoslovanski vojni ujetniki — predvsem oficirji in aspiranti. Do te napake je prišlo zaradi napačnega tolmačenja ruskih oblasti zahteve v drugi točki že omenjene srbske note. M. Cemović je opozoril Lontkijevića, da naj intervenira pri ruskih vojaških oblasteh in zahteva, da se napaka popravi. V Odeso, v jugoslovanski odred, naj bi prišli samo tisti jugoslovanski ujetniki, ki so pred ruskimi oblastmi izrazili to željo.²³ Med Jugoslovani prispelimi v Odeso, je bilo veliko nejugoslovanov, ki so upali, da si bodo s tem izboljšali svoj ujetniški položaj. Od prvih transportov poslanih v Odeso je le 15—20 % vojakov stopilo med dobrovoljce. Pri vstopanju v odred so oficirji in podoficirji dobili čine, ki so ustrezali njihovim činom v avstroogrski vojski. Prvi dobrovoljci so se imenovali »trdnik, to je tako odločni, da so gledali po strani celo tiste somišljenike, ki so dan ali dva razmišljali, ali naj postanejo dobrovoljci ali ne.²⁴ Čeprav je formiranje dobrovoljskih odredov potekalo tajno, je za to izvedela avstroogrška komanda. Zato je Franc Jožef ukazal streljati družine tistih, za katere se je izvedelo, da so v dobrovoljskih enotah, ki se bore proti Avstro-Ogrski. Po tem ukazu so vsakega ujetega dobrovoljca obesili brez obtožbe in zaslišanja.²⁵

Med prvimi dobrovoljci je bilo veliko šolanih mladeničev, ki jih zaradi svojega političnega prepričanja v avstroogrski vojski niso poslali v šole za rezervne oficirje ali po končani šoli niso dobili tega naziva. Ti dobrovoljci so se udeležili kratkega tečaja in so dobili čin dobrovoljca-podporočnika.²⁶

Za ljudi angažirane pri zbiranju dobrovoljcev sta bili pomembni predvsem dve ugotovitvi:

1) sto od petsto oficirjev je pogojilo svoj obstanek v odredu s prihodom predstavnika Jugoslovanskega odbora;

2) dobrovoljci, ki so pravkar prišli, so prinesli vest, da imajo ujeti avstroogrski oficirji močan nadzor nad vsemi Slovani v taboriščih.

Na podlagi tega so spoznali, da se je potrebno pri zbiranju dobrovoljcev še naprej izogibati sile in voditi široko propagandno akcijo, ki bi omilila posledice avstrijskih intervencij.²⁷

Januarja 1916 je število dobrovoljcev močno narastlo, zato je bil formiran I. polk Srbskega dobrovoljskega odreda. 26. januarja 1916 je Spalajković obvestil srbsko vlado, da je ruska vlada sklenila, da bodo dobrovoljcem poveljevali srbski oficirji. Od srbske vlade je zahteval, da naj pošlje najnujnejše število svojih oficirjev. Predpostavljal je, da se bo število dobrovoljcev povzpelo na 20000. Nekoliko pozneje, 3. februarja 1916, je tudi Lontkijević obvestil srb-

²² N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 283.

²³ Isto kot zgoraj, str. 284.

²⁴ Jugoslovanski dobrovoljački korpus u Rusiji 1914—1918, Vojnoistorijski Institut JNA, Beograd 1954, str. 15, 16, v nadaljevanju: JĐK.

²⁵ I. D. Očak: Jugosloveni u oktobru, str. 36.

²⁶ JĐK, str. 16.

²⁷ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 284.

skega vojnega ministra, da bodo kot vse kaže ustanovili v Rusiji pehotno divizijo. Zahteval je določeno število oficirjev, za komandanta pa je predlagal Dragutina Kušakovića. V skladu s temi zahtevami je srbska vrhovna komanda dne 24. februarja 1916 s posebnim ukazom imenovala za komandanta I. srbske dobrovoljske divizije polkovnika Stevana Hadžića, za njegovega pomočnika pa generalštabnega polkovnika Dragutina Kušakovića.²⁸ Pred odhodom v Rusijo je komandant divizije dobil od vojnega ministra navodilo za delo, zlasti za pridobivanje novih dobrovoljcev, formiranje enot, organizacijo pouka, politično delo. Zanimivo je kratko navodilo za politično delo: »U celokupnom radu komandant pukovnik Hadžić kao i sav naš starešinski kadar neka imaju na umu, da je potrebno da se od raznih dobrovoljačkih jugoslovenskih elemenata bivših austrijskih vojnika dobiju čvrste, solidne, disciplinovane i srpskim idejama zapojeno i oduševljene jedinice, koje će predvođene našim odabranim oficirima i pod našim slavom ovenčanim zastavama, hteti ginuti za oslobođenje srpskog ognjišta i ujedinjenje Srpstva i Jugoslovenstva, bilo da se povedu protiv Bugara bilo protiv Austro-Nemaca ili Turaka.«²⁹

Dejansko to navodilo ni upoštevalo psiholoških in političnih pogledov dobrovoljcev in je povsem obšlo motive, zaradi katerih so prehajali iz ujetniških taborišč v dobrovoljske vojaške enote. Dobrovoljci so bili ljudje, ki so v avstroogrski vojski izkusili vse strahote vojne, ki so se komaj rešili vojnih grozot in so sedaj bili ponovno pripravljani za svojo idejo žrtvovati življenje, sorodnike pa so s tem izpostavili maščevanju avstroogrskih oblasti. Spopad dveh med seboj tako različnih konceptov je med dobrovoljci vzbudil skrajno razočaranje, ogorčene proteste in splošni revolt.

S. Hadžić je prispel v Odeso 29. aprila in sprejel komando nad formiranimi dobrovoljskimi enotami, ki so tedaj štejele 9733 dobrovoljcev. Z njihovo borbena pripravljeno in izurjenostjo je bil povsem zadovoljen. Največ dobrovoljcev je bilo iz Bosne, nato Vojvodine in Like, po narodnosti so bili večinoma Srbi. Do tedaj obstoječe enote v Rusiji je S. Hadžić kmalu po svojem prihodu, 12. maja 1916, preuredil v I. srbsko dobrovoljsko divizijo.³⁰

Le nekaj dni po uradnem nastanku je divizijo obiskal predsednik srbske vlade N. Pašić, ki je bil tedaj na obisku pri ruski vladi. Obisk N. Pašića 16. maja 1916 je bil politično-propagandnega značaja. Ob tej priliki je komandant I. srbske dobrovoljske divizije izročil predsedniku srbske vlade referat, v katerem ga je pismeno seznanil o svojem dotedanjem delu in razmerah v diviziji. Tu omenja nezaupanje med Hrvati in Srbi, ki je po njegovem mnenju posledica prejšnjih medsebojnih političnih trenj. Prepričan je bil, da jih bo skupno vojaško življenje spojilo v eno. Očitno je polkovnik S. Hadžić napačno ocenil politično situacijo v diviziji. Hrvatski in slovenski oficirji, ki so prostovoljno vstopili v divizijo, so se borili za osvoboditev in enakopravno združitev Jugoslovancev v eni državi. Tako nismo mogli sprejeti koncepcije srbske vlade, ki si je prizadevala ustanoviti veliko Srbijo, v kateri bi bili drugi bratski narodi podjarmljeni. Razlika med uradno srbsko politiko, ki jo je zastopal komandant divizije in tisto, ki so jo zastopali Hrvati in Slovenci ter večina prečanskih Srbov, je bila tako velika, da je ni moglo niti vojaško življenje in še manj politični vpliv komandanta divizije in večine oficirjev s Krfa odpraviti ali vsaj zgladiti in preorientirati mišljenje in razpoloženje Hrvatov in Slovencev v smislu velikosrbskih idej.³¹ N. Popović pravi, da je to bil spopad dveh svetov: na eni strani idealizem in romantični zanos dobrovoljcev, na drugi strani pa srbski oficirji,

²⁸ Isto kot zgoraj, str. 284, 285; JDK, str. 19.

²⁹ JDK, str. 19, 20.

³⁰ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 285.

³¹ JDK, str. 22, 23, 24.

vojaki v pravem pomenu besede, ponosni nad uspehom v balkanskih vojnah leta 1912/1913. Dobrovoljci so bili za njih kot vsi drugi vojaki, ki jih je treba uriti, navaditi na vojaški red, včasih z ne ravno pedagoškimi prejemmi kot so pretepanje in psovanje.³² Kot je bilo že omenjeno, je bila naloga srbskih oficirjev narediti iz dobrovoljcev poslušne vojake srbske armade. Zato bi vojaki morali priseči srbskemu kralju. Oficirji bi morali položiti pismeno prisego. S predloženim tekstom prisege ni bil zadovoljen del oficirjev hrvatske narodnosti. Bili so mnenja, da bi prisega morala izražati cilje njihove borbe, torej ideje, ki jih je pripeljala med dobrovoljce. V žolčnih razpravah se je najbolj bojevitega pokazal kapetan II. klase Vilko Marion. Po posredovanju člana Jugoslovanskega odbora Franka Potočnjaka so vsi, razen treh oficirjev, podpisali prisego, tudi Vilko Marion. M. Pavić, V. Čopić in I. Brkić niso hoteli podpisati prisege v zahtevani obliki, zato so jih vrnili v rusko ujetništvo. Ti nesporazumi so bili znanilci nevarne situacije, v katero bi lahko zašlo dobrovoljsko gibanje. Nevarnosti, do katere lahko privedejo ti nesporazumi, se niso zavedali ne srbski oficirji ne člani Jugoslovanskega odbora.³³

Zbiranje dobrovoljcev je sedaj potekalo pod vodstvom polkovnika S. Hadžića, ki pa se pri tem poslu ni angažiral tako, kot so od njega pričakovali. Zastopal je mišljenje, da je bolje imeti eno zares dobro divizijo in nič več. V tem primeru bi on ostal najstarejši oficir, kakor hitro pa bi nastal korpus, bi bil imenovan za komandanta. Proti S. Hadžiću je nastopal zlasti M. Šajnović, oseba ki je že od vsega začetka sodelovala pri zbiranju dobrovoljcev. M. Spalajkoviću je pisal, da se je Hadžić bolj malo brigal za zbiranje novih dobrovoljcev in da je nasprotoval sprejemu Čehov v divizijo. Spalajpović je vse te obtožbe posredoval srbski vladi na Krf in zahteval, da pošljejo v Odeso generala, ki bo energično pristopil k formiranju novih enot.³⁴

Srbska vlada je bila nezadovoljna zaradi počasnega formiranja enot, zato je zahtevala, da se čim prej formira še ena jugoslovanska ali češka divizija. S tem namenom je divizija napotila v notranjost Rusije štiri skupine. Vsaka je bila sestavljena iz treh oficirjev, od katerih je bil po en Srb, Hrvat in Slovenec. Te skupine so šle na delo junija 1916, ko je bila večina ujetnikov na poljskem delu na posestvih raztresenih po širni Rusiji. Njihova misija je zaradi tega dala zelo skromne rezultate.³⁵ Vendarle je bil sčasoma dotok dobrovoljcev večji kot so jih lahko sprejele enote I. dobrovoljske divizije, zato je Hadžić bil primoran 17. junija obiskati generala Brusilova in ob tej priliki izposlovati dovoljenje za formiranje dopolnilnega bataljona s 600 možmi za kritje izgub.³⁶

Po vstopu Romunije v vojno na strani antante je blia I. srbska dobrovoljska divizija, v soglasju s srbsko vlado, vključena v na novo formiran 47. ruski korpus določen za operacije v Dobrudži. Divizija je bila za kmału napovedane borbe slabo in pomanjkljivo opremljena. Borbe proti združenim bolgarskim in nemškimi enotam so trajale od konca avgusta do konca oktobra 1916. I. dobrovoljska divizija se je kljub pomanjkljivi opremljeni dobro borila in pretrpela znatne izgube.³⁷

Ustanovitev II. dobrovoljske divizije in srbskega dobrovoljskega korpusa v Odesi

Ko je Nikola Pašić maja 1916 obiskal Odeso, je bil zadovoljen s stanjem v I. srbski dobrovoljski diviziji. Ker je bil dotok novih dobrovoljcev prilično močan, je N. Pašić hotel ustanoviti v Rusiji še eno divizijo, torej cel korpus.

³² N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 286.

³³ Spomenica prve srpske dobrovoljačke divizije 1916—1926, Beograd 1926, str. 19; JDK, str. 24, 25; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 286, 287.

³⁴ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 287.

³⁵ JDK, str. 26, 27.

³⁶ JDK, str. 27, 28.

³⁷ Podatki o tem, koliko vojakov je štela divizija ob prihodu v Dobrudžo in kolkšne izgube je utrpela, so zelo različni.

Ob povratku v Solun je izdal ukaz, v skladu s katerim naj bi v Odeso poslali potrebno število oficirjev za formiranje štaba korpusa in II. divizije.³⁹

Z ukazom srbskega vrhovnega komandanta z dne 26. julija 1916 je bil formiran Srbski dobrovoljski korpus, ki sta ga sestavljali I. in II. srbska dobrovoljska divizija. Za komandanta je bil imenovan general Mihailo Živković. Na Krfu je formiral štab II. divizije, nato pa z oficirji štabov odpotoval v Rusijo. 17. septembra 1916 je bil general Živković v avdienci pri ruskem carju, ki je obljubil vsestransko pomoč pri formiranju II. dobrovoljske divizije. V Odeso je prišel 20. septembra 1916 in že naslednji dan je izdal odlok, s katerim je obvestil podrejene čete, da je s tem dnevom začel delovati štab korpusa. Z istim odlokom je podredil dopolnilni bataljon svoji komandi.³⁹

General Živković je takoj pristopil k formiranju štaba korpusa in II. divizije. Oboje naj bi formiral s pomočjo dopolnilnega bataljona in vedno novih dobrovoljcev. Ko so se septembra 1916 začeli boji I. divizije v Dobrudži, so morali tja pošiljati vedno nove in nove dobrovoljce, ki naj bi nadomestili ranjene in pogrešane. Tako bi se formiranje II. divizije zavleklo vsaj za pol leta. Da bi kljub temu čim prej formirali II. dobrovoljsko divizijo, sta general Marks, načelnik odeškega vojnega okrožja, in polkovnik Dragutin Kušaković, načelnik štaba Srbskega dobrovoljskega korpusa, izvedla nasilno mobilizacijo vseh ujetnikov v Odesi in okolici. Pobudo za to so dali M. Jambrišak, F. Potočnjak in oficirji dobrovoljci Hrvati in Slovenci. Na sestanku s komandantom korpusa so predlagali, da naj s pomočjo ruskih oblasti pripeljejo Hrvate in Slovence v Odeso in da jih bodo oni pregovorili, da bodo vstopili v dobrovoljske vrste. V Odesi in njeni okolici je bilo 57000 vojnih ujetnikov slovanskega porekla. Izmed njih so izbrali južne Slovence in jih napotili v Odeso, kjer so morali izjaviti, da žele stopiti med dobrovoljce, tiste pa, ki se s tem niso strinjali, so poslali nazaj v rusko ujetništvo. Tako je sredi oktobra začelo prihajati v dopolnilni bataljon dnevno 700 do 1000 ljudi, ki v veliki meri niso nameravali postati dobrovoljci. Tehnično je bilo to težko izvedljivo, še večje težave pa je povzročalo nerazumevanje, včasih tudi direktno sabotiranje dobrovoljskega gibanja s strani ruskih vojaških oblasti. Vojaški načelniki niso obveščali ujetnikov o cilju njihovega potovanja v Odeso, nekateri izmed njih so verjetno iz germanofilskih teženj pravili ujetnikom, da jih s prisilo skušajo spraviti v srbsko vojsko in da se naj temu uprejo. Tako je med ujetniki, ki so jih pripeljali v Odeso, bilo veliko takih, ki so odkrito agitirali proti vstopu v dobrovoljske vrste in celo pretili ujetnikom, da bodo za vsakega, ki bo vstopil v dobrovoljske vrste, zvedele avstroogrške oblasti, jim pobile svojce in zaplenile imetje. Zraven takih dobrovoljcev so delovali v Odesi še sovražni (avstrijski, bolgarski in nemški) agenti, kot tudi agenti »zavezniškega« italijanskega konzulata. Tako je prišlo do negativnih pojavov. Stari dobrovoljci so se v veliki vnemi, da bi zagotovili vedno nove dobrovoljce, zatekali k maltretiranju tistih ujetnikov, ki niso hoteli stopiti med dobrovoljce. Komandant dopolnilnega bataljona je hotel preprečiti nasilno ravnanje z ujetniki, ki niso hoteli stopiti med dobrovoljce in je zato formiral poseben policijski oddelek, ki naj bi varoval ujetnike pred vsakršnim nasiljem. Žal je tudi ta oddelek sodeloval pri nasilnem sprejemanju novih dobrovoljcev. Tako je v vrste dobrovoljcev stopilo veliko takih ljudi, ki drugače to ne bi naredili. Ko je že bilo prepozno, je komandant korpusa odredil preiskavo o tej stvari, ukinil policijski oddelek in zamenjal komandante bataljonov.⁴⁰

³⁹ JDK, str. 124, Đorđe Stanković: Nikola Pašić 1 Niška deklaracija, Nin, Letnik 35, 22. VII. 1984, str. 36–37.

⁴⁰ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 283.

⁴¹ Isto kot zgoraj, str. 290; JDK, str. 125–127.

Tisti, ki so stopili v vrste dobrovoljcev pod vplivom prisile in tisti, ki so prostovoljno pristopili, pa kasneje oklevali zaradi sovražne propagande, so različno ravnali. Eni so posamično ali v manjših grupah pobegnili iz dopolnilnega bataljona, ko je bila prilika za to. Pogosto se je dogajalo celo to, da so novo formirane enote na poti v II. divizijo sredi ulice obstale. Tako je prišlo do hudih konfliktov med oficirji, ki so vodili tako četo in vojaki. Pogosto je en del čete nadaljeval pot v dodeljeno enoto, drugi del pa je vztrajal na ulici. Tedaj so običajno posredovale ruske vojaške oblasti.⁴¹

Zaradi takega stanja so oficirji dobrovoljci predlagali štabu korpusa, da bi omahljive ujetnike poučili o smislu in ciljnih dobrovoljskega gibanja. Komandant je pristal na ta predlog in tako je bila 17. novembra 1916 ustanovljena tako imenovana vzgojna šola. Za načelnika je bil imenovan Mladen Lukičević, za vzgojitelje pa Adam Gašparović in Milan Banić (za Hrvate), Dušan Semiz in Šukrija Kurtović (za Srbe) in Pavel Golia in Zupančič (za Slovence). V tej šoli so predavali oficirji dobrovoljci o jugoslovanskem vprašanju, o stanju Slovencev, Hrvatov in Srbov pod Avstro-Ogrsko in o pomenu oboroženega boja proti Avstro-Ogrski za osvoboditev in združitve naših narodov. Prevzgojiti se niso dali iz osebnih razlogov, iz strahu pred vojno, ali pa so bili na taki stopnji politične zrelosti, da niso razumeli pomena jugoslovanskega gibanja. V prevzgojni šoli so ujetniki ostali mesec dni in tiste, ki še vedno niso hoteli stopiti v vrste dobrovoljcev, so vrnili v rusko ujetništvo. Pozitivni rezultati so bili kmalu vidni. Najprej so prenehali pobegi, kajti ujetniki so vedeli, da se bodo po enem mesecu vrnili v ujetništvo, če bodo to želeli. Od 1540 ljudi, ki so šli skozi to šolo, se jih je samo 152 vrnilo v ujetništvo.⁴²

Ko je odšla I. divizija na fronto v Dobrudžo, je v Odesi ostal pomočnik komandanta polkovnik D. Kušaković, ki naj bi zbiral nove dobrovoljce. Že septembra 1916 je začel formirati štab II. divizije, o čemer je obvestil srbskega vojnega ministra in komandanta odeškega vojnega okrožja. 22. septembra je v Odeso prišel z ukazom imenovan komandant II. divizije Dimitrijević, kateremu je D. Kušaković prepustil posle okoli njenega formiranja. II. divizijo so formirali z možmi iz dopolnilnega bataljona in dobrovoljci, ki jih je dala oktobrska mobilizacija.⁴³

Tisti dobrovoljci, ki so bili nasilno mobilizirani, so pogosto posamično ali celo v večjih skupinah bežali iz polkov in se svojevoljno vračali v Odeso. Zato so Rusi poslali v nekatere garnizije močne kozaške odrede, ki bi naj lovili begunce in jih vračali v divizijo. Iz številnih poročil komandanta II. divizije je razvidno, da so bili pobegi nasilno mobiliziranih vojakov zelo pogosti. Prihajalo je celo do incidentov, ki so terjali smrtno žrtve.⁴⁴

Dejansko je bilo stanje, ki je vladalo v II. diviziji v popolnem nasprotju s tistim, ki je vladalo ob formiranju I. srbske dobrovoljske divizije in ni bilo v skladu z navodili komandanta korpusa in komandanta II. divizije, da se naj neposlušne in uporne vojake pridobiva za korpus samo s primernim poukom in pojasnjevanjem. Dejansko je bil tu že zametek težke moralno-politične krize, v kateri je bil Srbski dobrovoljski korpus.

Komandant korpusa se je bal, da bodo tisti vojaki, ki se nikakor niso hoteli ukloniti, vplivali na omahljive vojake, ki so vstopili v korpus, zato je ukazal, da se naj taki vojaki neopazno izločijo in vrnejo v rusko ujetništvo. Šele ko je bilo to izvršeno, se je stanje v polkih II. divizije izboljšalo in pobegi so prene-

⁴¹ JDK, str. 127, 128.

⁴² Isto kot zgoraj, str. 128, 129; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 290; E. Turk: Dobrovoljci proli A-O, str. 25; D. Semiz: Jugoslovenski dobrovoljački pokret u Rusiji, Nova Europa 1927, str. 357.

⁴³ JDK, str. 129, 130.

⁴⁴ JDK, str. 130—134.

hali.⁴⁵ Posledice nasilne oktobrske mobilizacije so bile hude: 15 mrtvih in veliko ranjenih vojakov. Delno nasilno ustanavljanje II. divizije je kompromitiralo vodje dobrovoljskih enot v Rusiji in same dobrovoljce. Z mobilizacijo je bilo v Odeso pripeljanih okrog 20000 ujetnikov (9000 Hrvatov, 7000 Srbov, 4000 Slovencev). V korpusu jih je ostalo 56 %. Hitro so jih razvrstili v II. divizijo, ki je imela do 20. novembra 6200 Srbov, 3144 Hrvatov, 1556 Slovencev, 193 Čehov, 8 Poljakov, 13 Malorusov in 84 ostalih. Skupaj torej 11169 mož.⁴⁶

Konec leta 1916 in v začetku leta 1917 je štab Srbskega dobrovoljskega korpusa in krog političnih delavcev, ki so obdajali korpus vzporedno s politično in vojaško konsolidacijo dobrovoljskih enot, nadaljeval z zbiranjem dobrovoljcev in kompletiranjem obstoječih enot v korpusu. Adam Gašparović, navdušen dobrovoljec, je naredil najbolj smel predlog za zbiranje dobrovoljcev, saj je predvideval, da bi zbrali vse jugoslovanske ujetnike v Rusiji tekom enega leta. Predlagal je, da bi Rusijo teritorialno razdelili na tri rajone, vsak rajon pa naj bi imel svoj dopolnilni bataljon in prevzgojno šolo.⁴⁷

General Živković in drugi odgovorni ljudje v štabu so se zavedali, da stanje v korpusu niti malo ni privlačno za nove dobrovoljce. M. Šajnović je opozoril M. Spalajkovića in ta Krf, da je iz raznih razlogov nezadovoljstvo med oficirji-dobrovoljci veliko in da bi bilo najbolje, da se korpus premesti na solunsko fronto.⁴⁸

Naj še enkrat ponovimo. Do zloma Srbije (konec leta 1915) Rusija ni pokazala posebnega interesa za dobrovoljce. Ugodila je želji srbske vlade in prepeljala v Srbijo okrog 3500 dobrovoljcev. Po zlomu Srbije je prevladalo prepričanje, da so dobrovoljci edina rezerva za izpopolnjevanje srbske vojske in pomemben dejavnik pri obnovi njene vojne moči. Od tedaj dalje se je začelo intenzivno formiranje dobrovoljskih enot, ki se je končalo s formiranjem korpusa. Ruska vlada je prevzela vse stroške za njegovo opremo, ker je na to pomoč gledala kot del vojaške in politične pomoči zavezniški Srbiji. Ruske oblasti se niso vmešavale v notranje razmere v korpusu. Do vmešavanja je prišlo le tedaj, ko so si prizadevali sanirati razmere v korpusu.

Vprašanje uporabe dobrovoljskega korpusa

Vprašanje uporabe dobrovoljcev na bojiščih ni bilo samo v pristojnosti srbske vlade, temveč v marsičem odvisno od splošnega vojaškega položaja zaveznikov in dogovora z njimi.

Načelnik štaba korpusa D. Kušaković je 12. septembra 1916 predlagal srbskemu vojnemu ministru, da bi I. dobrovoljsko divizijo na nek način spravil iz Dobruđe. Po Kušakovićevem mišljenju bi korpus lahko ob primernem trenutku koncentriral pri Radujevcu in začeli operacije v dolini Timoka.⁴⁹

Srbsko vojno ministrstvo je obvestilo generala Živkovića o raznih stališčih in mu naročilo, da naj skrbno preuči vprašanje uporabe korpusa. Pri tem ni smel pozabiti na razmere v Rusiji, stališče ruske vrhovne komande in ogromne izgube srbske vojske in naroda v dolgotrajni vojni.⁵⁰

Na drugi strani se je bilo treba soočiti s samo zahtevo dobrovoljcev, da bi I. srbsko dobrovoljsko divizijo premestili na srbsko bojišče, s čimer so se stri-

⁴⁵ JJK, str. 135.

⁴⁶ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 290.

⁴⁷ Isto kot zgoraj, str. 293.

⁴⁸ Isto kot zgoraj, str. 294.

⁴⁹ Isto kot zgoraj, str. 297.

⁵⁰ Isto kot zgoraj, str. 297, 298.

njali vsi srbski in jugoslovanski politični faktorji. Srbski poslanik v Petrogradu je decembra 1916 pisal Pašiću o vlogi dobrovoljskega korpusa. Poudaril je, da so vsi Jugoslavlani v Rusiji mnenja, da je treba s korpusom štediti in ga uporabiti v zadnjem trenutku za zasedbo in zaščito jugoslovanskih dežel. Spalajković je predlagal, da se v Rusiji zbere preko 30000 dobrovoljcev, ki bi se naj vojaško in politično organizirali, med njimi bi se naj razvila propaganda v jugoslovanskem smislu.⁵¹

Sam komandant korpusa general Živković je v oktobru 1916 izdelal načrt in ga predložil srbski vladi, v katerem je nameraval čim hitreje kompletirati korpus ter ga premestiti do Turno Severina. Ob ugodni priložnosti bi naj prešel Donavo in zavzel Ključ (Krajinski), kjer bi naj osnoval bazo za nadaljnje operacije v Srbiji. V ta namen je prosil vojnega ministra, da bi izposloval čimprejšnji umik I. divizije iz borb v Dobrudži. Z njo bi kompletiral korpus in pristopil k izvrševanju svojega načrta.⁵²

V poročilu Jugoslovanskega odbora, poslanega januarja 1917 predsedniku srbske vlade, je bilo celo rečeno, da bi lahko iz 170—200.000 jugoslovanskih vojnih ujetnikov v Rusiji formirali kar šest divizij (okrog 70.000) elitne vojske. Predpogoj za to pa je bil, da se jugoslovanske enote ne bi več borile na tujih frontah, kajti glavna želja in namen dobrovoljcev je bil, da bi se ob Srbiji in z njo osvobodili tujega jarma in da bi pobili pretenzije Italije in Romunije na naše ozemlje. Jugoslovanski odbor je poudaril: »U Rusiji su zadnji ostaci naše vojske. Propane li nam i ova, ko li će — u danom momentu okupirati jugoslovenske pokrajine u Austro-Ugarskoj? Zar Talijani?«⁵³ (podčr. M. G.) Torej Jugoslovanski odbor kot srbska vlada sta gledala na dobrovoljce kot na odločujočo vojno silo v usodnem trenutku, ko bo treba osvoboditi jugoslovanske dežele. Ena in druga stran sta videli v dobrovoljcih vojsko, ki jima bo pomagala vzpostaviti oblast na določenem teritoriju.

Ruski car je načelno pristal na to, da se Srbski dobrovoljski korpus premesti v Turno-Severino, ko bodo za to ugodne priložnosti. Ruska vrhovna komanda si je po porazu v Romuniji nasprotno predstavljala, da bi bilo najbolje dobrovoljski korpus uporabljati kot operativno enoto na rusko-romunski fronti. Menila je, da bi lahko dobrovoljci v slabi ruski vojski, kjer je bilo čutiti protivojno razpoloženje in revolucionarno propagando, s svojo bojno moralno ugodno delovali. General Živković in vsi, ki so bili odgovorni za korpus, so sedaj napeli vse sile, da bi preprečili tako zamišljeno nadaljnjo uporabo korpusa. General Živković je nastopil zelo energično in se v obrambo korpusa skliceval tudi na dano obljubo ruskega carja, da bo korpus angažiral izključno v neposrednih borbah za osvoboditev domovine, kar je Živković tudi sporočil enotam v izdanem povelju 1. decembra 1916.⁵⁴

V začetku leta 1917 so se za korpus zanimali tudi zahodni zavezniki in predlagali, da se korpus prepelje na solunsko fronto. Z vprašanjem uporabe korpusa se je resno ukvarjala srbska vlada, vojno ministrstvo in vrhovna komanda. Ministrski svet je sklenil, da se bo vprašanje prihoda Srbskega dobrovoljskega korpusa na solunsko fronto začelo reševati tedaj, ko bodo zavezniki poslali na solunsko fronto toliko vojske kot so obljubili. Očitno so zavezniki računali, da bo Srbski dobrovoljski korpus deloval namesto njihovih enot. Srbska vlada, zainteresirana za okrepitev solunske fronte, je seveda mislila drugače. Ministrski

⁵¹ D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 75, v nadaljevanju; D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija.

⁵² N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 298.

⁵³ D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 75, 165.

⁵⁴ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 300—303.

svet je spoznal, da je vseeno boljše, da zahtevajo premestitev korpusa na solunsko fronto, kajti pritisk ruske vrhovne komande je bil vse hujši in kaj lahko bi se zgodilo, da bi korpus moral na romunsko fronto.⁵⁵

Disidentsko gibanje v Srbskem dobrovoljskem korpusu

Po junaških borbah in hudih izgubah I. srbske dobrovoljske divizije v Dobrudži in po formiranju II. dobrovoljske divizije, ki so jo sestavljali v glavnem ruski ujetniki jugoslovanskega porekla, je dobivala srbska vlada različna, celo kontradiktorna sporočila o stanju in odnosih med dobrovoljci v Rusiji. Franko Potočnjak, ki ga je Jugoslovanski odbor poslal marca 1916 v Rusijo, je v novembru 1916 poslal Pašiću več obsežnih poročil o nezadovoljstvu med dobrovoljci zaradi njihove neracionalne uporabe in lakote, ki so jo trpeli v Dobrudži. Franko Potočnjak je že tedaj bil bliže Pašiću, kot pa Jugoslovanskemu odboru. Jugoslovanski odbor je januarja 1917 obvestil predsednika srbske vlade o še hujšem materialnem in moralnem stanju dobrovoljcev: »Prijavi i zanemareni, bez odijela, bez rubenine da se preobuku, bez pribite pare u džepu, ležahu oficiri (ostanki divizije, ki so se vračali iz Dobrudže v Odeso — Dragoslav Janković) u krvavim svojim košuljama, čekajući na engleske lazarete i plaću.«⁵⁶

Delegat srbske vojske za nabavo hrane v Rusiji je prav tako brzojavil Pašiću, da iz različnih vzrokov vlada veliko nezadovoljstvo med oficirji. Nasproti temu so nekateri visoki srbski funkcionarji v Rusiji prikazovali stanje in razmere dobrovoljcev v mnogo ugodnejši luči. Mesec ali dva po incidentih in bojih v II. dobrovoljski diviziji je srbski poslanik v Petrogradu ocenjeval moralno stanje v dobrovoljskih enotah kot povsem zadovoljivo. Tako je pisal 26. februarja 1917 M. Spalajković N. Pašiću, da so odnosi med Srbi, Hrvati in Slovenci dobri, med njimi ni več nacionalnih nasprotij. Pravi, da nacionalna evolucija v korpusu kaže na to, da bo v hodoči državi prišlo do stopitve vseh delov naroda. Hrvatje so se po njegovem mnenju dobro držali, formiranje skupnosti so smatrali kot najvažnejše dejanje, notranja ureditev pa naj bi bila odvisna od razporeženja naroda, ko se bo reševalo to vprašanje. Nadalje je zapisal: »Ima malo pristalica tuđeg uticaja, naročito talijanskog, i kod njih je uzrok tome kakva lična stvar, a kod Slovenaca ti su uticaji jači ali samo kot pojedinih, inače oni traže da im buduća država poštuje jezik. Uopšte korpus je dobio čvrst osnov tako da ga sitna nezgoda ne može omesti.«⁵⁷

Do izbruha februarske revolucije se politične razmere v korpusu niso izboljšale. Nacionalno politična nasprotja, ki so bila v korpusu prisotna od njegove ustanovitve dalje, so se zaostrila v jeseni leta 1916 zlasti med srbskimi oficirji na eni strani in Hrvati ter Slovenci na drugi strani.

Komandant korpusa general Živković je ob prihodu v dobrovoljsko sredino kaj kmalu spoznal, da bo mogoče korpus uspešno izkoristiti le, če bodo upoštevali hotenja, težnje in cilje dobrovoljskega gibanja, ki je bilo odraz teženj po enakopravni združitvi jugoslovanskih narodov. General Živković je te težnje razumel, spoštoval in si prizadeval, da jim uradna Srbija ne bi nasprotovala. Na to kaže njegov proglas z dne 4. oktobra 1916, kjer je med drugim rečeno: »Junaci, imajte uverenja, da u našoj zajedničkoj borbi protiv mrskog nam neprijatelja nije više pitanje oslobođenja i opstanka Kraljevine Srbije, već je pitanje ujedinjenja svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu jedinstvenu i neraz-

⁵⁵ Isto kot zgoraj, str. 303, 304.

⁵⁶ D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 74; M. Paulova: Jugoslovenski odbor, str. 251.

⁵⁷ D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 74.

deljivu državnu celinu — Jugoslaviju i stvaranje jugoslovenskih sestara — slo-dobne Češke i Slovačke.«⁵⁸ Ta proglas, ki je bil natisnjen v cirilici in latinici v več tisoč izvodih, so razdelili med dobrovoljce in je veliko prispeval k pomiritvi glasov.

Da je general Živković gledal z razumevanjem na dobrovoljsko gibanje, kaže tudi njegova depeša, poslana srbskemu vojnemu ministru 30. decembra 1916, v kateri se zavzema, da se dobrovoljske enote ne bi imenovala »srbske«, temveč jugoslovenske. Ker je osupljiv odgovor vojnega ministra Terzića, bomo to depešo in odgovor v celoti navedli. Živkovićeve depeša glasi:

»Gospodinu ministru vojnom

U duhu uputa Pov. D. O. Br. 1327 od 5. VIII. 1916 godine (mišljena so navodila generalu Živkoviću za delo v Rusiji — opomba piscev) predlažem:

Bazirajući na osvedočenju hrabrosti i požrtvovanju oficira, podoficira i vojnika I. srpske dobrovoljačke divizije, na predanost sakupljene braće Jugoslovena dobrovoljaca Srpskog dobrovoljačkog korpusa ka ideji oslobodenja i ujediničenja i na velikoj ljubavi prema zajedničkoj domovini bilo bi veoma korisno podariti poverenom mi korpusu naziv 'Jugoslovenski dobrovoljački korpus', a divizijama I i 2 Jugoslovenska dobrovoljačka divizija.

Razlozi:

1) Presekle bi se intrige i antagonizem raznih jugoslovenskih plemena u korpusu, jer naziv »Srpski dobrovoljački korpus«, tangirajući jako osećanje Hrvata i Slovenaca, stvara podesan teren za svemoguću kontrapropagande neprijateljskih agenata, kojima je cilj da razruše organizaciju korpusa.

2) Pridobile bi se simpatije većine Jugoslovena zarobljenika u Rusiji prema srpskoj vojsci, a naročito prema njenom Vrhovnom komandantu, u kome bi gledali svog oslobodioca i osnivača buduće zajedničke nam velike države.

3) Pridobio bi se znatan broj novih dobrovoljaca, koji bi se mogli oduševiti, kao i već primljeni dobrovoljci za pokret i na Solunski front kad se naredi. .

4) Naredba Vrhovnog komandanta o ovoj promeni, pročitana pred frontom, imala bi silno dejstvo na podizanje moralnog stanja sviju dobrovoljaca.

Komandant, general
Živković«⁵⁹

6. januarja 1917 je general Živković dobio naslednji odgovor:

»Komandantu Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Iz političkih razloga vaš predlog ne može se sada primiti. (podr. M. G.) Pošto su depeše vrlo skupe, molim ograničite se isključivo na najprešnije službene stvari budite kraći u vašim depešama.

Ministar vojni, general,
Bož. Terzić«⁶⁰

Revolucija in revolucionarne ideje so našle odmev med samimi dobrovoljci. To je kmalu opazil general Živković, ki pravi, da je **revolucija pustila sled med oficirji Hrvat in Sloveni**. Marca 1917 so brez dovoljevanja predpostavljenih prišli iz Berezovke v Odeso trije oficirji — dobrovoljci iz prvega polka (po en Hrvat, Srb in Slovenec), da bi se pritožili komandantu zaradi žalitev, ki jim jih je prizadel komandant polka. Naslednji dan jih je komandant korpusa sprejel in zaslíšal, nato pa jim je ukazal vrniti se v polk. Z njimi je poslal artilje-

⁵⁸ JDK, str. 143, 144.

⁵⁹ Isto kot zgoraj, str. 144, 145.

⁶⁰ Isto kot zgoraj, str. 145.

rijskega polkovnika Svetislava Tasovca, da je vso stvar preiskal. Preiskava je pokazala, da so bile pritožbe oficirjev upravičene, zato je komandant korpusa kaznoval komandanta polka.⁶¹

Skoraj istočasno sta prišla na raport h generalu Živkoviću dva oficirja in izjavila, da v imenu oficirjev zahtevata formiranje odbora pri štabu korpusa za delo v smislu jugoslovanske ideje. Po drugem viru sta ta dva oficirja, Krunoslav Žanko in Stanislav Lapajne, zahtevala, da v skladu z odredbami petrograjskega sovjeta uvedejo komiteje v vse polke in osrednji komite pri štabu korpusa. Komandant korpusa je bil seznanjen s političnim vrenjem med oficirji. Da bi prilagodil svoje ravnanje obstoječemu stanju v korpusu, je že prej ustanovil tako imenovani »obveščevalni oddelek«, sestavljen iz četrto oficirjev. V skladu s poročili tega oddelka je 27. marca izjavil tema dvema oficirjema, da se načelno strinja z njunim predlogom, da bo v tem smislu izdal potrebne ukaze in jima ukazal, da se naj vrneta v polk.⁶²

Ko so oficirji dopolnilnega bataljona v Odesi zvedeli za obljubo komandanta korpusa, niso čakali na obljubljeni ukaz, temveč so še istega dne na zboru, ki se ga je udeležilo okrog 80 oficirjev-dobrovoljcev, izbrali začasni komite, ki bi naj opravljal vse potrebne posle, dokler ne bi izbrali centralnega komiteja v štabu korpusa. V začasni komite sta bila izbrana po dva oficirja-dobrovoljca srbske, hrvatske, slovenske in češke narodnosti. 28. marca so se izbrani oficirji želeli predstaviti komandantu korpusa, toda ta jih ni hotel sprejeti. Preko načelnika štaba jih je pozival k večji strpnosti, ker bo v kratkem času sestavljen glavni komite in zato ni potrebno formirati začasnih komite. Ker nekateri oficirji s tako rešitvijo niso bili zadovoljni, so želeli izstopiti iz korpusa. Komandant dopolnilnega bataljona je čez dva dni poslal v štab korpusa sporočilo s spiskom oficirjev, ki niso želeli več ostati v korpusu. Na spisku je bilo lastnoročno podpisanih 25 oficirjev, s podporočnikom Milanom Banićem na čelu. Pridružilo se jima je 34 gojencev šole za rezervne oficirje. Istočasno so ti oficirji stopili v stik z ruskim delavsko-vojaškim sovjetom v Odesi in ga obvestili o dogodkih v korpusu. Prav tako so se povezali z načelnikom štaba odeskega vojnega okrožja in ga prosili, da jim omogoči vstop v rusko vojsko. Delavsko-vojaški sovjet kot tudi general Marks so podprli te oficirje.⁶³

V memorandumu, ki ga je 21. marca/3. aprila 1917 poslala skupina hrvatskih in slovenskih disidentskih častnikov komiteju oficirskih in vojaških odposlancev v Odeso, so med drugim javno izpovedali motive, ki so bili zanje odločilni za vstop v dobrovoljski korpus. Zapisali so: »Ko smo stresli z ramen avstro-ogrski jarem, smo se zapisali v srbski dobrovoljski odred, ki se je formiral v Odesi, da bi se tolkli in bili proti našim bivšim trinogom za svobodo, za združitev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev v svobodno državo (podčr. M. G.), kjer bi vsaka treh narodnosti in ver uporabljala vse pravice in popolno svobodo, v državo, kjer ne bi bilo — kot v Avstriji — narodov poveljevalcev in suznjev.

Bojevali smo se, dokazali smo z dejanji, kako resno smo se oklenili našega sklepa in naše naloge. Mnogi naši tovariši so pogumno padli, mnogi med nami so bili v Dobrudži ranjeni; za uresničitev svojega ideala smo žrtvovali vse, mi, Hrvati in Slovenci, celo svoje narodno ime. Žrtvovali smo starše, brate in sestre, družine: kakšna strašna preganjanja jih čakajo v Avstriji, ko zvedo tam za naš korak . . .

⁶¹ JDK, str. 147; B. Hrabak: Komiteti u jugoslovenskoj dobrovoljačkoj vojsci u Rusiji 1917. godine, Istorija XX. vijeka, Zbornik radova III, Beograd 1962, str. 282, v nadaljevanju: B. Hrabak: Komiteti.

⁶² JDK, str. 147; D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 76; I. D. Očak: Jugoslaveni u oktobru, str. 54; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 390, 391; B. Hrabak: Komiteti, str. 283.

⁶³ JDK, str. 147—149; Hrabak: Komiteti, str. 284; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 391.

Za takšne žrtve je sposoben le iskren, požrtvovalen idealizem. Sleherni človek rad živi in če polaga svoje življenje na žrtvenik, vé, zakaj dela tako.

Mi, dobrovoljci, zlasti Hrvati in Slovenci, ki smo stopili v srbsko dobrovoljsko vojsko, smo, žal, doživeli v korpusu veliko razočaranje. Iskali smo svobodo, a smo našli suženjstvo, ponižanje in nasilje, ki prekaša celo nasilje, pred katerim smo bežali iz Avstrije. Še nikdar v življenju nismo bili tako brezpravni, kakor smo zdaj v srbskem dobrovoljskem korpusu kot borci za svobodo. Morali smo biti molčeče priče najbolj neverjetnih zločinov, ki so se dogajali nad vojaki . . . Če smo načenjali naša narodna vprašanja, zaradi katerih smo se pravzaprav zapisali v korpus, so nam očitali separatizem in vohunstvo in podobno. Če naj bi naš korpus predstavljal v majhnem merilu sliko prihodnje Jugoslavije . . .»⁶⁴

Med podpisniki tega memoranduma so predvsem tisti, ki so tedaj živeli v Odesi, to je središču dogajanj, kjer je bil sedež korpusa in ruskih oblasti. Podpisnikov bi bilo veliko več, če ne bi bilo takrat v odeških zaporih že 20 disidentov, kamor jih je spravilo srbsko poveljstvo in če ne bi bile posamezne enote korpusa tudi po nekaj sto kilometrov oddaljene od Odeše.

General Živković je že dolgo vedel za nezadovoljstvo dobrovoljskih oficirjev. Srbski vladi in vrhovni komandi je predlagal izboljšati materialno stanje dobrovoljcev-officirjev. Oficirji-dobrovoljci I. divizije naj bi bili glede plač izenačeni s srbskimi oficirji od dneva odhoda v Dobrudžo, oficirji II. divizije pa od 1. januarja 1917 dalje. Od rešitve tega vprašanja je bil po njegovem mnenju v veliki meri odvisen nadaljnji obstoj oficirjev-dobrovoljcev v korpusu. Nadalje je predlagal, da bi se 7. polk II. divizije imenoval hrvatski, 8. polk pa slovenski⁶⁵

Znane so zahteve oficirjev 2. polka, ki bi jih naj komandant tega polka 21. marca/4. aprila 1917 predal komandantu korpusa.⁶⁶ **Zahteve so insistirale na jugoslovanskem značaju korpusa v vseh bistvenih in formalnih oznakah (ime, zastave in kokarde, izenačenje cirilice in latinice).** Vsi oficirji se naj popolnoma izenačijo v vsem (tudi tisti s Krfa) in vojniki prevzgojijo v jugoslovanskem duhu, da se vojniki Hrvati in Slovenci grupirajo v posebne polke, da bi se tako odpravili povodi za nove napetosti in izgrede; da se korpus ne smatra kot vojska pravoslavne Srbije, temveč kot posebna jugoslovanska nacionalno-revolucionarna vojska. S tem bi postal korpus zanimiv tudi še za tisto množico ujetih oficirjev in vojakov-Jugoslovancev, ki so se bali, da jih bodo izkoristili samo za uresničitev velikosrbskih ciljev. Spisek zahtev oficirjev 2. polka komandantu korpusa je na koncu izpovedoval politično zelo pomenljivo misel, da je utopija eventualna namera katerekoli jugoslovanskega naroda, ki želi doseči hegemonijo nad drugim ali ga absorbirati, saj mora biti jasno, da ne more obstojati ne velika Srbija, Hrvatska ali Slovenija.

Na podlagi sporočil o kriznih razmerah v korpusu, ki jih je srbska kraljeva vlada dobivala iz Rusije, se je ministrski svet odločil, da z določenimi in dejansko nebitvenimi koncesijami ugotovi zahtevam dobrovoljcev-disidentov. 11. aprila 1917 je vojni minister sporočil generalu Živkoviću, da je ministrski svet sklenil:

1) oficirji-dobrovoljci bodo deležni vseh ugodnosti kot srbski rezervni oficirji tedaj, ko bodo prosili za srbsko državljanstvo in položili prisego zvestobe kot novi državljani;

2) bataljoni ali polki, ki so sestavljeni iz hrvatskih ali slovenskih dobrovoljcev, lahko imajo naziv hrvatski ali slovenski polk. Če bo potrebno, se bo

⁶⁴ F. Klopčič: Prostovoljci-disidenti v Rusiji, v: Kritično o slovenskem zgodovinskem Ljubljana 1977, str. 260—262.

⁶⁵ JDK, str. 149; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 391, 392; D. Janković: Jugoslovansko pitanje i Kriska deklaracija, str. 77.

⁶⁶ JDK, str. 150, 151; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 395.

korpus preimenoval v Dobrovoljski korpus Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ime jugoslovanski ni primerno, ker niso Bolgari, ki so tudi Jugoslovani, s Srbijo;

3) če Hrvatje in Slovenci niso zadovoljni in želijo izstopiti iz korpusa, naj naredijo z njimi ruske vojne oblasti kar hočejo. Lahko jih vrnejo v ujetništvo, lahko sprejmejo v svojo vojsko. Toda tisti, ki bodo ostali, naj formirajo srbski korpus.⁶⁷

Na podlagi sprejete depeše ministrskega sveta Kraljevine Srbije je komandant korpusa general Živković izdal svojim podrejenim enotam odredbo, s katero jih seznanja o spremenjenem imenu korpusa in obvešča oficirje, da naj sprejmejo srbsko državljanstvo, ker bodo le tako deležni takih ugodnosti kot oficirji s Krfa. Istočasno je ukazal, da se izvrše vse potrebne priprave za prehod Hrvatov-dobrovoljcev v 7. polk, Slovencev pa v 8. pehotni polk.⁶⁸

Sklep ministrskega sveta Kraljevine Srbije o preimenovanju korpusa in da morajo oficirji-dobrovoljci sprejeti srbsko državljanstvo, je izzvalo pri oficirjih Hrvatih in Slovencih nezadovoljstvo, celo srbski dobrovoljci niso bili navdušeni. Oficirji Hrvati in Slovenci so bili prepričani, da je to stvaren dokaz, da se govori o formiranju velike Srbije in ne Jugoslavije. Čez nekaj dni so oficirji dobrovoljci začeli množično izjavljati, da izstopajo iz korpusa in da prosijo, da jih predajo ruskim oblastem. Kot vzrok za izstop iz korpusa so običajno navedli, da ne želijo sprejeti državljanstva Kraljevine Srbije in da se ne strinjajo z imenom korpusa. V eni izmed izjav je zapisano, da je »u ideji Jugoslovenstva došao u ovaj korpus, taj mi je ideal lebdio pred očima kada sam se borio u Dobrudži i za taj ideal sam i sada spreman položiti svoj život.« (podčr. M. G.) V drugi izjavi je rečeno, da se ne strinja z imenom Srbski dobrovoljski korpus, ker »se tim nazivom radi protiv Jugoslavije.«⁶⁹ Gustav Barabaš, kasneje načelnik štaba IV. ukrajinske rdeče armade, je na prvem mestu poudaril, da je v korpus vstopil kot navdušen Jugoslovan in tudi korpus je smatral kot čisto jugoslovanski, kljub nazivu »Srbski«, saj so mu rekli, da je to zaradi višjih interesov. Dalje pravi, da je jugoslovanska ideja močnejša od vseh drugih idej. Barabaš je odločno nasprotoval, da sprejme državljanstvo Kraljevine Srbije, ker bi to pomenilo, da preneha biti dobrovoljec.⁷⁰

Ko je srbska vlada spoznala, da se razmere v korpusu od aprila do maja meseca 1917 niso v ničemer popravile, se je njen vojni minister odločil, da sprejme dodatne ukrepe, s katerimi bi naj pomiril duhove v korpusu. 18. maja 1917 je poslal komandantu korpusa generalu Živkoviću ukaz, s katerim je dovolil poleg že prej spremenjenega imena korpusa in formiranja hrvatskih in slovenskih enot tudi uporabo hrvatskih in slovenskih zastav v teh enotah. Ukaz je končal z naslednjimi besedami: »... Uređenje buduće države Srba, Hrvata i Slovenaca urediće se docnije po oslobođenju svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Isticanjem toga pitanja sada, za vreme rata, slabi se snaga i jednodušnost troimenog naroda prema opštem neprijatelju, u isto vreme daje se zgodna prilika Talijanima, Bugarima, Madarima i Romunima ...«⁷¹ (podčr. M. G.)

Oficirji-dobrovoljci niso pisali samo posamezne izjave o izstopu iz korpusa, temveč so izdelali deklaracijo, v kateri so pojasnili svoje poglede na stanje v korpusu in ponovno navedli vzroke, zaradi katerih so zapustili korpus. Deklaracija je bila objavljena maja ali junija 1917 v Odesi v ruščini. Natisnjena je bila v obliki letaka brez datuma in imen podpisnikov. V zapuščini Gašperja Pekleta, enega izmed idejnih vodij disidentov, obstoja prvoten koncept dekla-

⁶⁷ JDK, str. 152, 153; N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 392; D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 76.

⁶⁸ JDK, str. 154.

⁶⁹ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 395.

⁷⁰ JDK, str. 157.

⁷¹ Isto kot zgoraj, str. 158.

racije, sestavljen v ruščini in popravljen stilistično ter vsebinsko. Kdo je sestavil prvoten dokument in kdo ga je popravil, ni označeno. V zapuščini je prepis popravljenе deklaracije v ruščini in prevod v srbohrvaščini. Pisal ju je Filip Kumbatović in ju datiral: Jekaterinoslav (sedaj Dnepropetrovsk), 12. junij 1917. Ob prevodu je izrecno zapisal, da ga je opravil sam. Ker je Jekaterinoslav precej oddaljen od Odese in ker so bile prometne zveze zaradi vojnih razmer slabe in če upoštevamo čas, potreben za tisk, lahko sklepamo, da je bila deklaracija sestavljena maja ali v prvih dneh meseca junija 1917. Deklaracija izraža miselnost hrvatskih in slovenskih intelektualcev, ki so se znašli kot ujetniki v Rusiji. Verjetno je kolektivno delo, kot so bili kolektivno sestavljeni in podpisani mnogi drugi disidentski dokumenti. Po mnenju Franceta Klopčiča sta med avtorji deklaracije nedvomno Milan Banić iz Reke in Gašper Pekle iz Ljubljane, ki sta bila pomembna idejna voditelja disidentskega gibanja.⁷²

V deklaraciji je rečeno, da je treba izstop iz dobrovoljskega korpusa razumeti kot protest proti razmeram, ki so tam vladale in proti velikosrbski politični orientaciji, ki jo je v korpusu zastopala večina poveljniškega osebja in del srbske inteligence. Izstop iz korpusa še ne pomeni, da so proti njemu kot ustanovi, nasprotno menijo, da je taka ustanova potrebna in koristna za narodno stvar, nasprotujejo pa režimu v korpusu; z izstopom iz korpusa ne postanejo sovražniki Srbije in privrženci Avstrije, ki je najhujša sovražnica in proti kateri se bodo borili z vsemi svojimi silami. Tretja točka je odločilnega pomena za vso deklaracijo: »Naš nacionalni politični ideal je bil in ostane: jugoslovanski ideal, to se pravi združitev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev v docela svobodno, neodvisno državo Jugoslavijo, ki bo temeljila na načelih demokracije in popolne enakopravnosti vseh treh narodnosti. Kakršno koli drugo podlago za našo združitev imamo za nemogočo in škodljivo vsakteri treh narodnosti. (podčr. M. G.)

Zato odklanjamo »Veliko Srbijo«, pa tudi »Veliko Hrvaško« in »Veliko Slovenijo« kot hudodelske utopije. Dosledno izvedeno načelo enakopravnosti lahko privede le do federacije srbskih, hrvaških in slovenskih dežel po zgledu Švice ali Severnoameriških združenih držav. Naš ideal je torej: federativna Jugoslavija...« (podčr. M. G.)⁷³

Nato sledi razlaga, da jugoslovanski ideal temelji na vzajemni strpnosti in omejevanju srbskega, hrvatskega in slovenskega nacionalnega šovinizma. Prostovoljno zedinjenje je možno samo na jugoslovanski osnovi; to je ob upoštevanju popolne enakopravnosti. Dr. Nikola Popović meni, da se prav tu kaže zgodovinski značaj tako imenovanega disidentskega gibanja.⁷⁴

Nedvomno je komanda korpusa dobro poznala vzroke, ki so privedli do revolta v korpusu. Kljub temu, da je vedela, da je kriza v korpusu predvsem politične narave, je togo računala, da jo bo lahko ublažila oz. nevtralizirala s povsem apolitičnimi ukrepi. Predlagaša je sledeče ukrepe:

- 1) pri ruskih oblasteh naj bi dosegli, da se vojaki, ki beže brez vseh dokumentov, vračajo v spremstvu straž v svojo komando;
- 2) da se čimprej vsi vojaki pošljejo na delo;
- 3) da se oficirji (Hrvati in Slovenci), ki niso hoteli sprejeti srbskega državljanstva, čim prej odstranijo iz komande, ker njihova prisotnost zelo škodljivo vpliva na vojake. Vprašanje državljanstva podoficirjev in vojakov se naj čim prej reši, tako kot se je rešilo vprašanje oficirjev;
- 4) da se izboljša hrana vojakov;

⁷² F. Klopčič: Dve deklaraciji spomladi 1917 za zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov, v: Kritično o slovenskem zgodovinskiju, Ljubljana 1977, str. 274, v nadaljevanju: F. Klopčič: Dve deklaraciji spomladi 1917 za zedinjenje.

⁷³ F. Klopčič: Dve deklaraciji spomladi 1917 za zedinjenje, str. 276.

⁷⁴ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 396.

5) da se vojaki preskrbe s šotorskiimi krili. Vojake je treba spraviti v taborišče, ker nenehno vračanje vojakov s fronte in bivanje med ruskim prebivalstvom slabo vpliva na dobrovoljce v moralnem in disciplinskem pogledu. (podčr. M. G.)⁷⁶

Pred sklicem krfske konference je ruska vlada intervenirala pri predsedniku srbske vlade zaradi razmer, ki so vladale v dobrovoljskem korpusu. V poslanici je bilo govora o nesoglasjih, trenjih in odkritih spopadih, dezertiranju, zapuščanju korpusa. Če se razmere ne bodo uredile, je bilo rečeno v poslanici, bo to škodilo ne samo dobrovoljskemu korpusu, temveč tudi reševanju jugoslovanskega vprašanja. Minister za zunanje zadeve, ki je s posredovanjem ruskega odpravnikarja poslov na Krfu Peljehina 20. 4./3. 5. 1917 interveniral pri srbski vladi, jo je prosil, da bi dala instrukcije komandantu in drugim agitatorjem v smislu tolerance, sloge in sodelovanja. Pašić je ruskemu odpravniku poslov na Krfu odgovoril, da je že ob obisku korpusa maja 1916 opazil tendenco, da bi se velikosrbska ideja zabrisala tako, da bi se osvoboditev izvršila v jugoslovanskem in ne v srbskem duhu, čeprav je bilo v korpusu 90 % Srbov in le 10 % Hrvatov in Slovencev. Pašić je dalje ugotavljal, da so se odnosi v korpusu poslabšali po borbah v Dobrudži, nanj pa je močno vplivala tudi revolucija v Rusiji, ko so se v korpusu pojavile zahteve po formiranju vojaških komitejev. Po Pašičevem mnenju so bile tedaj ugodne razmere za agitacijo Frankovcev, ki so hoteli korpus razbiti, če ne bi dobil imena jugoslovanski. Nazadnje je Pašić obljubil ruskemu predstavniku, da bo srbska vlada obravnavala vprašanje dobrovoljskega korpusa in dala komandantu instrukcije v smislu tolerance proti tistim, ki zahtevajo preureditev korpusa in da bo skušala najti ustrezno rešitev za reorganizacijo in nov naziv korpusa. Pašić je o omenjeni intervenciji ruske vlade obvestil srbskega poslanika v Petrogradu in pri tem dodal svoje komentarje značilne za njegovo razumevanje vprašanja dobrovoljcev, odnosov med jugoslovanskimi narodi in osnovah bodoče skupne države. Iz teh komentarjev je jasno razvidno, da je Pašić bil prepričan, da daje Srbom številčna premoč v novi državi pravico do prevlade, vendar se je bil že pred Krfsko deklaracijo pripravljen odreči nazivu Velika Srbija in sprejeti naziv Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Glede korpusa je Pašić stal na stališču, ki ga je srbska vlada zavzela že marca leta 1917: korpus se naj imenuje Dobrovoljski korpus Srbov, Hrvatov in Slovencev in da se ustanovijo srbske, hrvatske in slovenske enote. Prepričan je bil, da bodo Hrvati in Slovenci kmalu spoznali, da so Srbi številčno močnejši in tedaj bodo prenehali z agitacijo za samostojno delovanje.⁷⁶

Sredi junija 1917 je nekako prenehalo izstopanje iz korpusa. Duhovi so se počasi umirili, komanda je menila, da je konec krize v korpusu. V poročilu vojnemu ministru 13. junija 1917 je general Živković zapisal: »Korpus je izdržal krizo stvorenu revolucijom.«⁷⁷ Istočasno je zapisal, da je korpus zapustilo 147 oficirjev in 8000 vojakov. Številčno stanje korpusa je bilo sledeče: 654 oficirjev, 43 uradnikov, 17520 podoficirjev, kaplarjev, vojakov Jugoslovancev in 57 oficirjev, 127 uradnikov, 177 podoficirjev in 2084 vojakov Rusov. Skupno torej 20662 oseb. Isti vir pravi, da se odnosi s sovjeti izboljšujejo, enako disciplina. Konec junija je nameraval komandant korpusa skoncitrirati severno od Odese in ga številčno in materialno izpopolniti.⁷⁸

⁷⁶ Isto kot zgoraj, str. 399.

⁷⁷ D. Janković: Jugoslovansko pitanje i Krfska deklaracija, str. 85—88.

⁷⁸ N. Popović: Odnosi Srbije i Rusije, str. 408—409.

⁷⁹ Isto kot zgoraj, str. 408.

Točno število oseb, ki so zapustile korpus, je težko ugotoviti, ker so v različnih virih navedeni različni podatki. Po knjigi »Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji 1914—1918« je korpus zapustilo 149 oficirjev in 12735 vojakov.

Z izstopom disidentov in ostalih nezadovoljnejšev iz korpusa še ni bilo rešeno njihovo vprašanje. Komanda korpusa je hotela na vsak način preprečiti nadaljnji vpliv disidentov na dobrovoljce, ki so ostali v korpusu in Jugoslovane -vojne ujetnike, potencialne dobrovoljce. Prav tako si je prizadevala, da bi disidente pridobila nazaj v korpus.

Po odhodu vojakov-disidentov iz korpusa je v vseh številčno močno zmanjšanih enotah zavlada precejšnja disciplina in red. Tako je zapisal komandant I. divizije: »Po odlasku — 15. i 16. maja — nezadovoljnih vojnika, ostatak vojnika . . . bio je pravi i istinski dobrovoljac i vojnik, tako da je svojim držanjem, redom i disciplinom imponovao svima.«⁷⁰

Pred disidenti se je sedaj pojavilo vprašanje njihove eksistence, nadaljnje sodelovanja v vojni, širjenje resnice o sporu s komando korpusa in svojih političnih koncepcij. Dober del oficirjev-disidentov je stopil v rusko vojsko in navezal stike z novimi vladajočimi krogi v Rusiji. Eni so šli na zahodno, drugi na kavkaško fronto, nekaj pa jih je ostalo v Kijevu, kjer so ustanovili udarni bataljon in počakali na prihod Rdeče armade ter se ji pridružili. Ker je rusko vojno ministerstvo menilo, da so ti vojaki zapustili korpus iz političnih razlogov, zaradi svojega nestrinjanja z velikosrbsko idejo, je 28. junija 1917 izdalo ukaz, da se s temi vojaki ne sme ravnati kot z ujetniki.⁶⁰ Vojaki-disidenti so se samoiniciativno porazgubili po ukrajinskih mestih, veliko se jih je zaposlilo v tovarnah.

Poudariti pa vendarle velja, da je podpis **Krfske deklaracije** o združitvi avstroogrskih Jugoslovanov s Srbijo in Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z vladarsko hišo Karađorđevićev ugodno odmeval v Dobrovoljskem korpusu Srbov, Hrvatov in Slovencev v Rusiji. Deklaracija je dejansko ustvarila dobro vzdušje in primerne pogoje za povrnitev disidentov v korpus. Fran Supilo je v navdušenju nad deklaracijo in verjetno na pobudo Nikole Pašića ali Jovana Jovanovića (srbskega poslanika v Londonu) poslal poslanico in apel dobrovoljcem-disidentom, da se vrnejo v »srbsku vojnu organizaciju«, »i ja,« je pisal Supilo bratom Hrvatom in Slovencem, »koji se već dulje vremena s uspjehom borim za vaše posebne postulate i tradicije u okviru jedinstvene buduće naše države, molim Vas da se povratite u srbsku vojnu organizaciju. Temeljna baza države i narodnog jedinstva koju je srbska vlada primila dobra je i pravedna, a najbolja volja postoji za svojevremeno uređenje detalja. Tu volju danas dieli s nama cijeli pravedni i civilizovani svijet koji se bori protiv tiranije. Povratite se u jedinstveni logor, nemojte se Vi pripraviti nego se borite junacki, jer se borite za svoju domovinu.« (podčr. M. G.)⁸¹

Štab dobrovoljskega korpusa je konec julija poslal podpolkovnika Nikolića v Kijev z namero, da se pogaja z oficirji-disidenti. Med njimi je sedaj začuda nalletel na izredno dober sprejem in pripravljenost nekaterih oficirjev, da se vrnejo v korpus. Po srečanju z njimi je zapisal razloge, za katere je bil osebno prepričan, da so radikalno spremenili politično prepričanje dobrovoljcev-disidentov. »To je bila posledica Krfske deklaracije, za koju su oni saznali preko dnevne štampe i sa kojom su bili zadovoljni. Koliku su važnost oficiri-disidenti polagali u Deklaraciju vidi se iz fakta, da je jedan od tri uslova za povratak u korpus bio, da u Rusiju, radi regulisanja odnosa između njih i korpusa i detaljnijeg upoznavanja sa Deklaracijom, dođu tri člana Jugoslovenskog odbora iz

⁷⁰ JDK, str. 175.

⁸¹ Isto kot zgoraj, str. 175.

⁸² D. Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, str. 397.

Londona, a među njima i Predsednik.⁶² Nadalje je zapisal: »Na tim pregovorima došao sam do uverenja, da je Krfska deklaracija ranije doneta, ne bi ni bilo krize u korpusu; ili da je korpusu odmah telegrafski dostavljena sa kratkim objašnjenjem i uputom, ta kriza, iako započeta i zaošijana, ne bi bila tako oštra.

Ali vlada nije našla za potrebu, da, iako je znala u kakvom se stanju nalazi korpus, isti obavesti o onako važnom za ono vreme istoriskom događaju.⁶³

Še pred izbruhom revolucije v Rusiji je srbska vlada načela vprašanje prihoda jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev iz Odese na solunsko fronto. S tem je srbska vlada hotela preprečiti Rusom, da bi dobrovoljce uporabili v Dobrudži ali na kaki drugi ruski fronti. Tako je srbski vojni minister zahteval že 9./22. 12. 1916 od generala Živkovića, da mu pošlje v Solun 5000 dobrovoljcev iz Rusije. Kljub nasprotovanju ruskih vojaških oblasti, je general Živković poslal iz korpusa konec januarja 1917 preko Murmanska en bataljon jugoslovanskih dobrovoljcev.⁶⁴ Živković je predlagal, da bi cel korpus prepeljali na solunsko fronto, da ga ne bi uporabili Rusi na svojih frontah.

Ker so ruske oblasti vse bolj zahtevale, da bi se korpus čim prej dokončno formiral in poslal na romunsko ali na kako drugo fronto, je srbska vlada v začetku marca 1917 sprevidela, da je boljše, da bi korpus premestili na solunsko fronto, od koder bi ga v skrajni sili lahko prestavili tudi na romunsko fronto. Predsednik srbske vlade je torej odstopil od svoje prvotne namere, počakati da zavezniki izpolnijo svoje obljube glede pošiljanja novih vojaških kontingentov na solunsko fronto, dane na zavezniški konferenci v Rimu.⁶⁵

Zato je srbska vlada terjala, da pride iz Rusije deset do dvanajst tisoč dobrovoljcev na solunsko fronto, nekoliko pozneje pa, da se prepelje na solunsko fronto cel korpus...

Toda srbska vlada ni bila načelna in je kljub nasprotovanju generala Živkovića pristala na zahteve ruske strani ter poslala I. dobrovoljsko divizijo julija 1917 na romunsko fronto. General Živković je spoznal, da mora hitro ukrepati, če želi v kolikor toliko popolni zasedbi prepeljati korpus na solunsko fronto. Bil je osamljen. Po tem, ko mu je uspelo prepeljati ostanke II. dobrovoljske divizije s štabom dobrovoljskega korpusa preko Sibirijske v Solun, je napel vse sile, da bi prepričal srbsko vlado, da izposluje umik I. dobrovoljske divizije iz operacij na romunski fronti in njen prevoz tudi preko Sibirijske na solunsko fronto. Tja je prispela v začetku maja 1918.

Prihod dobrovoljcev na solunsko fronto je bil za srbsko vojsko ne samo velika moralna vzpodbuda, marveč je v precejšnji meri okreplil njeno udarno vojaško moč...

V jugoslovanski historični literaturi po letu 1945 se ocene disidentskega gibanja jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev med prvo svetovno vojno v Rusiji pri različnih avtorjih iz različnih okolij precej razlikujejo, velikokrat pa si stojijo kar diametralno nasproti, predvsem zato, ker se avtorji zadovoljujejo z apriornimi sodbami bodisi v korist ali škodo disidentov. Kajti velikokrat je bilo obravnavanje disidentske tematike v zgodovinopisju sredstvo za »razčiščevanje« vprašanja prispevka oziroma zaslug za nastanek države jugoslovanskih narodov. Skoraj premalo so raziskovalci disidentskega gibanja bili pripravljene spoznati objektivne okoliščine, ki so del dobrovoljcev pognale v disidentsko gibanje. Kot navdušenci za jugoslovansko idejo so zaradi nestrinjanja s političnimi razmerami v korpusu poskušali opozoriti na svoje prepričanje z množičnim izstopom iz korpusa. Jasno pa mora biti nekaj: disidentstvo nikakor ni posledica odpad-

⁶² JDK, str. 179, 180.

⁶³ JDK, str. 180.

⁶⁴ JDK, str. 138, 139.

⁶⁵ D. Janković: Jugoslovansko pitanje i Krfska deklaracija, str. 83, 84.

ništva od jugoslovanske ideje, marveč samo zunanja skrajna oblika protesta ljudi, ki so bili v svoji notranjosti trdno opredeljeni za jugoslovansko idejo ter se niso hoteli sprijazniti z razmerami v korpusu in z odnosom nekaterih srbskih političnih in vojaških vladnih krogov do njih. Bali so se, oziroma so hoteli z javnim nastopom opozoriti na nevarnost, da bi morebiti nezdrave in jugoslovanski ideji nasprotno razmere, ki so vladale v korpusu, opredeljevale tudi odnose v novi jugoslovanski državi, ki so si jo želeli.

ABRISS DER FRAGE DER JUGOSLAWISCHEN KRIEGSFREIWILLIGEN WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES IN RUSSLAND UND DAS PHÄNOMEN DER DISSIDENTENBEWEGUNG

Zusammenfassung

Ende Juli 1916 wurde in Russland »Srbski dobrovoljski korpus« — der Korpus der serbischen Freiwilligen — formiert, dem die Serben, Kroaten und Slowenen, sonst alle österreichisch-ungarische Reichsbürger, beigetreten sind, die sich im ersten Weltkrieg um die österreich-ungarischen Interessen nicht kämpfen wollten. Anfangs wurden die Freiwilligen in eine sehr schwierige Lage gesetzt und verschiedenen Kritiken und Beurteilungen unterzogen. Wenn sie von den Russen gefangen wurden, oder sich gefangen nehmen ließen, verachtete sie die österreich-ungarischen Staatsgewalt; wenn sie zu den Russen übergelaufen sind, wurden sie dort mit viel Mißtrauen behandelt. Sie haben »ihren Kaiser verraten«, obwohl gerade dieser Kaiser mit dem russischen im Krieg stand.

Die Februarrevolution in Russland hat die Krise, die im Korpus schon seit seiner Begründung herrschte, noch vertieft. Viele haben den Korpus verlassen, vor allem Slowenen, Kroaten und »prečanski Srbi« — Serben ausser des serbischen Königreichs. Dafür gab es verschiedene Ursachen: die vehemente Abneigung der militärischen und politischen Faktoren des Königreichs Serbien zur politischen Konzeption der Freiwilligen, ebenso die Schikanen der Dienstoffiziere gegenüber den freiwilligen Soldaten und Offizieren.

Nach der Krf-Deklaration kehrte ein Teil der Dissidenten in den Korpus zurück. Die anderen traten der russischen Armee bei, zerstreuten sich über Russland, oder haben sich in die Gefangenenlager zurückgegeben.

In der jugoslawischen Geschichtsliteratur nach dem Jahre 1945 wird diese Bewegung der Freiwilligen in Russland während des ersten Weltkriegs von verschiedenen Autoren diametral bewertet, besonders, weil das Urteil für oder gegen die Dissidenten die Verdienste um den neugegründeten jugoslawischen Staat »erläutern« sollte. Einige Historiker, Forscher der Dissidentenbewegung, scheinen nicht bereit zu sein, die objektiven Beweggründe zu erkennen, aus, welchen ein Teil der Freiwilligen zu Dissidenten wurde. Massenhafter Austritt aus dem Korpus bedeutet keinen Verstoß gegen die »jugoslawische Idee«, sondern mehr die extreme Form des Protests, das, so gegen die Zustände im Korpus wie auch gegen die Einstellung der serbischen politischen und militärischen Kreisen zu den Freiwilligen, erhoben wurde. Dieser öffentlicher Auftritt sollte auf die Gefahr aufmerksam machen, dass die gestörten und der »jugoslawischen Idee« widrigen Umstände vom Korpus auf die Verhältnisse im erwünschten jugoslawischen Staat übertragen werden könnten.

ETNOLOŠKA PODOBA POLJEDELSTVA V PODVOLOVLJEKU

Tone Petek*

UDK 390:631.5(497.12 Podvolovljek)»190/196«

PETEK Tone: Etnološka podoba poljedelstva v Podvolovljeku. (Ethnologisches Bild der Landwirtschaft in Podvolovljek.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, str. 334—348. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava različne obdelovalne načine (požganištvo, orno poljedelstvo, pospravljanje poljskih pridelkov in skladiščenje le-teh), ki so bili za kraj značilni v času od prehoda stoletja do šestdesetih let 20. stoletja, ko je kmetijska pospeševalna služba posegla v način kmetovanja na visokogorskih kmetijah, kar je eden od vzrokov nazadovanja posameznih poljedelskih kultur. Spremembe načina poljedelskega gospodarstva pa so vplivale tudi na usmerjenost ljudi, kakor tudi na način življenja prebivalcev obravnavanega kraja.

UDC 390:631.5(497.12 Podvolovljek)»190/196«

PETEK Tone: Ethnological Image of the Agriculture in Podvolovljek. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 55=20(1984)2, p. 334—348.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The author treats the different cultivation methods (the burning down, the ploughing agriculture, the gathering in of the produce of the fields and the storing of them), which were characteristic for that place at the time of the transition of the century up to the sixties of the 20th century, when the agricultural promotive service intervened in the way of farming on the highland farms, which is one of the reasons for a retrogression of several agronomic cultures. The changes in the way of the rural economy influenced also the orientation of the people as well as the way of life of the inhabitants of the here treated place.

Uvod

Zaselek Podvolovljek leži v Zgornji Savinjski dolini. To je naselje samotnih, povečini dolinskih kmetij ob zgornjem toku Lučnice nad sotočjem Lučke Bele, ob potoku Berložnici in na desni strani Lučnice od kmetije Pogoreličnik navzgor. Kmetije so osredotočene na jugu med Pogoreličnikom in Riherjem, v sredini ob sotočju Lučnice in Lučke Bele (tako imenovana »Citrija«) in v zgornjem delu nad cerkvijo. Danes je dostop v ta kraj možen po asfaltirani cesti iz Luč. Od nje se odcepi več gozdnih cest; v dolino Lučke Bele in po dolini Petkovega grabna na Volovljek, kjer je potekala nekdanja kranjsko-štajerska deželna meja.¹

* Tone Petek, dipl. etnolog, Pokrajinski muzej Maribor.
¹ Krajevni leksikon Slovenije III, Ljubljana 1978, str. 231.

Gospodarska osnova prebivalcem obravnavanega naselja sta gozd in zemlja, kar pomeni, da se Podvolovlječani pretežno ukvarjajo z gozdarstvom in poljedelstvom z živinorejo. Od naselitve do zadnjih desetletij 19. stoletja je v kraju popolnoma prevladovala živinoreja s poljedelstvom. Res je, da se je gozdarstvo začelo uveljavljati že davno prej, saj nam o tem priča splavarstvo po Savinji, ki sega s svojimi začetki najmanj na prehod iz 17. v 18. stoletje, vendar je morala biti ta gospodarska panoga dokaj skromna, močnejše se je razvila šele v 20. stoletju, predvsem pa v obdobju med obema vojnama, ko je zaradi pomena v industriji začel les hitro uveljavljati svojo vrednost. Dokazov za podrejeno vlogo gozdarstva je več in so deloma vidni še danes. Tudi ustno izročilo informatorjev omogoča podkrepiti navedeno trditev. Ljudje se namreč še spominjajo minimalnega izkoriščanja lesa za industrijske namene. Gozd jim je služil v glavnem za nabiranje kurjave, pašo živine po njem (paša po gmajni) in za sekanje stavbnega lesa, katerega so v drugi polovici preteklega stoletja porabili največ, saj je bila v tem obdobju gradnja zelo intenzivna. Največ mogočnih gospodarskih poslopij (hlevov, kaš in tudi hiš) je bilo postavljenih prav takrat. Konec prejšnjega stoletja zasledimo tudi prve začetke izseljevanja, predvsem v Ameriko. Posamezniki so začeli iskati zasluzke kot gozdni delavci (olcerji) ne le doma, temveč tudi v Slavoniji, Romuniji in drugod. Mnogi starejši so se še do nedavnega radi pohvalili, da so delali na »Ogrskem«. Opazi se tudi kmečka kriza, saj so nekateri prav na prehodu stoletja začeli s prodajo posestev (gruntov).

Kot nadaljnje obdobje razvoja gospodarstva bi omejili časovno nekako do šestdesetih let 20. stoletja. Značilnosti tega obdobja so neverjeten padec živinoreje, saj se je npr. število goveje živine zmanjšalo v tem času kar za 43 %. Vzroki za tak padec živinoreje so naslednji: izguba avstrijskega tržišča, kamor so prej prodajali vole, naraščanje cene lesa, čedalje večje pomanjkanje delovne sile na kmetijah, s tem siromašenje in v končni fazi propad ali opuščanje kmetij. Izguba avstrijskega tržišča je narekovala opuščanje reje volov, ki so jih prej prodajali na živinskih sejmih v Železni Kapli (letni sejem za vole je bil v tem kraju meseca julija). V zvezi s propadanjem reje volov, je naraščala konjereja, saj so konji zamenjali vole kot vprežna živina. Največ konj so kmetje dobili ob razpadu avstrijske vojske. Tudi ovčereja je močno nazadovala, kar za 37 %, medtem ko je svinjereja ostala na istem nivoju kot leta 1900.

V poljedelstvu opazamo v tem obdobju opustitev nekaterih kultur (lan, ajda) in porast setve žitaric, posebno ovsa, pšenice in v višjih legah rži. Poraste pridelovanje krompirja in krmilnih rastlin, predvsem detelje. Njivske površine so se kljub vsemu zmanjšale glede na površine v 19. stoletju. Opustili so vse pustote, kjer so prej sejali ajdo ali imeli tam živinske staje. Nekatero pustoto so opustili že pred drugo svetovno vojno, prav vse pa po osvoboditvi. Podobno velja za požigalništvo (žgnje požarov), saj so ta način urbanizacije zemlje v tridesetih letih tega stoletja skoraj povsem opustili. Pred tem časom so žgali požare skoraj vsi kmetje v Podvolovljeku in Zgornji Savinjski dolini. Za to so plačevali gosposčini v Gornjem Gradu posebno dajatev imenovano koplevnik.² Laze ali požare so med obema vojnama žgali le še nekateri kmetje sami, največkrat pa so prepustili, da je požar napravil, ga posejal in pospravil pridelek bližnji kajzar (bajtner), ki ni imel dovolj svojih obdelovalnih površin. Za uslugo je moral lastniku gozda, kjer je imel požar, pomagati pri večjih kmečkih delih ali odstopiti del pridelka. Da so požarje res žgali bajtnerji, nas še danes spominjajo ledinska imena v gozdovih, ki se še danes imenujejo požarji, čeprav so že zdavnaj porasli z gozdom. Imena kot so »Foltov požar«, »Blažetov požar«,

¹ Franjo Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, CZN XXXIII, Maribor 1938, str. 3.

»Pavelnov požar« ipd. dokazujejo, da so le-te žgali kajžarji z omenjenimi imeni, ne pa kmetje sami. Starejši ljudje se tega tudi še spominjajo. Kajžar, ki ni imel dovolj zemlje za preživljanje sebe in družine, je moral žgati požar, kajti redne zaposlitve v tem času so bile v kraju sorazmerno redke. Ta sloj prebivalstva se je preživljal tudi z dodatno hišno obrtjo, izdelke le-te pa so prodajali ali zamenjavali z domačimi kmeti. Predvsem kajžarski otroci so se zaposlovali najprej kot pastirji, pozneje pa kot hlapci ali deklice na večjih kmetijah. Med vojnami se že opazi, da ti ljudje iščejo zaslužek kot redni zaposleni gozdni delavci (olcerji). Nekateri izmed njih so odšli za zaslužkom tudi izven domačega kraja ali se celo izselili v tujino.

Medvojni čas je med drugimi tudi obdobje prodaje kmetij tujcem. Zemlja prodanih kmetij ni vedno ostala v rokah domačinov, marveč so jo najčešče kupili tuji neagranci, katerim je šlo prvenstveno za izkoriščanje gozdov, ostalo zemljo pa so pustili, da se zaraste z gozdom ali pa so na posest dobili najemnike, ki so obdelovali njive za svoje potrebe in obnavljali največkrat že propadajoče stanovanjske in gospodarske zgradbe (cimpre). Kdo so bili tuji neagranci, ki so kupovali posestva v Podvolovljeku; dva sta bila lesna trgovca iz Ljubnega ob Savinji, eden lesni trgovec iz Rečice ob Savinji, eden notar in lesni trgovec iz Gornjega Grada, eden zdravnik iz Gornjega Grada, eno posestvo pa je kupila posojilnica (kasa) na Ljubnem. Po osvoboditvi so bili ti lastniki razlašeni, posestva so bila dodeljena splošnemu ljudskemu premoženju. Njive in travnike so v teh primerih pokupili domačini, gozdovi pa so postali last SLP in jih danes izkorišča in neguje GLIN Nazarje.

Tretje obdobje v razvoju gospodarstva je čas po vojni, posebno še po letu 1960, ko je bila izvedena agrarna reforma, kateri je zapadlo v Podvolovljeku od skupaj 19 pet kmetij (Podpečnik, Opcir, Funtek, Mlinar in Selišnik).

Značilnosti omenjenega časa so naslednje: zopet se pričinja intenzivna živinoreja, opuščajo se njivske površine, ki jih zarašča trava, večja uporaba umetnih gnojil, posodabljanje hlevov, opuščanje paše živine po gozdovih (gmajnah). Kar se tiče poklicne strukture, pa je viden porast gozdnih in industrijskih delavcev. S tem, da se je vsakdo rajši zaposlil kot bi ostal na kmetiji, je bil padec kmečke delovne sile večji in občutnejši, saj po vojni nima nobeden kmet hlapca ali deklice. Poveča se tudi iskanje dela in zaslužka izven domačega kraja in občine. Veliko, predvsem mladih, je odšlo in pričelo z delom v tovarnah v Kamniku, Domžalah, Jesenicah, Ljubljani, Velenju, Celju in na Koroškem, predvsem v Črni, Mežici in Ravnah. Zaradi odhajanja delovne sile in drugačnega načina gospodarjenja so morali kmetje začeti kupovati moderno kmetijsko mehanizacijo (traktorje, kosilnice, obračalnike, siloreznice, nakladalke za seno, motorne žage itd.), če so hoteli iti v korak s časom. Pri tem sta jim kreditno pomagali ZSKZ Mozirje in GLIN Nazarje, ki imata s kmeti sklenjene kooperacijske pogodbe. Povojni čas je nekako tretje obdobje opuščanja kmetij, kar pa Podvolovljek ne občuti v toliki meri kot drugi zaseiki Lučke pokrajine, saj v obravnavanem kraju ni bila po vojni opuščena ali prodana nobena kmetija.

Poljedelski obdelovalni načini, potek del in orodja

Poljedelstvo je oblika produktivnega gospodarstva, katerega cilj je z obdelovanjem zemlje pridobivati hrano za ljudi in živali ter surovine za domače in industrijske potrebe.³ Med poljedelstvo bi tako lahko uvrstili tudi hmeljarstvo, vinogradništvo, vrtnarstvo, sadjarstvo, kakor tudi pridobivanje rastlinske

³ Marija Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, str. 8.

živinske krme. Zaradi specifičnosti, po katerih se omenjene panoge razlikujejo od poljedelstva, bi jih bilo nujno obravnavati samostojno, zato jih v nadaljnjih izvajanjih ne bomo upoštevali.

Za poljedelstvo je najprej treba pridobiti plodno zemljo ali zemljo urbanizirati.⁴ Kakor drugod na Slovenskem, se je plodna zemlja tudi v obravnavanem kraju pridobivala s krčenjem gozda in sicer z izsekavanjem in požiganjem.

Požigalništvo

Požigalništvo je obdelovalni način, pri katerem njive niso ustaljene, marveč se v določenih časovnih zaporedjih občasno obdeluje zdaj ta, zdaj drugi del gozdnega zemljišča. Njegovo bistvo je po klasičnem opisu F. Hlubeka v tem, da posekajo goščavo ali del gozda razprostrejo grmovje, vejevje in pogosto tanjša debela, ko se to posuši, zažgejo in pepel enakomerno porazdelijo, zemljo obdelajo s človeško delovno silo, enkrat ali dvakrat posejejo po njej rž ali oves in jo nato tako dolgo porablajo za pašo, dokler znova zarasla goščava ali gozd ne ovira tega načina uporabe. Tedaj se začenja turnus znova od začetka ali pa ogradijo na prej omenjeni način uporabljeno zemljišče in ga porabijo za vzgojo gozda.⁵

Ta način obdelave je bil med prvimi, saj je bil ob naselitvi obravnavanega kraja tu le gozd, katerega je bilo potrebno izsekati in spremeniti v njive.

Požare so v Podvolovljeku pripravljali ali žgali na določenih gozdnih parcelah, ki so bile sorazmerno oddaljene od kmečkih domov. Miselnost ljudi, da pridelki žitaric bolje uspevajo v požiganem, s pepelom pognojenem gozdu in pomanjkanje plodne zemlje, katero so v glavnem kosili, da bi lahko redili čim več živine, je prisililo ljudi, da so žgali v gozdu novine, ki so jih imenovali požare. Drug vzrok za požarništvo vidimo v zadostni količini kmečke delovne sile, saj so to delali z izključno človeškimi močmi. Kraj bodočega požara je določil gospodar, ki je pri tem upošteval kakovost in debelino prsti ter drevesa in grmovje, ki so bila na mestu bodočega požara.

Z delom so pričeli najpozneje ob kresu, ko so posekali podrast in drevesa. Pri tem so uporabljali sekire, pozneje tudi žage, grmovje pa so sekali s posebnim orodjem, ki so mu pravili »rakun«. Posekano površino so imenovali »frata«. Vse skupaj so nato pustili mesec ali dva, da se je les nekoliko oležal in posušil, nato so debelejša debela razžagali in jih spravili iz frate, manjša pa razklali in jih požgali skupaj s podrastjo. Vejevje so razsekali na dolžino do enega metra. Praprot in travo so v prvih začetkih želi s srpi, pozneje pa kosili s slabšimi kosami, ki so bile sorazmerno kratke.

Posekano drevje in vejevje so porazdelili na tri do štiri metre dolge pasove ali »redoce«, nato so začeli s požiganjem. Žgali so lahko le ob lepem, suhem in nevetrovnem vremenu. Zažigati je bilo potrebno vedno na vrhu redoca, nato pa so ogenj počasi valili ali vlekli s »krevlji« navzdol. Delo je bilo treba opravljati počasi in previdno, da je hosta dogorevala prav do tal. Požiganje je bilo izključno možko delo. Vleči ogenj v požaru je bilo dokaj nevarno, zato so imeli posebna orodja in obleko. »Krevelj«, s katerim so vlačili ogenj, je bil nasajen na približno štiri metre dolgem lesenem toporu (štilu). Prvi meter dolžine topora je moral biti obvezno železen. Med delom so morali krevlje večkrat močiti z vodo, da ne bi topori odgorevali. Ko so požgali vse redoce, so pregledali, če so požgali povsod prav do zemlje, da ne bi na površinah ostali »vovki«, kot so to imenovali. Potem so izruvali debelejšje panje (štore), ki so bili po požigu le

⁴ Angelos Baš, Poljedelstvo, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1990, str. 22.

⁵ Bogo Grafenauer, Poljedelski obdelovalni načini, Gospodarska in družbena zgodovina Slovenicev I, Ljubljana 1970, str. 226.

osmojeni, ne pa dogorjeni. Površino požara so nato nekaj dni pustili, da se je »ohladiła«. Žgalci so bili oblečeni v stare ponošene suknjiče (pruštahe), pokriti s starimi klobuki (klamzicami), okrog vratu so imeli zavezane rute, da se zaradi bližine ognja ne bi opekli. Obuti so bili v visoke cokle ali škornje.

Prvo leto so požare gnojili le s pepelom. Prostor so nato ogradili, nato površino prekopali s motikami in rovnicami in posejali. Prvo leto so sejali ajdo in rž, naslednjo pa ozimno pšenico. Ni potrebno posebej poudariti, da so pred setvijo pšenice morali površino požara pognojiti s hlevskim gnojem. Zaradi oddaljenosti požarov od domov in nepovezanostjo le-teh z voznimi potmi, so gnoj transportirali sem z nošnjo v koših. Ko so pšenico naslednje leto poželi, so požar opustili in ga do nadaljnje izkoriščali kot pašnik.

O požarjenju ali žganju požarov se niso ohranile posamezne starejše šege, kajti ta način obdelovanja so popolnoma opustili že pred približno petdesetimi leti. Vzroki tega so predvsem v težkem delu in pomanjkanju delovne sile. Tudi sunkovit dvig cene lesa je to pospešil, zato so gozdne površine rajši zasadili z mladimi smrekami.

Zadnji požari v kraju so bili v letih gospodarske krize, a še te so žgali kočarji v gruntarskih gozdovih. Potrebno bi bilo preučiti odnose med gruntarji in kajzarji glede požarstva. To problematiko pa prav zaradi časovnega odmika in posebno zaradi pomanjkanja pisanih virov ni mogoče objektivno presoditi, kajti izjave informatorjev si med seboj tako nasprotujejo, da ni mogoče podati realnih zaključkov. Edino, kar lahko sigurno trdimo, je, da so bili dogovori med obema zainteresiranima strankama zgolj ustni.

Delovna orodja, ki so jih uporabljali pri požiganju, so bila enostavna in jih je naredil vsak sam. Za delo so rabili le sekire, žage, srpe ali kose, rakune, krevlje, motike in rovnice. Lesene dele teh orodij so izdelovali v kraju samem, kovinske dele pa je naredil kovač v Lučah ali na Ljubnem, čeprav je v preteklosti imela vsaka večja kmetija svojo kovačnico (fužino), kjer so popravljali kmečka orodja. Mojstrom kovačem so orodja po naročilu plačevali v denarju ali naturalijah, največkrat s poljedelskimi pridelki, pozneje pa z drvimi in lesom.

Da je požarjenje pri kmetijah propadlo prav v obdobju med obema vojnama, lahko povežemo tudi z nazadovanjem živinoreje. Prav zaradi zmanjšanja števila živine na kmetijah so posamezniki dobili njivske površine tam, kjer so prej le kosili. Sejanje žit so tako prenesli iz požarov na prejšnje travnike, ki so bili v neposredni bližini kmetij. Te parcele so lahko obdelovali tudi s pomočjo živine, kar je delo krepko olajšalo in tudi pospešilo. Z možnostjo boljšega gnojenja so dosegli tudi boljše donose pridelkov. Zaključimo lahko, da sta racionalna sprememba v kmetijstvu in pomanjkanje kmečke delovne sile kapitalna vzroka propada te, v preteklosti tako pomembne gospodarske panoge.

Prilprava njivskih površin

Poljedelsko delo, čeprav ta termin v Podvolovljeku ni poznan, kajti med polja sodijo ali prištevajo domačini le ravne njivske površine, v kraju pa so le-te dokaj strme, saj dosežejo do 30 in več odstotkov nagiba, je za kmeta bistvenega pomena, saj je prav temu delu namenjenih največ jesenskih in pomladanskih delovnih dni. Priprava zemlje za posevke je dolgotrajna in zahteva od obdelovalca mnogo težkega fizičnega dela od gnojenja, oranja, sejanja in pozneje pospravljanja pridelkov.

Njivske površine gnojijo najčešče spomladi in jeseni. Gnoj lahko vozijo na njive tudi v zimskem času, ko je dovolj snega, da lahko pri tem uporabljajo posebne dvojne sani, ki jim pravijo »poke«.

V preteklosti nekako do prehoda stoletja so transportirali gnoj v glavnem s človeško delovno silo, največkrat so ga enostavno nosili v pletenih koših. Šele pozneje so v ta namen začeli uporabljati vprežno živino, kar ni dela le olajšalo, temveč tudi pospešilo. Vse hribovite kmetije na obravnavanem območju imajo njivske površine v glavnem pod gospodarskimi poslopji, tako da so gnoj največkrat vedno lahko vozili le navzdol. To je tudi eden od vzrokov, zakaj so vse kmetije postavljene na hriboh ali slemenih, kajti lažje je bilo transportirati v breg seno in poljske pridelke, ki so mnogo lažji od hlevskega gnoja. Za gnojvožo so uporabljali, poleg sani v zimskem času, poleti poseben lesen, enoosni voz, kateremu še danes pravijo »gare«. Oblika gar (po nekje so še ohranjene, dobro pa se jih še spominja ustno izročilo) je kvadratna ali pravokotna, lesene konstrukcije, okovani sta le kolesi, pa še ti sta bili v začetku zgolj leseni.

Za gnojvožo sta potrebna najmanj dva človeka, eden, ki naklada na gare, pravijo mu »kidač«, in drugi, ki gnoj odvažna na njivo. Ker na gare ni mogoče naložiti prevelike količine gnoja, lahko vozač ali furman raztovori ali obrne gnojni voz tam, kjer je potrebno. V primeru, da so gnojili večje njivske površine, so najeli več kidačev in najmanj dva vozača ali furmana. Če so gnoj vozili na večjem lojtrnem vozu (parizarju), je imel vozač posebno orodje krevelj, ki je bil podoben krevlju za požarjenje, le da je bil ročaj tega znatno krajši. S tem orodjem je kopal gnoj z voza. Gnoj so navozili na kupe v posamezne vrste, ki jim še danes pravijo »lehe«. Dolžina lehe je odvisna od dolžine nagnjene njive. Razdalje med gnojnimi kupi in posameznimi lehami pa so bile odvisne od intenzivnosti gnojenja. Bolj obilno so gnojili praho (ledino), manj pa površine, ki so bila pognojena in preorana prejšnja leta. Take površine še danes imenujejo »repiše«, na katerih so sejali največkrat krmilne rastline ali krompir, redkokdaj pa žita. Menijo, da morajo biti žitarice, razen ječmena, posejane v ledini. To še posebej velja za rž, pšenico, oves in »sorščo« (to je mešanica pol rži in pol pšenice). Okopavanje sadijo izključno le v repiših.

Gnoj na njivi nato strosijo z železnimi vilami in s tem dosežejo, da je njiva enakomerno pognojena. Najbolje je, da se strošeni gnoj takoj podorje, da se na površini zemlje ne bi preveč posušil. Večkrat so delali tako, da je ena skupina že orala, druga pa sproti trosila gnoj.

V preteklosti, vsaj še do leta 1960, so natovarjali gnoj kar v hlevih, saj se je živina tam prosto gibala in pod seboj teptala iztrebke pomešane z nastiljem. V tem primeru je bilo kidanje izredno naporno, ker je živina gnoj močno stepala, pravijo pa še danes, da je bilo te vrste gnojilo boljše, ker je bilo izredno dobro premešano in je boljše zorel. S privezanjem živine so začeli gnoj skladiščiti v posebnih gnojnih jamah zunaj hleva. V poznejšem času (nekako po letu 1970), ko so začeli preurejati hleve na izplakovanje, pa gnoja praktično ni več, temveč ostane le gnojevka, ki iz hleva odteka v večjo zaprto gnojiščno jamo. Gnojevko lahko razvažajo le v posebnih sodih, ki si jih kmetje nabavljajo kolektivno in jih tako tudi uporabljajo. To je edina oblika skupne nabave kmetijske mehanizacije doslej. Vzrok za kolektivno nabavo je sorazmerno visoka cena in redka uporaba.

Kot najboljše gnojilo je sodil v preteklosti goveji gnoj, nekoliko slabša sta svinjski in ovčji, medtem ko je najslabši konjski gnoj, ki so ga uporabljali le za gnojenje pašnikov in travnikov. V zadnjih dvajsetih letih uporabljajo poleg hlevskega še umetni gnoj in sicer okrog 500 kg letno na hektar.

Ko je bila njiva zadovoljivo pognojena, so pričeli z oranjem. Oranje je obdelava zemlje, pri katerem se pripravljajo njive za setev ali sajenje s posebnimi ornimi poljedelskimi orodji (ralo, plug), ki jih vleče živina (govedo, konj) ali stroji in v najslabšem primeru človek sam. Orno poljedelstvo je po postanku plod združitve kopaškega poljedelstva z izrejo velikih domačih živali. Uveljavlja se le na odprtem zemljišču ali na stalnih in tudi od korenin očiščenih krčevinah. Njive so pri tem obdelovalnem načinu spričo tega v načelu ustaljene, čeprav ostajajo pri raznih vrstah tega obdelovalnega načina glede na kakovost zemljišča in na različno uporabo gnojenja v različnih časovnih razmakih za določeno obdobje v prahi (ledini). Pri teh razlikah v razporeditvi obdelovanja in praha razlikujemo različne vrste poljedelstva: ledinsko ali prašno poljedelstvo, nadvoletno kolobarjenje s praho, natriletno kolobarjenje s praho in kolobarjenje brez praha (ali vrstenje poljščin).⁶

Od omenjenih načinov ornega poljedelstva je v Podvolovljevu najbolj v uporabi kolobarjenje brez praha ali vrstenje poljščin s to razliko, da njive vsaj na vsakih pet let pustijo za dve ali tri leta v ledini. To pa je odvisno od kvalitete njive. Slabše njive, posebno tiste, ki so na strmejših pobočjih v zadnjih nekaj letih sploh niso orali, temveč so jih opustili, da so se zatravile in jih nadalje uporabljajo kot travnike ali pašnike.

Potek oranja

Ker danes orjejo le ravnejše njivske površine, delajo to skoraj izključno s traktorjem. V polpreteklosti so največkrat orali s konji, še prej pa z voli. Za oranje ledine so vpregali vedno po dva konja (par konj), za njivo, ki je bila orana že prejšnje leto, pa je zadostoval en sam konj (orjejo s samcem). Z oranjem so pričenjali zgodaj zjutraj, da so bili vsaj do sedme ure že na njivi. Oblika njive je praviloma pravokotna, z daljšo podolžno stranico. Na prehodu stoletja so še orali z ralom ali oralom (ravnakom), ki je zemljo le rahljalo, ne pa obračalo. Najdlje se je ralo uporabljalo za oranje v pustotah. Kdaj so dokončno opustili oranje z ralom, ni mogoče časovno točno opredeliti, vsekakor pa so kmetje v dolinskih predelih ta način oranja opustili najpozneje na prehodu stoletja, višinske kmetije pa nekoliko pozneje, vsekakor pa med prvo svetovno vojno in po njej. Posamezne dele rala smo do nedavnega še lahko videli pri nekaterih kmetijah, celotnega orodja pa v kraju ne najdemo več vsaj že trideset let. Boris Orel,⁷ ki je zbiral podatke o podvolovlječkem ralu, je le-te dobil od starejših ljudi, katerih danes ni več med živimi ali jih je spomin že v tolikšni meri zapustil, da se teh podatkov ne spominjajo več. Vsekakor je to orno orodje postopoma nadomeščal plug (kuzla), ki je bil prvotno lesen, pozneje delno kovinski in delno lesen, v novejšem obdobju pa prevladuje železen plug, razen nekaterih njegovih sestavnih delov (gredelj, kolca), ki so še ostali leseni. Za najnovejši čas pa ne smemo prezreti traktorskega pluga, ki v obravnavanem kraju ni pogost, ker je tudi poljedelstvo v zadnjih dvajsetih letih precej skromno. Oblika pluga je dvobrazdna, to pomeni, da lahko orjemo z njim v obe smeri, ne glede na to ali je zemljišče ravno ali nagnjeno. Plug ima dva lemeža in dve deski, tako da enkrat orje na eno, drugič na drugo stran, brazde pa padajo vedno na spodnjo stran, kar je primerno za oranje vzdolž brega.

Pri oranju sta morala biti najmanj dva človeka in sicer orač, ki orje in njegov pomočnik, ki krmari plužna kolca (kolesnice). To opravlja s pomočjo

⁶ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 227.

⁷ Boris Orel, Ralo na Slovenskem, Slovenski etnograf VIII, Ljubljana 1955, str. 38.

posebne palice (krepeleža) in sicer tako, da krepelež pritrdi k oju kolesnic na verigo, na katero je pripeta konjska vaga (trikelj). S pomočjo krepeleža se tako lahko usmerjajo kolesnice. Spodnje kolo plužnih kolic mora vedno teči ob robu zorane njive, kajti s tem pomaga oraču, da lažje orje in da mu »ne vrže kuzle z njive«, kot temu pravijo. Tisti, ki krepeli (zanj nimajo posebnega imena), usmerja tudi vprežno živino (konje ali vole) na povodcu ali »vajetih«. Če je žival nemirna in še neveščča dela, je potreben tretji človek, ki vodi konje ali vole. Ker so njive na vseh kmetijah močno nagnjene, rabijo predvsem pri oranju ledine še dodatno delovno moč, ki vgrabljuje gnoj v tekočo brazdo. Delo je lažje in primerno za ženske. Orač ima v rokah poleg pluga, ki ga drži za ročice (navadno so tri, ki so pritrjene na gredelj z vijaki — šramfi) še otko, s katero čisti plug oziroma lemeže in rezavnici. Po navadi je pri oranju navzoč še otrok, ki z motiko koplje »oplaze«. To so tisti del njive, kjer lemeži zemlje ne obrnejo, temveč jo rezavnica le nareže. Oplazov je posebno veliko pri oranju kamnitih njiv. Kraj na koncu njive, kjer obračajo plug, imenujejo »obračej«, ki je širok najmanj tri metre, da je mogoče obrniti plug in živali. V kraju niso nikdar nosili prvih brazd po končanem oranju na zgornji del njive, zato je še danes dobro vidno, na katerih mestih so v preteklosti največkrat orali. Tu je namreč na spodnjem delu njive obilo dobre rodovitne zemlje, ki je skoncentrirana preko celotne dolžine njive. Tem površinam pravijo »robovi«. Nasprotno pa je na zgornjem delu njiv praviloma prsti izredno malo, ker se je sčasoma z oranjem izrinila na spodnje robove. To je tako imenovana pešana zemlja in ni primerna za obdelavo, temveč le za enkratno letno košnjo. Take dele njive imenujemo »brdine«.

Čas oranja

Pregovor, ki je nastal preko izkušenj tukajšnjih krajanov, pravi: »Ob starem orati, tri dni po mladem sejati, tak vse dobro rodi.«

Spomladi orjejo v mesecu aprilu za vsa jara žita, krompir in krmilne rastline (pesa, koleraba, korenje), v jeseni največkrat orjejo v drugi polovici meseca septembra in tja do 10. oktobra za ozimna žita (pšenica, rž, soržca). Ozimno žito mora biti posejano do 20. oktobra, da lahko do zime še skali. Dopoldne so delali od sedme do enajste ure, ko je bilo potrebno nakrmiti živino. Vmes so imeli ob deveti ali pol deseti uri malico, ki so jo pojedli kar ob plugu. V času, ko so krmili živino (konj potrebuje za to dve uri), je bil čas kosila ali »južine«. Za vprežno živino je redno skrbel gospodar, le v izjemnih primerih najstarejši sin ali hlapec. Popoldne so začeli z delom, ko se je živina nakrmila in so delali vse do »lučkega« zvonjenja. To je čas, ko je mežnar z zvonom najavil, da je po hišah potrebno prižgati luči. Ob sobotah so delali le do tretje ure popoldan, ko je prav tako zvon najavil konec delovnega dne (šihnta), kajti bilo se je treba pripraviti za nedeljo, ki je sedmi dan v tednu — gospodov dan —, ko naj ne dela ne gospodar, ne njegovi hlapci in dekcle in tudi ne njegova živina.

»Nedelja je gospodov dan,
praznuje naj ga vsak kristjan.«

Setev žit

Na preorano njivo posejejo žitarice. Setev je sicer lažje delo, a je vseeno domena gospodarjev, le izjemoma opravijo to delo gospodinje, starejši sinovi ali hlapci. Sejalec je nosil žitno seme v »sevníku«. To je pletena podolgovata, ovalna košara, ki se je tesno prilegala sejalcu ob telo. S posebnim pasom (jermenom) je bila pritrjena na podolžnih straneh. Sejalec je nadel jermen preko leve rame tako, da mu je vlsel sevník ob desnem boku. Sejal je vedno z desno roko. Zrnje je zajemal s pestjo. Kako na gosto je bilo potrebno sejati zrnje, je bilo odvisno od vrste žita. Bolj na gosto je bilo treba sejati pšenico in rž, ječmen in oves pa sta se sejala bolj na redko. Sejati je bilo potrebno vedno v smeri brazd. Ob enkratnem prehodu njive je posejal površino široko okoli štiri metre in dolžino njive. Obhode je ponavljal tako dolgo, dokler ni bila njiva v celoti posejana. Posejano njivo so nato povlekli, zavlekli ali zabranali. Za to delo so uporabljali in še danes rabijo kmečko orodje, ki se imenuje brana. Ogrodje omenjenega orodja je bilo največkrat leseno, imelo je obliko trapeza z dvema podolžnima stranicama in več prečnimi. Število prečnih vezi med obema podolžnima je bilo odvisno od dolžine brane in gostote železnih klinov (branekov). Leseno ogrodje brane je bilo okovano z železnimi obroči (rinki), da je dobila lesena brana trdnejšo konstrukcijo. Leseno ogrodje brane je bilo na večih mestih prevrtano, v luknjah pa nameščeni železni klini (braneki), ki so bili na eni strani topi, na mestu, ki nahlja zemljo, pa so bili močno priostreni, da so bolje raztrgali brazde. Kakšen je bil razvoj brane, ki bi bil karakterističen za obravnavani kraj, je težko reči, kajti opisana oblika brane je razširjena po celotnem delu Zgornje Savinjske doline, kakor tudi drugod po Sloveniji. Verjetno pa je, da so v daljnji preteklosti uporabljali brano iz vej, nato brano z lesenimi braneki in šele pozneje brano z železnimi klini, kajti ta razvoj je dokaj enoten za vso Slovenijo. Ustno izročilo nam ne zna povedati, kdaj so začeli uporabljati zgoraj opisano obliko brane, ki je produkt obrtne dejavnosti, saj so jih izdelovali mojstri kolarji (bobnarji), ki so naredili lesene dele, kovači pa so brane okovali in naredili železne kline. V najnovejšem času uporabljajo tudi popolnoma železne brane, ki so uporabne le na položnejših njivah, saj je to orodje izredno težko (nelično) in ga lahko vleče le stroj — traktor.

Pri brananju sta bili navadno navzoči dve osebi. Eden je vodil vprežno žival (konja ali voľa), drugi pa je brano zamikal, da je temeljito zrahljala zemljo, zato je bilo to delo primerno za močnejše moške. Tisti, ki je zamikal, je uporabljal pri tem posebno, spodaj zakrivljeno palico, imenovano »akel«, ki je bil deloma kovinski (spodnji del) in deloma lesen. Z njim je upravljal (zamikal) brano in čistil kline.

Ko so bili žitni posevki zabranani ali povlečeni, so jih pustili vse do žetve pri miru. Žit namreč praviloma niso nikoli okopavali ali pleli.

Sajenje

Gomoljnice pridelujejo s sajenjem. Tudi pri teh kulturah je potrebno najprej pripraviti njivske površine. Na že zabranano njivo posadijo krompir, peso, nekoliko rdeče pese, kolerabo in zelje. To so pglavitne gomoljne kulture v obravnavanem kraju. Vse te kulture sadijo v repiših, kjer je bilo prejšnje leto posejano ozimno ali jaro žito. Sajenje je bilo v preteklosti prvenstveno delo žensk, danes pa vsaj pri sajenju krompirja pomagajo tudi moški, čeprav so še vedno mišljenja, da je to v prvi vrsti žensko delo. Nasploh je danes krompir

najbolj množična poljska kultura v kraju. Krompirju pravijo tudi »koroška repa« ali le repa. Iz tega lahko sklepamo, da so to kulturo prinesli v obravnavan kraj s Koroškega, saj so bili stiki s to deželo v preteklosti izredno razgibani.

Semenski krompir pripravijo za sajenje že doma v kleti (kevdru) na ta način, da ga razrežejo na dva ali več kosov. Le-te nato položijo v rajže, ki jih naredijo pred tem. Nato rajže zasujejo ali »zagrebejo«. V bližnji preteklosti so rajže delali ročno z motikami, danes pa uporabljajo za to delo predvsem na položnejših njivskih površinah poseben sadilec za krompir, ki mu pravijo pes. Čas za sajenje krompirja je od konca aprila do nekako 10. maja. Ta poljščina potrebuje veliko nege tudi po sajenju, saj je treba krompirišče okopavati, opleti in pozneje krompir še obsuti. Ker je delo enostavno, lahko in enolično, delajo v poletnih časih na krompiriščih v glavnem le ženske, otroci in starejši moški. Podoben je način pri sajenju drugih gomoljnic.

Na katerih njivskih površinah sejejo ali sadijo posamezne vrste žit ali gomoljnic? Pšenico, oves in rž sejejo v ledino ali praho in sicer predvsem kot ozimna žita. Izjema je le oves, ki so ga vedno sejali le spomladi (jaro žito). Poleg ovsa so sejali kot jara žita še ječmen, nekateri kmetje, ki imajo posestva visoko v hribih, pa so kot jara žita sejali tudi pšenico, rž in soržco. Do okrog leta 1955 so sejali v glavnem tako imenovano kranjsko pšenico, po omenjenem času pa so začeli s setvijo italijanske pšenice, ki ima močnejše, a krajše steblo in je zato bolj odporna proti neurju in tudi hektarski donos le-te je bil v obravnavanem kraju večji od donosa kranjske pšenice. Od ječmena so poznali tako imenovani rdeči ječmen, med katerega so sejali tudi korenje in deteljo.

Spravljanje in skladiščenje poljskih pridelkov

Pospravljanje pridelkov je za kmete in kmetijstvo izredno pomembno opravilo, saj se tukaj vidi celoleten trud posameznika in njegove družine. Pri tem se pokažejo sadovi njihovega dela. Če je letina dobra, se kmet veseli in je ponosen na svoje delo, v nasprotnem primeru pa se je marsikdaj zgodilo, da so ostale kašče in kleti prazne in marsikateri posameznik je v tem videl božjo kazen.

Žita

Prvo žito, ki dozori ln ga je treba požeti, je ječmen, nato rž, pšenica in nazadnje oves. Žetev je delo žanjic, kar pomeni, da je to izrazito žensko delo. Moški so v preteklosti pri tem sodelovali le kot brusilci srpov. Želi so vedno le s pomočjo srpov, le pozneje, ko so se v kraju pojavile prve ročne motorne kosilnice, so to delo opravljali z omenjenimi stroji. Nikdar pa v kraju niso poznali žetve s koso. Za žetev so morali najemati delovno silo, saj v kmečkih družinah ni bilo toliko žensk, da bi lahko same požele zasejane žitne površine. Požeto klasje so povezale s povreslom (pareslom) v snope, ki so jih polagali po niivi v vodoravnih črtah. Želi so vedno le v eno smer in sicer po dolžini njive. Žanjice (žnice) so bile poravnane v ravno vrsto preko njive. Delovni dan žanjic je bil od jutra do večera. Nekoliko so oddahnile le ob malici in kosilu (južini).

Požete snope so nato zložili v ostrvi. To so daljši smrekovi drogovi, ki so na spodnji strani močno ošiljeni, da jih lahko vsadijo v zemljo. Najprej so v zemljo naredili z železno palico (železnim kolom) luknjo, v katero so vsadili pripravljeno ostrv. Sadili ali postavljali so ostrvi vedno in izključno le močnejši moški, največkrat prvi hlapec ali najmočnejši domači sin. Ni bilo večje sramote za moškega, ki je sadil ali postavljaj ostrvi, če se je le-ta zaradi premočnega

vetra podrla, ko je bila že obložena z žitom. Zlaganje žita v ostrvi je delal praviloma gospodar sam, le če je bilo preveč snopov, so mu pomagali hlapci in domači sinovi. Ker je požeto žito še vlažno, je bilo pri zlaganju treba paziti, da le-to ni bilo zloženo pretrdo, ker bi začelo trohneti (pravijo da oprhne). Bolj trdo so lahko zlagali pšenico, soržco in rž, bolj redko pa oves in ječmen. Žita so zlagali v ostrvi na ta način, da je bilo klasje vedno pritrjeno ob drog, slama pa je bila izpostavljena in je branila klasje pred dežjem in vlago. Okrog droga so dali v obliki venca po šest snopov, nato so nad te privezali naslednji venec šestih snopov, dokler ni bila ostrv naložena prav do vrha. Obloženo oziroma naloženo ostrv so imenovali »kopa«. Prav na vrh kope so dali slabši snop, ki je rabil kot njen krov. Kako različno je bilo zlaganje rži, pšenice in soržce na eni strani in ječmena ali ovsa na drugi, nam pove podatek informatorjev, da so na ostrv dolžine 3,5 metra naložili po 42 snopov rži, 38 snopov pšenice in prav toliko soržce. Na ostrv iste dolžine pa so na drugi strani lahko naložili le 25 do 28 snopov ječmena ali ovsa, kajti ti dve žitni kulturi se nista smeli zlagati tako trdo, ker sta rajši oprhnili. Izkušeni zlagalec ali nalagalec ve povedati, da po snopu rži, pšenice ali soržce, ko ga priveže ob ostrv, lahko udari dvakrat, da snop bolje sedi. Na snope ovsa ali ječmena pa se sploh ne sme udariti, ker bi bilo zlaganje pretrdo.

Žito so pustili zunaj, da se je sušilo v ostrveh najmanj štirlinajst dni do tri tedne, kar je bilo odvisno od vremenskih razmer. Nato so ga spravili domov in ga pripravili za mlačev. V preteklosti so žita nosili z njiv domov v butarah ali bremnih, pozneje pa vozili na garah ali lojtrnem vozu. Močnejši moški in izkušen nosač je lahko nesel eno kopo ječmena ali ovsa ali $\frac{3}{4}$ kope rži, pšenice ali soržce. Žitne snope so povezali v bremena in jih povezali z vrvjo (štrikom). Vrv je imela na enem koncu klupo, to je iz trdega lesa ali govejega roga izdelana naprava z luknjo in trikotnim izrezom. Skozi luknjo je bila speljana vrv, ki je morala biti na drugem koncu močno zavozlana, da se ni mogla razvezati. Ko je bilo breme povezano, je potegnili nosač drugi konec vrvi skozi trikotni izrez klupe, vrv dobro zategnil in napravil okrog šilastega dela klupe zanko ali petljo. Ta petlja je bila silno preprosta, toda tako trdo zavozlana, da se ni mogla razvezati, četudi bi nosaču zdrknilo breme z glave in se kotalilo po strmini navzdol. Pozneje, ko so žitne snope vozili z njiv domov na garah ali lojtrnem vozu, so jih povezovali z žrdjo in vrvjo. Nošnja žita je bila v navadi do druge svetovne vojne. Zakaj niso hoteli že takrat voziti žita in sena na garah ali vozu, še danes ne vedo točno povedati. Verjetno je vzrok v izrednih strmih. Ker pa takrat še niso poznali gumijastih koles, lesena pa so se zaradi teže krepko ugrezala v zemljo in poškodovala njivske površine, so rajši nosili kot vozili. Tudi dovolj moške kmečke delovne sile je omogočalo nošnje žita in sena z njiv ali travnikov do doma. V tem času je namreč vsak večji kmet imel dva ali tri hlapce.

Z njiv so žita znosili ali pozneje zvozili in uskladiščili v zgornjem delu senika (na petru), kjer so žito zložili in pripravili za mlačev. Do okrog leta 1930 so mlatili s cepci, nato z mlatilnicami (mašinami) na ročni pogon, pozneje z mlatilnicami, ki jih je poganjala vitla (gepelj), te pa so zamenjali bencinski in elektromotorji. Dokler so mlatili s cepci, je bilo delo zamudno in so delali tudi ponoči. S cepci so mlatili vedno na določenem prostoru, ki so ga imenovali »na podu«. Preprosta ročna mlatilnica je zamenjala cepi ali cepce. V začetku je po več kmetov skupaj uporabljalo po eno mlatilnico, pozneje pa je imel vsak svoj stroj, le kajzarji praviloma niso imeli mlatilnic in so še nadalje mlatili s cepci ali pa vozili k sosedu, ki je posedoval ročno mlatilnico. Pri tem delu je bila delovna sila še kako potrebna, zato je marsikdo pripravil mlačev z ročno mlatilnico ob določenem dnevu in dobil za pomoč sosedove hlapce in sinove, da so

mu pri tem delu pomagali. Delali so največkrat ponoči ob podpori velikih doz žganja ali jabolčnika (mošta). Bila je to ena od oblik skupnega dela, saj je vsak mlad fant rad priskočil na pomoč sosedu ob mlačvi, posebno če je vedel, da bodo poleg tudi dekleta in da se z žganjem ne bo štedilo.

Naslednja faza pri mlačvi je bilo mlatenje s pomočjo gepla, katerega je poganjala vlečna živina. Na ta način so delali do šestdesetih let, ko je kraj dobil elektriko in s tem tudi elektromotorje, kar je glavni vzrok, da je ta način dela odmrl, kajti mlatilnice je začel poganjati elektromotor.

Zmlateno žito so nadalje očistili plev, in sicer na grobo s pomočjo rete (rehte), nato pa še preveli z vevnikom, to je preprost stroj na ročni pogon. Žito so nato uskladiščili v kašče ali »kašte«, kjer so bile posebne skrinje (košti) za posamezna žita. Pri skladiščenju so sortirali žita za domačo potrebo na eni strani in žita, ki so jih porabili za seme, kajti le-ta so morali pred setvijo še enkrat očistiti. V začetku so to delali ročno, pozneje pa s stroji. Zanimivo je, da je ta stroj v celi Lučki pokrajini imela le kmetijska zadruga, kamor so vozili čistiti semensko žito skoraj vsi kmetje iz Luč in okolice. Uslugo so plačevali v denarju, ne pa v žitu.

Pospravljanje ostalih poljskih pridelkov je bilo bolj enolično, saj so to delali individualno vsak zase in v teh primerih praviloma niso najemali delovne sile kot pri žetvi in mlačvi. Pri teh delih so bila tudi orodja enostavnejša, saj za izkopavanje krompirja še danes rabijo največkrat le motiko, druge gomoljnice pa ročno izrujejo, jih znosijo ali zvozijo domov in shranijo v kletih (kevdrih).

Kakšen pomen je imelo poljedelstvo v obravnavanem kraju do srede šestdesetih let, nam pokažejo naslednje številke. Podatki so iz leta 1963.⁸

Skupna površina Podvolovljeka	2254 ha
Gozdna površina	1664 ha
Kmetijskih površin	425 ha
Njiv	74 ha
Nerodovitno	64 ha

Navedeni podatki pokažejo, da so še leta 1963 imeli podvolovlječki krajanji zasejanih 74 ha njivskih površin, kar je za ta kraj sorazmerno veliko, saj je prišlo na prebivalca kar 0,37 ha posejanih njivskih površin. Vidi se, da so bili hektarski donosi izredno nizki, saj kraj ni pridelal dovolj za preživljanje krajanov. Nadalje je bilo veliko kmetijskih površin namenjenih le za košnjo, saj je bilo kar 2,26 ha kmetijskih površin na prebivalca od tega pa intenzivno obdelanih le 0,37 ha. Kaj so sejali največ, pokažejo naslednje številke: žitarice so bile posejane na 58,4 % obdelovalne zemlje, od tega oves glede na skupno površino žitaric kar 52,3 %, pšenica 35,8 %, rž 9,3 %, ječmen 2,2 %, detelja 18,4 %, krompir 15,9 %.

Vse ostalo, predvsem povrtnine in krmilne rastline, so zavzemale 7,3 % obdelovalnih površin.

Iz podatkov je razvidno, da je bilo še v šestdesetih letih od 74 ha njivskih površin posejanih z žitaricami preko polovice. Od žit je bil na prvem mestu oves, ki je tukaj najbolj uspeval, ker so pač klimatski pogoji za to kulturo ustrezni, na drugem mestu je bila pšenica, v glavnem ozimna, jare izredno malo, nato rž in ječmen. Ostalih žitaric v kraju skorajda niso poznali. V preteklosti so

⁸ Drago Meze, Samotne kmetije v Lučki pokrajini, Geografski zbornik IX, Ljubljana 1965, str. 203 in dalje.

sejali tudi ajdo, a so jo že pred vojno opustili, začeli pa so sejati vse več deltelje, ki je pred prvo svetovno vojno sploh ni bilo, in krompirja. Kultura žitaric je bila pred prvo svetovno vojno še bolj zastopana. Dokaz za to so velika gospodarska poslopja, ki so bila takrat še pokrita s slamo, katero so pridelali v glavnem doma.

Prikazano stanje je za obravnavani kraj veljalo do približno leta 1965, ko je začelo poljedelstvo, posebno sejanje žitaric v sorazmerno kratkem času strahovito upadati. Kje so vzroki tega, kaj je Podvolovlječane prisililo k temu, da so opustili sejanje žitaric, saj danes ni zasejan z žitom niti en hektar obdelovalne zemlje?

Propad poljedelstva, posebno sejanja žitaric

Kot smo že omenili, je po letu 1965 začelo sejanje žitaric hitro upadati. Radi bi nakazali vsaj poglavitne vzroke, ki so to pospešili in celo uničili žitno kulturo v Podvolovlju. Za to so važni tako direktni kakor tudi indirektni zunanji vplivi ter prestrukturiranje prebivalstva.

V skladu s kmetijsko politiko visokogorskih kmetij je občina Mozirje, posebno njen odsek za kmetijstvo, v letih 1965 do 1968 začel temeljito študijo o stanju kmetijstva v občini sami in tudi o izboljšanju stanja visokogorskih kmetij, ki so počasi, a vztrajno propadale. K sodelovanju so povabili tudi Visoko agronomsko šolo v Mariboru, katere predstojnik je bil takrat D. Cizej. Od leta 1965 do 1968 je ekipa kmetijskih strokovnjakov v sestavi D. Cizej, A. Venek, pospeševalec za kmetijstvo v občini Mozirje in F. Miklavec, načelnik kmetijskega odseka pri SO Mozirje, naredila temeljito študijo o dotakratnem stanju kmetijstva, obenem pa tudi analizirala vzroke ekstenzivnosti visokogorskih kmetij in naredila načrt za nadaljnji razvoj kmetijstva v občini. Omenjeni strokovnjaki so podatke zbirali na terenu in se z vsakim posameznikom konkretno pogovorili in zanj napravili ustrezne dolgoročni načrt razvoja kmetije. Končna ugotovitev je bila, da se sejanje žitaric zaradi pre nizkega hektarskega donosa ne izplača, da bi bilo bolje, če se kmetije preusmerijo v intenzivno živinorejo, posebno rejo krav mlekaric, kajti prav v tem času je začela ljubljanska mlekarica odkupovati mleko preko Zgornjesavinjske kmetijske zadruge tudi v Podvolovlju. Namesto sejanja žit naj kmetije rede več krav in preidejo na pašno-košni sistem, kajti s tem jim bo zagotovljen mesečni zaslužek od prodaje mleka. Zanimivo je, da je ravno v teh letih bila v Podvolovlju mena generacij na kmetijah, saj so skoraj vsi starejši gospodarji prepisovali posestva na svoje potomce (v večini stari od 24 do 40 let). Prav ti so navodila strokovnjakov sprejemali in to je bil eden glavnih vzrokov za padanje poljedelstva, posebno kulture žitaric. Zgornjesavinjska kmetijska zadruga je nudila tudi sorazmerno ugodne kredite za nabavo živine in strojev (traktorjev, motornih kosilnic, električnih pastirjev itd.), seveda le za kmete, ki so njene načrte sprejeli in z njo podpisali kooperacijske pogodbe o oddaji mleka ali klavne živine. Tako je sledilo iz omenjenih vzrokov nazadovanje sejanja žitaric, in sicer od leta 1965 do 1968 za 50 %, nato pa vsako leto bolj. Leta 1975 je bilo posejanega z žitaricami le še 0,80 ha, v najnovejšem času pa njiv, posejanih z žitaricami, v kraju praktično ni več. Krajanje so namreč prišli do ugotovitve, da je bolje kupovati moko in močna krmila, kot pa sejati in pridelovati žita doma, saj jim dohodek od prodanega mleka ali pitane živine prinese več. Če bi katero obdobje lahko imenovali obdobje »agrarne revolucije«, lahko trdimo, da bi prav čas od leta 1965 do 1970 temu najbolj ustrezal, kajti bile so izvedene korenite spremembe v načinu gospodarstva, kakor tudi v načlnu življenja. Poleg tega je to čas, ko je

kmetijsko-pospeševalna služba prvič posegla v način gospodarjenja na visokogorskih kmetijah, da bi jih rešila propada. Pri tem pa je dosegla zavidljive uspehe. Gospodarjenje na kmetijah je tako postalo vse bolj individualno, kolektivnega dela ni več. S tem pa so tudi izginile razne šege, ki so bile povezane s poljedelskim delom in danes živijo le še obrobno v zavesti starejših krajanov.

DAS ETHNOLOGISCHE LANDWIRTSCHAFTSBILD VON PODVOLOVLJEEK

Zusammenfassung

Im Ort, der hier behandelt wird, bilden heute der Wald und der Boden die wirtschaftliche Grundlage der Einwohner. Seit der Ansiedlung bis zu den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts überwog zur Gänze die Viehwirtschaft mit der Landwirtschaft vor der Forstwirtschaft. In der Landwirtschaft gibt es verschiedene Bearbeitungsmethoden, von der Bearbeitung durch Verbrennen und der Bearbeitung mit der Haue bis zum Pflügen.

Der erste radikale Umschwung ereignete sich zur Zeit des Jahrhundertsübergangs bis zum des ersten Weltkriegs, als im Ort die Bevölkerungsschicht der Holzarbeiter (Holzer) erschien, die außerhalb des Heimatsorts nach Verdienstmöglichkeiten suchten. Auch die ersten Anfänge von Aussiedlungen, vor allem nach Amerika, wurden wegen des Verfalls oder wegen des Verkaufs einiger Bauerngüter damals wahrnehmbar. Die traditionelle Art der Gewinnung von fruchtbarem Boden (durch Verbrennen) ist in dem erwähnten Zeitabschnitt noch aktuell. Nach dem ersten Weltkrieg macht sich aber ein beträchtlicher Rückgang der Viehzucht bemerkbar, hat sich doch zum Beispiel die Anzahl der Rinder gleich um 43% verringert, und zwar in erster Linie wegen des Ausfalls des österreichischen Marktes, wohn vor dem ersten Weltkrieg vor allem Ochsen verkauft wurden. In der Landwirtschaft wurden einige Kulturen aufgelassen (der Flachs, der Buchweizen), die Aussaat von Getreidearten, vorwiegend von Hafer, nahm zu.

Das Verbrennen, bis zu den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts eine wichtige Bearbeitungswelse, wurde aufgegeben, und zwar aus Mangel an bäuerlicher Arbeitskraft und einer Verringerung der Viehherden. Die letzten Brände entzündeten die Häuser in der Zeit der Wirtschaftskrise und noch heute erinnern uns die Namen von Brachen und die mündliche Überlieferung daran. Die Arbeit des Verbrennens war anstrengend und spezifisch, sowohl in der Bearbeitung wie auch in der Anwendung von Arbeitsgeräten (Krummhacken, Hauen, Rodehacken, Sicheln usw.). Weil die Arbeit anstrengend war, galt sie ausschließlich als Männerarbeit.

Das Düngen der Feldflächen ist eine wichtige Bauernarbeit, die im Herbst und im Frühjahr ausgeführt wurde, in seltenen Fällen auch im Winter. Die Entwicklung der Pflügegeräte zeigt uns, daß diese in der Vergangenheit aus Holz waren und teilweise beschlagene Halbpflüge, später aber Doppelpflüge und in neuerer Zeit Traktorenplüge, die aber wegen der spärlichen Landwirtschaft im Ort ziemlich selten waren.

Im Ort, der hier behandelt wird, ist eine starke Arbeitsteilung sichtbar. So verrichteten die Männer die schwereren Arbeiten (Männerarbeiten), wie zum Beispiel das Ausmisten oder Auflegen von Dünger, die Führen oder das Tragen des Düngers, das Niederbrennen von Neuland oder von Bränden, das Setzen von Hiefeltangen, um das Getreide aufzuhelfeln, das Pflügen, das Tragen des Getreides, das Dreschen usw. Das Säen und Aufstellen der Getreidegarben war hauptsächlich die Arbeit des Hausherrn, nur in Ausnahmefällen machten dies die ältesten Söhne oder die ersten Knechte. Das Setzen und die Pflege der Knollengewächse galten ausschließlich als Frauenarbeit, ebenso der Getreideschnitt mit Sicheln und einige leichtere Arbeiten beim Pflügen.

Dresch- und Schlagmaschinen für das Getreide erschienen im Ort, der hier behandelt wird, ziemlich spät. Ursprünglich drosch man mit Dreschflegeln oder Dreschkloppein, später mit Handdreschmaschinen, die von einigen Bauern schon vor dem ersten Weltkrieg angeschafft wurden. Bei dieser Dreschweise kann man eine Form von gemeinsamer Arbeit sehen, da sich die Leute untereinander geholfen haben. Gerade bei den gemeinsamen Arbeiten galt die Regel, daß man nicht mit Getränk sparen durfte und auch nicht mit Unterhaltung, die der verrichteten Arbeit folgte.

Nach dem Jahr 1965 ist ein unglaublicher Rückgang der Landwirtschaft zu verzeichnen, besonders beim Säen von Getreide. Die Bauern begannen nach dieser Zeit über die Landwirtschaftsgenossenschaften moderne Landwirtschaftsmechanisierung anzuschaffen. Das Wirtschaften auf den Bauernhöfen wurde dadurch immer individueller. Dabei verschwanden begreiflicherweise die verschiedenen Gebräuche und Arbeiten, die mit den Beschäftigungen in der Landwirtschaft in Verbindung waren, und die bis heute nur noch am Rande des Bewußtseins der älteren Ortsbewohner erhalten blieben. Es versteht sich aber, daß sich mit einer anderen Bewirtschaftungsweise auch die Lebensweise oder der Lebensstil der Bewohner des hier behandelten Ortes verändert hat.

OCENI:

ZBIRKA VODNIKOV KULTURNI IN NARAVNI
SPOMENIKI SLOVENIJE

Jože Curk*

V Glazerjevem zborniku (ČZN NV 13/1977 p. 328—332) sem poročal o 34 od 80 zvezkov iz zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, ki so do takrat izšli pri založbi Obzorja v Mariboru in obravnavajo raznovrstne kulturne spomenike na Slovenskem Štajerskem. Odtlej je izšlo pri isti založbi še 45 vodnikov, od katerih jih kar 20 opisuje kulturne in naravne zanimivosti na slovenještajerskem območju.

Med njimi jih 8 predstavlja kulturne spomenike; št. 86 Mariborsko stolnico (Jože Curk), št. 87 Bistrice ob Sotli (Ivan Stopar), št. 89 Svetino (Ivan Stopar), št. 92 Radmirje (Sergej Vrišer — Marjetica Simoniti), št. 93 Vitanje (Ivan Stopar), št. 98 Dobrno (Ivan Stopar), št. 105 Mariborsko Pohorje (Jože Curk) in št. 115 Grad Pišcece (Ivan Stopar), dva naravne znamenitosti: št. 82 Logarsko dolino (Drago Meze — Anton Ramovš) in št. 102 sotesko Hudo luknjo (5 avtorjev) ter kar 10 muzejske in knjižnične zbirke: št. 84 Soboški muzej II (Vlasta Koren), št. 85 Mariborski muzej I (Sergej Vrišer), št. 88 Univerzitetno knjižnico Maribor (Bruno Hartman), št. 96 Mariborski muzej 2 (Sergej Vrišer), št. 108 Posavski muzej Brežice (Marjan Gregorič — Mitja Guštin), št. 112 Celjski muzej III (Peter Kos) in Celjski muzej IV (Vera Kolšek), št. 113 Celjski muzej V (Vlado Šlibar — Zmago Šmitek), št. 116 Celjski muzej VI (Milena Moškon) in št. 121 Mariborski muzej 3 (Marjetica Simoniti).

Med avtorji vodnikov po kulturnih spomenikih se pojavlja Ivan Stopar petkrat, Jože Curk dvakrat ter Sergej Vrišer — Marjetica Simoniti enkrat, oba vodnika po naravnih znamenitostih sta delo po večih avtorjev, ostali vodniki po zbirkah pa so dejansko muzejski vodniki: 4 nas seznanjajo z zbirkami celjskega muzeja, 3 z zbirkami mariborskega muzeja, po eden nas vodi skozi Posavski muzej Brežice in etnografski oddelek Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti, eden pa nam predstavlja nastanek in razvoj Univerzitetne knjižnice v Mariboru. Čeprav po vsebini različni so po obsegu in opremljenosti precej podobni. Povprečno štejejo po okoli 30 strani in 15 ilustracij ter po en shematičen zemljevid ali tločrt obravnavanega objekta. Za razliko od prejšnjih 34, med katerimi jih je bilo le 6 v funkciji muzejskih vodnikov, jih je to pot kar polovica, kar govori za to, da so vodniki zgubili del svojega prvotnega kulturno-propagatorskega namena in začeli nadomeščati vodiče po muzejih in njihovih zbirkah. To jim sicer zagotavlja večji plasman med obiskovalci institucionalizirane kulture, jemlje pa nekaj prvotnega poslanstva, ki ga nosijo tudi v svojem naslovu. Ponovno ugotavljam, da je zbirka vizuelno premalo povezana v serijo, kar bi marsikaterega ljubitelja tovrstne literature spodbudilo k njenemu bolj sistematičnemu zbiranju.

* Jože Curk, dipl. umetnostni zgodovinar, Pokrajinski arhiv Maribor.

Ob strokovnem in vsebinskem vrednotenju posameznih vodnikov lahko zaradi njihovega velikega števila navedemo le nekaj splošnih vtisov in kritičnih pripomb. Od vodnikov po muzejih kar 4 obravnavajo zbirke celjskega Pokrajinskega muzeja, ki je maja 1982 praznoval stoletnico obstoja, bil ob tem obogaten z nekaj novimi zbirkami in dobil k starejšim trem (po lapidariju, arheološki zbirki ter umetnostni in kulturnozgodovinski zbirki) še štiri vodnike: po numizmatični zbirki, po zbirki pisateljice Alme Karlinove, po zbirki starejše libojške keramike in končno po zgodovini muzeja in Muzejskega društva, ki je muzej upravljalo do leta 1946, ko je postal strokovna ustanova. Podobno vendar ne tako celovito se nam predstavlja Pokrajinski muzej v Mariboru z vodniki po kostumski, umetnostni in kulturnozgodovinski zbirki, ki sta jih napisala Sergej Vrišer in Marjetica Simoniti. Pokrajinski muzej v Murski Soboti je k prvemu vodniku po arheološki zbirki prispeval drugega, posvečenega etnografskemu oddelku, Posavski muzej Brežice pa je s svojim vodnikom predstavil muzejsko poslopje, dejansko renesančno-baročen grad, in zbirke, zlasti arheološko, etnološko, NOB in galerijsko. Končno je tu še vodnik po mariborski Univerzitetni knjižnici, ki govori o zgodovini nastajanja te ustanove, ki je leta 1978 slavila 75-letnico svojega obstoja. Na koncu vodnika je dodan sumaren pregled najpomembnejših redkosti in največjih dragocenosti knjižnice.

Drugače sta zastavljena vodnika po Logarski dolini in soteski Hudi luknji. Prvi nam predstavlja našo najlepšo alpsko dolino kot rezultat geoloških procesov in etno-historičnih posegov v njeno krajinsko podobo, polno znanstveno in turistično zanimivih posameznosti. Drugi vodnik obravnava sotesko Hudo luknjo z večih gledišč. Zato ga je napisalo pet avtorjev, ki sotesko predstavljajo z geografskega, geološkega, paleontološkega, rastlinskega in živalskega vidika ter nas na ta način seznanjajo s to slikovito in zato tudi turistično zanimivo naravno znamenitostjo.

Zadnja skupina vodnikov je posvečena umetnostnim in kulturnozgodovinskim spomenikom, ki jih predstavljajo posamezni objekti ali skupine objektov v obliki večjih ali manjših naselbinskih ali pokrajinskih enot. Čeprav ocena nima analitičnih ambicij, bo vendar ob teh vodnikih nekoliko presešla okvir splošnega poročila.

Pet od teh vodnikov je napisal Ivan Stopar, ki je s tem postal najbolj ploden sodelavec te izdaje. V vodniku po Bistrici ob Sotli nas seznanja z najzanimivejšo skupino cerkvenih spomenikov na Kozjanskem, z župno cerkvijo sv. Petra ter njenimi 5 podružnicami na Svetih gorah. Ko stopamo v te objekte, stopamo v najzgodnejšo gradbeno zgodovino Slovenstva. Cerkev sv. Petra se ne omenja šele leta 1275, ampak že leta 1251—52 kot sedež kaplanije in leta 1340 kot sedež vikariata, h kateremu je leta 1545 spadalo 11 podružnic, med njimi tudi cerkev sv. Jakoba v Kunšperku, ki se omenja leta 1498, a je propadla v začetku 19. stoletja. Gradbena struktura dvakrat povišane ladje govori za njen predromanski nastanek enkrat v 11. stoletju. Njen pravokoten oltarni prostor je pred sredino 15. stoletja nadomestil sedanji, leta 1452 poslikani presbiterij. Poseben problem predstavlja skupina petih cerkva na Svetih gorah, katerih nastanek in starost sta še vedno stvar arheoloških in umetnostnozgodovinskih proučevanj, a verjetno ne segajo pred leto 1000, kot tudi ne nastanek kunšperškega gradu, katerega naslednik iz let 1167—1174 je še ohranjen kot razvalina.

Drugi vodnik nas seznanja z zanimivo poznogotsko cerkvijo na Svetini, ki sestoji iz velikega presbiterija in še večjega zvonika, katerega pritličje služi za ladjo. Presbiterij je nastal kot kapela med leti 1475 in 1480, zvonik pa po turški oplenitvi leta 1487 do konca stoletja, ko so cerkev taborsko utrdili.

Temu namenu služi tudi stolpasta zakristija ob severni strani cerkve, ki značilno dopolnjuje njeno taborsko-obrambno funkcijo.

Tretji vodnik opisuje Vitanje, ki se omenja kot trg že leta 1306 in ne šele 1404 ter hrani razvaline dveh gradov, krško škofijsko kurijo graščinskega videza in dvoje cerkva. Najpomembnejši spomenik je gotovo župna cerkev sv. Petra in Pavla, ki je v sedanji ladji iz začetka 13. stoletja, dragocena pa je tudi božjepotna cerkev na Hriberci nad trgom zaradi svoje bogate baročne opreme.

Četrty vodnik nam predstavlja zdravilišče Dobrno, ki se leta 1155 pojavlja s slovenskim in šele pozneje z nemškim imenom. Verjetnost, da bi viteza Henrik in Bertold de Nouo castro iz leta 1224 domovala na novem vitanjskem gradu, odpade, ker tega takrat še ni bilo. Tudi leta 1257 se omenja domus noua apud s. Mariam, ki ga H. Pirchegger locira v Špitalič pri Žičah, dejansko pa gre za grad v Dobrni. Grad je torej nastal v začetku 13. stoletja in sta ga že leta 1224 uporabljala oba omenjena viteza. Predikat Novi je dobil za razliko od starega gradu v Vitanju. Ko je v Vitanju pred letom 1301 nastal Novi grad, se je relacija Novi—Stari prenesla na bližnji Ranšperk (pred letom 1335). Predikat Novi grad je ostal pri dobrnskem gradu tudi potem, ko je stari (gornji) ranšperški grad okoli leta 1452 propadel ter je pod njegovimi razvalinami po letu 1487 nastal novi (spodnji) grad. Ker je tudi dobrnski grad leta 1774 dobil svojega baročnega naslednika, gre danes v tem kraju za dva gradova, za župno cerkev Marijinega vnebovzvetja in seveda predvsem za zdravilišče, ki se prvič omenja leta 1403, svoj sodobni razvoj pa je začelo z letom 1858.

Peti vodnik nam predstavlja grad Pišece, ki se pojavi v zgodovini šele leta 1329, a je v svojem romanskem stolpastem jedru po gradbeni strukturi sodeč vsaj sto let starejši. Nastal je kot sedež enega od štirih uradov, pozneje gospostev salzburške nadškofije v Posavju.

Sergej Vrišer — Marjetica Simoniti sta skupaj obdelala znamenito baročno božjepotno cerkev Frančiška Ksaverija v Radmirju v Savinjski dolini. Bolj kot po svoji arhitekturi iz let 1721—1725 in opremi iz naslednjih desetletij slovi po svoji zakladnici z mnogimi zlatarskimi in juvelirskimi izdelki ter mašnimi oblačili, ki so jih darovali razni evropski kraljevski in knežji dvori.

Končno še pripombe in dopolnitve k vodnikoma, ki ju je napisal avtor očne sam. Prvi med njima govori o severovzhodnem Pohorju kot mariborskem turističnem zaledju z željo obiskovalce opozoriti na kulturne spomenike, ki se nizajo vzdolž njegovega obrobja med Rušami in Hočami. Gre za cerkve v Rušah, Limbušu, Razvanju in Hočah, gradove v Radvanju, Betnavi in Pivoli ter za vinarske dvore iz 1. polovice 19. stoletja v Limbušu in Hrastju. Na samem Pohorju so spomeniki redkejši, vendar stoji na njegovem najvišjem vrhu božjepotna cerkev sv. Aneha iz začetka 16. stoletja, prezidana v sredini 17. in opremljena sredi 18. stoletja, tako da učinkuje danes na obiskovalca baročno. V njej je omembe vredna reliefna nagrobna plošča prvega štajerskega vojvode Otokarja Traungava, ki je po mnenju enih romanska iz konca 12. stoletja, po mnenju drugih pa zaradi skromne izvedbe, preproste stilizacije, primitivne anonimnosti, motiva kotnih rozet, modne frizure (brki, brada) in plastičnega občutja preprosto poznorenesančno kamnoseško delo (morda kopija uničenega originala) iz 1. polovice 17. stoletja.

Raziskave v letu 1981 so dokazale, da si tudi cerkev sv. Mihaela v Razvanju zasluži večjo pozornost kot doslej, saj skriva za svojo navidezno skromnostjo bogato gradbeno zgodovino. V prvi fazi je cerkev obsegala samo nizko pravokotno ladjo, pokrito s štirikapno streho, ki je v 11. stoletju služila sočasno za cerkvene in posvetne namene ter se je šele po preselitvi mejnih grofov iz Hompoša v Maribor prelevila v pravo cerkev, katere patrocinijski govori za njeno grobno (pokopališko) funkcijo. Takrat je dobila enako visok, po velikosti so-

deč, polkrožen oltarni prostor ter ob majhni povišavi ladje obe njeni trikotni fasadni čeli. Iz prve gradbene faze je ohranjen del zahodne, vsa južna in večina vzhodne stene, iz druge pa je ohranjeno njeno vzhodno čelo, ki hrani strešno sled majhnega oltarnega prostora. Ta sled dokazuje, da je bil oltarni prostor enako visok kot ladja, da pa je bila njegova streha za toliko nižja, kolikor je bil ožji od nje. Oltarni del je bil torej le slavoločno ločen od ladje, sicer pa z njo višinsko izravnani in kot ona ravno stropan. To dejstvo kaže na prostorsko občutje, ki še bolj kot sama gradbena struktura ladjinega ostenja govori za arhitekturo, ki je morala nastati kmalu po pregonu Madžarov in bila okoli sto let pozneje na začetku 12. stoletja prezidana. Prav zaradi tega pa se naš objekt enako kot Svete gore nad Sotlo, Hoče in Grad nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu uvršča med naše najstarejše ohranjene arhitektonske spomenike, ki izvirajo iz 11. stoletja, pri tem pa še vedno služijo svojemu prvotnemu namenu.

Isto velja za cerkev sv. Jurija v Hočah z njeno kripto iz 11. stoletja, ki je bila ustanovljena kot oglejska pražupnijska matica za vse ozemlje od Velke na Pohorju do Zavrča na hrvaški meji, pa od Drave do njenega razvoda s Savo. Medtem ko je kripta še v celoti ohranjena, je cerkev nad njo doživljala mnoge prezidave, katerih opis pa ne sodi v to oceno, saj v bistvu ne spreminja podatkov iz Vodnika.

Vodnik št. 86, ki je posvečen mariborski stolnici, je izšel ob 750-letnici Lavantinske škofije leta 1978. Tudi pri tej najpomembnejši mariborski arhitekturi so raziskave zadnjih let prinesle nekaj novih rezultatov, ki jih je v tem poročilu vredno vsaj omeniti. Prvotno enoladijsko romansko cerkev iz 1. polovice 12. stoletja so sredi 13. stoletja prezidali v triladijsko slopasto baziliko z osrednjo apsidno. Ta cerkev je bila sedež pražupnije že pred nastankom mesta, zato ni bila meščanskega porekla. Ko so mesto med leti 1255—1270 obdali z obzidjem, se je pojavila potreba po zgraditvi osrednjega stolpa, namenjenega za opazovanje mestne okolice in vodenje njegove obrambe. Ker se je cerkev ob obzidavi mesta znašla v geometrični sredini njegovega areala, so pred njeno zahodno fasado, kjer je že stala v širini glave ladje nadstropna kapela, postavili mogočen mestni stolp. S tem je nastalo zanimivo posestno sožitje med deželnokežno pražupnijsko cerkvijo ter mestnima kapelo in stolpom. Iz arhivskih podatkov vemo, da je okoli leta 1280 meščan Vulfink volil marko denarja za gradnjo župne cerkve. Ko je Nikolaj, sin deželnega pisarja Rudolfa (omenjenega 1282—1316) ustanovil leta 1367 beneficij pri oltarju sv. Katarine v nadstropni kapeli v (oziroma pri) župni cerkvi, sta kapela in oltar že obstajala, saj ju je ustanovil njegov oče Rudolf, ki je bil med leti 1289 in 1305 devet let mestni sodnik. Iz tega izhaja, da je ob zahodni fasadi župne cerkve nastala ob koncu 13. stoletja sakralna stavba (empora, oratorij), katere pritličje je služilo kot vhodna veža, nadstropje pa kot kapela, in nekaj pozneje mestni stolp, ki je verjetno že od vsega začetka služil tudi kot zvonik. Nadstropna kapela z oltarjem sv. Katarine se potem pojavlja skozi ves srednji vek kot Parkirche, Porkirche, basilica, iz česar izhaja, da je zahodna partija cerkve predstavljala vse do nastanka sedanje pevske empore corpus separatum z grobnico ustanovitelja, deželnega pisarja Rudolfa v pritlični vezi in oltarjem sv. Katarine v nadstropni kapeli. Stolp, ki je v 15. stoletju že zagotovo služil kot zvonik (leta 1465 se omenjajo stroški mežnarja v zvezi z urejanjem ure), je ostal ves čas mestna lastnina, nadstropna kapela pa je bila okoli leta 1460 prezidana v pevsko emporo in kot taka vključena v cerkveno prostornino. Na njej se ob vizitaciji leta 1621 še omenja neposvečeni oltar sv. Katarine, ki ga leta 1668 očitno ni bilo več. Stolp-zvonik je leta 1465 opremil mestni gradbenik Hans Premer s stražarnico, leta 1593 ga je popravljala mestni gradbenik Ludvik Himmelsteiner, po mestnem požaru leta 1601 domači mojstri Niklas Küdt, An-

Gre za ponovno ali nanovo ugotovljena dejstva:

1. da sta od prvotne cerkve ohranjeni le še obe podolžni, okoli leta 1250 povišani steni, katerih južna hrani sledove 4 zazidanih bazilikalnih oken, severna pa strešni naslon prvotne severne ladje.

2. da so od prvotnih stranskih ladij ohranjeni le zahodni del južne stene južne ladje ter spodnji deli severne stene severne ladje,

3. da so ob prizidavi presbiterija podrli vso čelno stran glavne in stranskih ladij, jih znova pozidali in severno ladjo z zahodnim podaljškom dolžinsko izravnali z ostalo cerkvijo,

4. da je bila zakristija z vhodno vežo prizidana ob nastanku presbiterija in da je bila nadstropna, kar dokazuje sled njene strehe na presbiterijevi severni steni,

5. da so sledile povišave in obokanje južne ladje leta 1442, severne ladje okoli leta 1467 in glavne ladje okoli leta 1520,

6. da je bila ob koncu 13. stoletja pred zahodno fasado glavne ladje prizidana nadstropna empora z vhodno vežo v pritličju in Katarinino kapelo v nadstropju,

7. da so sledovi tega prizidka komaj še opazni, ker ga je uničila vzdava sedanje pevske empore okoli leta 1460. Na podstrešju zahodnega podaljška severne ladje je še ohranjeno veliko zašiljeno kapelino okno, ki so ga zazidali, ko so po letu 1400 podaljšali severno ladjo proti zahodu, medtem ko je zahodno okno sicer ohranjeno, vendar neogotsko predelano.

8. da je nekaj desetletij za emporo nastal zvonik, ki s plastovito gradnjo svojega pritličja zajema zahodno steno južne ladje in južno steno zahodne empore, sicer pa sloni ob romanski povišavi glavne ladje, medtem ko njena poznogotska povišava sloni ob njem.

9. da kaže zvonik vse do ploščadi enotno, čeprav od paličastega etažnega zidca navzgor obnovljeno gradnjo, ob katero se naslanjata povišani steni glavne in južne ladje, kar dokazuje, da je moral nastati vsaj pred letom 1440. Tudi se ni ob požaru leta 1601 porušil, kot tudi ne stene glavne in južne ladje, pač pa njihovi zahodni oboki. Za to govore ohranjene stene same pa tudi v računih obnove iz leta 1602 ni o tem nobenega govora. Pač pa ga je Pavel della Porta v letih 1623—1624 obnovil in nadzidal za sedanjo vrhnjo in še eno ali dve etaži ter pokrnil z visoko poznorenesančno čebulasto-laternasto streho, ki jo je po ponovnem požaru zaradi strele leta 1791 zamenjala sedanja zgodnjeklasicistična. Vedute iz 17. in 18. stoletja nam kažejo razne oblike zvonikovega zaključka: kvadratastega, oktogonalnega in stopničastega (z 2 ali celo 3 vedno ožjimi etažami), vedno pa pokritega z visoko čebulasto-laternasto streho, kakršna je pokrivala tudi sočasno nadzidan stopniščni stolpič ob presbiteriju. Danes je od vsega tega ostala le vrhnja etaža s čuvajnico, pokrita z zgodnjeklasicistično kupolasto-laternasto streho, nanovo pozidana do leta 1795, ko je cerkev dobila tudi novo ostrešje,

10. da je venec plitvih kapel med presbiterijevimi oporniki, ki jih kaže tudi Grausov tloris iz leta 1883, nastal šele v letih 1858—1859 in bil po letu 1885 zopet odstranjen,

11. da je zakristija z odstranitvijo notranje etaže iz leta 1858 zopet živela v svoji prvotni, z dvema križno-rebraslima obočnima polama pokriti prostornini, ki jo je osvetljevalo dvoje (sedaj neogotsko predelanih) oken v severni in eno (sedaj zazidano) okno v vzhodni steni, medtem ko jo je s presbiterijem povezovala veža, ki leži med njo in severno stransko ladjo,

12. navidezno amorfna zahodna cerkvena fasada dokazuje:
- a. z lego zvonika njegovo sekundarnost nasproti starejši empori, ki je zasedla nekaj desetletij prej njeno osredje,
 - b. z višino opornika njeno prvotno višino,
 - c. s svojo proti jugu premaknjeno osjo poznejši nastanek zvonika, katerega debelina ostenja se ujema z njenim asimetričnim zamikom,
 - č. z lego opornika (južnega so odstranili ob nastanku zvonika) prečno banjasto obokanje veže, ki je nosilo Katarinino kapelo,
 - d. tako obokanje predpostavlja obstoj notranje nosilne stene, torej ohranitev ali pa nadomestitev prvotne cerkvene fasade, ki jo je v pritličju prediral portal, v nadstropju pa verjetno okenske odprtine,
 - e. ločni zidec, ki je bil kot spolija vzdignjen v opornik, je bil prav iz te prvotne, a sredi 13. stoletja že povišane in predelane fasade,
 - f. starejša sled zvonikovega ometa na ladjinem podstrešju dokazuje, da je zvonik segal že pred njenim poznogotskim povišanjem vsaj do balkonske ploščadi, paličast zidec nad pritlično etažo pa, da so ga leta 1623—1624 renesančno obnovili in povišali,
 - g. vhod v zvonik je z južne strani, da ne bi motil glavne fasade in oviiral prometa na ozkem prostoru pred njo, ki ga je, po vedutah iz 17. stoletja sodeč, premoščal zidan enoločni mostovž, povezujoč dvonadstropno župnišče s pevsko emporo.

13. Cerkevni kompleks je zapiralo visoko ovalasto pokopališko-taborsko obzidje, ki se je z obema koncema stikalo z župniščem, 5×5 osnim dvonadstropnim, štokastim renesančnim poslopjem, pokritim z visoko šotorasto streho, ter puščalo ob stikih velika portalasta vhoda, katerih južni je vodil na župniško dvorišče z gospodarskimi poslopji in hlevi, severni pa na vrt s sadovnjakom.

ZBORNİK RADLJE SKOZI ČAS

Mavricij Zgonik*

Z zbornikom »Radlje skozi čas«, ki je izšel ob izteku preteklega (1983.) leta v samozaložbi občinske kulturne skupnosti v Radljah ob Dravi, se je zakladnica občinskih zbornikov v mariborski makroregiji obogatila z novo, dragoceno publikacijo. Po izidu obsežnega zbornika Slovenske Bistrice predstavlja po obsegu sicer skromnejši radeljski zbornik novo pridobitev v tovrstni literaturi. Če ocenjujemo zbornik iz širšega vidika, moramo že v začetku podčrtati, da nam 20 krajših in daljših prispevkov na 148 straneh ne razgrinja le običajen prerez občine v preteklosti in sedanjosti, temveč nam nudi v nekaterih daljših sestavkih tudi nekaj novih ugotovitev o dogajanjih v Dravski dolini, zlasti še med obema vojnama in v času NOB. Nekateri prispevki so vsebinsko celo izvirna pridobitev.

Pri koncipiranju vsebine ni imel uredniški odbor v občini pod vodstvom ljubiteljev preteklosti ravno lahkega dela, je pa znal pritegniti k sodelovanju poleg domačinov še nekatere druge vidne sodelavce in poznavalce preteklosti in sedanjosti v tem delu severovzhodne Slovenije. Njegovo delo ni bilo lahko tudi zaradi časovne raztegljivosti in finančnih težav. Vsekakor nam zbornik razgrinja sedanjost in preteklost celotne občine, to je vseh treh naravnih pokrajinskih delov, osrednje dravske doline, Dravskega Pohorja in obmejnega hribovitega zaledja na Kozjaku in obronkih Golice. Gledano iz tega zornega kota kaže, da je glavni naslov prispevka preozek.

Prispevke avtorjev bi lahko razdelili v več vsebinskih sklopov. V prvi sodijo tisti, ki prikazujejo preteklost in sedanjost kompleksno, celovito. To so: Splošna geografska oznaka občine Radlje ob Dravi (dr. M. Zgonik), Dravska dolina v pradavnini (S. Pahič), Posestne razmere okoli Radelj do 17. stoletja (dr. J. Koropec), Doba glažutarstva in fužinarstva (dr. M. Zgonik), O prvih apotekaricah v Sloveniji v Radljah (Marenberg) v 17.—18. st. (mg. F. Minařik), obsežen, originalen prikaz dr. S. Vrišerja O slikarstvu in kiparstvu v Radljah in njihovem zaledju. Dobro ga dopolnjuje J. Curk v podrobnem umetniško zgodovinskem orisu po posameznih krajih.

V drugi sklop bi sodili: svojstven, zanimiv in izviran prispevek, sad dolgoletnega terenskega dela Z. Zorkove »Koroški narečni govori od Ribnice do Primoža na Pohorju ter Kaple na Kozjaku« ter etnološki prispevek T. Petka »Razkroj tradicionalne kulture in inovacije v radeljski občini kot posledica preobrazenja kulturne pokrajine in družbeno gospodarskega sestava«.

V tretji vsebinski sklop bi spadala obsežna in bogata članka F. Filipiča »Območje občine Radlje ob Dravi med letoma 1918—1941« ter »Kronika narodno osvobodilne borbe na območju občine Radlje ob Dravi«. Prvi podrobno razgrinja gospodarsko politični razvoj med obema vojnama in je rezultat daljše, temeljitejše raziskave bližnje preteklosti tega območja po prvi svetovni vojni. Drugi nas seznanja podrobno in izčrpno z narodno osvobodilnim gibanjem na

* Dr. Mavricij Zgonik, izredni univ. prof. v pok., Cankarjeva 19, MB.

ozemlju občine. V bogatih zgodovinskih odkritjih bistveno doprinašata s konkretnimi in podrobnimi informacijami k sodobni zgodovini te obdravske pokrajine. Kar ena tretjina celotnega obsega zbornika odpade na Filipičeva prispevka.

V četrti sklop zbornika bi sodili krajši in bolj informativni prispevki, ki prikazujejo povojni razvoj občine. To so: Gospodarski razvoj (C. Možič), Razvoj kmetijstva in turizma (A. Hauser), obrtne dejavnosti, izhodišča in možnosti turističnega razvoja ter krajši prispevek D. Sečnjaka o nekaterih vidikih razvoja ljudske oblasti in samoupravljanja v občini. Prispevek je zlasti pomemben zaradi prikaza upravopolitičnega razvoja občine in njenih krajevnih ljudskih odborov. V to skupino sodi tudi soliden pregled razvoja železarske dejavnosti v občini (400 let železarstva na Muti) inž. L. Jerčiča.

Ob takšni pestri vsebini in številnih sodelavcih, ob časovno dolgem rojevanju zbornika in zlasti amaterskem značaju uredniškega odbora so se v zbornik »prikradle« nekateri površnosti, tiskovne napake in naslovne vsebinske laksnosti. Spremljajo jih manj precizni naslovi, neprečiščen tekst oziroma tisk. Naj mi bo dovoljeno opozoriti na nekatere. To velja zlasti pri prispevku dr. J. Koropca. Brez njegove vednosti se je pozneje mnogokje »premetala«. Tako so nastale nekatere pomanjkljivosti in samovoljno spremenjeni naslovi posameznih poglavij, ki ne odgovarjajo dejanski vsebini, npr.: na str. 22 naslov »V začetku 12. st. doživlja Dravska dolina velike spremembe«, tekst v njem pa dejansko obravnava dobo od 12. do 16. st. Na str. 21 beremo naslov »Slovenci v Dravski dolini — del Karantanije«, tekst v zborniku pa obravnava Dravsko dolino od 10. do 12. st. Časovna preciznost je nujna. Zdi se, da je časovno preozek tudi naslov poglavja »V začetku 12. st. doživi Dravska dolina veliko sprememb«. Tekst dejansko obravnava spremembe vse do 16., 17. st. Čutiti je prisotnost naknadno in premalo historično pretehtanega naslavljanja celotnega besedila mimo avtorja, tako po kontinuiranosti kot prostorskem obravnavanju. Kaže, da so nekateri podnaslovi premalo omejeni in precizni, pogosto iztrgani iz celote in mimo avtorjevega koncepta vsebinsko spremenjeni. Glede na celotno vsebino je vprašljiv tudi glavni naslov.

K daljšima Filipičevima prispevkoma bi pripomnili, da nudita bogato znanje, obilo podatkov o obdobju med 1918 in 1945. Če bomo želeli pokazati celotni gospodarsko politični in kulturni razvoj na ozemlju sedanje občine, ki je bilo hudo ogroženo po nemškem raznorodovalnem pritisku, nam bosta Filipičeva prispevka dragocen vir. Vsestransko zanimiva mučka šolska kronika v narodnostno najbolj ogroženem kraju današnje obdravske občine kaže, s kakšnimi težavami se je razvijalo povojno slovensko šolstvo. Škoda, da pri tem avtor ne omenja pisca šolske kronike, prvega povojnega slovenskega nadučitelja na Muti Ivana Vomerja, doma iz Janževskega vrha.

Žal so se »prikradle« v zbornik zaradi prej omenjenih težav in posebnosti tudi nekatere stvarne napake, površnosti in netočnosti. Omenimo naj nekatere. Na str. 21 beremo »dravski gozd«, pravilno je Dravski gozd, prvo je geografski, drugo zgodovinski pojem, na str. 25 »v Trbonju«, pravilno »v Trbonjah«, »pri Žabeku« — pravilno »Pri Žvabeku« na str. 33 Otokar Premisl, bolje Otokar Přemisl, na str. 71 »s Prevalja«, pravilno »s Prevalj«. Na str. 81 beremo »pri Senjarjevem domu«, pravilno je »pri Senjarjevem domu«, str. 78 »regrutacija« namesto »rekrutacija«, str. 82 Volfsberg namesto Wolfsberg, na str. 110 na sličici Brod pri Radljah, pravilno pri Spod. Vižingi (pred zaježitvijo). Na str. 123 beremo »Gospodarski razvoj občine Radlje ob Dravi je rezultat razvoja industrije«. Trditev je preozka. Kaj pa izgradnja novih hidrocentral na Dravi, razvoj prometa, trgovine, turizma, kmetijstva itd.! Na str. 135 pri navajanju literature in virov piše »fon Steiermark« namesto von

Steiermark, »Historisch-topografisches«, pravilno ... topographisches; dalje Schmutz, Historisch »Topographische Lexicon« namesto topografisches, na str. 2. »mejnih grofov« namesto »mejnih grofov«, str. 113 »proserinarska naloga« namesto proseminarska naloga, na str. 148 Govor kaple na Kozjaku, pravilno je Kaple na Kozjaku itd. Na nekaj mestih beležimo tudi napačno rabo priimkov, tako na str. 4 »Zgornik« namesto »Zgonik«, na str. 71. »Držečnih« namesto »Držečnik«, str. 114 »Leb« namesto »Lep«.

Pomanjkljivo je kazalo na str. 148. Pogrešamo imena avtorjev pri navajanju prispevkov. Nekateri naslovi niso precizni, skladni naslovom v tekstualnem delu zbornika (str. 33, 77), pomanjkljiv je kolofon. Opazno je, da je tekst ponekod premalo prečiščen.

Pripombe bi veljale tudi izboru ilustracij in fotografij. Ali niso nekatere predrobne? Za tak zbornik bi naj bil njihov format vsaj običajen, tako da bi njih vsebina prišla bolj do izraza. Takšne kot so, želijo biti bolj vinjete. Nekatere želijo prikazati bistvene značilnosti, npr. ribogojnica v Bistriškem jarku na str. 6, Mučko polje str. 8, Gozd naše bogastvo na str. 29, sličica venecianke str. 31, radeljski samostan str. 33, brod pri Radljah str. 110, toda zaradi premajhnega formata njihova vsebina ne pride dovolj do izraza. Priporočali bi skrbnejši in vsebinsko dostopnejši izbor, dovoljno velikost slik.

Dobrohotno navedene pomanjkljivosti in tiskovne napake seveda ne zmanjšujejo stvarne vrednosti zbornika, saj je to prvi tovrstni in kompleksnejši pa obsežnejši povojni prikaz občine od davnine do danes, zlasti če še vemo, da je nastajal v dokajšnjih objektivnih težavah. Škoda le, da publikacija daje vtis turistično reprezentativne izdaje, tako s celotno opremo kot tudi s samim tiskom (po dve koloni na vsaki strani).

Pestra vsebina publikacije nam razgrinja preteklost in sedanjost celotnega ozemlja občine po snovno-strokovnih področjih. Če je bil cilj kulturne skupnosti občine, zasnovatelja in urednika M. Ternika ter njegovih sodelavcev pa dolgoletnega predsednika občine inž. Ž. Žigona poudariti v zborniku »značilno podoba te pokrajine v preteklosti in danes ... ter ob tem očuvati kulturne spomenike in vse, kar je zgodovina napisala pomembnega za območje občine«, je pričujoči zbornik to dosegel. Obrobne pripombe, ki smo jih omenili, naj bi bile le opozorilo, da sta tudi takim edicijam potrebni zanesljiva redakcija in še zlasti skrbna recenzija. Naj to ne bi zmanjšalo volje domačinov pri pripravljanju takšnih izdaj. Nasprotno! Če pa bi zbornik pritegnil čim več bralcev v sami občini in če ga bodo občani čim pogosteje jemali v roke, ne samo v osrednjih krajih Dravske doline, temveč tudi po hribovitih obronkih Pohorja in Kozjaka, je zbornik kljub omenjenim pomanjkljivostim svoj glavni namen dosegel. Saj pa je tudi prva, celovitejša pa še prikupna podoba njihove zemlje in njihovih ljudi včasih v preteklosti in sedanjosti.

POROČILI

ANALIZA ZNANSTVENO RAZISKOVALNE
DEJAVNOSTI MUZEJA NARODNE
OSVOBODITVE MARIBOR (1958—1983)**

Miroslava Grašič*

Pred nekaj več kot 25. leti, 1. maja 1958 je začel delovati dotedanji oddelek NOB pri Pokrajinskem muzeju Maribor kot samostojna ustanova. Muzej narodne osvoboditve Maribor opravlja od ustanovitve dalje vrsto pomembnih nalog na področju zgodovinskih raziskav in muzejske dejavnosti. Naj naštejemo le nekatere najpomembnejše: ves čas zbira arhivsko in muzejsko gradivo kakor tudi izjave udeležencev narodnoosvobodilnega boja, obravnava in ureja zbrano gradivo, seznanja javnost z zgodovino narodnoosvobodilnega boja oziroma prispeva z načrtno in premišljeno razstavno dejavnostjo k ohranjanju in razvijanju njegovih izročil. Že sama narava dela pri obravnavanju in urejanju arhivskega gradiva ter priprave razstav so terjale od strokovnih delavcev muzeja ustrezno raziskovalno delo. Stalne in občasne tematske razstave ter publicirani znanstveni, strokovni ali poljudnostrokovni sestavki ter samostojne publikacije so tako bile končni, vidni rezultat raziskovalnega dela strokovnih delavcev muzeja.

Muzeju je uspelo razviti obsežno raziskovalno delo. Tako obsega bibliografija sedmih pišočih strokovnih delavcev od ustanovitve muzeja leta 1958 pa do srede 1983. leta 402 bibliografski enoti. Če odštejemo publikacije, kjer so sodelovali kot soavtorji ali člani uredniškega odbora, zajema njihova bibliografija 384 bibliografskih enot. Bibliografski podatki so na osnovi splošno sprejetih načel bibliografske stroke v sledeči analizi razvrščeni v štiri rubrike: samostojne publikacije, znanstveni in strokovni sestavki, poljudnostrokovni sestavki ter ocene in poročila. V razdelek znanstveni in strokovni sestavki sem načeloma razvrstila članke in razprave objavljene v strokovnih revijah (Borec, Dialogi, Časopis za zgodovino in narodopisje, Kronika, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Zgodovinski časopis...), kakor tudi ostale prispevke prav tako opremljene z znanstvenim aparatom.

V skupino poljudnostrokovnih sestavkov se razvrščajo članki, s katerimi so muzejski strokovni delavci z objavami v časnikih in strokovnih revijah posredovali širši javnosti znanstveno strokovna dognanja iz svojih predhodnih obsežnih raziskav in proučevanja arhivskega gradiva. Rubrika ocene in poročila obsega poročila o delu muzeja, muzejskih razstavah, poročila z raznih zborovanj in simpozijev zgodovinarjev ter muzealcev, ocene in recenzije o strokovni literaturi.

Ob podrobnejši razčlenitvi notranje strukture bibliografije strokovnih delavcev muzeja vidimo, da zajemajo največji delež poljudnostrokovni sestavki.

* Miroslava Grašič, diplomirana zgodovinarica, kustodinja v Muzeju narodne osvoboditve Maribor.

** Miroslava Grašič: Bibliografija delavcev muzeja narodne osvoboditve Maribor od 1958 do 1983, Maribor 1983.

V 25. letih so jih strokovni delavci muzeja napisali 145, kar znaša nekaj več kot dobro tretjino muzejske publicistične dejavnosti. Le nekoliko manjši je delež znanstvenih in strokovnih sestavkov, kar v absolutnem številu znaša 117 bibliografskih enot. Nadalje tretji največji relativni delež, z dobro četrtno vseh objavljenih prispevkov predstavljajo razne ocene in poročila. Kvantitativno so z dvaindvajsetimi naslovi »najslabše« zastopane samostojne publikacije, vendar pa je očitno, da po svojem obsegu nikakor ne zaostajajo za številom objavljenih strani razprav in poljudno-strokovnih člankov. V kvalitativnem pogledu so nedvomno najvišji domet raziskovalnih prizadevanj muzejskih raziskovalcev. Torej nam pričujoča strukturna slika (37,76 % : 30,47 % : 26,04 % : 5,73 %) kaže, da odpade najmočnejši delež na kategorije: samostojne publikacije, znanstveni in strokovni ter poljudnostrokovni sestavki. Preostali delež pa gre na račun napisanih ocen in poročil (74 % : 26 %).

Časovna analiza razdelitev objav po petletjih, začenši z ustanovnim letom 1958 do vključno srede leta 1983, nam zelo jasno predstavi izraženo tendenco, da relativni deleži objav neprestano konstantno naraščajo, in sicer v prvem petnajstletnem časovnem razdobju dokaj enakomerno, nakar v petletju 1973 do 1978 krepko porastejo in v zadnjem petletju ta prirastek še nekoliko povečajo. Spričo take tendence odpade na zadnje desetletno obdobje kar sedem desetih vseh bibliografskih enot, na prvo petnajstletno obdobje pa nekoliko manj kot tretjina (71 % : 29 %).

Prav to tendenco nam izredno jasno podkrepri tudi izračunani indeks rasti za posamezna petletna obdobja, pri čemer vzamemo kot osnovo za izračun vsako predhodno petletje (100 : 121 : 107 : 323 : 106).

Celotno število vseh objavljenih prispevkov je sredi leta 1983 za 1118 odstotkov večje kot ob koncu prvega petletja delovanja muzeja.

Ta nenavadno visok skok števila objav v zadnjih desetih letih ima povsem razumljivo ozadje. Dejansko je posledica dolgoletnega predhodnega sistematičnega dela strokovnih delavcev muzeja. Prva in najpomembnejša naloga muzeja je bila ves čas zbiranje izvirnega gradiva nastalega med okupacijo in narodno-osvobodilno borbo ter materiala in podatkov za topografijo NOB slovenskega naroda. Tako je muzej z vztrajnim in dolgoletnim delom na terenu izpopolnjeval svoje arhivsko gradivo. Zbrano gradivo so strokovni delavci sproti urejali in proučevali ter se seznanjali z najnovejšo literaturo. Poleg zbiranja in urejanja gradiva muzej opravlja še vrsto drugih nalog. Pripravlja razstave, svetuje študentom pri pripravi seminarških in diplomskih nalog iz naše najnovejše zgodovine, posreduje gradivo za članke, kakor tudi za radijske in televizijske oddaje ter preverja oziroma pripravlja podatke za spominska obeležja, za poimenovanje po osebah, enotah in dogodkih iz narodnoosvobodilne borbe. Muzejski strokovni delavci so pisali utemeljitve in predloge za krajevne in občinske praznike ter domicile enotam NOV in POS in aktivistom OF. Veliko časa je odvzelo iskanje podatkov o sodelovanju v narodnoosvobodilnem gibanju, o preganstvu, internaciji in o zapornih kaznih v času okupacije ter izdaja ustreznih potrdil na osnovi ohranjenih dokumentov. Nadalje se je v muzeju zvrstilo precej raziskovalcev, ki so proučevali naše arhivsko gradivo. Spričo takšne narave dela, ko se je skoraj na vseh področjih začelo takorekoč od začetka, so končni rezultati prejšnjih intenzivnih strokovnih prizadevanj dejansko lahko bili vidni v obliki znanstvenih dognanj šele žez čas.

Natančnejši pregled tako absolutnih kot relativnih številčnih deležev razčlenjenih po posameznih avtorjih in letih, nam pove, da po letu 1973 pri vseh poraste število publiciranih del. Nasplošno pa k porastu celotnega števila objav pripomore tudi dejstvo, da se je muzej v začetku sedemdesetih let še dodatno kadrovsko okreplil z namestitvijo novega strokovnega delavca.

Po številu objavljenih enot so izrazito plodna leta 1973, 1975, 1977, 1978, 1979 in 1981. Teh šest izredno uspešnih let predstavlja z 221 objavljenimi sestavki in samostojnimi publikacijami že več kot polovico celotne publicistične dejavnosti muzejskih strokovnih delavcev (402 enoti : 221 enotam) (100 % : 54 %).

Dobrih devet desetih enot v bibliografiji muzeja zajemajo znanstveni, strokovni in poljudnoznanstveni sestavki ter ocene in poročila. 271 sestavkov ali nekaj manj od treh četrtin je bilo objavljenih v časnikih, časopisih in revijah, preostala dobra četrtina, izraženo v absolutni vrednosti 95, pa so prispevki v slovenskih, jugoslovanskih in lokalnih zbornikih, enciklopedijah, leksikonih in drugih publikacijah (74 % : 26 %). Analiza strukture te vrste objav nam govori, da odpade najmočnejši delež na račun publikacij, ki zaobsežejo celoten slovenski znanstveni in kulturni prostor. Desetina napisanih prispevkov je bila namenjena objavi v jugoslovanskem prostoru in čeprav izkazujejo ti sestavki najmanjši absolutni in relativni delež med objavami, je njihova odmevnost — tako kot to velja za vse tri izdaje Poslovnih pisem žrtev za svobodo — spričo širšega kroga bralcev in narave publikacij nedvomno največja (Enciklopedija Jugoslavije, Narodni heroji Jugoslavije...). Preostanek, 38 odstotkov, sestavljajo članki, objavljeni v posameznih občasnikih ali priložnostnih zbornikih, brošurah in biltenih (52 % : 38 %).

V prvih petih letih delovanja muzeja je bilo v zvrsti znanstvenih, strokovnih in poljudnostrokovnih sestavkov ter ocen in poročil toliko objav, kot v naslednjih desetih letih med leti 1963 in 1973. Število objavljenih enot v letih 1973 do 1978 je ponovno v krepkem porastu, kar velja tudi za zadnje petletno obdobje, ko je izšla več kot polovica tovrstnih člankov. Tako odpade na zadnje desetletje nekaj več kot tri četrtine vseh objav, na prvo petnajstletno obdobje pa dobri dve desetini, kar ponovno potrjuje že prej ugotovljeno tendenco (78 % : 22 %), da se je publiciranje raziskovalnih dosežkov v začetku sedemdesetih let krepko razmahnilo.

Kot sem že omenila, je bilo 271 sestavkov, torej več kot dve tretjini (67 %) objavljenih v časnikih, časopisih in raznih revijah. Od tega je bilo v dveh osrednjih slovenskih dnevnikih v Večeru in Delu pet devetih objav iz tega sklopa prispevkov. Nadaljnjo osmino člankov najdemo v šestih slovenskih tednikih in enem štirinajstdnevniku. Za osem slovenskih strokovnih revij je bila napisana šestina prispevkov. Z osmino tovrstnih sestavkov so se oglašali v glasilih družbenopolitičnih organizacij, glasilih taborniških odredov ter tovarniških glasilih. Preostala petindvajsetina razprav in sestavkov je bila objavljena v šestih jugoslovanskih časnikih, časopisih in drugih občasnikih publikacijah (55 % : 13 % : 17 % : 12 % : 3 %).

Prevladujoči kategoriji med sestavki, objavljenimi v periodičnem tisku sta poljudnostrokovni sestavki ter ocene in poročila, medtem ko odpade na znanstvene in strokovne sestavke nekoliko več kot petina vseh objav (79 % : 21 %). Čeprav prevladujejo, kot smo videli, krajši članki, namenjeni širšemu krogu bralcev, je osmina vseh objav v vsaj dveh ali več nadaljevanjih (88 % : 12 %).

V prvih petnajstih letih delovanja muzeja je izšlo v časnikih in časopisih tri desetine člankov. Porast relativnih številčnih deležev objav je bil v prvih treh petletnih obdobjih bolj ali manj enakomeren. V letih 1973 do 1978 je izšlo za 208 odstotkov več člankov kot v prejšnjem petletju. V zadnjem petletnem obdobju je število objav ponovno upadlo. Kljub temu je bilo v zadnjih desetih letih v tisku objavljenih sedem desetih sestavkov (30 % : 70 %). Več kot polovico tovrstnih člankov (53 %) je natisnil mariborski dnevnik Večer. Ker so sestavki v pretežni meri obravnavali teme s širšega območja severovzhodne Slovenije so nedvomno porodili med pisano strukturo bralcev široko odmevnost

RAZISKOVALNA PODROČJA	DISTRIBUIRANOST RAZISKOVALNIH OBJAV PO PETLETJIH											
	1958/59-1963		1964-1968		1969-1973		1974-1978		1979-1983		Razp. po temah	
	Abs. štev.	%	Abs. štev.	%	Abs. štev.	%	Abs. štev.	%	Abs. štev.	%	Abs. štev.	%
Maribor med NOB	7	12,73	5	9,10	4	7,30	25	45,50	13	23,64	55	13,68
Pohorje med NOB	4	10,53	2	5,26	2	5,26	9	23,68	19	50,00	38	9,45
Talci	1	3,33	6	20,00	7	23,33	10	33,33	6	20,00	30	7,46
Šaleška dolina med NOB	4	14,81	1	3,70	2	7,41	12	44,44	8	29,63	27	6,72
Življenjepisi borcev, herojev	-	0	5	18,52	-	0	13	48,15	9	33,33	27	6,72
Muzej NO Maribor	4	18,18	2	9,09	2	9,09	10	45,45	4	18,18	22	5,47
Zidanškova brigada	-	0	-	0	7	35,00	4	20,00	9	45,00	20	4,97
Lackov odred	-	0	1	5,88	1	23,53	5	29,41	7	41,18	17	4,22
NOB v Sloveniji	2	11,76	2	11,76	2	11,76	7	41,18	4	23,53	17	4,22
Boji za severno mejo 1918-1919	1	6,66	3	20,00	-	0	3	20,00	8	53,33	15	3,73
Razne ocooe, poročila	-	0	2	13,33	-	0	9	60,00	4	26,66	15	3,73
Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju	-	0	4	28,57	5	35,71	4	28,57	1	7,14	14	3,48
NOB v Jugoslaviji	-	0	-	0	2	15,38	-	0	11	84,62	13	3,23
Revolucionarna izročila	-	0	-	0	1	8,33	7	58,33	4	33,33	12	2,98
Teoretično - metodološki sestavki	1	10,00	-	0	1	10,00	6	60,00	2	20,00	10	2,49
XIV. divizija	-	0	1	10,00	-	0	1	10,00	8	80,00	10	2,49
Spominska obeležja	4	44,44	3	33,33	-	0	2	22,22	-	0	9	2,24
Stara Jugoslavija, KP, SKOJ, sindikati	-	0	-	0	-	0	3	60,00	2	40,00	5	1,24
Kozjak - stara Jugoslavija, NOB	-	0	-	0	-	0	1	20,00	4	80,00	5	1,24
Zapori, taborišča	1	20,00	-	0	-	0	1	20,00	3	60,00	5	1,24
Slovenska Bistrica med NOB	1	25,00	-	0	1	25,00	-	0	2	50,00	4	0,99
Pregnanci	-	0	-	0	-	0	1	25,00	3	75,00	4	0,99
Mladina v NOB	-	0	-	0	-	0	1	25,00	3	75,00	4	0,99
Mariborsko okrožje	-	0	-	0	2	66,66	-	0	1	33,33	3	0,75
Partizansko zdravstvo	-	0	2	66,66	-	0	1	33,33	-	0	3	0,75
Nekrologi	1	33,33	-	0	-	0	-	0	2	66,66	3	0,75
Dravogrjsko okrožje OF	-	0	-	0	-	0	-	0	2	100,00	2	0,50
Fram med NOB	-	0	-	0	-	0	2	100,00	-	0	2	0,50
Ljutomersko območje med NOB	-	0	-	0	-	0	-	0	2	100,00	2	0,50
Šaleško-mislinsko okrožje OF	-	0	-	0	-	0	-	0	2	100,00	2	0,50
Slovenci v NOB v Jugoslaviji	-	0	-	0	-	0	-	0	2	100,00	2	0,50
Druga svetovna vojna	-	0	-	0	-	0	-	0	2	100,00	2	0,50
Ruše med okupacijo in NOB	1	100,00	-	0	-	0	-	0	-	0	1	0,25
Vojska državne varnosti	-	0	-	0	-	0	-	0	1	100,00	1	0,25
Povojno obdobje	-	0	-	0	-	0	1	100,00	-	0	1	0,25

in s tem prispevali k seznanjanju z zgodovino novejšega in najnovejšega obdobja.

Pri časovni razporeditvi gostote objav lahko tudi pri Večeru potrdimo že ugotovljeno tendenco. Namreč v prvih petnajstih letih delovanja muzeja je v tem časniku izšlo le tri desetine vseh člankov, v desetletju 1973 do 1983 pa sedem desetin (30 % : 70 %).

Ena izmed bistvenih značilnosti vse dejavnosti muzeja je ta, da je ni omejeval samo na muzejske prostore, ampak je na primer razstave postavjal v raznih krajih, organizacijah združenega dela in šolah. Gostovanja so bila ponavadi povezana s primernimi strokovnimi predavanji in razgovori med delavci muzeja in predstavniki delovnih organizacij, kar je še dodatno prispevalo k temu, da se je vse širši krog ljudi seznanjal z vlogo, pomenom in delovanjem muzeja, predvsem pa z njegovimi znanstveno-raziskovalnimi dosežki. Zahvaljujoč izkušnjam, ki jih je muzej pridobil pri tem sodelovanju, je znal prisluhniti potrebam tovarniških glasil. Muzejski strokovni delavci so za štiri mariborska, eno slovenjebistriško in dve ruški tovarniški glasili napisali vrsto sestavkov o okupaciji in narodnoosvobodilnem gibanju na teh območjih.

Očitno je, da je Muzej narodne osvoboditve Maribor v svojem petindvajsetletnem obstoju na področju znanstveno raziskovalne dejavnosti za območje Maribora in širšega prostora severovzhodne Slovenije opravil pionirsko in fundamentalno delo. Iz priložene tabele je razvidno, da se muzej ni ozko omejeval samo na proučevanje obdobja okupacije, marveč je del svojih raziskovalnih potencialov namenil tudi nekaterim problemom starejših obdobj 20. stoletja, ki so v marsičem tesno in nedeljivo povezani z razvojem in dogodki med narodnoosvobodilnim bojem.

Muzej narodne osvoboditve Maribor je inštitucija, ki je v precejšnji meri zelo uspešno zapolnila vrzel in preprečila hudo praznino pri znanstveno-dokumentiranem poznavanju narodnoosvobodilnega boja in njegovih razvojnih posebnosti na tem področju.

Ker je bil kriterij pri nastanku bibliografije, eno izmed temeljnih bibliografskih načel, namreč da je delo javno publicirano, Bibliografija delavcev muzeja narodne osvoboditve Maribor ni imela namen zajeti precejšnjega števila referatov, recenzij, elaboratov in ekspertiz, ki so po svoji naravi znanstvena, strokovna dela in so iz različnih vzrokov ostala neobjavljena. Njihovo število se krepko vzpenja nad sto.

Pri vsem povedanem moramo vendarle poudariti, da predstavljajo vse že dosedaj opravljene raziskave dovolj dober temelj, na osnovi katerega se bodo lahko vsa znanstvena spoznanja zčila v kvalitetna sintetična dela.

OB PRIPRAVAH NA IZDAJO ŠTAJERSKE BIBLIOGRAFIJE

Jože Curk*

Letos mineva 70 let, odkar je izšla bibliografija štajerske strokovne literature izpod peresa dr. Antona Schlossarja, ki je z nadaljevanjem Schlossarja-Jande segla do leta 1930, nato pa zamrla. Medtem je literatura, zadevajoča Štajersko, močno narastla. Zato se je pojavila potreba in iz nje rodila želja, da bi to zamudno in nehvaležno vendar potrebno in hvalevredno delo nadaljevali, seveda ne več kot osebno, ampak kot skupinsko delo večih bibliotekarskih strokovnjakov. To nalogo je prevzela Štajerska deželna knjižnica (ŠDK) v Gradcu, ki je zanjo tudi tehnično usposobljena, saj že nekaj let uporablja elektronsko obdelavo podatkov. Načrt ŠDK obsega dve seriji bibliografije: glavno in specialno. Za glavno je predvideno retroaktivno nastajanje po desetletjih nazaj od dekade 1971—1980 do dekade 1911—1920, tako da bi do okoli leta 1990 izšlo vseh 7 dekad. Vsebinsko bo gradivo skozi vse dekade razdeljeno v po 26 poglavij: 1. splošni podatki, 2. deželna zgodovina, 3. zgodovinske pomožne vede, 4. pravo, ustava, uprava, 5. deželna obramba, vojne, vojaštvo, 6. gospodarstvo, promet, tehnika, 7. socialna in družbena zgodovina, 8. vera, cerkev, 9. kulturna in duhovna zgodovina, 10. vzgoja, izobraževanje, 11. znanost, raziskovanje, 12. jezik, literatura, gledališče, 13. likovna umetnost, 14. glasba, glasbeno gledališče, 15. tisk, založništvo, novinarstvo, 16. radio, televizija, film, 17. narodopisje, 18. prosti čas, šport, zabava, 19. prirodoslovje, 20. varstvo narave in okolja, 21. kraji, okraji, regije, 22. glavno mesto Gradec, 23. osebe, družine, 24. feljtonistika, beletristika, 25. revije, časopisi, koledarji, 26. ostalo (razno). Nastajajoča literatura naj bi sproti izhajala v petletjih 1981—1985, 1986—1990 itd., tako da ne bi več prišlo do tako velike bibliografske praznine, kot trenutno obstaja.

Specialna bibliografija izhaja že od leta 1974, vendar ne sistematično. Tako je leta 1974 izšla bibliografija Roberta Baravalle, leta 1975 dr. Hansa Pircheggerja, leta 1976 Antona Adalberta Kleina, leta 1980 Historičnega društva za leta 1971—1979, leta 1982 literature o nadvojvodi Janezu (ob deželni razstavi v Stainzu), leta 1983 literature o Petru Roseggerju in literature o železu in železarstvu (ob deželni razstavi, ki je od maja do oktobra 1984 v Eisenerzu). Vse te bibliografije je pripravil in uredil vodja bibliografskega oddelka ŠDK dr. Anton Schuller. Zlasti na zadnjo, ki obsega 1416 bibliografskih enot, in na razstavo z obsežnim katalogom opozarjam gospodarske zgodovinarje, posebno pa one, ki se bavijo z zgodovino industrije in železarstva pri nas.

* Jože Curk, dipl. umetnostni zgodovinar, Pokrajinski arhiv Maribor.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

N O V A V R S T A
20. (LV.) LETNIK 1984

1984

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

Curk-Mikl Iva: K PODOBI ZAHODNIH GROBIŠČ RIMSKEGA PTUJA . . .	181
About the Image of Western Necropolises of Poetovio	
Curk Jože: GRADBENI ORIS NOVEGA KLOŠTRA IN NJEGOVEGA GOSPOSTVA . . .	217
Architectural Delineation of Novi kloster and Its Dominion	
Curk Jože: ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO ŽUSEM — GRADBENOGODOVINSKA SKICA . . .	23
The Manorial Estate of Žusem — a Sketch of Its Building History	
Grašič Miroslava: ORIS VPRAŠANJA JUGOSLOVANSKIH VOJNIH DOBROVOLJCEV V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE V RUSIJI IN POJAV DISIDENTSKEGA GIBANJA . . .	310
Yugoslav Volunteers During the World-War I in Russia and the Phenomenon of Dissenter Movement	
Hartman Bruno: ZGODOVINA KNJIŽNICE MARIBORSKE (KLASIČNE) GIMNAZIJE (1758—1941) . . .	248
History of the Libraries of the Grammar-School of Maribor (1758—1941)	
Koropec Jože: ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO NOVI KLOŠTER DO KONCA 17. STOLETJA . . .	191
The Manorial Estate of Novi Kloster till the End of the 17th Century	
Koropec Jože: ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO ŽUSEM DO 17. STOLETJA . . .	I
The Manorial Estate of Žusem up to the 17th Century	
Kuzmič Mihael: MALI KATEKIZEM STEVANA KUZMIČA . . .	233
The Small Catechism of Stevan Kuzmič	
Pertl Eman: ORIS RAZVOJA ZDRAVSTVA IN SOCIALNEGA SKRBSTVA NA OBMOČJU OBČINSKIH SKUPŠČIN (OS) ŠENTJUR/CELJE in SMARJE/JELŠE OD PRVIH ZAČETKOV DO DANES . . .	276
Description of the Development of the Health Service and of the Social Welfare in the Region of the Communal Assemblies of Sentjur/Celje and Smarje/Jelše from the First Beginnings till Today	
Petek Tone: VZHODNOŠTAJERSKE SLOVNICE IZ PRVE POLOVICE 19. STOLETJA . . .	334
East Styrians Grammars from the First Part of 19th Century	
Rajh Bernard: SEVEROVZHODNA SLOVENIJA PRI OBLIKOVANJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA DO KONCA PRVE POLOVICE 19. STOLETJA . . .	38
The Nord-East Part of Slovenia at the Formation of Slovene Literary Language up to the End of the First Half of the 19th Century	
Rajh Bernard: VZHODNOŠTAJERSKE SLOVNICE IZ PRVE POLOVICE 19. STOLETJA . . .	299
East Styrian Grammar from First Part of 19th Century	
Rojic Vida: IZ ZGODOVINE STRNIŠČA IN KIDRIČEVEGA . . .	57
From the History of Strnišče and Kidričevo	
Sebjanič Franc : IDEJNA VPLIVNOST NEMSKIH UNIVERZ NA DEJAVNOST PREKMURSKIH LUTERANSKIH IZOBRAŽENCEV V 18. STOLETJU . . .	226
The Ideal Influence of the German Universities on the Activity of the Lutheran Educated People of Prekmurje (Transmuraland) in the 18th Century	
Štundić Mate: NEPOZNATA OSOBNA IMENA NA STAROHRVATSKIM ARHEOLOŠKIM SPOMENICIMA U KNINSKOJ OKOLICI . . .	186
Unknown Personales Names on Old-Croatian Archaeological Monuments in the Surroundings of Knin	

Šuligoj Ljubica: SPOZNAVANJE KRAJEVNE ZGODOVINE OB KULTURNO ZGODOVINSKIH SPOMENIKIH PTUJSKEGA POKRAJINSKEGA MUZEJA	122
Learning about Local History through Cultural Historical Monuments of the Ptuj Regional Museum	
Zorn Tone: IZ ŠOLSKE PROBLEMATIKE V PREKMURJU PO PRIKLJUČITVI K JUGOSLAVIJI V LETIH 1919—1922	50
From the School Problems in Prekmurje after the Annexation to Yugoslavia in the Years 1919—1922	
Ocene — Reviews	
Curk Jože: DR. IVAN STOPAR: GRADOVI, GRAŠČINE IN DVORCI NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM	146
Dr. Ivan Stopar: Castles, Manor-Houses and Mansions in Slovenian Styria	
Curk Jože: O NOVEJŠIH RAZISKAVAH ROMANSKEGA CERKVENEGA STAVBARSTVA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM	137
About the Recent Researches of the Romanic Church-Architecture in Slovenian Styria	
Curk Jože: ZBIRKA VODNIKOV KULTURNI IN NARAVNI SPOMENIKI SLOVENIJE	349
Collection of Guidebooks Cultural and Nature Monuments of Slovenia	
Zgonik Mavricij: RADLJE SKOZI ČAS	356
Radlje through Time	
Ževart Milan: Tone Ferenc: VIRI O NACISTIČNI RAZNARODOVALNI POLITIKI V SLOVENIJI 1941—1945	156
Sources of the Nazi Denazionalizing Policy in Slovenia 1941—1945	
Poročili — Reports	
Curk Jože: OB PRIPRAVAH NA IZDAJO ŠTAJERSKE BIBLIOGRAFIJE	364
Making Preparations for the Edition of the Bibliography of Styria	
Grašič Miroslava: ANALIZA ZNANSTVENO RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI MUZEJ NARODNE OSVOBODITVE MARIBOR (1958—1983)	359
Analysis of Research Activities of the Museum of National Liberation Maribor (1958—1983)	
V spomin — In Memory	
Curk Iva: DR. BERNARDA PERC 1929—1983	169
Curk Iva: DR. PETER PETRU 1930—1983	167
Curk Jože: AKADEMIK MARJAN MUŠIČ	171
Čačinovič Rudi: IN MEMORIAM FRANC ŠEBJANIČ	179
Gestrin Ferdo: IN MEMORIAM — DR. PAVLE BLAZNIK	177
Ožinger Anton: IVAN ŠKAFAR	164
Zgonik Mavricij: TRETJE SPOMINSKO OBELEŽJE PROFESORJA FRANJA BAŠA	162
The Third Memorial Characteristic Mark of Profesor Franjo Baš	

Oceni		Reviews
Curk Jože: Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije	349	Curk Jože: Collection of Guidebooks Cultural and Nature Monuments of Slovenia
Zgonik Mavricij: Radije skozi čas	356	Zgonik Mavricij: Radije through Time
Poročili		Reports
Grašič Miroslava: Analiza znanstveno raziskovalne dejavnosti Muzeja narodne osvoboditve Maribor (1958—1983)	359	Grašič Miroslava: Analysis of Research Activities of the Museum of National Liberation Maribor (1958—1983)
Curk Jože: Ob pripravah na izdajo štajerske bibliografije	364	Curk Jože: Making Preparations for the Edition of the Bibliography of Styria

Uredniški odbor

dr. Vladimir Bračič
 Jože Curk
 Franc Filipič
 dr. Bruno Hartman
 dr. Jože Koropec, urednik
 Tone Petek
 dr. Vanek Šiftar
 dr. Mavricij Zgonik
 dr. Milan Ževart

Izdajateljski svet

dr. Vladimir Bračič, predsednik
 Jože Curk
 dr. Bruno Hartman
 dr. Jože Koropec
 Franc Marič
 Gorazd Mazej
 Ludvik Olas
 dr. Mirko Pak
 Ivan Rihtarič
 Maks Souc
 Breda Varl
 Herman Vogel
 dr. Sergej Vrišer
 dr. Mavricij Zgonik
 Danica Ževart
 dr. Milan Ževart
 mag. Marjan Žnidarič

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISE NOVA VRSTA

20. (LV.) LETNIK 1984, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju z Zgodovinskim društvom Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan Žnidarič — Natisnilo 1984 CGP Večer v Mariboru, v nakladi 600 izvodov

R dp
ČZN
1984

119840074,2

COBISS •